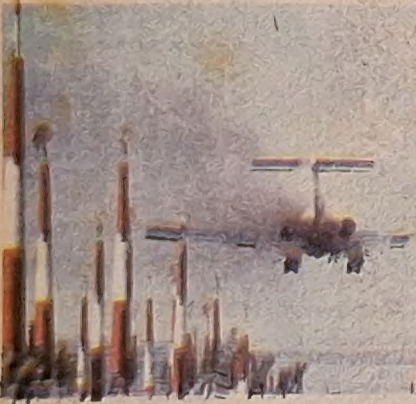
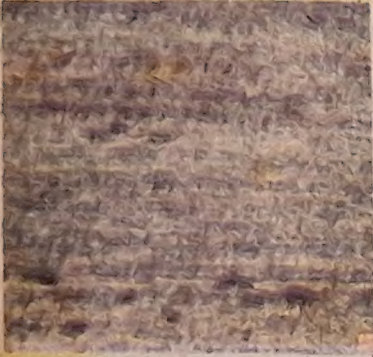

TÜRKLERİN
VE
TÜRKİYE'NİN TARİHİ
ANSIKLOPEDİSİ

TARIK DURSUN K.
Başkanlığı'nda öğretmen ve eğitim uzmanlarından
oluşan bir kurulca hazırlanmıştır

TÜRKLERİN ve TÜRKİYEİNİN TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ

Milliyet
YAYINLARI

Yöneten: TARIK DURSUN K.

Düzenleyenler:

ULVI OKAR
MEHMET İLKORUR
NACİ ÖZDAGLI
REYHAN GÜRLEYEN
AYSEL UĞUR
SEMIH POROY
NEZAHAT DOĞANER
YALVAÇ URAL
GÜLŞEN SARAÇOĞLU

Dizgi:

Veysel Emiroğlu, Ersoy Aybalkan

Düzeltili:

M. Zeki Taşkın

Renk Ayrımı:

İlyas Toprak, Mustafa Öztınaz, Şeyhmuz Özkerim, Ender Elitez,
Haydar Tanışan, Can Yüksel, Arif Doğan, Namık Kızılkaya, Yalçın Sevinç

Kamera:

Fethi Durmaz, Özkan Akbaş

Montaj:

Reşat Yongacı, Mehmet Çankur, Osman Yurtbay, Recep Anmak

Baskı:

Adnan Yılmaz, Fikri Çaydere, Mehmet Çalışkan,
Özcan Özserigül, Yaşar Küçükyörük

Kapak Baskısı:

Yetkin Aldinç, Osman Tunçalp

Başlarken...

TÜRKLER kimdir, ulus olarak kökenleri nedir ve nereden, nereye gelmişlerdir? Peki, ya üzerinde yaşadığımız ve bugün Anadolu diye adlandırdığımız yurt parçasının geçmişindeki kültürleri ya da kültür oluşumları nelerdi? Tarih öncesi çağlarla, tarihin başlangıcından genç Türkiye Cumhuriyeti'ne gelene dek, Anadolu, ne tür uygarlıklar evresinden

geçmişti?

"TÜRKLERİN ve TÜRKİYE'NİN TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ", konunun uzmanlarıyla yapılan uzun araştırı ve inceleme çalışmaları sonucu, yukardaki sorulara tam ve doğru karşılıklar vermek amacını güdüyor. Türkiye; bir diğer adıyla Anadolu, burada bir bütün olarak ele alınmış, dönemlere ve çağlara bölünerek incelenmiştir...

GEÇMİŞİNİ bilmek; bir ulusla, bireylerine yaşadıkları günün değerini belirler. Dünün varlığının doğru olarak saptanması; yaşanan bugün ile birlikte yarınlara da toplumun kendisinde bir iç dina-

mizm sağlar. Bu gerçekten yola çıkılınca; **"TÜRKLERİN ve TÜRKİYE'NİN TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ"**nin çocuklarınıza olduğu kadar, yetişkinler için de bir "başucu" kitabı olarak yararlı olacağına inanıyoruz.

1. KESİM

UYGARLIKLARIN KONAĞI: ANADOLU

(İlkçağlardan MÖ VI. yüzyıla kadar)

1. ÇAĞLARDAN ÇAĞLARA

BUGÜN genç Türkiye Cumhuriyeti'nin egemen olduğu ve Türk ulusunun üzerinde yaşadığı Anadolu; bilindiği gibi, iki yanı büyük deniz (Kara-deniz ve Akdeniz) ve bunları birbirine birleştiren iki boğazlı (İstanbul ve Çanakkale boğazları) bir iç deniz (Marmara Denizi) ile

çevrilidir. Asya'dan, Avrupa kıtasına gelen uzantısıyla bir köprü niteliği taşır; fakat bu, Anadolu'ya, genelde bir salt köprü olma özelliğini vermez. Coğrafya açısından ele alındığında, Anadolu, gerçek bir bütünlük içindedir. Bu yüzden de tarih boyunca birçok takvim ve uluslar Anado-

lu'ya gelip yerleşmiş, çeşitli uygarlıklar yaratmış ve bir kültür geleneğini oluşturmuşlardır. Bu kültür geleneği bir sonra geleni etkisi altına almış, kültürel olgu günümüze dek gelmiştir.

Araştırmalar ve bulgular, Anadolumuzda Yontmataş dönemi uygarlıklarını ortaya çıkarmıştır. Antalya, Isparta, Burdur ve Ankara dolaylarında yapılan kazılar bunu doğrulamaktadır. Bulunan araçlar, nicelikleri bakımından Afrika, Yakın-doğu ve Avrupa örneklerine benzemektedir. Bunlara bakarak, o dönemlerde Anadolu'da ilkel bir tarımın varlığı söz konusudur. Araçlar, taştan yapılmış oraklardır. Tarımın ilkel olarak belirleme nedeni, bu oraklara dayandırılır; tarım, ekme yerine daha çok biçme biçiminde saptanmıştır. Bunun anlamı, o dönem Anadolu insanının mağaralarda yaşadığı, yiyecek ve içeceğini avlanma ve devşirme yoluyla sağladığı yolundadır.

Tarih öncesi çağlarda beslenme sorunu toplumsal ve ekonomik bir çaba ürünü olan "avcılık - devşirmecilik" modeline uyan bir biçimde çözümlenmişti. Bu, aynı zamanda o dönem insanının maddi ve zihinsel yaşantısının itici gücünü oluşturuyordu. Özellikle o çağlarda, avcılık, kültürel gelişmenin ilk evrelerinde en önemli aşamalardan biriydi. Çevrede bulunan

zengin av hayvanları, insanların düşüncesine ve toplumsal yaşantısına yön veren etkenler arasındaydı.

«kızların mağarası»

VAN ilimizin 76 km. güneydoğusunda, Kır..geçit (eski Kasrik) bucağına bağlı Yedisalkım (eski Put) köyü 60 hanelik bir Anadolu köyüdür. Arkası giderek yükselen görkemli Başet Dağı'dır. Dağ, yörenin en yüksek engebésidir (3684 m.) Bugün bütünüyle çıplak olan yörenin tarih öncesi çağlarında vadiler arasında kıvrılarak akan dereler boyunca sık korular, basık dağ yamaçlarının da kışa dayanıklı karışık meşe ormanlarıyla kaplı olduğu sanılıyor...

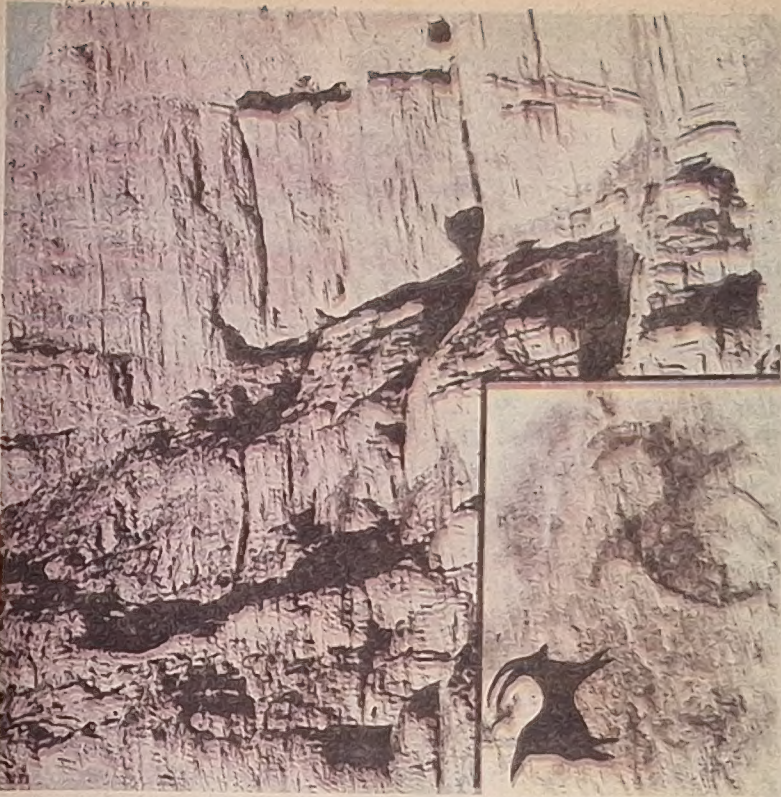
Yarı kurak bölge ormanları bugüne değin izlendiği gibi, baltalık işletmeciliği ve orman içi meracılıkla geçinen insan toplulukları için çok aranan bir yaşam özelliği taşıyor. Doğu Anadolu bölgesinin hemen her yanında olduğu üzere, kışa dayanıklı ağaçlardan oluşan ormanlar çeresinde ya da bu bölgelerle bozkır alanları arasındaki geçiş bölgelerinde gelişmiştir. Bu nedenle, bölgede uzmanların son yıllarda yaptıkları araştırmalar sonucunda, sürekli yerleşimi kantarlayan bulguların yokluğuna karşılık, tarihi ve kültürel sürekliliği gösteren Erken Tunç Çağı, M.Ö. II. ve I. bin yılları

Anadolu: Uçsuz bucaksız topraklarla

1 ve 2 nolu
"Kızların
Mağarası"nın
batıdan
görünüşü.

Yaban
erkek keçisi
(Capra
Aegagrus)

na tarihlenen dağ kaleleri, yerleşme merkezleri ve mezarlarının varlığıyla saptanmış bulunmaktadır.

Başet Dağı'nın doruğu yılın dört mevsiminde de karla kaplıdır. Yakınlarındaki "Kızların Mağarası" adıyla anılan mağarada kaya resim sanatının günümüze dek gelen örneklerine rastlanmıştır. Bunlar, Anadolu'da yaşayan tarih öncesi insanın algılayabildiği derecede gerçeği yansıtan, doğayı ne ölçüde kavradığını gösteren gücünün ta kendisidir.

Mağaraların içinde, taban ve yanlarındaki kaya düzeyleri jeolojik oluşum evrelerinde, içeriye sızan yüzey sularının etkisiyle, kaygan ve cilalı bir hale dönüşmüştür. Bu suların erittiği kalker bileşimli sızıntılar mağaraların yan duvarlarına özellikle güneş alan kesimlerde sarımsı bir tabaka oluşturmuşlardır.

kaya resimleri

BOYALI resimlerin daha çok bu kesimlerde yapılmış olmaları ilginçtir. Çünkü bu sarımsı tabaka, giderek düz bir tabaka meydana getirdiğinden resim yapmanın daha kolay bir şekilde çalışmasını sağlamıştır. Bu yüzey üzerinde yer alan figür ya da figür toplulukları "hay-

van kanı" ile yapılmıştır. Yani, buradaki en önemli özellik, boya malzemesi olarak yalnızca avlanan hayvanın kanının kullanılmış olmasıdır. Kalker tabakasının emdiği kan ve bu iki elemanın oluşturduğu doğal kimyasal bileşim, bunların binlerce yıl bozulmadan günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Yedisalkım köyünün eski adının "Put" olması, özellikle mağara duvarlarında yer alan resimlerin İslam düşüncelerine göre putu anımsatması dolayısıyladır ve köy, bu adı almıştır.

Birinci mağaradaki beş metrelik bir alana serpiştirilen figürlerin tümü, açık kırmızı renktedir ve toplam sayıları 35 kadardır. Belirgin resimlerde insanlar avlanmaktadır ve aralarında yer yer tanrıça figürleri de vardır. Çok sayıda erkek yaban-keçileri ve geyiklerden oluşan av hayvanlarının resimleri küçük boyutlu olmalarına karşılık, birbirlerine olan oran ve uyumları akılları şaşırtan bir beceriye ulaşmaktadır. İkinci mağaradaki resim toplamı 60'ı bulmaktadır.

Kızlar Mağarası'nda hayvan figürlerinin ışığı altında, Anadolu'nun öteki tarih öncesi merkezlerinde olduğu gibi bu yöre-

*Bu heykelcik Eski Tunç Çağı'nındır.
(M.Ö. 2300-2100-Hasanoğlu)*

de de insanlar besinlerini çoğunlukla memeli av hayvanlarından sağlamışlardır. Örneğin, yabankeçileri ve geyikler, av değeri yüksek belli başlı hayvanlardır. Anadolu'da geyiklerin alt Paleolitik çağından beri avlandığını Karain mağarasındaki buluntular kanıtladığı gibi, kayaüstü resim ve duvar freskleri de geyiklerin kesinlikle avlandıklarını açıkça gösterir. Örneğin, geç üst Yontmataş devri dönemine ait Kars-Yazılıkaya, kayaaltı sığınakları resimleri, Cilalı taş devrine ait Çatalhöyük boyalı duvar resimleri ve Elâzığ-Norşuntepe'de geç Bakır devri dönemine ait boyalı duvar resimleri, çağlar boyunca bu avlanmaya tanıklık etmektedir.

Kızların Mağarası'nda dikkati çeken önemli özelliklerden biri de resimlerin ilk bakışta görülebilecek ve güneş alan aydınlık kesimlere yapılmış olmalarıdır. Oysa, Avrupa'daki "Altamira", "Dordogne", "Font de Gaum", "La Mouthe", "Montespan", "Les Combarelles", "Tuc d' Audoubert Ariège" ve "Niaux" gibi ünlü mağaralarda kaya resimleri, girişten 75 m. ile 800 m. uzaklıkta bulunmaktadır.

Batı Avrupa'da Paleolitik çağa ait boyalı kaya resimlerinin, mağaraların ağız kesimlerine değil, oldukça derin, karanlık ve hatta kolay kolay görülemeyecek gizli dehlizlerine yapılmış olmaları genel bir kural oluşturmıştır. Böylece mağaraların bu gizli köşeleri, boyalı resimlerle bezenerek "Kült" yeri olarak anlam kazanmıştır.

Kuşkusuz, genel olarak benimsenen bu varsayımın gerçeğe uygun birçok yanı bulunmaktadır. Ancak aynı varsayım her sorunu kesinlikle açıklayamaz. Çünkü, derin mağaralardan başka, kaya oyuklarının ve kayaaltı sığınaklarının da bu tür benzer resimlerle süslü olduğu görülmüştür. Örneğin, Avrupa, Asya, Afrika ve Okyanusya kıt'alarındaki tarihöncesi çağların kültür ve sanat merkezlerinde kayaaltı sığınakları kaya oyukları ve kaya yüzeyleri benzer resimlerle donatıldığı gibi, Anadolu'da da Beldibi, Öküz İni, Palanlı, Kurbanğa Mağarası, Yazılıkaya, Tırşın ve Gevaruk vadilerindeki kaya yüzeyleri aynı tür resimlerle bezenmiştir.

Sonuç olarak Kızların Mağarası'ndaki resimler, o çağ insanının dinsel inanışlarını, avcılık faaliyetlerinin insan duygu ve düşüncesine yansıyan ve sanat yaratmaları içinde sunulan görüntülerini ve bu görüntülerin yardımıyla da insanların av ko-

nusundaki dinsel ve büyüsel pratiklerini, avına konu olan yabamıl hayvan türleri ile avda uyguladığı yöntemleri gerçekçi bir biçimde yansıtmaktadır.

Kızların Mağarası'ndaki resimler, yaklaşık olarak günümüzden önce 15.000 - 8.000 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Ayrıca Neolitik çağın av gereci olarak kullanılan ağaç tuzak ve ayak kapanlarına da resimlerde rastlanması, bu görüşü bir ölçüde de olsa desteklemektedir.

Tahtında
oturan
Tanrıça
(M.Ö. 7000-
Çatalhöyük)

maden çağı'na doğru

CİLÂLİTAŞ devrinin bitiminden sonra başlayan Maden çağı, belgelere göre, Anadolu'da, V. ve IV. bin yıllarına rastlar. Bu dönem, Anadolu'nun gerçek bir yerleşik bölgeye dönüştüğü dönemdir. Çağ, Taş devri ile Bronz devri arasında bir geçiş aşamasıdır ve epeyi uzun sürmüştür. Büyük Güllücek (Çorum/Alacahöyük yakınları) höyüğünde çıkarılan buluntular, Anadolu'daki Maden çağına ilginç tamamlıklar getirmiştir. Yanı sıra: Kilikya, Hata, İslahiye, Mersin (Yümüktepe ve Soğuksutepe), Tarsus (Gözlükule), Amuk ovası, Gedikli ve Sakçagözü (İslahiye) yörelerinde de benzer buluntular çıkarılmıştır.

Güneybatı Anadolu'da o çağın odak noktası, Hacılar (Burdur)'dir. Dönem, bu yörede M.Ö. 5400-4750 yılları arasına düşer. Dönemin bir başka temsilcisi, Beycesultan (Afyonkarahisar/Çivril) höyüğüdür.

Değişken bir seramik türüne sahip olan ikinci yöre, Konya ve güneydoğu bölgesini (Karaman ovası) kapsayan kesimdir. Batı Çatalhöyük'le Canhasan bu dönemin merkezleridir. Canhasan seramikleriyle Kilikya'da bulunanlar arasında yakın benzerlikler vardır. Buna göre, Canhasan döneminin M.Ö. VI. bin yılın sonuyla, V. bin yılın başlangıcı olduğu ileri sürülebilir.

Maden çağı'nı, Eski Bronz çağı izler. Değişim tarihi, M.Ö. III. binyılın ortalarıdır. Anadolu'daki gelişimi üç aşamada

sürdürülmüştür. Yeni, Orta ve Eski Bronz çağlarıdır bunlar. Yeni Bronz çağı, Büyük Hitit İmparatorluğu döneminde-
dir. Orta Bronz çağı eski Hitit dönemle-
rini içerir, arada Asur ticaret kolonileri de
bulunmaktadır.

eski bronz çağı'na giriş

ANADOLU'NUN Eski Bronz çağına
girişi, M.Ö. XXXI. ya da XXX.
yüzyıldadır. Daha yazı nedir, bilin-
mez. Ülke, tarih öncesi dönemini yaşı-
maktadır. Küçük kent-devletleri egemen-
dir.

Kilikya, Mersin, Tarsus ve İslahiye ile
Amuk ovası Eski Bronz çağını sürdürür-
ken ülkenin batı yöresindeki Truva, çağa
çağa başka bir açıdan tanıklık eder.
Kazılar sonucu, burada çağa ait bir
tapınak kalıntısı bulunmuştur.

Anadolu; M.Ö. II. yılın başlarında
çeşitli kavimlerin akınlarına uğramıştır.
Bunlar arasında yoğunluk Hint - Avrupalı
kavimlerde-dir. Türlü etnik değışmelere
uğramasının bir nedeni, buradan
kaynaklanır.

Bu topluluklar, ayrı ayrı kollarla Ana-
dolu'yu, Balkanları ve Yunanistan'ı elle-
rine geçirerek kendilerine özgü uygarlık-
ları da beraberlerinde getirmişler ve kabul
ettirmişlerdir.

Derler ki: Anadolu'nun tarihi, Orta
Anadolu'da başlamıştır. Kayseri'nin Kül-
tepesi'ndeki bulgular ve belgeler bunu
doğrular. Belgeleri düzenleyenler (kuzey
Mezopotamya'nın Asur kentinden, Ana-
dolu içlerine kadar gelen ticaret kolonisi)
eski Asur çivi yazısı ve diliyle bunu tablet
üzerine geçirmişlerdir. Asurlu tacirlerin
kurdıkları koloniler, Malatya ve Konya
arasındaki bölgedeydi daha çok. Yerli
Anadolu beyliklerinin egemenlikleri altın-
da yaşamışlardır.

Fırat ırmağı boyunca bir kent surları yapımı

Orta Anadolu'da, bu dönemde, Kaneş'ten başka Hattuş, Puruş, Hattum, Kuşşar Nanaşsa, Mama ve Zalpa kentleri vardır ve bu koloni kentleri Kaneş'e, o da orta Dicle yöresindeki Asur'a bağlıydı.

Asurlular, Anadolu uygarlığına Mezopotamya ve kuzey Suriye uygarlıklarını da eklemişler, böylece gelişen kültür Hitit uygarlığına sağlam bir uzantı oluşturmuştu.

hititler kimdir?

HİTİTLERİN, Anadolu'ya gelişleri, M.Ö. 2000 yılına doğrudur. Ulus olarak kökenleri üzerine kesin bir bilgi edinilememiştir. Tarih uzmanlarının bir bölümü Hititlerin, Hint - Avrupalı kavimleri gibi batıdan, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldiklerini ileri sürerler.

İkinci bir görüşe göre; Hititler, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girmişler ve Yeşilirmak dolaylarında yerleşip, bir süre

sonra Kızılırmak dolaylarına geçmişlerdir. Kuzey Suriye'de yapılan yeni kazılar, Hititlerin, Orta Anadolu'ya geçip yerleşmeden önceleri bu yörelerde oturduklarını belgelemiştir.

İleri sürülen savların hepsinin ortak yanı, Hititlerin doğudan geldikleridir. Uygarlıkları üç aşamalıdır: Eski Hitit Devleti: M.Ö. 1750-1460, Yeni Hitit Devleti: M.Ö. 1460-1190 ve Geç Hitit Devletleri: M.Ö. 1190-115.

Eski Hitit devletinin kurucusu Kuşşar kentinden gelme soylu bir ailedir. İlk kral, Pithana'dır. M.Ö. 1850 yıllarında yaşamıştır ve adına Kapadokya tabletlerinde rastlanmaktadır. Daha sonra kral olan oğlu Anitta, Kuşşar beyliğini büyütüp genişletmiş, Hattuş (sonraları Hattuşaş adını alacaktır) ve öbür kentleri eline geçirmiştir.

Kral Pithana'nın ölümünün hemen ardından bütün doğu ülkeleri ayaklanmışlar fakat Anitta, hepsini kısa sürede bastırmasını bilmiştir. Anitta döneminde yönetimin merkezi Neşa (Kaneş) kentine taşınmıştır.

Anitta'dan sonra kral, Tuthalia'dır. Yaşadığı yıllar, M.Ö. 1740-1710'dur. Daha sonra gelen krallar arasında Tuthalia'nın oğlu Puşaruma (M.Ö. 1710-1680) ve Pavatelmah vardır, ama bunlar üzerine aydınlatıcı bilgi sağlanamamıştır.

Eski Hitit devletinin kurucusu Labarna I. (1680-1650)'dir. Bir sava göre, Tuthalia'nın oğlu ya da torunudur. Kuruculuğunun saptanmasına neden, Telepinu buyruğunda Hitit kral listesi bu Labarna I. ile başlatılmasıdır. Labarna adı, daha sonraki bütün Hitit krallarınca bir unvan diye kullanılmıştır.

gerçek devlet olmak

LABARNA I., devletini ve üzerinde yaşadığı toprakları genişletmek konusunda büyük çaba harcamıştır. Kızılırmak dolaylarındaki büyük kentler onun döneminde alınmıştır. Yerine geçen oğlu Hattuşil I. (ya da Labarna II.) (M.Ö. 1650-1620) döneminde, Anadolu kentleri Hurrilerce istilâya uğramıştır. Hattuşil, bu Hurrilerle savaşmış, Anadolu'dan sürüp çıkardığı kuzey Suriye'de ki birçok Hurri kentini ele geçirmiştir.

M.Ö. XVII. yüzyılın ikinci yarısında; aşağı yukarı 1600 yıllarında, Hitit devletinin başkenti Neşa'dan Hattuş'a taşındı, adı Hattuş'a döndürüldü. Kral da Hattuşaş anlamına gelen Hattuşil'i adını aldı.

Yazlıkaya
(Boğazhale)
Hititler
dönemi

Hitit egemenliğinin Babil'e dek uzanmasında asıl etken, Kral Murşil I. (1620-1590)'dir. Halep'e, oradan Fırat yoluyla daha aşağılara inmiştir. Bu, Hitit uygarlığı ile Babil uygarlığının ilk kez karşı karşıya gelmesidir. İkincisinin, birincisi üzerindeki etkisi, yadsınmayacak kadar büyük olmuştur.

Çıkan saray kargaşalıklarından ötürü, Hurriler, yeniden Anadolu'ya saldırmışlar ve bu kez başanya ulaşip Kilikya bölgesinde Kizzuvatna Krallığı'nı kurmuşlardır.

İç çekişme ve kargaşa durmadığından birçok kentler devlete başkaldırmış ve durum, ancak M.Ö. XV. yüzyıl başlarında tahta geçen Telepinu (1525-1500) aracılığıyla yatıştırılabılmıştır. Telepinu'nun en büyük etkinliği, kralın mutlak egemenliğiyle yetkilerini sınırlamak, gerektiğinde kralı da yargılayacak bir kurulun oluşmasını sağlamaktadır. "Pankuş" adını alan bu kurul-meclis, kral yanında yüksek yargı organını temsil ediyordu.

imparatorluk çağı'nda

YENİ Hitit Devleti çağı, İmparatorluk Çağı ya da Büyük Hitit Devleti Çağı diye de anılır. Dönem, M.S. 1490-1190 yıllarıdır. İlk kral Tuthalia II. üzerine yine yeterli bir bilgi yoktur. Bilinen, ilk kral ve M.Ö. 1460-1440 yılları arasında egemen olduğudur. Mitanniler'e karşı savaşmış, Halep'i almıştır.

Oğlu Arnuvanda I.(1440-1420) ile ilgili bilgi de yoktur hiç. Kardeşi Hattuşil II. döneminde kuzey Suriye sorunları çözümsüz kalmış, arada Kizzuvatna ülkesi de egemenlik altına alınmıştır.

Karışıklıkların başgosterdiği dönem, bu kral Hattuşil II. dönemindeydir. Ardından tahta Tuthalia II. (1400-1380) geçmiştir. Fakat güçsüz ve yeteneksizdir. Bunu sezinleyen komşular; devlete dört bir yandan saldırmaya başlamışlar, sınır kentlerini ellerine geçirmişlerdir. Bu durumda, Hitit devleti kendi kabuğuna çekilmeyi yeğlemiş, arada kuzeyden Karadeniz

yoluyla inen Gaşkalar, Hattuşaş'a girmişlerdir.

Bunalım, ancak Şuppilulima (1380 - 1340) aracılığıyla atlatılır. Yeni kral ulusunu ve ordusunu çabuk toparlar, düzeni sağlar ve yeniden güçlenerek çevreye koru salmaya başlar. Böylece Hitit devleti, yeni dönemin eşiğinden içeri girmiş, fetihler ve istilalar çağı başlamıştır. Döneme Büyük Hitit İmparatorluğu denilmesi bu nedenledir. Tarihin belirlemesine göre, Şuppilulima; gerçek bir savaşçı, usta bir devlet adamı ve kurnaz bir siyasacıydı. Devletini zor durumlara sokan bütün sorunlara; yerine göre zor kullanarak, yerine göre ince bir siyasa izleyerek çözüm bulmasını çok iyi biliyordu. Hurri devleti ile birleşmiş Mitanni topraklarından Akdeniz'le Fırat arasında ve Lübnanlara kadar gelen kuzey Suriye krallığını kendi krallığına katmıştır. Kargamış kentini oğlu Piaşili'ye, Halpa'yı da öbür oğlu Telepinu'ya vermiştir.

Bu dönemin en ilginç olgusu şudur: O sıralarda Mısır'da firavun Tutankhamon genç yaşında öldürülmüş ve yerine bir oğul bırakmıştı. Firavunun eşi Anhsneman, Kral Şippilulima'ya bir mektup gönderdi ve kocasının öldüğünü, oğlu olmadı-

ğını, kölelerinden birisi ile evlenmesinin de doğru bir davranış olmayacağını bildiğinden kendisiyle evlenirse Mısır tahtına da çıkabileceğini bildirdi.

Hitit kralı, bu öneriye karşılık olarak oğullarından birini Mısır'a yolladı. Fakat Mısır tahtına göz dikenlerce, oğul, daha yoldayken tuzağa düşürülüp öldürüldü. Bu olayın Firavunun dul eşi tarafından Hitit devletini temellerinden sarsmak için kasıtlı olarak düzenlenip düzenlenmediği kesinlikle bilinmiyor. Sonuçta, her iki devletin arası açılmış, Şuppilulima ordusuyla yürüyüp, Suriye'deki Mısır topraklarını ve limanlarıyla birlikte Şam'ı ele geçirmiştir. Çıkan veba salgını olmasa, Hitit kralı o hızla daha da ilerleyecek ve Mısır egemenliğine son verecekti.

Şuppilulima, Anadolu'ya geri döndü fakat yolda yakalandığı vebadan öldü.

karışıklıklar başgösteriyor

YERİNE geçen Muşşil II. (1339-1306), ilk eylem olarak ayaklanan Arzava'nın üstüne yürüdü, Arzava beyliklerini yola getirdi. Savaşa tutuştuğu Gaşkalar, boyun eğmediler. Doğu Ana-

*Iuriz
Iuriz kaya
kabartması
(M. Ö. 8. yy.)*

dolu'daki Azzi-Hayaşa beyliğini de zorlukla yendi. Tam o sırada Suriye karıştı; Kral, Kargamış'a da yetiştii ve ardından Kuzey Anadolu seferini başlattı. Sonunda merkezci devlete bağlı küçük krallıklar ve beyliklerle andlaşmalar yaptı, durumu kendi yararına çevirdi.

Öldüğünde ardında üç oğul bırakmıştı. En büyükleri Mutavalli (1306-1282) Hitit kralı oldu. Döneminde Hitit ve Mısır en büyük meydan savaşlarından birini verdiler. Mısır seferi için uzun bir hazırlık dönemi yaşanmıştı. Yönetim merkezi artık Hattuşaş değil, yeni taşınan kent, Dattaşa idi. Yeri, Kummanui (bugünkü Şar) bölgesindeydi. Tabletler şöyle anlatıyorlardı:

"Bunun üzerine Hatti tanrılarını ve soy tanrılarını buradan aldı ve onları Dattaşa'ya indirdi ve Dattaşa'da oturmaya başladı."

Aslında, kral bu denli davranmakta haklıydı. Böylece kuzeyden gelecek her

türlü saldırı için başkentin savunulması daha kolay ve daha güvenli olacaktı.

Kral Muvatalli'nin egemenliği sırasında, Mısır'da XIX. sülale kurulmuştu. Krallarından Seti I., Filistin ve Suriye'ye göz dikmişti. Mısır'la, Hitit arasındaki büyük çekişme buradan kaynaklanıyordu. Amenofis IV.'ün ölümünden sonra Mısır, Suriye üzerinde haklar ileri sürmüş ve Seti I., Suriye seferine çıkmıştı. Aynı hak durumu, Hitit devleti için de geçerliydi kuşkusuz.

Gerginliği arttıran ve giderek çarpışmaya dönüştüren olay, küçük Amurru prensliği yüzünden çıktı. Bu prenslik, kuzey Suriye kıyısındaki Arvad ile Lübnan arasında sıkışıp kalmıştı. Uzun sürelerden beri Hitit devletine bağlıydı ve düzenli vergi ödüyordu. Yeni Prens Benteşina, Hitit yerine, Mısır'dan yana olmayı yeğleyince, Anadolu'ya çağrıldı hemen, görevinden de alındı. Yerine Şatiliş diye biri

atandı. Amurrular buna kızdılar, aradaki anlaşmayı bozdular ve kendilerini Hititlere karşı koruması için Mısır'a çağrı çıkardılar.

kadeş meydan savaşı

MISIR, bunu fırsat bildi tabii. Ramses II. onbeş-yirmi bin kişilik bir ordu düzüp, Anadolu'ya yollanarak orta Suriye'ye girdi. Hitit Kralı da, ordu-sunu hazırladı ve Suriye'ye doğru yollandı. Mısırlılara bakılırsa, Hititlerin üçbin

beşyüz savaş arabası ve yirmi binden çok yaya askeri vardı.

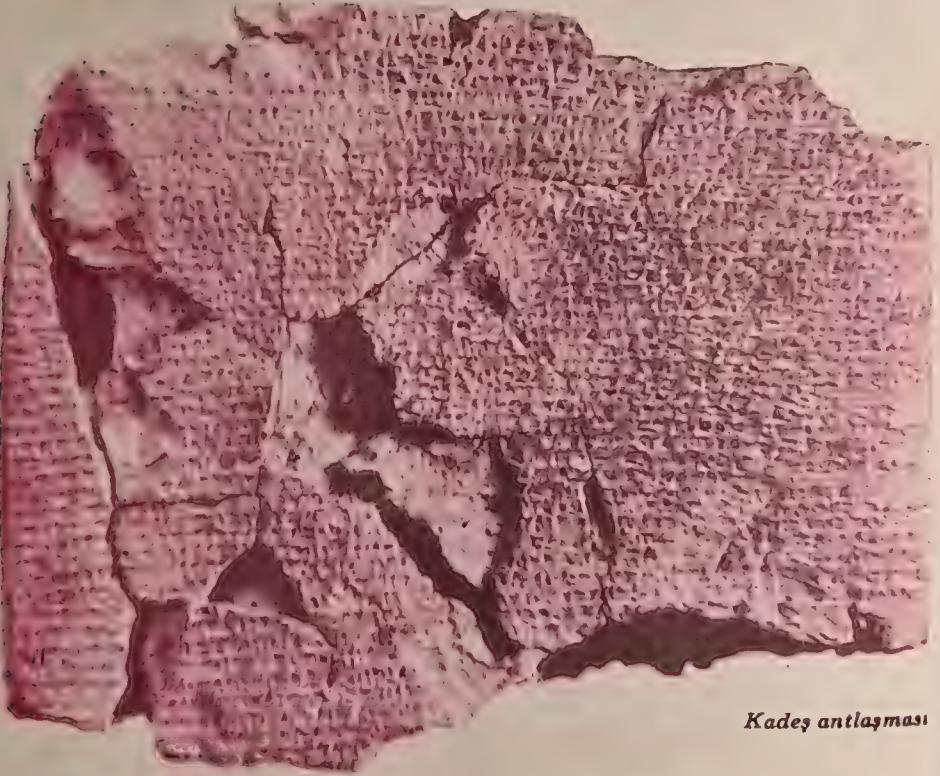
M.Ö. 1292 yılında Yukarı Kadeş (bugünkü Tell Nebi Bend) önünde iki ordu karşı karşıya geldiler. Savaş, eski çağların kaydettiği en büyük savaştı. Çarpışmanın ilki, savaş arabalarını ustalıkla kullanmalarından ötürü Hititlerin lehine oldu. Ne var ki, Ramses II.'nin yedekte beklettiği askerleri henüz savaşa katılmamıştı ve bekliyordu. Savaşı kazandıklarını sanan Hitit askerleri çarpışmayı bırakıp yağmaya girişince, yedek Mısır askerleri, Ramses II.'nin buyruğuyla savaş alanına sürüldü ve Hitit ordusu

Ur'da zafer sonrası (III. Bin'den)

Ve Kadeş'te iki ulusun orduları karşı karşıya geldiler.

Kadeş antlaşması

bozguna uğratıldı. Mısırlılar yenilgiden kurtulmasına kurtulmuşlardı ama savaşın gerçek yengi sahibi henüz ortada yoktu.

Her iki ordu geri çekildi. Silah bırakımı yapıldı. Buna uyarak, Ramses II. daha önce eline geçirdiği Suriye topraklarından daha güneye çekilecekti. Kuzey Suriye de, Kadeş kentiyle birlikte Hititlere kalacaktı.

Anlaşmaya varıldıktan kısa bir süre sonra Hitit ordusunda bir ayaklanmayla

kral öldürüldü. Tahta gerçek oğlu olmayan Hrhi-Teşup (1282-1275) getirildi. Muşgil III. adıyla kral olan Urhi-Teşup'un ilk işi, Hattuşaş'ı yeniden devletin başkenti yapmak olduysa da çok geçmeden ortalık yine karıştı. Aile içinde tahta hak savları ile önde gelenler birbirlerine girdiler. Kral, Şamuha kentinde kuşatılıp tutak alındı, tahta yeğen Hattuşil III. oturdu (1275-1260).

Hattuşil III'ü tarihler başarılı bir yönetici, parlak bir devlet adamı olarak anar-

lar. Gerçekten de içte ve dışta siyasa açısından başarılar kazanmış, "Büyük Kral" olmayı gerektiğince hak etmiştir.

hititlerin altın çağı

HATTUŞİ III. dönemine "Hititlerin Altın Çağı" denir. Onun döneminde, ülkede herhangi bir sorun yaratılmamıştır; Mısırlılarla anlaşmalar yapılmış, Mittani devleti ortadan kaldırılmıştır. Mısır'la Hitit yakınlaşmışlardır. Ramses II ile Hattuşî III arasında barış imzalanmıştır ve ünlü "Kadeş Barışı" eşit koşulları içermektedir.

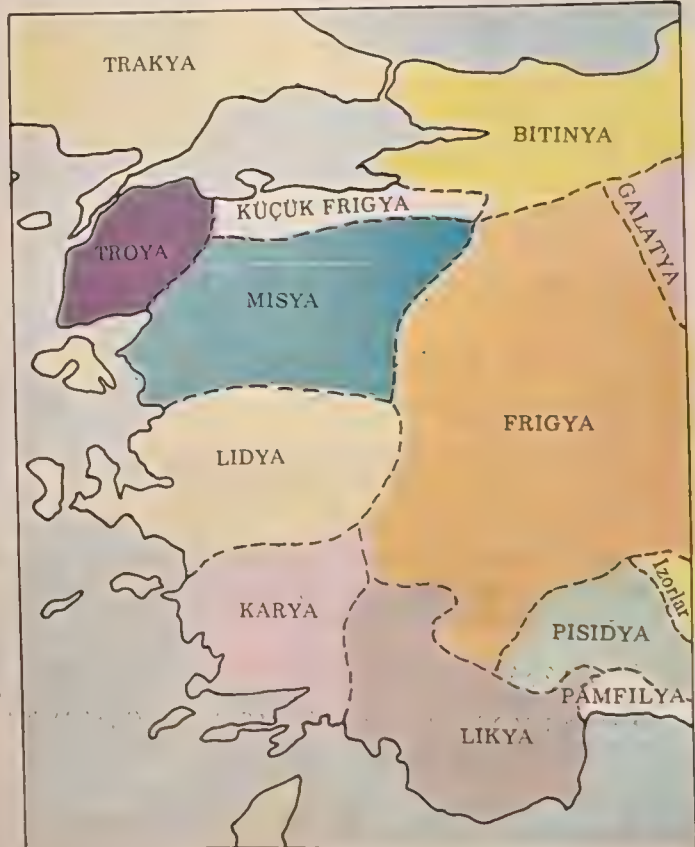
Ölümünün ardından yerini alan çocuk yaşındaki oğlu Tuthalia IV. (1250-1220) dönemiyle birlikte Hitit devleti yavaş yavaş çökmeye başlar. Asur, Ahhiava devletleri ve Batı Anadolu'daki birçok küçük krallıklar gitgide devletin başına dert olurlar. Amurru prensliği de kendi başına buyrukluğu seçer. Gaska saldırıları artar. Asurlularla, Fırat önlerinde tutuşulan savaşta yenilgiye uğranılır. Arada, Batı Anadolu kesimlerinin bir bölümünün Hi-

tit egemenliğine girmesi, olguyu pek de-ğıştirmeyecektir. Karışıklıklar gün güne çoğalır ve bir çığ gibi büyümesini sürdürür. Tuthalia ölür. Oğlu Arnuvanda III. (1220-1190) yetenekli ve güçlü bir kral olmaktan uzaktır. Çöküşü hızlandıracak olaylar giderek gelişir. "Kavimler Göçü" diye tanımlanan yeni akınlar çoğalmaktadır. Arzava bölgesi, kendini Hitit egemenliğinden kurtarmıştır. Prens Mita, Hayaşia prensliğini kurmuştur.

Büyük Hitit İmparatorluğu, son Kral Şuppilulima II. (1180) döneminde olağanüstü büyük akınları oluşturan Ege göçleri sonucunda yıkılmıştır.

Ege göçleri, yalnız Hitit devletini değil, yanı sıra Kassit (Mezopotamya), Mitanni (kuzey Suriye) gibi başka devletlerin de yıkılıp ortadan kalkmalarında başlıca et-kendir.

O günlerde ve daha sonrasında, Mısır'da Ramses III. yönetiminde XX. sülale işba-sına geçmiş bulunuyordu. Ne var ki, Mısır da çaptan düşmüştü ve kuzey Suriye'de olduğu kadar Filistin'de de egemenliğini sürdürmekten uzaktı artık.

COĞRAFİ TABİATA UYGUN SAHALAR YÖNÜNDEN BA-TI ANADOLU'NUN BÖLÜM-LELERİ VE ESKİ TOPLULUK-LARIN BULUNDUKLARI YÖ-RELER

Eski toplulukların bu-lundukları yörelerin sınırları.

Yeni göçlerin oluşturduğu bu önüne durulmaz akınlardan yakasını kurtarabilen, yalnızca Babil'in kuzeyindeki Asur devle oldu. Ekonomik aşamaları sonucu, Doğu Akdeniz kıyılarına kadar uzandı, giderek zenginleşti.

FRİG VE LİDYA

ANADOLU'DA Hitit ve Mitanni devletlerinin ortadan kalkmasıyla, yerlerini Frig ve Urartu devletleri almıştır. Mezopotamya'daki Büyük Kasit devleti yıkılmış, Asur devleti ile Arami kabilelerinin kent devletleri kurulmuştur. Urartu ile Frig devletlerinin aralarında küçük ve kalıntı Genç Hitit prenslikleri vardır. Bunlar Kayseri ile Malatya çevrelerindeydiler. İçlerinde en çok ilgiyi çeken, Kargamış krallığıdır.

Bu küçük prenslikler ve mini krallıklar, giderek Aramilerle kaynaşmış, ırksal ve kültürel özelliklerini yitirmişlerdir. Bir birlik oluşturmadıkları için de Asurlularca ortadan yokedilmişlerdir.

Göçlerin akını bitip ortam durulduktan sonradır ki, Batı Anadolu'da ilk büyük devlet kurulur: Bu, Friglerin devletidir.

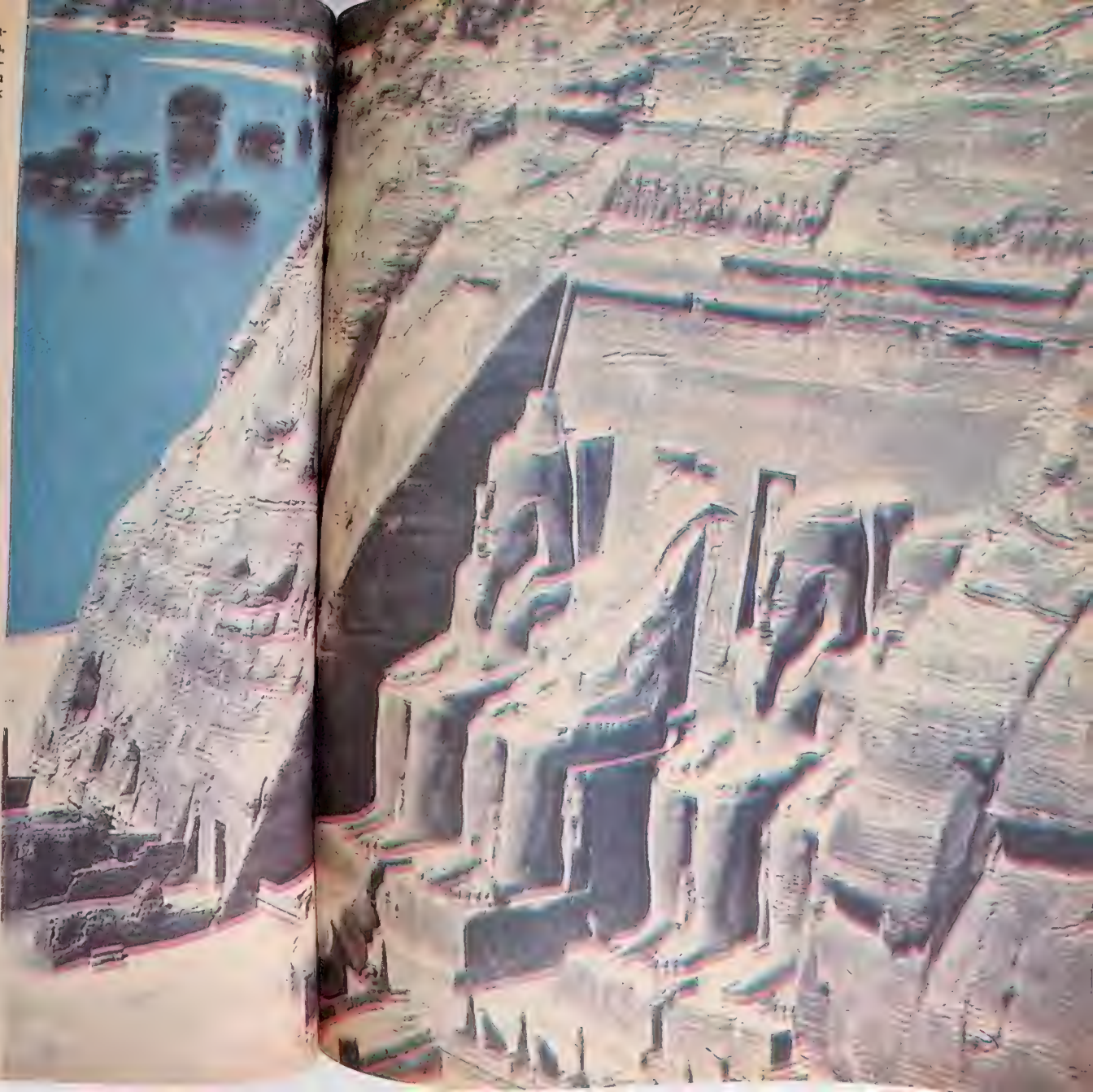
Kantılara göre, Frigler bir Trak kavmidir. M.Ö. II. binyılda Balkan yarımadasında yerleşik bir düzen tutturana kavim, İlliriaların güneyden doğru başlayan akınlardan oturu Gaşkalarla birleşip, Hitit topraklarına geçmişler, Anadolu'yu yurt edinmişlerdir.

O günlerde tarih, M.Ö. XII. yüzyılın başlarını göstermektedir.

anadolu'ya bir uygarlık daha

FRİGLER, bulgularan Asur belgelerine göre, ilk kez Muşki adı altında ortaya çıkmışlardır. Aşağı yukarı Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden önce Anadolu'ya göçmüşler ve güneydoğu kesimlerine yerleşmişlerdir. Devletin kuruluşu ise, M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına düşmektedir.

*Bugün Abu Simbel'deki
bu tapınak
Ramses II. döneminde
yapılmıştır.*

Akad Kralı
Naramsin'e ait
bir bazalt
stel

Friglerin ilk kralları Gordios'tur, fakat onunla ilgili elimizde hiçbir bilgi yoktur. Devletin kurulduğu topraklar, bugünkü Sakarya (o dönemdeki adıyla Sangarios) ile günümüzdeki Menderes (Maiandros) ırmakları arasında kalan yörelerdir. Sınır çizgileri zaman zaman değişikliklere uğramışsa da genelde, özellikle M.Ö. XI. ve VII. yüzyıllarda Orta Anadolu platosunun büyük bir bölümünü içine almaktadır. Etki alanına gelince, batıda Lidya'ya kadar uzanmaktadır.

Asur akınları karşısında Frig devleti, Urartularla birleşmiş, kral Midas'ın varlığı anlaşmalar nedeni tehlike bütünüyle ortadan kalkmıştır. Kral Midas, her iki kesimle, doğu ve batı ile sorunlarını kolaylıkla çözümlemiş, çevresiyle dostluk ve yakınlık kurmuştur.

Herodot, tarihinde Kral Midas'ın, krallık tahtını Yunanistan'daki Delph hoi Apollon Tapınağı'na armağan ettiğini ya-

zar. Midas, ayrıca Kimelli bir Yunan prensesini kendine eş olarak almıştır.

mitologya'daki kral midas

ANADOLU'LU krallardan mitologya'ya girmiş önemli kişiler arasında bu Midas da yer alır. Onunla ilgili şu hikâye çok ünlüdür:

"Bir gün Frig Kralı Midas'ın adamları, sarayın yakınlarındaki gül bahçelerinde yaşlı Silenos'u buldular. Dionisos'u ararken yolunu yitirmişti. Her zamanki gibi çok sarhoştur, ağaçların arasında sızıp kalmıştı böylece. Midas'ın adamları tepeden tırnağa güllerle süslediler onu. Sonra da krala götürdüler...

Midas, güler yüzle karşıladı, tam on gün, on gece ağırladı Silenos'u. Yedikçe yedi Silenos, içtikçe içti. Sarhoş oldu, şarkılar, türküler çağırdı, sızdı, ayıldı.

Onuncu günün sonunda Frig Kralı Midas, elinden tutup tıpış tıpış Dionisos'un yanına götürdü.

Dionisos, Silenos'a yeniden kavuştuğuna öyle sevindi, öyle sevindi ki:

"— Midas, dile benden ne dilerse?" dedi.

Frig Kralı Midas, hiç düşünmeden:

"— Aman Dionisos", dedi. "Her dokunduğum altın olsun, başka bir şey dilemiyorum!"

Tanrı bu dileğini yerine getirdi. Ama akşamleyin yemekte başına neler geleceğini düşündükçe de kıs kıs güldü içinden!

Zavallı Midascık!.. Karnı acıkıp sofraya oturunca ne kötü bir dilekte bulunmuş olduğunu anladı o zaman. Ağzına götürdüğü her şey anında altına dönüşüveriyordu!.. Ekmeği mi tuttu, al sana altın bir ekmeğ... Elmaya mı dokundu, işte sapsarı, kaskatı altın bir elma!..

Hemen Dionisos'a koştu. Yalvardı, yakardı:

"— N'olursun bu büyüyü boz!" diye gözyaşları döktü.

"— Git, Paktolos ırmağında yıkan, o zaman büyü bozulur" dedi beriki.

Frig Kralı, doğru ırmağa koştu, bir güzel yıkandı. Ondan sonra sarayına döndü, canının çektiğini yedi içti güzelce...

Egemen Tutankhamon ve eşi

Midas'a yakıştırılan bir başka hikâye daha da ilginçtir.

"Apollon ile Pan arasında yapılacak bir çalgı yarışmasında Midas, seçicilerden biri görevindeydi. Kızların tanrısı Pan kavalıyla hoş ezgiler çıkarıyordu ama Apollon'un gümüşten lirası, bütün çalgılardan üstündü. Bir çalmaya başladı mı, bütün evren durup onu dinlerdi.

Seçiciler kurulunda dağ tanrısı Tmolos zafer çelengini Apollon'a verdi. Midas da oynak havalar çalan Pan'ı kazandırdı. Apollon çok kızdı buna; tuttu, Midas'ın kulaklarını eşek kulaklarına çevirdi..

Kral Midas, bir süre bu tanrı armağanı kulaklarını kocaman kulahlarla saklamaya çalıştı. Saçlarını kesen berberi sonunda gördü. Midas, bunu kimseye söylemesin diye yemin verdirdi ona. Berber günler günü direndi, kendini tuttu ama sonunda dayanamadı, içinin yükünü boşaltmak için bir çukur kazdı sazlar arasında usulca:

"— Kral. Midas'ın kulakları, eşek kulakları!" diye fısıldadı.

Aradan bir süre geçti. Çukurun çevresinde büyüyen sazlar, yel estikçe "Kral

Midas'ın kulakları, eşek kulakları!" diye bangır bangır bağırmaya başladılar. Böylece herkes öğrendi bu gerçeği..."

kimmerler gelince...

MÖ. 700 yıllarına doğru Anadolu bir başka akına, Kimmerlerin akınlarına tanık oluyordu. Kimmerlerin geliş yolu, Kafkaslardı. Başlarda Urartu'ların yaşadıkları kesimlerde kalmışlar fakat Urartu yöneticilerinin akıllı siyasetiyle batıya yönlendirilmişlerdi.

Frigler, Kimmerlerin bu hızlı ve dalga dalga gelen akınları karşısında duramadılar. Kimmerler ne pahasına olursa olsun bir yurt edinme, yerleşecekleri, yaşamlarını sürdürecekleri yeni topraklar edinme peşindeydiler. Bu konuda her şeyi göze almışlardı. Bundan ötürüdür ki, Friglerle yaptıkları savaşta olanca güçleriyle çarptılar. Friglere, kralları Midas komuta ediyordu ve yenilgi kaçınılmaz oldu. Midas, çok üzüldü buna, öküz kanı içip canı-na kaydı (M.Ö. 676).

Kral Midas'ın ölümü, devletin yıkılışını hazırladı. Bütün bütüne ortadan kalkmasına karşılık, Frig devletinin ne gücü kaldı, ne de etkinliği Anadolu'da. Kimmerler bütün zenginliklerini yağmalamış-

Mısırlılar zaman zaman başka komşu ülke sınırlarına saldırıya geçerlerdi.

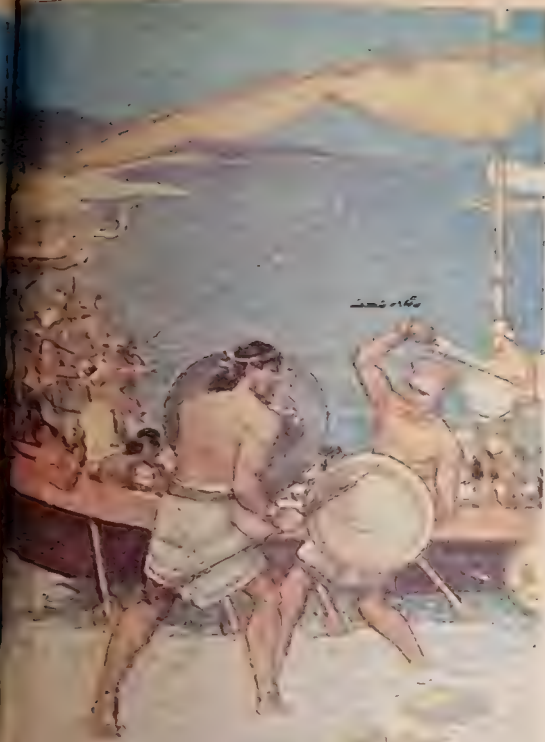
lar, uygarlıklarının elle tutulur örneklerini acımadan yakıp, yıkmışlardı.

Yeni bir devlet lidia krallığı

BATIDA bir başka krallık, Lidia krallığı; Frig devletinin yıkılmasının hemen ardından kendini belirlemeye başladı. Gerçi çıkışları M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısından sonradır, ama asıl siyasal etkinlikleri, M.Ö. VII. yüzyılın başlarına rastlamaktadır.

Devlet kurucusu, Giges'tir (687-648). Bir darbeyle tahttaki Kandavles'i devirmiş, yeni egemenlik soyunu kurduktan sonra devlete biçim vermiş, orduyu düzenlemiştir. Krallığın sınırlarını Marmara Denizi kıyılarına dek uzandırmıştır.

Kimmerlerin akınları durmak bilmediğinden Giges'in başı Kimmerlerle de derde girmişti. Kimmerler, ilk Anadolu yenilgilerini Lidialılardan alırlar. Giges, durumunu güçlendirmek için Asurlularla anlaşır. Fakat Asurlular çok geçmeden anlaşmayı bozar ve Kimmerlerle işbirliğine gi-

derler. Giges, Mısırlılara yaklaşır bu kez de. İkinci saldırıda öldürülür.

Yerini alan oğlu Ardis (649-630) fetih siyasasını sürdürür, Batı Anadolu'daki

Yunan kentlerine yürür. O bu tür işlerle uğraşırken Kimmerler yeni bir saldırıya geçerler ve başkent Sardis'i alırlar.

Ardis'in oğlu Sadyettes (630-618), amaç olarak Miletos kentini almayı düşler hep fakat üstesinden gelemmez. Onun oğlu Alyattes (618-560) krallığın "fatih"lerindendir. Babasının kusurlarını ortadan kaldırır, devleti yeniden yüceltmeye çalışır; devletin sınırları Halis (Kızılırmak) boylarına dek uzanır. Geçmişteki Kimmerlerden kalma öcünü alır, Kimmerler sinnerler. Kızılırmak'ın doğusuna sürülürler. Batıda Smirna'yı (İzmir) taş taş üstünde kalmamacasına yıkıp yakarlar. Medlerle savaşa girer, beş yıl boyunca sürer bu savaş ve tarihte "Kızılırmak Savaşı" diye ünlendir. Savaş, çarpışmalar sırasında güneş tutulunca son bulur (M.Ö. 25 Mayıs 585). Yapılan anlaşmaya göre, ırmak iki devlet arasında sınır olacaktır.

Alyattes oğlu Kroysos döneminde (560-547) Lidia'da bolluk ve bereket egemendir. Efesos ve Batı Anadolu'daki bütün Yunan kentleri, Lidya krallığına bağlanmışlardır. Yunanistan'la ilişkiler iyidir. Likya ve Kilikya dışında Anadolu, bütünüyle Lidia devletiindir. Kralın varıllığı söylencelere konu edilir, ünü yaygınlaşır. Ne var ki, aynı kral; Pers Kralı Keyhüsrev'inve ordularının karşısında tutunamayacak, yenilecek ve Lidia Devleti de beraberinde yıkılıp tarihin sayfalarına gömülecektir. (M.Ö. 547).

KIYILAR, ULUSLAR VE DEVLETLER

COĞRAFYA açısı bakımından Anadolu'nun özellikle batı kıyıları, iyi korunaklı koy limanlara sahiptir. Ülkenin sıradağları birbirine paralel olarak batı kıyılarından içlere doğru uzanır

ve aralarında Bakırçay (Kaikos), Gediz (Hermos), Küçük Menderes (Kaistros) ve Büyük Menderes (Maidros) adlarını taşıyan büyük ırmaklarca suladığı, kıyılara kadar uzanan geniş ve bereketli vadileri

Bazalt stel
(Maraş)

Aslantaş
bazalt steli

İnsan kabartmalı
vazo parçası

içerir. Bu coğrafya durumu, o vadilerde kurulan kentlerin aralarında sürekli ilişki kurmalarını güçleştirmiş; buna karşılık, iç bölgelerle kültürel ve ekonomik bağlar kurmalarını kolaylaştırmıştır. Fakat kıyıların gerisinde güçlü bir devlet kurulunca, bu devlet durmadan vadiler yoluyla denize ulaşmanın yollarını aramış, bu yüzden de yöre kentlerinin bağımsızlığı için büyük bir tehlike olmuştur.

Bu nedenlerle III. binyılda Anadolu'dan, daha çok Yunanistan'a birtakım göçler zorunlu bir duruma gelmiştir. Anadolu'nun batı ve güneybatı yörelerinden başlayan göçler, uzun bir süre devam etmiştir. Göçler, bir kezlik olmaktan çok, küçük küçük ve yüzyıllarca süren göçlerdir. Anadolu kavimleri, bir büyük akın yerine belki yüzyıllarca süren küçük göçlerle Ege adalarına ve Yunanistan'a girmişlerdir.

Yerel halkla (o dönemde hâlâ neolitik çağı yaşıyorlardı) yeni gelen kavimler arasında, başlangıçta, kaçınılmaz savaşımlara tutuşulduğuna kuşku yoktur. Ne var ki, bir sürenin sonunda coğrafyaya, kültürel, toplumsal ve siyasal yaşama olduğu kadar yerli halka da ısınıp kaynaşmış; yeni gelenler aracılığıyla yalnız Yunanistan'da değil, bütün Ege bölgesinde bir örnek bir maden kültürünün oluşumunda başlıca rolü oynamışlardır.

ege bölgesi kavimleri

YUNANLILAR, Ege bölgesinde kendilerinden önce birtakım yabancı kavimlerin oturmuş olduklarını biliyorlardı ve Pelasg, Leleg ya da Kar diye adlandırdıkları bu kavimler üzerine bilgi sahibiydiler. Yunanlılara göre; Lelegler, Anadolu'da Truva bölgesinde, Ege adalarında, orta Yunanistan ve Peloponnes'in bazı kesimlerinde yerleşmişler, Pelasglar da ülkede geniş bir alana yayılmışlardı. Bir süreler tüm Yunan ülkesine "Pelasgiye" denilmesindeki neden budur. Başlangıçta Tesalya'da oturmuş, Peneigos vadisine "Pelasg Argos'u" adını vermiş oldukları anlaşılan Pelasglar, sonraları bazı Yunan tarihçilerince genelde Yunanistan'ın Yunanlılardan önceki halkı kabul edilmişlerdir.

Homeros destanlarından “İlyada”da, Yunan dili dışında kaba bir dil konuşanlar diye gösterilen Karlar, tarihçi Herodot (Herodotos)’a göre; Girit kralı Minos döneminde, Ege adalarına egemendiler.

Sonraları buralardan Yunanlılarca sürülüp çıkarılmışlardı. Bir başka tarihçinin, Tukidides’in Peloponnes savaşları üstüne yazdığı ünlü tarihinde M.Ö. 426 yılında Delos adasında Atinalılarca Karlar’a ait birçok silah ve araç gerç bulunduğuyazılmıştır. Buna bakarak bu ellerde Karlar’ın oturduklarını belirtmiştir.

Ortaya çıkan gerçek şudur: III. binyılda bütün Ege bölgesine yayılan ve aralarında bir takım değişkenlikler göstermesine rağmen temelde Karlar tarafından temsil edilen kavimlerin, Lidyalılar ve Likyalılarla birlikte, Boğazköy Hitit metinlerindeki Luvi’lerle ilgili oldukları “Batı Anadolu Kavimleri” topluluğuna girdikleri söylenebilir.

Anadolu kavimlerinin III. binyıldaki batı göçleri, sanıldığından da daha geniş olmuş, bunları yalnız Ege bölgesini istila etmekle kalmayıp İtalya, hatta İspanya’ya dek uzanmışlardır.

III. binyılda anadolu

ANADOLU’DA, III. binyıldaki kentleşme, kent olma eğilimini gösteren yerleşme merkezlerinin yanında sağlam ve korunaklı şatoların da bulunması gerçeğini Çanakkale Boğazı’nın giri-

şine yakın bir yerde kurulmuş olan Truva kanıtlıyor.

Truva’da yapılan kazılarda, üstüste yapılmış dokuz kent bulunmuş, her kentte çeşitli kültür katlarının varlığı ortaya konulmuş, bunlar arasındaki bağlar ve sıralar saptanmıştır.

Alçak bir tepe üzerine kurulmuş ilk Truva (Truva I) çevresi tarla taşlarından yapılmış bir surla çevrili küçük bir şatoydu. Özellikle güney kapısı çok korunaklıydı. Surun içindeki alanda birbirine paralel birtakım duvarlar bulunmuş bunların ince uzun dikdörtgen evleri oluşturdıkları anlaşılmıştır. Evlerden elde edilen araçlar ve kemik kalıntılarından Truva I insanların tarım, hayvancılık ve balıkçılıkla geçindikleri, deniz kıyısında midye ve istiridye topladıkları saptanmıştır.

Truva II kenti zorlu bir yangınla yerle bir olmuştur. Olay, beklenmedik bir biçimde oluşup gelişmiş, halk değerli mallarını kurtaramadan kenti terketmiştir.

Gerek Truva I ve gerekse Truva II kültürleri bir bütündür ve bunların sahipleri, gerçek Anadolu insanlarıdır. Bu kültür, yalnızca Truva kentlerinde kalmamış, Biga yarımadasında oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Truva’nın güneyinde güneybatı Frigya’da rastlanılan üçüncü grup da, bütün bu grupların büyük batı Anadolu grubu içinde aralarında yalnız birtakım bölgesel farklılıklar gösteren gruplar olarak kalmaktadır. Bir süre son-

Kavimler kaynaşması bir süre sonra Dor’ları Yunanistan’a yöneltmişti.

ra da Anadolu sınırlarını aşarak Ege adaları üzerinde Avrupa'ya geçmiş ve Sırbistan (Vinça) içlerine yayılmıştır.

Truva III kenti başka bir plana göre kurulmuştur. Truva IV döneminde ise, bu kent yeni bir surla çevrilir. Truva V gerçek tunçtan yapılmış kapları ve gelişmiş keramikleriyle ilgiyi çeker.

aka'lar sahneye giriyor

TRUVA kentlerinin yedincisi, günümüze dek gelen Homeros destanı "İlyada"ya konu olan ünlü Truva savaşının kentidir. Savaşa tutuşanların birincisi olan Aka'lar (destanda Akhaioi'lar diye geçmektedir) veya Akhay'lar, Avrupalı tarihçilerce, genellikle orta Avrupa tunç kültür çevrelerinden güneye inen İndogermenler olarak kabul edilir. Aka'ların temelde orta Avrupa'dan gelmiş oldukları varsayılmakla birlikte, bunların III. bin yıl batı Anadolu kavimleri gibi Anadolu'dan, adalar üstünden Yunanistan'a göç edenlerle karışmış oldukları böylece Aka'ların gerçek İndogermenler olmaları yerine Anadolu ve Avrupa kavimlerinin kay-

*Bronz güneş kursu (Eski Tunç çağı,
M.Ö. 2300-2100 - Alacahöyük)*

naşmasıyla oluşan bir ırkı örneklemeleri daha akla yakındır. Arkeoloji araştırmaları 2000 yılından önceye, Tesalya'da bunun tersine 2000 yılından sonraya tarihlendiği saptanmakta, bu durum da Akaların, Yunanistan'a kuzey yerine

*Bronz güneş kursu
(Eski tunç çağı
M.Ö. 2300-2100
Alacahöyük)*

güneyden girmiş olduklarını belirlemektedir. Bulgular ve belgeler Mikenai kral sülalesi Atrevsoğullarının atası diye gösterilen ve Peloponnes yarımadasına adını veren Pelops'un Lidyalı ya da Frigyalı diye verilmesi; Tebai kentinin kurucusu Kadmos'un Anadolu en çok Karya ile ilgisi; destanlarda Akaların yanında yer alan Dana'ların soyu Danaos'un bir Kar olması başlıca kişilerin adlarının Anadolu dilleri topluluğuna girmesi ve başka nedenler de bu kanıyı güçlendirir.

III. binyıl kültür katları üstünde, aşağı yukarı 2000'den 1200 yılına kadar sürekli bir gelişim geçiren Aka kültürünün en eski en tipik keramiği, "Minyas" keramiğidir. Bu keramik ve işlemleri tüm Ege bölgesinde ortaya çıkmaktadır. Başta Truva olmak üzere Batı Anadolu'da (Boğazköy ve Alacahöyük'te de) ve orta Anadolu'da yapılan kazılar bu tür keramiklerin Anadolu'da çok sayıda bulunduğunu ve burarlardan Ege'ye geçmişliğini ortaya koymuştur. "Minyas" keramiğinin kökeni orta Asya'ya dayanmaktadır ve başka incelemeler, Yunanistan kültürünün kaynağı olarak kuzeyden çok doğuyu göstermektedir. Bu nedenle M.Ö. 2000 yıllarında kuzeyden ve doğudan gelen insanların Yunanistan'daki Karlarla karışıp kaynaşması sonunda Akhay'lar ya da Aka'lar olarak adlandırılan kavmi oluşturduğu söylenebilir.

Akalar döneminin en önemli bölgeleri; kuzey Yunanistan'da Ahilevs'in yurdu Ftiotis, orta Yunanistan'da Boiotya ve Attika, Pelopennes'de Aka krallarının en büyüklerinden Agamemnon'un şatosu "Mikenai" ve Herakles mitosu ile yakından ilgili Tirins gibi şatoları kapsayan Argolis'tir. Akalar, Peloponnes'i ele geçir-

Ege göçleri Anadolu'yu temelinden sarsan değişimlere yol açıyordu.

dikten sonra Argolis'in kuzeydoğusunda denize kadar uzanan bölgeyi gözetleyebilen bir tepede Mikenai'yı kurmuşlardır. Tepenin çevresinde de ayrıca bir açık kent yapılmıştır. Bu kentte bulunan yazılı tabletler, Akaların yazı sanatını bilen insanlar olduklarını ve ilkönce Girit'te uyguladıkları yazı sistemini sonradan kendi ülkelerinde kendi gereksinimlere göre uyarladıkları görülmüştür.

Truva kenti, savaşlar ve yangınlarla sayısız kez yerle bir olmuştu.

Tunç boğa başı

truva savaşı'na doğru

1400 -1200 dönemi, Akaların, en çok da Pelopennes Akaların siyasal bakımdan epeyi güçlü oldukları bir dönemdir. Bulgulara göre; Akalar, yarımadayı ve Yunanistan'ın öbür bölgelerini de içine alan büyük devletler kurmuşlardır. Bunlar arasında sıkı kültürel bağlar bulunduğu, Ege'den başka bir yandan Makedonya ve Boğazlara, bir yandan da Anadolu kıyıları, Suriye, Mısır ve Nubya'ya, batıda da İtalya ve Sicilya'ya dek uzandıkları anlaşılmaktadır.

Bu dönemde, Akaların komşu ülkelere yayılmasıyla ilgili sorunlar arasında ünlü Truva Savaşı birincil yeri tutar. Çanakakale Boğazı'nın girişindeki Truva'ya karşı yapıldığı bildirilen bu sefer, Homeros'un destanlarında enine boyuna işlenir.

Kireçtaşından adak levhası

Destanlara göre, yarımadanın büyük bir bölümünü egemenliği altında tutan Mikenai kralı Agamemnon; kardeşi Sparta kralı Menelaos'un karısı güzel Helena'nın İlion adını taşıyan Truva kalesinde oturan kral Priamos'un oğlu Paris tarafından kaçırılması üzerine, Truva'ya karşı büyük bir sefer düzenler. Kale kuşatılır ve bu on yıl sürer. Sonunda Truva ele geçirilir, yakılıp yıkılır ve taş taş üstünde bırakılmaz.

Aslında, savaşın gerçek nedeni güzel Helena'nın kaçırılması değildir. O dönemin ekonomik ilişkileri gündem güne genişleyen Aka ticareti için bir "Boğazlar Sorunu" yaratmış ve Akalar buna bir çözüm bulmak amacıyla Truva üzerine yürümüşlerdi.

Hititlerin başkenti Hattuşa'da bulunan belgelerle, Aka krallarının Anadolu kıyılarına ayak basarak doğuya doğru yayıldıkları yazılıdır. Hitit devlet arşivlerinde adları Ahhiyava ülkesi ve krallığı olarak geçmektedir. Ahhiyava, Yunanistan'daki Akhaylar ülkesi ya da ona bağlı bir Anadolu bölgesine eşittir. Ayrıca XIV. ve XIII. yüzyıllarda Akalar, Anadolu'ya çıkmışlar ve geniş bir alana yayılmışlardır. Özellikle Anadolu'da birçok yerleşme merkezleri kurmuşlardır.

Akalar, yalnız savaşçı değil, usta bir gemici ve işini bilir tüccar bir ulustu. Bozcaada (Tenedos) ve Midilli (Lesbos) adalarını ele geçirdikten sonra tarihi çağlarda "Akhaion" adlı bir limanın gösterdiği gibi, bu adanın karşısındaki Anadolu kıyılarına da gelmişlerdir. Efesos (Efes), Kolofon (Değirmendere) ve yörelerinde Akalardan izler bulunmuştur.

Daha doğuda, aşağı yukarı bugünkü Antalya çevresindeki düzlükle eşit olduğu anlaşılan Pamfilya'da, Kilikya'da (Seyhan) ve kuzeyinde "Aka Kıyıları" bulunan Kıbrıs'ta da Akalar oturmuşlardı. Ahhiyava krallığının Anadolu'nun güneybatı ve güney kıyılarını kapsayıp kapsamadığı konusu, bugün artık tartışılmıyor. Hitit kralının Ahhiyava kralına "kardeşim" diye seslenmesi, bu krallığın, Hititler için hiç de küçümsenmeyecek bir varlık olduğunu göstermektedir.

ege göçleri ve...

MÖ. XIII. yüzyılın ikinci yarısında; gerek ön Asya'da, gerek doğu Avrupa'da "Ege Göçleri"ni hazırlayan bir kavimler kaynaşması başlar. Yerlerinden oynatılan birçok Ege ve Anadolu ka-

Kıbrıs ve Rodos gibi adalarda oturan Ahhiyavahılar gemilerle...

Üçüncü grup bir süre sonra Anadolu sınırlarını aşarak...

vimleri, sonraları Sais krallığındaki İyonlar gibi, Mısır'a geçer, Libyalılarla birleşerek kral Merneptah'ın üstüne yürürler.

Mısırlılarca 1230 yılına doğru Delta bölgesinde yenilen "deniz kavimleri" arasında Akayıvaşalar, Tuşalar, Lukalar, Şerdanalar ve Şekeleşler vardır. Bunlardan Akayıvaşaların güney Anadolu'da ya da Kıbrıs ve Rodos gibi adalarda oturan Ahhiyavahılar, Lukaların sonraki Likyalılar, Tuşaların da Anadolu'dan ayrıldıktan sonra birtakım serüvenler sonucu İtalya'ya geçmiş oldukları anlaşılan Tirsenerler ya da Etrüskler oldukları sanılıyor.

Mısır yazıtlarına bakılırsa, bu insan akınlarının büyük bir bölümünde Akalar ve Libyalılar yer almaktadır.

Fakat ön Asya'yı bir hallaç pamuğu gibi atarak altını üstüne getiren asıl büyük kavimler akınları, XII. yüzyılın başlarına rastlar. Ön Asya'nın batı ve güneyinde oturan kavimlerin bir bölümü, o döneme kadar II. binyılın büyük devletleri tarafından dirençle korunan sınırları aşarak kültür ülkelerini büyük dalgalar halinde istila etmişler, büyük devletlerin bazılarını da ortadan kaldırmışlardır. Bu harekette Ege ve Anadolu kavimleri önemli roller oynamışlardır.

M.Ö. II. binyılın sıralarında orta ve güneydoğu Avrupa ile orta Asya büyük bir olasılıkla bugünkünden daha sıcak, daha nemli ve daha ormanlı idi. Dünyanın bu bölgelerinde Nordik dediğimiz kuzey ırkından ve çoğu beyaz tenli ve mavi gözlü insanların oluşturduğu kabileler dolaşıyordu. Bunlar birbirleriyle sıkı ilişkide olduklarından konuştıkları diller de Ren ırmağından Hazer Denizi'ne kadar tek bir dilin türlü lehçeleriydi. O dönemde sayıca

çok olmamaları gereken bu insanların varlığından ne Hamurabi'nin yasalar çıkarmakla uğraştığı Babil'de, ne de o günlerde yabancı istilâsının acısını tadan eski ve işlenmiş bir toprak olan Mısır'da kimsenin haberi vardı.

Nordikler, sonraları dünya tarihinde çok önemli bir rol oynamaya adaydılar. Otlaklarda ve orman seyriltiklerinde yaşayan bu insanların başlangıçta atları yoktu. Davarları vardı yalnızca. Göçe kalkışlarında çadırlarını ve öbür ağırlıklarını ilkel öküz arabalarına yüklerlerdi. Bir süre için biryere yerleştikleri zaman kerpiçten kulübeler yapmış olmaları mümkündür. Büyüklerinin ölümlerini yakarlar, kendilerinden önceki esmer derili insanların yaptıkları türden ölümlerini gömmezlerdi. Büyük önderlerinin küllerini kaplara koyar, bunların üstünde de daire biçiminde büyük toprak yığınları meydana getirirlerdi. Bilindiği gibi, bunlar, kuzey Avrupa'nın hemen her yerinde rastlanan "yuvarlak tümsek"lerdir.

Anılar, öküzle çift sürerek buğday yetiştirirlerdi ama bu tarım bölgesine bağlanıp kalmaz, ürünlerini devşirir devşirmez, yine başka yerlere göçerlerdi. Tunçtan aletler kullanan bu insanlar, M.Ö. 1500 sıralarında da demir kullanmayı öğrendiler. Belki yine o sıralarda atı öğrenmişler fakat başlangıçta bu hayvanı yalnız savaş arabalarına koşmuşlardı. Toplumsal yaşamları, Akdeniz, Ege ve Anadolu kıyılarındaki yerleşik insanlarınki gibi bir tapınak çevresinde toplanmayıp önderleri de rahip (din adamı) değildi. Dinsel düzen yerine bir soyululuk

düzeni egemendi ve başlarında soyluların sülâleri önderlik ediyordu. Uygarlıkla ilişkiye geçene dek yazıları yoktu, göçlerini şenliklerle canlandırırlardı.

kuzeyden gelen dalgalar

KİNCİ binyılda, bunlar Fransa'ya, Britanya'ya ve İspanya'ya giriyorlardı. Batıya ilerlemeleri iki dalga halindeydi. Britanya'ya ve İrlanda'ya girenler, tunctan silahlarla donanmışlardı. Buralardaki ulusları ya tutsak ettiler ya da tümüyle ortadan kaldırdılar. Ardından İrlanda'ya geçtiler. Bunlar Goidelik Keltlerdi. Bu Keltlerle aynı ırktan sayılabilecek olan ve belki içlerine başka ırk öğelerinin de karışmış bulunduğu ikinci dalga sonradan Britanya'ya demiri getiren Breton Keltleri adıyla anılanlardır ve Galliler, dillerini bu Keltlerden almışlardır.

Bu Arılar zincirinin diğer ucunda yine onlara benzeyen bazı kavimler güneye doğru ilerliyorlardı. Sanskrit dille konuşan Ari kabileleri, M.Ö. 1000 yılından çok önceleri batı geçitleri aracılığıyla kuzey Hindistan'a girmişler, esmer insanlara ait daha eski uygarlıkla, yani Dravidler uygarlığıyla ilişki kurmuşlar, ondan da hayli şey öğrenmişlerdir.

Başka Ari kabileleri de, görünüşe göre, Orta Asya'nın dağ geçitlerini aşarak batı ırktan insanların şimdi bulundukları yerlerin çok uzaklarına, doğuya doğru yayılmışlardır. Doğu Türkistan'da bugün bile beyaz tenli, mavi gözlü Nordik kabileleri vardır fakat bunlar, Mogol dillerini konuşmaktadırlar.

Yunan adalarında eski Ege uygarlığının silip süpürmek üzere...

Karadeniz ile Hazer Denizi arasındaki bölge, M.Ö. 1000 yılından önceki, Ermenilerin istilasına uğramış ve böylece buralardaki eski Hititler arılaşmıştı. Asurlularla Babilliler, kuzeydoğu sınırlarının yeni ve korkunç bir barbar tehdidi altında bulunduğunu biliyorlardı. Bu barbarların en ünlüleri İskitler, Medler ve Perslerdi.

Ari kabilelerinin ilk kez eski dünya uygarlığının odak merkezine girmeleri, Balkan Yarımadası yoluyla olmuştur. M.Ö. 1000 yılından yüzyıllarca önce, güneye doğru inmiler ve ön Asya'yı baştan başa geçmişlerdi. Başlangıçta gelen Frigler, İyon ve Dor Yunanlıları izlemişlerdi. Bunlar M.Ö. 1000 yılı sıralarında hem Yunan anavatanında, hem de Yunan adalarında eski Ege uygarlığını silip süpürmüşlerdi. Mikeana ve Tirins kentleri yok edilmiş, Knossos da hemen hemen unutulmuştu.

büyük göçler

KİNCİ 1000 yılda Trakların işgali altında bulunan Balkan yarımadasının güney-batı bölgelerine İlyriyalıların girmesi üzerine yerlerinden edilen bazı Trak kabileleri, (en çok Brigler ya da Frigler) Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek bu ülkenin batısında ve kuzeyinde oturan bazı savaşçı kavimlerin kendilerine katılmasıyla günden güne büyüyen bir çığ gibi Hitit devletine saldırmışlar, kent ve kasabaları yakıp yıkarak bu devleti ortadan kaldırmışlardır. Yani sıra, Anadolu'nun etnik ve toplumsal yapısını da değiştirmiştir. M.Ö. 1190 yılından sonra Hititlerden ortalıkta eser kalmamıştır.

Asurlularla Babillilerin sınırları korkunç bir barbar tehdidi altındaydı.

Bu kavimler, yalnız Anadolu ile de yetinmez ve doğu Anadolu'ya yönelip Kafkasya'ya girer, öte yandan Suriye ve Filistin üstünden Mısır sınırlarına dek dayanırlar. Mısır Kralı Ramses III.'ün yazıtları bu konuda şöyle demektedir:

"Hatti (Hitit) ülkelerinden hiçbirini bunların saldırılarına karşı koyamadı. Kode, Kargamış, Arzaova ve Alaşia (Kıbrıs) yakılıp yıkıldılar. Bu insanlar, Amuru ülkesinde bir yerde ordugahlarını kurdular. Bura halkını tümünden yokettiler. Bunlar, ölerinde bir ateş perdesi bulundurarak

Duvar resmi (M.Ö. 7000 - Çatalhöyük)

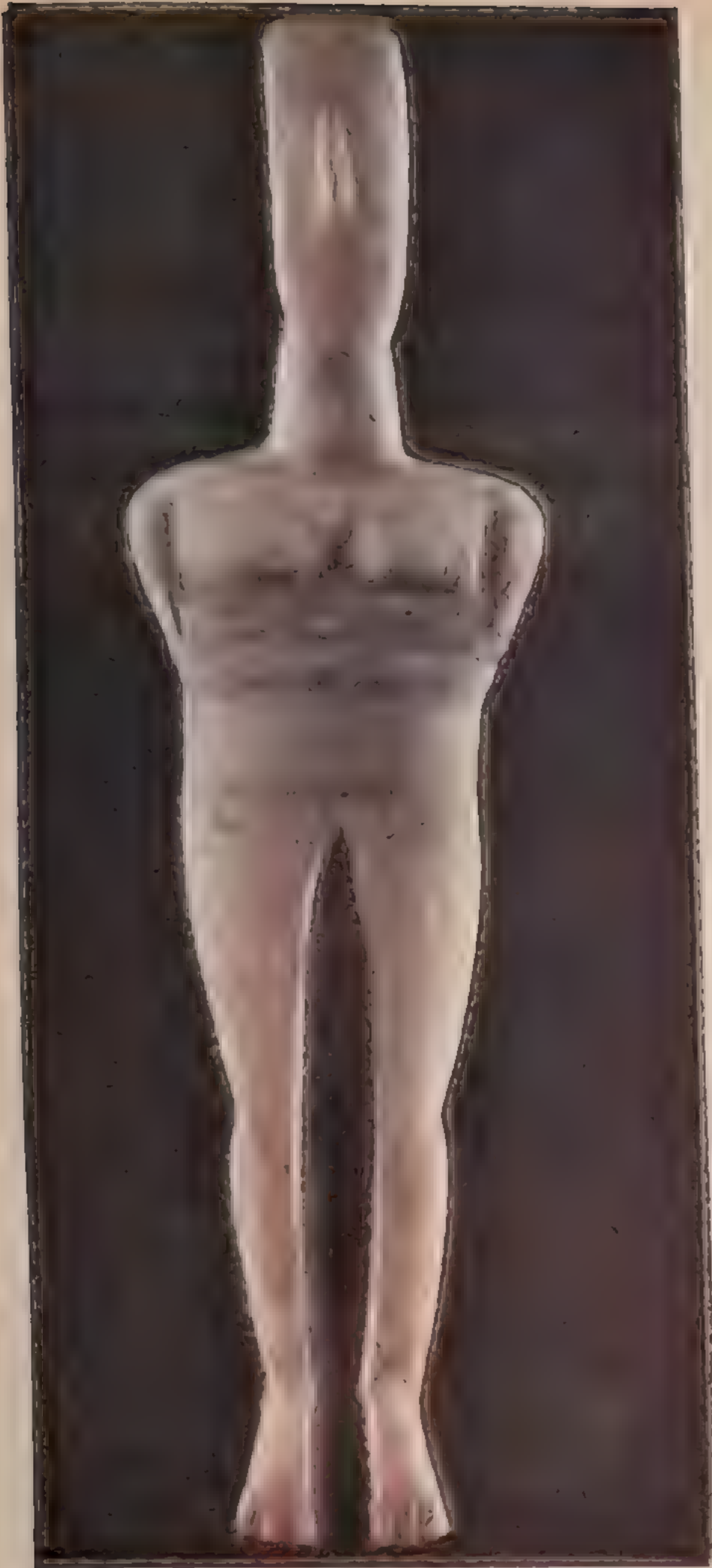

Mısır üzerine yürüdüler. Kendilerinin yandaşları arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeles, Zakkari, Danuna ve Vavaşlar vardı. Bu insanlar dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Yürekları güvencle doluydu ve kendi kendilerine 'tasarladıklarımız üstesinden geliyoruz' diyorlardı..."

Aileleri, eşyaları ve öküz arabalarıyla karadan; büyük gemilerle denizden korkulu bir sel gibi Mısır kıyılarına da dayanan bu kavimler, Ramses III. tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra geri dönmek zorunda kaldılar. Ne var ki, bazıları (örneğin, Pelestler ve Zakkariler) Filistin'e yerleştiler ve Ege uygarlığını bir süre bu topraklarda sürdürdüler.

Ege göçleri etkilerini Yunanistan'da da duyurmakta gecikmedi. Hitit kralığının yıkılması üzerine Akalar bunu fırsat bilecek o güne dek olduğundan daha geniş oranda Anadolu'nun batı ve güneybatı kıyılarına göçmeye başladılar. Miletos'ta bulunan Geç Miken keramikleri, Bodrum yöresindeki Çömlekçi, Asarlık (Karatoprak) ve Dirmil'deki bulgular ve mezar yapıları, bu göçler ve yerleşmelerle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Doğu Avrupa'daki kavimler kaynaşması, kısa bir süre sonra (aşağı yukarı 1150 yıllarına doğru) Dorları Yunanistan'a yönelttiğinde, pek yüksek bir kültür düzeyinde olmayan bu yeni kavmin egemenliğini çekemeyen bazı Aka boyları, Anadolu kıyılarına göçlerini sürdürdüler. Yunanistan kökenli Akalar, Dorlardan çok önceleri Anadolu yakasına varmışlar, Hitit kralığı karşısında güçlü koloniler kurmuşlardı. Daha sonraları Edremit körfezi

Mermer heykelcik (Mikenae)

güneyinden İzmir körfezine kadar uzanan, genelde Kaikos (Bakırçay) ve Her-mos (Gediz) vadilerini ve Lesbos (Midilli) adasını da içine alan bölge Ayolya (Aiolya ya da Aiolis); İzmir körfezinden Mandalya körfezine kadar uzanan ve Khios (Sokoz)'la Samos (Sisam) adalarını da kapsayan bölge İyonya adını almıştır.

iyolya ve iyonya

Bu iki bölge de ilk dönemlerde birer tarım bölgeleriydiler. Aiöl ve İyon-ların (daha eski bir deyimle İavon-ların) daha çok deniz kıyılarında ve yarım-adalar üzerinde ele geçirdikleri ya da yeni baştan kurdukları kentler, Önasya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastladığından hızla gelişmiş, yanı sıra hayli eski bir geleneğe sahip Anadolu

kültürlerinin etkisiyle ileri bir uygarlığın merkezleri olmuşlardır.

Antik kaynaklara göre; Agamemnon'un soyunca kurulmuş diye gösterilen Aiolya'nın başlıca kentleri; Lesbos, Pitane, Eleia, Mirina, Aigai, Kime, Temnos, Larisa ve Smirna (İzmir-Bayraklı)'ydı. Bu kentler halklarının bölgenin siyasal yaşamında herhangi bir etkinlikleri olmamıştır. Özellikle müzik ve şiirde olağanüstü varlık göstermişlerdir, o kadar.

"Tarihin Babası" Herodot, İyonya'nın başlıca oniki kenti olarak güneyde Mile-tos, Miyus ve Priene; orta bölgede Efesos, Kolofon, Teos ve Lebedos; kuzeyde Erit-rai, Klazomenai, Fokaia, Samos ve Khios'u gösterir. Bu kentlerde siyasal ve kültürel yaşam o güne dek görülmemiş oranda ilerlemiş, "şehir-devlet"i anlamı ilk kez burada ortaya çıkmış ve (VIII. yüzyıl başlarında İyonların istilasına uğrayan Smirna da dahil olmak üzere) oniki İyon kenti "Panionion" adını taşıyan dinsel ve siyasal nitelikte bir ortak devlet-konfederasyon kurmuşlardır.

Poseidon Helikonios'un korunması altında bulunan bu birliğin toplantı yeri, Mikale (Samsun) dağlarının eteğinde ve bugünkü Güzelçamlı yöresinde idi. Birlik aracılığında, İyonya kültürü, çevre kültürler arasında en yüksek aşamasına ulaşmıştı.

İkinci binyılın son yarısında, Ege göçleri dünya tarihinde bir dönüm noktası oluşturuyor ve böylece aralarında bir denge kurmuş olan Yakındoğunun devletler düzeni ortadan kalkıyordu.

Bu göçlerden en çok Anadolu, Önasya'nın batıya uzanan bir bölümü olması dola-

yısıyla zarar görmüş, kültür dışı Trak kavimlerin (daha çok Frigler ve bunlara soydaş Kaşki ve Muşkiler) işgal edilmiştir. Adları anılan kavimlerin oldukça uzun bir süre sonunda aralarında birleşerek ağırlık merkezi Orta Anadolu'da bir devlet kurmaları, kıyılardaki Aiol ve İyon kentlerinin özgürce gelişmesini sağlar. Öte yandan Filistlerin araya girmesiyle Suriye 'den ayrılan Mısır, II. binyılın sonlarına doğru bir gerileme dönemine sokulur: Asurlular da Aramilerin ya da Sami bedevilerin yukarı Suriye ve Mezopotamya'yı işgal etmeleri, hatta güneydoğu Anadolu'ya girerek Önasya'yı ikiye bölmeleriyle bir süre batı yönünde ilerleyemez, Akdeniz'e varamazlar.

yöreyi sarsan «göç»

EGE göçlerinden sonra Önasya'nın siyasal durumuna bakıldığında; Mezopotamya'da Kassit, kuzey Suriye'de Mitanni ve Anadolu'da Hitit devletleri gibi bölgenin siyasal yazgısında etkinliği olan II. binyılın büyük devletlerinin giderek ortadan kalktıkları ve yerlerini birtakım kabile devletlerinin aldığı görülmüştür.

Göçlerin oluşturduğu kargaşanın ardından, Mısır'da, III. Ramses yönetiminde eski geleneklere göre XX. sülâle kurulmuştu. Ne var ki, bu sülâlenin egemenliğinde Mısır devleti, II. binyılda olduğu gibi, yalnızca kuzey Suriye bir yana, Filistin'i bile elinde tutamamıştı. Bu yüzden, o sülâleyi izleyen egemenler dönemi de akıncı kavimlerin saldırganlıklarından kendini koruyamayacaktır.

Knossos Sarayı (Girit)

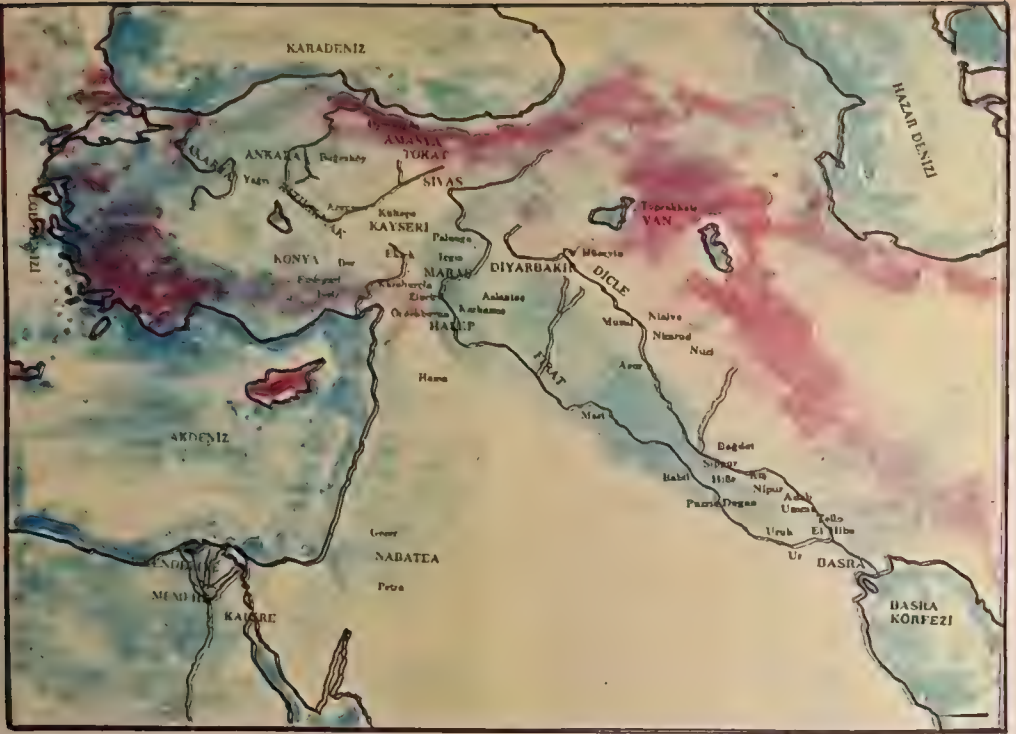

Knossos Sarayı'ndan bir fresk (duvar süslemesi)

Batı Asya kavimlerinin Ege göçlerini sürdürdüklerinde, Elam kralı Şutruk-Nahhukte (1190-1150) Babil'i de ele geçiriyor ve o güne dek tapınaklarda korunan Sümer, Akad ve Hamurabi çağlarına ait bütün eserleri ganimet olarak alıp Sus'a götürüyordu. Bunun tek yararı, sanat eserlerinin Arami akıncılarının elinden kurtulmuş olmasıdır.

Bu dönemde, Babil'in kuzeyindeki Asur devleti, yerinin uzaklığı yüzünden Ege göçleri kasırgasından kurtulmuş ve ekonomik gelişimiyle doğu Akdeniz kıyılarını denetim altına almayı amaç ediniyordu. Bölge, gerçekten büyük ekonomik önem taşıyordu. Bundan ötürüdür ki, Asurlular, Mitanni devletinin kalıntılarını da ortadan yokettiler.

Karşılaşılan tek güçlük, Arami göçleri oldu. Ege göçlerinin doğurduğu kargaşa, çöl bedevilerinin işine gelmiş, onlar da bundan yararlanma yollarını bulmuşlardı.

Tarihte Sâmî kavimlerinin üçüncü göçünü oluşturan Aramî göçlerinin niteliği, Ege göçleri gibi yıkıcı ve yıkıcı olmaktan çok sürekli bir "sızma" biçimindedir ve bu, yüzyıllarca sürecektir.

XI. ve X. yüzyıllar, bir bakıma Aramî yüzyılı olmuştur ve bu sürede Aramilerden Bit-Zamani kabilesi doğuda Diyarbakır yöresine, Bit-Adini Fırat'ın büyük kavsi içinde, Bit-Agusi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar Gaziantep çevresine ve Bit-Brutaş kabilesi de Kayseri yakınlarına sokulmuşlardı.

Bütün bunlar oluşurken Asur tahtına I. Tiglatpileser geçiyordu. Güçlü bir kişiliğe sahip bu kralın elinde, Mezopotamya'da siyasal durum, Asur lehine gelişme göstermiş ve bir yandan Fırat yakasında Aramilerle savaşılırken, bir yandan da Urartu kabileleri ve yeni yeni ortaya çıkan Muşki kabileleriyle savaşılmıştır.

O sıralarda, Urartular, henüz siyasal birliklerini kurmuş değillerdi. Ama Asurlular bütün güçlerini Aramî kabilelerini geri püskürtmeye yönelttiklerinden arada Urartular da derlenip toparlanmışlar ve II. Asurnasirpal, merkezci bir devlet kurmayı başarmıştı. Buna karşılık Urartu devleti, en güçlü olduğu dönem VIII. yüzyılda bile Anadolu'da ancak Malatya'ya

kadar yayılabilmisti; nedeni, yine bu dönemde orta Anadolu'da Frig devletinin varlığıydı.

frigler ve...

FRİGLERİN Ege göçleriyle mi, yoksa VIII. yüzyıldaki ünlü Trak kavimlerinin göçleriyle mi geldikleri, bugün kesinlikle bilinmiyor. Ege göçleriyle gelmiş olmalarının bir kanıtı, Asur belgelerinde açıklanan Muşkilerin Frigler olduğudur. Bir başka sav, Muşkilerin Batu Anadolu'ya Ege göçleri ile gelen Misiallarla ilgili olabilecekleri üzerindedir.

Ege göçlerinden hemen sonra, I. Tiglatpileser (1116-1090), Muşkilere karşı yaptığı savaşları anlatırken "Muşkilerin elli yıldan beri ellerinde tuttıkları Alzi (Hititlerin Alşe dedikleri Fırat'ın Malatya yöresinde yaptığı dirseğin içi) ve Kutmuhi (klasik Commagene) ülkesine kadar sokulan Muşkilerin yirmibin kişilik ordusunu geri püskürttüğünü ve beş Muşki kralını tutsak aldığını" açıklar.

Sonuçta ortaya çıkan gerçek; Ege göçleriyle ortadan kalkan Hitit ve Mitanni devletlerinin yerini Frig ve Urartu devletlerinin aldığıdır. Mezopotamya'da da büyük Kassit (III. Babil) devleti, yerini Asur devleti ile çeşitli Aramî kabilelerinin

kurdukları "şehir/kent-devletleri"ne bırakmıştır.

Bunlardan Urartu ve Frig devletlerinin etkinlik alanı arasında kalan kalan Kayseri ile Malatya yörelerinde ise, Hitit devletinin kalıntıları olan birçok küçük prenslikler bulunuyordu. İçlerinde, kuzey Suriye'de daha eski Hitit devleti zamanından beri Hitit egemenliği altına girmiş Halep ve Kargamış gibi büyük kentler de vardı. Bu ve benzeri kentler, Arami akınlarına karşı koyabilmek için Hitit uyruklüğünü yeğlemişlerdi. Anadolu'daki Hitit kentleri de zaman zaman değişen büyük devletler; yani Frig, Urartu ya da Asur kralları arasında el değiştiriyorlardı.

Geç Hitit kent-devletlerinin saptamasını güçleştiren bir nokta, bunlarla ilgili bilgi veren Asur belgelerinin Hitit devleti dönemindeki coğrafya adlarından bütünüyle değişik ülke ve kent adları vermesidir. Gerçekten de Asur belgelerinde, söz gelişi Van ve yöresinde Nairi ülkeleri, Kayseri ve yöresine Tabal, güneydoğusunda, Antitorosların başladığı dağlık bölgeye Hilakku, daha güneye taşlık Kilikya'ya kadar uzanan alana da Que diyorlardı. Bu büyük bölgelerin içinde kuşkusuz çeşitli kentler vardı ve III. Salmanasar döneminde, Tabal'da, yirmidört küçük krallık egemendi. Bunun anlamı, Taballığının bir tür birleşik krallıkla (konfederas-

rasyonla) yönetildiğidir. Bunlardan biri, Nahita (Niğde) krallığıydı. Yanı sıra, Erki-let, Suasa, Bahçe, Topada, Karadağ, Karaburnu, Çalapverdi, Bor, İvriz, Andaval ve Bulgarmadeni de birleşik Tabal krallığından sayılıyorlardı.

tabal ülkesi dedikleri

A NADOLU'DAKİ kent - devletleri- nin en batıda olanı, Tabal'dı. Asur belgelerinde örneklenen ilişkilere göre: Tabal ülkesi, doğudan Milid (Malatya), güneyden Hilakku (Kilikya) ile sınır komşusuydu. Frigya ile de sınırdı.

Yine Asur belgelerinde bu ülkeyle ilgili verilen bilgi, Kayseri ve yöresinde Geç Hitit dönemine ait birçok yazıtların bulunmasıyla da desteklenmektedir. Bu krallığa ait oldukları anlaşılan Topada, Bulgarmadeni ve Bor egemenlikleri arasındaydı.

Tabal'ın güneyindeki Hilakku'nun batı kesimlerine Asur belgelerinde Que deniyordu ve bu ülkenin içinde birçok kentler sayılıyordu. Buna göre, Que'de de bir birleşik kent-krallıkları vardı ve merkezi Pahari (Karatepe) idi. Buradan, Büyük Hitit imparatorluğu dönemi güney Anadolu kıyıları bölgesinde yaşayan Lui kavminin Ege göçlerinden sonra da Kilikya yöresinde varlıklarını korudukları anlaşılmaktadır.

Göçlerle gelen kavimler salt Anadolu'yla yetinmez, Mısır'a dek uzanırlar.

Büyük kavimler akını ortalığı yakıp yıkarak büyük devletlerin sınırlarına dayanıyordu.

Kültepe belgelerinde Melita diye geçen Malatya'dan Hitit belgelerinde Maldia, olarak söz edilir. Urartu kaynaklarında da Meletia diye geçer. Kent, önemini Hitit imparatorluğu yıkıldıktan sonra kazanır.

Asur belgelerindeki Kutmukhi olarak geçen bir başka kent-devleti, klasik çağlardaki Commagene bölgesi içinde bulunuyordu. Bu kent-devleti yalnız yazılı belgelerle adının geçmesiyle tanınmaktadır. Ege göçlerinden sonra kente hâlâ bir Hurritli sülâle egemendi. Bu sülâle, III. Salmanassar dönemine kadar (M.Ö. 859-825) varlığını korumuştur.

Geç Hitit dönemindeki önemli kent-devletleri arasında, klasik çağda Marqasi denilen günümüzün Kahramanmaraş'ıydı. Bağdat demiryolu üzerinde Fevzipaşa istasyonu çevresindeki bugünkü Zincirli kalıntılarından bir diğer kent-devleti, Samal'ın varlığı belirlenmiştir.

Zincirli'nin kuzeydoğusunda ve bugünkü Keferdiz köyünde buluntularla ortaya çıkarılan (Sakçagözü) bir diğer kent-devlet ve Güney Anadolu'daki Kargamış (Cerablus), o dönemin önemli yol kavşakları üzerinde kurulmuşlardı. Mezopotamya, Anadolu ve Mısır yolları üzerindeydiler. III. Ramses'in belgelerinde, Ege göçleri dolayısıyla yakılıp yıkılan kentlere karşılık, Kargamış ayakta kalmasını sürdürüyordu. Çünkü Asur kralı I. Tiglatpileser, XI. yüzyıl başlarında "Büyük Hitit" dediği Kargamış kentinin Malatya'ya kadar egemen olduğunu bildirmekte, kralı Nini-Teşub'u vergiye bağladığını anlatmaktadır.

Kargamış, M.Ö. IX. yüzyılda Asur kralı II. Asurnasirpal ile oğlu III. Salmanassar da Kargamış kralı Sangara'yı haraca bağlamışlardır.

Kargamış ile Anadolu'daki belli başlı Geç Hitit kent-devletleri tamamlanmaktadır. Bu sayılanlardan başka Hatay ilinin sınırları içinde kalan Hattena'da da birçok küçük kent-devletleri bulunuyordu. (Örneğin, Tel-Açana (Alalak), Tel-Tayinat ve Tel el-Cüdeyde gibi) Celaplus'tan biraz uzakta Hatadu'dan otuz kilometre güneyde Til Barsip (Tel Ahmar), Habur ırmağının kaynağında Guzana (Tel Halef) de vardı.

kargaşa ortamında

MONOLİT denilen yazıtında, III. Salmanassar; haraca bağlanan kentler arasında Kumukh kralı Kattazilu, Gurgun kralı Mutalli, Hattina kralı Saplulme ve Samal kralı Hayani ile Bit-Adin kralı Akhuni'nin de adlarını anar. Metinde bu kentlerden alınan haraçların türü ve oranları da bildirilir. Bu, kentlerin zenginliklerine göre değişmektedir. Fakat o sırada Asur'da III. Salmanassar'ın ölümünden sonra III. Tiglatpileser dönemine kadar sürecek bir duraklama dönemi başlar. Bu süreçte yalnız Asur'a bağlı kent-devletlerinden başka Asur valileri de bağımsızlıklarına kavuşurlar. Örneğin, Nisibis (Nusaybin)'de Bel Harran-bel Usur ile vali Şamaş-reş-utsur bunlar arasındadır.

Güdülen güçsüz siyasadandan ötürü kuzeyde Urartu krallığı tam bir gelişme ortamına erişir. Nitekim, Urartu krallarından İspuinis (M.Ö. 824-816) ile oğlu Menus (816-807) dönemlerine ait Palu yazıtında Milt kralı Sulumeli'yi yendikleri yazılıdır. Fakat Malatya kralları bu yeni egemenliğe kolay kolay boyun eğmezler. Sürekli bir başkaldırı içindedirler.

Sonuçta görülen, güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit kent-devletleri Asur ege-

menliğinden kurtulur kurtulmaz, yeni bir büyük devletin boyunduruğu altına girmektedirler. Urartu devletinin VIII. yüzyılda Malatya'ya dek uzanan egemenliği, III. Tiglatpiliser'in Asur tahtına çıkmasına kadar sürmüştür. Nedeni, bu kralın tahta çıkmasıyla Asur devleti yaygınlaşma ve yeni topraklar ele geçirme yolunda olağanüstü bir girişime ve Asurlaştırma siyasetine başlamasıdır. Eski çağ tarihinde "Sargonitler Dönemi" denilen çağın görkemi bu kralla başlamış ve sürmüştür.

III. Tiglatpiliser; Asur'a bağlı kent devletlerindeki tedirginliğin nedenini Urartu devletinden geldiğini anlamış, sorununu kökünden çözümlemek amacıyla yönetiminin onuncu yılında Urartu devletinin başkenti Tuşpa (Van)'yı kuşatmıştı. Urartu kralı III. Sarduri tutsak olmaktan kurtulmuştu ama, Tuşpa, bütünüyle yıkılıp yıkılmıştı. Oğlu II. Rusa'sın Toprakka'le'de yeni bir başkent kurması bu yüzden dir.

Asur kralı ayrıca Babil'e, Suriye'deki Aramî ve Fenike kentlerine, İsrail ve Yuda (Yahudi) devletlerine karşı seferlere girişmiş ve başarı kazanmıştır.

Asur tarihinde başkaldırıları, II. Sargon'un (M.Ö. 722-705) tahta çıkmasının hemen ardından başlamıştır. Gerçi bu arada birçok yengiler de kazanmıştır fakat Anadolu ve kuzey Suriye'deki ayaklanmalar, yönetiminin beş yılında kendisini enikonu uğraştırmıştır.

Onu izleyen krallardan Asarhaddon (681-669) döneminde ise, Kammanu kenti

kralı Mugallu güçlenir, Malatya'ya kadar çevreye egemen olur. Tabal ve Hilakku ile Malatya, Asur egemenliğinden çıkar. Buna karşılık, Que yine bir Asur eyaletidir. O döneme ait belgelerde adları geçen Tabal, Hilakku ve Malatya krallarının yerli hanedandan mı, yoksa Frigler'den gelme mi oldukları günümüze dek belirsiz kalmıştır.

urartular

ANADOLU'NUN batı ve orta kesimlerinde Frig ve Lidya krallıklarının egemen oldukları bir sırada, doğu Anadolu yaylasında da yeni bir krallık, Urartu kralığı kendini gösteriyordu. M.Ö. XV. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında, Mitanni krallığının yıkılmasıyla birlikte, doğu Anadolu'da yaşayan kavimler, bu arada kuzey Suriye'ye doğru yayılmaya başlayan Hititlerle bağlarını sürdürmüşlerdi. Hitit imparatorluğu her bakımdan son bulduğu günlerde de, bu dağlık ve yüksek yaylalarda yaşayan kavimlerin kültürleri ileri bir düzeye erişmişti. Bu yüzden bu dağ ve yayla kavimleri, aralarında birleşip güçlü bir birlik kurmakta zorluk çekmediler. Bunlarla ilgili ilk bilgiler M.Ö. XIII. yüzyıla ait belgelerdedir.

"Urartu" adı, ilk kez I. Salmanassar'ın yazıtlarında ve "Uruarti" olarak geçer. Asurca olan bu ad, etnik bir sözcük değildir ve "dağ bölgesi" ya da "dağlık" anlamına kullanılan bir coğrafya terimidir. I. Salmanassar'ın oğlu Tikultu-Ninurta'ya

Çivi yazısını Babil yurttaşları da kullanırdı, fakat kendilerine bazı değişiklikler yapmışlardı.

Maraş'ta bulunmuş hiyeroglif kabartmalı bazalt kapı aslanı.

ait belgelerde Doğu Anadolu yaylasındaki kavimler birliği için de "Nairi ülkeleri" diye ortak bir terim kullanılmıştır. Bu, bir yüzyıl boyunca "Uruarti" sözcüğünün yerini almıştır.

Doğu Anadolu'daki küçük Hurri beylikleri daha I. Salmanassar döneminden beri Asur'la çekişmeye başlamışlardı. Ancak Asur gibi örgütlenmiş bir devlete karşı koyabilmek için, M.Ö. IX. yüzyılın ilk yarısında, Asur baskısının arttığı bir kesimde birleşerek Urartu devletini kurdular.

Urartu devletinin birinci kralı, Aramu, başkenti de Van gölünün kuzeyinde olduğu varsayılan Arzaşkun'du. Ancak bu kent, Asur kralı III. Salmanassar'ın Aramu üzerine yürüdüğü sıralarda yakılıp yıkıldı.

Urartu kralı Aramu'nun adının M.Ö. 843 yılında son kez anılmasının ardından adı geçen Sarduri ya da Siduri adında bir başka Urartu kral ortaya çıkar ve devletin başkentini Tuşpa'ya taşır (Van).

Urartular, M.Ö. X. yüzyıldan başlayarak kendi ülkelerini "Bianni Ülkesi" diye adlandırırlar. I. Sarduri'nin oğlu İspuini

ve onun oğlu Menua dönemlerinde Urartu devleti genişlemeye başlamıştır. Egemenlik bölgesi yayılmış, merkezi gücü sağlamlaşmış ve yönetici bir sınıf oluşmuştur. Çeşitli bölgeleri kapsayan bir yönetim düzeni kurulmasından başka, önceleri azınlıktaki kavimlerce kutsanan küçük tanrıları da içine alan bir Tanrılar Pantheonu kurulmuş, başına da Haldi —Teişeba— Şivini gelmiştir.

... ve çöküş

MÖ. VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Urartu tahtına çıkan Menua'nın oğlu Argiştı I., devletin genişlemesini sürdürmüş, gücünü doruğa erdirmiştir. Bu dönemde Urartular, Hazar denizinin batı kıyılarından Fırat vadisine, Kafkasya güneyinden Gökçeöl'den, Aras ırmağı vadisinden, Karadeniz'in doğu kıyılarından Musul'a, Halep'e, oradan da Akdeniz'e kadar uzanan bir alanda yayılıp güçlenmişlerdir. Asur imparatorluğunun iç çekişmelerle sarsıldığı anlarda parlayan Urartu krallığının bu yaygınlığı pek uzun sürmemiştir. M.Ö. 734'de Tiglatpileser, II. Sarduri'yi önce Arpad'da yenmiş ve 735 yılında da Urartu üstüne sefer yapıp başkent Tuşpa'yı kuşatmıştır.

Bunlar, gerçekte Urartu egemenliğine inen ağır darbeler olmuştur. II. Sarduri'nin ölümünden sonra tahta çıkan I. Ruşa döneminde, Asur kralı II. Sargon ünlü sekizinci seferi ile (714) Urartu devleti çok hırpalanmıştır. Yine bu tarihlerde kuzeyden Kafkaslar yoluyla inen Kimmerler de

yeterli bir tehlike olmuşlar ve aralarında sürekli bir çekişme başlamıştır.

Bütün bu olaylar olup biterken Urartu kralı I. Rusa, Muşasir (Ardini) kentinin II. Sargon'un eline geçmesinden ötürü canına kıydı. Yerine tahta çıkan II. Argiştı ile Urartu yeniden yükselmeye yöneldi. Yeni bir başkent için hazırlıklar yapılır ve eski Tuşpa'dan aşağı yukarı üç kilometre uzaktaki bugünkü Toprakkale uygun bulunur. Başkent, II. Argiştı'nın oğlu II. Rusa döneminde bitirildiğinden "Rusa kenti" anlamına "Rusahinili" diye adlandırılır.

Urartu krallığı, M.Ö. VI. yüzyılın başında Medler eliyle ortadan kaldırılmış, bu istilanın ardından Önasya'da Urartu adı anılmaz olmuştur.

anadolu'da yeni egemen: persler

KİMMERLERİN Anadolu'da savaş- tıkları bir başka devlet, Lidya idi. Bu devleti kuran Heraklitler sülalesi üzerine yine Herodot'tan bilgi alınmaktadır. Buna göre, Lidya kralı Gyges, "Yunanlıların Mirsilus dedikleri Sard kralı Kandavulu öldürerek tahta ele geçirmiş", böylece Lidya'da Mermenatlar sülalesini kurmuştu. Kimmerlerin batı Anadolu'ya doğru yürümleri karşısında Gyges, Asur kralına birçok armağanlarla elçiler kurulu göndererek yardım isteğinde bulunmuştu. Ne var ki, Kimmerlerle barış antlaşması

...ve savaşlar hiç durmadan birbirini izliyor, doğu, batı kıyasıya çekişiyordu.

III. Salmanassar'ın bazalt heykeli.

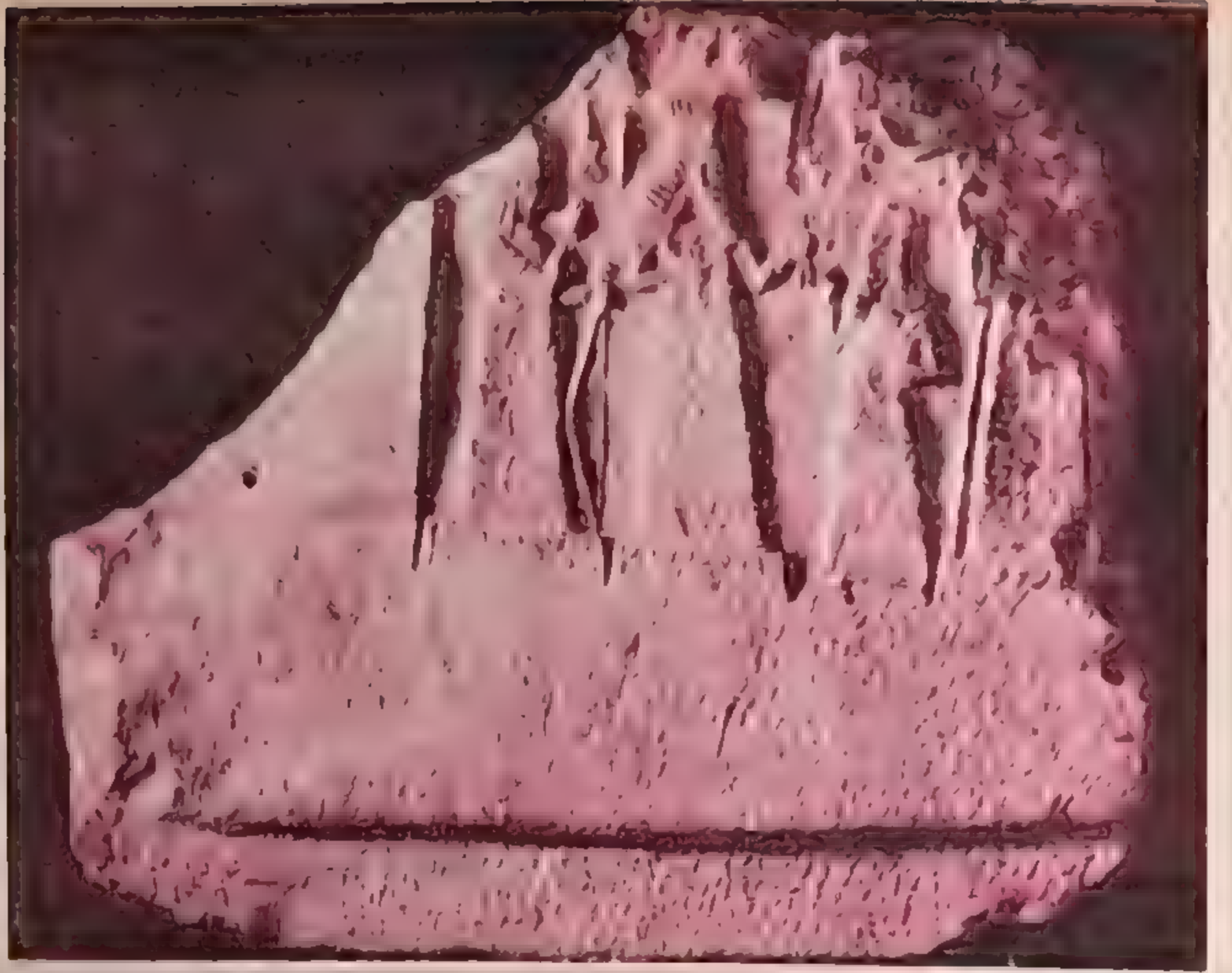
yapan Asur'a karşı, sonradan Mısır da başkaldırmış XXVI. sülâlenin kurucusu I. Psammetik'le birleşecektir.

Gyges'in sonunu yine Asur belgelerinden öğreniyoruz: "Ölüsünü düşman önüne attılar, kemikleri yerlerde süründü ve Kimmerler, onun bütün ülkesini yerle bir ettiler..."

Gyges'in ölümünün ardından Anadolu'da neler olmuş bitmiştir, kesinlikle bilinmemektedir. Herodot'a göre; Mermnatlar sülâlesi, bu yenilgiye rağmen Ardis, Sadyattes ve Alyattes ile savaflara devam ederek Kresus'un Pers kralı Kyrus tarafından yenilip tutsak edilmesine kadar sürmüştür.

Kimmerler, Anadolu'dan nasıl ve neden ansızın çekilmişlerdi? Sorunun doğru karşılığı bugüne dek bulunamamıştır.

Kimmerlerin ardından Anadolu'da Med egemenliği başlamıştır. Kral Keyak-sar, Babil kralının da yardımıyla 612 yılın-

Şamaş-reş-usur'un kireçtaşı steli.

Bel-Haran-Beli-usur'un kireçtaşı steli.

da Ninive'ye bir baskın vererek yüzyılların verdiği kin ve öç duygularıyla bütün Asur kentlerini yakıp yıktırmış, böylece Asur imparatorluğu birkaç günde çökmüştü. İmparatorluğun toprakları "galipler"ce arada bölüşülmüş; Anadolu, Med devletinin payına düşmüştü. Medler artık Kızılırmak'a kadar doğu Anadolu'yu denetimleri altına almışlardı. Buna karşılık, Kızılırmak'ın batısındaki Anadolu toprakları hâlâ Mermenatların elindeydi. Bu sülâle kralları, batı Anadolu kıyıların-

daki Yunan koloni kentlerine vergi karşılığında özerkliklerini tanıyarak siyasal ve özellikle ekonomik bakımdan Anadolu'da önemli bir gücü oluşturunyorlardı.

Mari valisi
Puzur İştar'ın
diorit heykeli.

Böylece Kızılırmak'ın iki yakasındaki bu iki büyük devletin er ya da geç karşı karşıya gelmeleri zorunluydu. Nitekim Keyaksar ile Lidya kralı Alyattes'in orduları M.Ö. 585 yılında (28 Mayıs) Kızılırmak'ta savaşa tutuştular. Ama birdenbire güneş tutulunca, bunu iki yan da göksel bir uyarı sayıp barış ve dostluk antlaşması yaptılar.

Keyaksar'dan sonra gelen Astiag, (Astiyages ya da İştuvegu) Pers prenslerinden Kyros'a (Kyros) yenik düşünce, Anadolu üzerindeki Med egemenliği Perslere geçmiş oldu.

Asur'un son krallarından Asarhaddon döneminde, Anadolu gerçekten önemli ve yeni bir olayla daha karşılaşıyor: Kimmer akınları...

kimmerler anadolu'da

MÖ. VII. yüzyıl başlarında özellikle doğu Anadolu yeni bir kavimler göçüne uğramış; önce Kimmerler, ardından İskitler doğu Anadolu ve batı İran bölgelerini istilâ etmişlerdi. O çağda bu

Asur kralı
I. Tukulti Ninurta'nın
kumtaşından
tanrı simgesi kaidesi.

bölgenin batı kısmında Urartular, doğusunda "Gimirrai" denilen Kimmer adını ilk kez kral Sargon'a valileri tarafından gönderilmiş mektuplarda rastlanıldığı halde, oğlu Sahnerib'in yirmidört yıllık yönetimi boyunca bu kavimlerin adı hiç anılmamaktadır. Bu sürede Kimmerler, Aras ırmağı çevresine egemen olan Urartularla savaşmış ve onları güneye sürüp Asur sınırlarına dayanarak tehdide başlamışlardır.

Tam o sıralarda İskitler de doğu Anadolu'ya Kafkaslar üzerinden giriyordu. Kral Asarhaddon'un korkusu böylece büyümüştü. Kimmerler, Diyarbakır'ı denetleyen Şupria kalelerine durmadan saldırıyorlar, kral da İskitlerin Mannalar ve Medlerle anlaşarak kendi sınırlarına sokulmalarından kaygılanıyordu.

Bunun için akıllıca bir yol tuttu: Kızını, İskit kralı Bartatua'ya verdi, anlaşmaya vardı ve İskit akınlarının yönünü Kimmerler üzerine çevirdi. Böylece yalnız kalan Kimmerler'i önce Diyarbakır'da, sonra da Hubuşna (Konya Ereğlisi)'da yenilgiye uğrattı. (677)

Kimmerler ve İskitlerle ilgili bilgiler, Yunan yazarlarında da geçer. Herodot, tarihinde "Prototeus oğlu Madyan yönetiminde büyük bir İskit ordusunun Avrupa'dan kovduğu Kimmerleri izlemek üzere Asya'ya girmiş ve Med topraklarına varmış" olduklarını anlatır. Herodot'un Prototeus diye andığı Bartatua'dan başkası değildir.

Asarhaddon döneminde Anadolu'daki birçok kent-devlet Asur devletinin egemenliğinden kurtulmuştur fakat çok geçmeden bir yenisinin, bu kez doğuda Diyarbakır, batıda da Ereğli'ye kadar yaygınlık

Babil İhtar kapısı tören yolu.

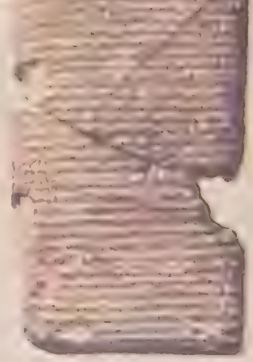
*İki Asur kralı
Tiglatpiliser (üstte)
ve Asurnasirpal (altta).*

kazanan Kimmerlerin istilası altında kalmıştır. Böylece doğu sınırının Kızılırmak'ta olduğu görülen Frigya devleti ile Kimmerlerin çatışmaları artık kaçınılmazlaşmıştır. Ne var ki, bu çatışmaları konu eden herhangi bir belge yoktur. Anadolu olayları üstüne bilgi veren Asurbanipal çağrı belgelerinde ise, artık Frigya devletinden hiç söz edilmez.

Dönemin Geç Hitit kent-devletleriyle ilgili bilgiler, hem Asur, hem de Yunan kaynaklarında yeterince vardır. Bunlarda

Kral Nabopolassar uzun bir süre istilâcılara karşı direnmiş, boynun eğmekten başka yol bulamamıştı. (Üstte). Yazılı belgede ise, olay uzun uzun anlatılmaktadır.

Um-Şerşuh'da bulunmuş bazalt stel parçası.

Kimmer kralı Tugdamme'nin Asur sınırlarına saldırdığı fakat gökten düşen bir ateşle ordusunun ve karargâhının yandığı, bunun üzerine Tugdamme'nin korkarak çekilip kaçtığı ve sonra da kuşkusuz ulu Tanrı Asur'un hüşmine uğrayarak, müthiş bir hastalıktan öldüğünü anlatır. Daha sonra Asur kralı ile yeni Kimmer kralı barış yapmışlardır.

Kimmer saldırısının Asur sınırlarına nereden ve ne zaman yapıldığına gelince... Anadolu'da Kimmerlerin varlığının yanında, daha Asarhaddon döneminde Asur devletinin eyaletleri içinde Hilakku ile Que de vardı. Geç Hitit devletlerinden Anadolu'da yalnızca Tabal'la Malatya kenti Asur'a bağlı kalmıştı. Adına ilk kez bu sıralarda rastlanan Lidya devleti ortaya çıkmakta, merkezi Sard olmak üzere küçük Frigya toprakları üzerinde kurulmaktadır. Asur egemenliği altındaki Que'nin sınırı Hubuşna'ya dek uzandığına göre, Kimmer sınırları da Konya yöresinden başlamaktadır. Bu durumda, Kimmerler, Asur'a Kilikya'dan saldırıya geçmiş sayılıyorlardı.

bir dönemin uygarlık toplamı

YONTMATAŞ dönemi, Anadolu'da ilk sanat eserlerine rastlanılan dönemdir. Örnek olarak bulgularanan taş ve kemikten yapılmış küçük ve taşınır sanat eserleriyle kaya resimleri gösterilir.

Cilâlıtaş döneminde mağara ve kayalar üstüne yapılan resimler yerlerini kerpiç yapıların duvarlarını süsleyen, canlı ve parlak renklerle bezeli duvar resimlerine bırakırlar. Taş ve topraktan yapılarak ortaya konan anataniçe heykelciklerinin günümüze dek gelen örneklemeleri o dönemdeki sanat düzeyini bize ulaştırırlar. Konya yakınlarındaki Çumra'ya bağlı Çatalhöyük'te ve Burdur yöresindeki Hacılar'daki kazılarla ortaya çıkarılan eserler, bu döneme aittir.

Cilâlıtaş dönemi ile onu izleyen Bronz dönemi arasında bir geçiş dönemi diyebileceğimiz evre (Kalkolitik çağ)de mimarlık, taş temel üzerine kerpiçle yapılmış düz damlı ve sade tasarımlı yapılarda kendini belirler.

Hacılar'da, kent, ilk olarak bu dönemde yanını yöresini surlarla çevirir. Topraktan oluşturulan hayvan ve insan heykelcikleri, damga mühürler, madenden süs eşyaları çağa önemli sanat eserleri olarak tanıklık ederler. Hacılar'daki ilginç buluntularda göze çarpan özellikler; kent surları, bitişik yapılar, köy, kasaba ve kentlerin belirgin bir düzene göre kurulma biçimidir.

Bronz çağında madenler insan yaşamına girer. Sayısız araç yapılır. Anadolu'da küçük kent beylikleri kurulur ve kentler savunma amacıyla surlarla çevrilir. Yapılar, genellikle sıkışık düzendedir. Evler küçük odalardan oluşur; ocak, fırın, seki ve depoları da vardır.

alacahöyük ve horoztepe

DÖNEMİN ikinci aşamasının ilginç örnekleri Alacahöyük ve Horoztepe'de bulunan kral ya da prens mezarlarıdır. Yalnız bir yapı örnekleridir, topu topu bir tek odaktır. İçine ölü ve ölü adına sunulmuş türlü armağanlar konulup üzeri kalaslarla kapatılarak toprak örtülmüştür. Başka bir ilginç gelişme, heykelciliktir. Adı geçen bölgelerde bronzdan kadın heykelcikleri, güneş kursları boğa ve geyik heykelcikleri dönemin tanrı simgeleridir.

Daha sonra, Hitit döneminde bu hayvanlar insan biçiminde tanımlanan tanrıların kutsal hayvanları olurlar. Bu mezarlara altın, gümüş, vazolar, kadehler, süs takıları, her türlü silah ölü armağanı olarak bırakılmıştır. Bütün bunlar, çağın maden işçiliğine eriştiği düzeyine tanıktır.

M.Ö. II. binyılın başlarında, Anadolu ço varlıktı ve o çağın en bayındır ülkelerinin başında geliyordu. Zenginliğin kökeni, M.Ö. III. binyıldan kaynaklanmaktaydı. Anadolu'nun bu niceliğini daha III. binyılda öğrenen Mezopotamyalılar, Asur devletinin öncülüğünde Anadolu ile olağanüstü bir ticaret ilişkisine girişmişlerdi.

Bu ilişkilerin sonucu, yerli (Hatti) sanata, dışarıklı etkilerle gelişti ve Hitit sanati dediğimiz yeni bir sanatın temelini

Harran, M.Ö. 5000-4000 yılları arasında Hurriler tarafından kurulmuştu.

Hurrilerin Harran'da kurdukları kent XIII. yüzyılda ve Moğol istilası sırasında yıkıldı.

oldurdu. Katkının en büyük etkenleri, Asurlu tacirlerdi. Çağ sanatında silindir ve damga mühürler, insan ve hayvan heykelticikleri, hayvan biçimindeki içki kapları önde gelen örneklerdir. Damga mühürler, eski Anadolu geleneğini sürdürür, silindir mühürler de Mezopotamya töresini...

Hititler, Anadolu'da birçok sanat eserleri bıraktılar. Askerî mimarlık konusunda Boğazköy - Büyükkale, Alışar, Karahöyük - Konya'daki kaleler başarılı örneklerdir.

Hitit dinî mimarlığıyla ilgili bilgiler, Boğazköy'deki beş, Alacahöyük'teki bir ve Yazılıkaya'daki çeşitli evreler gösteren tapınaklar aracılığıyla sağlanmıştır. Boğazköy'deki Büyük krallık çağından kalma içinde tanrı heykellerinin durdukları geniş ve aydınlık kutsal yapı çok ilginçtir. Tapınak, Hitit tanrılarının başında bulunan bir tanrılar çiftine adanarak yapılmıştı. Bunlar; Hatti'nin gök tanrısı ile güneş tanrısıydı ve tapınak, Hitit mimarlık düzeninin ün kazanmasına neden olmuştu.

Yeni imparatorluk çağı heykelticiliğinin belirgin tanığı, Alacahöyük'teki alçak kabartmalardır. Bunlarda Anadolu - Hitit özelliği de vardır, yabancı etkileri de...

Geleneksel Anadolu çömlekçiliği, Hitit seramiğiyle üstün bir düzeye varmıştır. En güzeli, Bitik vazosudur. Kabartmalı seramiktir.

Sakçagözü ve Maraş bölgesinde Zincirli (eski Sam'al) merkez olmak üzere bir devlet kuran Aramîlerin de bu sanatta etkisi yadsınamaz. Geç Hitit beyliklerinin (bunlara kralcıklar ya da preslikler de diyebiliriz), bir yandan Urartu ve Frig devletleri arasında kalması, onlarla yalnız siyasal ilişkileri değil, karşılıklı ticaret ilişkileriyle sanat alışverişini de kolaylaştırmıştır.

frigler konusunda

FRİGLERİN kültürü üstüne Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Gordion, Midas, Pazarlı ve Boğazköy'de yapılagelen araştırmalar yararlı bilgiler sağlanmıştır. Gordion'daki Frig kentinde özenle yapılan bir surla çevrilmişti ve kazılarla surun anıtsal kapısıyla bazı burçları ortaya çıkarılmıştır.

On metre yüksekliğindeki kapı eski çağlardan günümüze dek ayakta kalmayı başarmış ender yapılardan biridir. Gordion sarayları, kerpiç ve ağaçla yapılmıştı.

Bazı bölümleri boyalı kabartmalarla süslü, toprak levhalarla kaplıydı. Üzerlerindeki kabartma resimler Frigler sanatının yanı sıra Mezopotamya ve İyonya ile Yunanistan sanat etkilerinin izlerini taşırlar.

Gordion ve çevresinde Frig krallarına ait tumulus denilen yığma toprak mezarları vardır. Bunlardan başka Ankara yöresinde de bu tür mezarlar bulunmuştur. Bilinen gerçek, Friglerin maden işçiliğinde enikonu usta olduklarıydı. Dökümden maden eserlerinde, kemer tokalarında, kazanların ağız kenarlarına yapıştıranlar, Urartu etkili insan ve boğa başı heykellerindeki örnekler usta işi eserleridir. Frigler maden işçiliğinde olduğu kadar ağaç işçiliğinde de hayli ileriydiler.

Batı Anadolu'da, M.Ö. VII. yüzyılın ilk yarısı içinde birden parlayan Lidya krallığı, Önasya dünyasının en ilginç kültürlerinden birinin sahibiydi. Lidya krallığı, hem batılı, hem de doğulu devletlere benzemektedir. İki dünyanın da etkilerini taşıyor ve ikili bir karışımdır. Başkent Sardes, (Sart) Merm'nad sülalesi döneminde, 141 yıl süreyle bütün antik dünyanın istekle seyrettiği bir kent olmuştur. Lidyalılar bu dönemde sanat alanında olağanüstü eserler vermişlerdir. Dinsel bağlarla Efesos'a (Efes) bağlı Sardes okulu, doğu Yunanistan'ın en büyük heykelticisiyle eş ayardadır.

Lidyalılar, basılı maden sikkeyi icat ederek ekonomi dünyasına bir yenilik de getirmişlerdi. Ticarete ileri gitmişler, bir sanayi kurmuşlardı. Dokunmuş ve boyanmış kumaşlar, vazolar, deri ve madeni eşyalar Lidya sanayiinin üstünlüğünü ortaya koyuyorlardı.

Lidya başkenti Sardes'in yakınlarında kral ve devlet ileri gelerlerine ait bir büyük mezarlık vardır. Bintepe adını taşıyan bu mezarlıktaki mezarlar, Gordion tumulusleri türündedir. Bunlar,

mimarlıkları bakımından ayrıntılar gösterirler. Biri Alyattes'indir, öbürü de Giges'in.

Urartu devleti de, doğu Anadolu'da M.Ö. VIII. yüzyılda, döneminin Önasya dünyasında en güçlü devletlerindendi. Urartular, bölgenin kalkınmasında büyük pay sahibidirler. Ele geçirilmez kaleler, bunlar içine kurulmuş saraylar, tapınaklar, depolar ve sarnıçlar yapmışlar, kaya ve maden işçiliğinde üstünlük kazanmışlardır. Altın, gümüş, bronz ve demirden, fildişinden, değerli taşlardan her çeşit sa-

Mezopotamya uygarlığının çe ilk İslâm üniversitesinin kalıntıları 75 metre yüksekliğindeki rasat kulesi bugün de ayakta.

nat eseri yapmanın üstesinden gelmişlerdir. Genelde Asur sanatının etkisini sürdürmüşlerdir.

Çağında Urartu maden eşyası batıda bir moda yaratmıştı. Tunç kazanlar Frigya'ya, Yunanistan'a ve Etruria'ya yollanmıştı. Urartular; su kanalları açmakta, yapay göller oluşturmakta, toprağı sulama ve bataklıkları kurutmada, meyve bahçeleri ve bağlar yetiştirmede de üstün insanlardı. Başlıca merkezleri; Toprakka-
le, Çavuştepe, Van kalesi, Adilcevaz, Altın-tepe, Kayahdere, Karmir-Blur ve Arin-Berd'di.

çivi yazısına gelince...

TARİH çağlarının yazının icadı ile başladığını ve insanlığının uygarlık tarihi içindeki en büyük buluşunun yazı olduğu bilinir. Tarih çağlarını

Sümer destan kahramanı Gilgames.

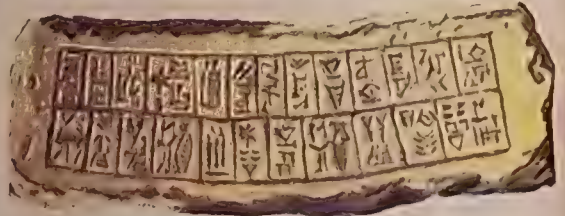

başlatan çiviyazısının nasıl icat edildiği, yine nasıl ve kimler tarafından kullanıldığı ve genel olarak özelliklerine gelince... Bugün bilinen yüzlerce yazı çeşidi içinde en eskisinin çiviyazısı olduğu bulunan sayısız yazılı belgelerin yardımıyla öğrenilmiştir. Mezopotamya'da yaşamış olan Sümerlerce icad edilen çiviyazısının Uruk kazılarında ele geçen belgelerden daha önceleri bir resim yazısı dönemi geçirdiğini gösterir. Yazının şekli, çiviye benzediğinden ilk kez 1700 yılında Oxford Üniversitesi'nde eski İbranice dersleri veren Prof. Thomas Hyde, bu yazıyı "çiviyazısı" olarak adlandırmıştır. Latince cuneus "çivi" ve forma "form, şekil" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu adlandırmada, İngilizcede "cuneiform", Fransızcada "cunéiforme", Almancada aynı anlama gelen "keilschrift", Arapçada da "mismari" ya da "hattı mıh" olarak geçmektedir.

Sümerce	Sümerce	Babilce	Geç Babilce
M.Ö. 3000	M.Ö. 2500	M.Ö. 1800	M.Ö. 600

Resim yazısından, çivi yazısına geçişin örnekleri.

Erken Sümer çivi yazılı kil tablet.

Çivi yazısı dört çeşit çivinin değişik biçimlerde bağlanması sonucu meydana gelmiştir.

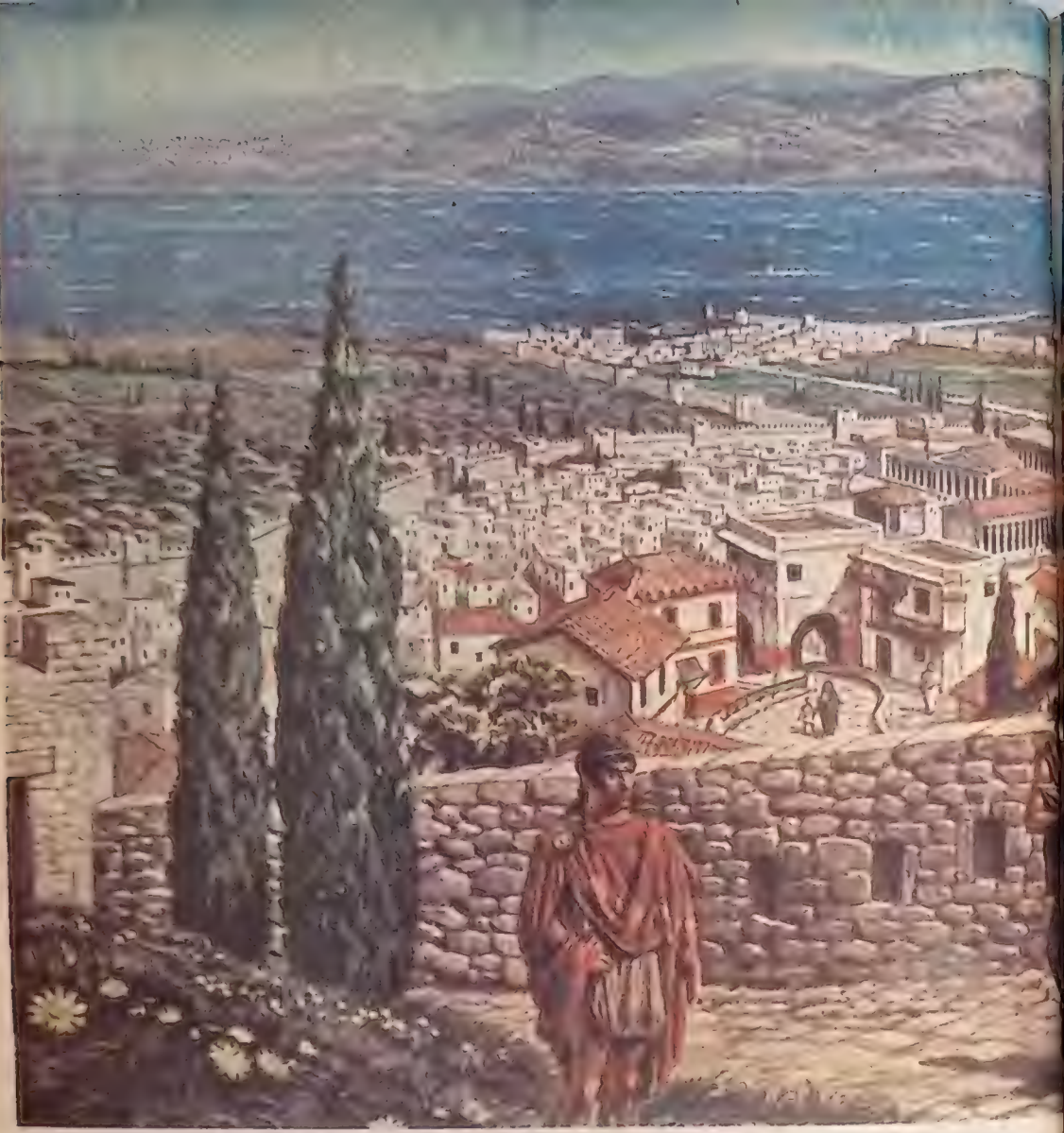
Yüzyıllar öncesinden kalıntılar bugün Persepolis (İran/Tahran)'da hâlâ olanca görkemiyle ayakta kalmasını sürdürmektedir.

Resim yazısı döneminde anlatılmak istenen, fakat yalnızca somut kavramları içeren basit resimler, yazı aracı olarak kullanılan malzemenin üzerine çiziliyordu. Özellikle kilin yoğun bir biçimde yazı malzemesinin yerini almaya başlamasından sonra kavramları resim halinde çizmek bir hayli zorlaşmıştır. Bu nedenle resimlerle çizdikleri kavramları 90° sağa yatırarak çivilerle çizmeye başlamışlardır. İşte bu dönemde bir kâtipler - yazıcılar sınıfı ortaya çıkar. Bu sınıfın aracılığıyla birçok çiviyle çizilen işaretler, giderek basite indirgenip daha az çiviyle yazılmıştır.

Çiviyazısı, tarih sahnesinde kaldığı yaklaşık 3500 yıllık süre içinde durmayan bir evrim geçirmiş ve kullanıldığı her dil içinde türlü değişiklikler geçirmiştir.

Genellikle çeşitli biçimler verilerek çamur halindeki kil üzerine yazılan bu yazı, kilden başka çeşitli taşlar, tahta, altın, gümüş ve bronz gibi maddeler üzerine de yazılıyordu.

Sümerce, Asya kökenli olup tek heceli ve bitişken bir dildir. Sümercenin bu özellikleri gözönüne alınarak çiviyazısının ca-

lışma sistemi kurulmuştur. Resim yazısı döneminde yalnız somut kavramları anlatmak amacıyla kullanılan yazı, çok uzun yıllar süren aşamalardan sonrasoyut kavramları da anlatabilecek duruma geldiği gibi daha yalınlaştırılıp bilinen çivi yazısına dönüşmüştür.

Çivi yazısını Sumerlerden başka kullanan başlıca kavimler şunlardır: Akatlar, Elamlar, Asurlar, Babilliler, Hititler, Kasitler, Urartular.

Çivi yazısını alfabe olarak Ugarit (Ras Şamra) ve Perslerde de görmekteyiz. Ugarit alfabesinde 30, Pers alfabesinde 41 harf vardır. Alfabe halindeki bu iki çivi yazısı, hece halindeki çivi yazısından çok daha basit ve çok daha kullanışlıydı.

çivi yazısının genel özellikleri

ÇİVİYAZISI, 4 çeşit çivinin birbirine değişik şekillerde bağlanması sonucu meydana gelmiştir. Dikey çivi (1), yatay çivi (2), yukarı veya aşağı eğik çivi (3, 4), köşe çengeli (5).

Temel olarak 3 çeşit işaret vardır:

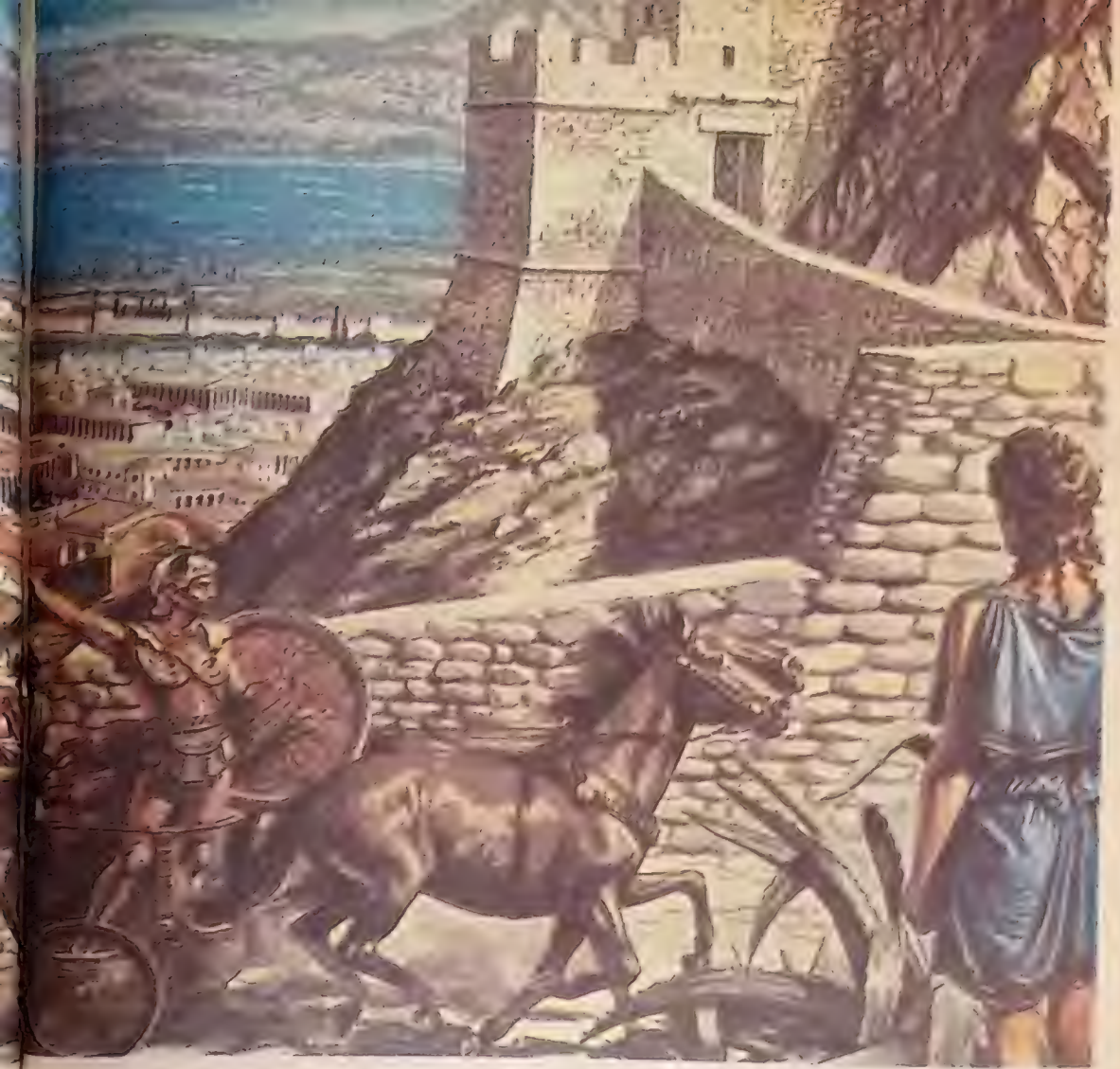
A) Hece işaretleri: (Yalnız ses değerlerine sahiptirler):

Hece işaretleri de 4 değişik şekil gösterirler:

a) Vokal-konsonant. Örnek: ab/p, ad/t ag/k gibi.

b) Konsonant-vokal. Örnek: b/pa, d/ta, g/ka gibi.

c) Konsonant-vokal-konsonant. Örnek: kur, bur, sar gibi.

Mezares yönetiminde Batı Anadolu'ya giren Persler İyonya kentlerini birer birer ellerine geçirdiler

B) Vokal-konsonant-vokal. Örnek: aka, ulu, uru gibi.

C) Kelime ya da kavram işaretleri: Kelime işaretleri tek başlarına bir anlam taşırlar: Lugal "kral", dingir "tanrı", gal "büyük" gibi.

Bunun yanı sıra kelime işaretlerinden bazılarının yalnızca ses değeri gözönüne alınarak kullanıldıkları yerler de vardır. Gal-gal-tu-ri (Hititçede kullanılan bir çalgı adı). Bu örnekte, gal kelime işareti artık "büyük" anlamını taşımamakta, yalnız gal sesini veren bir hecedir.

Aynı şekilde hece işaretlerinden bazılarının da kelime işareti olarak kullanıldıkları yerler vardır. Mu "isim, yıl" ga "süt", ab "pencere" gibi. Bu değişik okunuşların

çiviyazısının resim döneminden kalma özellikleri olduğu kesindir.

D) Belirtici işaretler: Bir kelimenin hangi cinsten olduğunu ya da işlevini belirtmek amacıyla kelimenin başına ya da sonuna bazı işaretler konmuştur. Örneğin, dingir "tanrı" işareti bir kelimenin önünde bulunuyorsa, bu kelimenin bir tanrı adı olduğunu göstermektedir. Ki "yer" işareti bir kelimenin sonunda bulunuyorsa, bu kelimenin bir kent, bir yerleşme yeri olduğunu göstermektedir. Örnek olarak dingir utu, lağış ki kelimeleri verilebilir.

Çiviyazısında dört sesli harf görülmektedir: a, e, i, u. Sümerler kendi dillerinde sadece bunlar bulunduğu için bu işaretleri

kullanmışlardır. Fakat daha sonraları aynı yazıyı kullanan diğer kavimlerin kendi dillerini daha iyi yazabilmeleri için değişik sesli harfler kullandıklarını görmekteyiz. Özellikle Akatlar (daha sonraları Asurlar ve Babilliler) Sami kökenli olan kendi dilleri için önde ve sonda vurgulu vokal işaretleri icad etmişlerdir: a, a; é; é; i, i; ú, ú gibi.

Binlerce işaret içinde 17 sessiz harf vardır: b, d, g, h, k, l, m, n, p, q, r, ss, t, v, y, z. Aynı yazıyı kullanan kavimler bunlarda da bazı eklemeler yapmıştır. Yine Sami kökenli diller için gerekli olan q ile vurgulu okunan t ve ş için ayrı işaretler icad etmişlerdir. Ayrıca Hititlerin kullandıkları çivi-yazısında Proto-hattice bazı kelimeler için

wa, a, wi i, wu u, gibi değişik işaretler bulunmuştur.

Çiviyazısında aynı işarete sahip fakat değişik ses değerleri olan heceler olduğu gibi, aynı ses değerine sahip değişik işaretler de vardır.

Çiviyazısı soldan sağa doğru yazılan bir yazıdır. Ancak çok ender olmakla birlikte bazı anıtsal yazıtlarda yukarıdan aşağıya doğru da yazıldığı görülmüştür.

Genel hatlarıyla değinmeye çalışılan çiviyazısı, M.Ö. IV. binyılın ortalarında bir resim yazısı olarak tarih sahnesine çıkmış ve M.S. I. yüzyılın ortalarına kadar kullanılıp insanlığın kültür geçmişine yüzbinlerce belge ile birlikte çok olağanüstü bilgiler bırakmıştır.

YENİ ÇAĞLARDA YENİ EGEMENLİKLER (M.Ö. XII. YÜZYIL - III. YÜZYIL)

PERSLER, İran yüksek yaylasının güneybatısında Parsa (Yunanlılara göre, Persis) adını taşıyan, aşağı yukarı günümüzdeki Fars eyaletine karşit bölgede oturuyorlardı. Başlarında Akhai-

menid sülâlesinden krallar vardı ve Persler, uzun süredir Elâm uygarlığının etkisi altındaydılar.

Sülâlenin beşinci kralı II. Kiros (ya da Kuraş) vasali bulunduğu Med kralı İştu-

Burada görülen kabartmalarda Roma İmparatoru Valerian, Pers Kralı Shapur I önünde diz çökmüştür. Kabartma, bir yenilgi sonrasında yenilen ile yeneni göstermektedir.

vegu (Astiyages)ya başkaldırdı, onu yenilgiye uğratıp tutsak ederek Med krallığına da son verdi. Yerine İran yaylasından Anadolu'da Kızılırmak'a kadar uzanan büyük Pers krallığını kurdu. Doğuda kurulan bu güçlü devletin yarattığı tehlikeyi önlemek ve Önasya devletler düzenindeki dengeyi sürdürmek için Lidya kralı Kroisos, Babil kralı Nabonid ve Mısır kralı Amasis birleştiler. Durum, Kroisos'un yararınaydı elbet.

Kroisos, 547 yılına doğru eyleme geçti ve İran'ın etki bölgesi Kapadokya'ya girdi. Ne var ki, genç ve savaşçı kavimlerin oluşturdukları ordusuyla II. Kiros; Lidyalıların önüne kattığı gibi eski sınırları Kızılırmak'ın batısına çıkarmanın ötesinde, başkent Sardes kapılarına da dayandı. Kent, kısa bir kuşatmanın ardından teslim oldu. Lidya kralı tutsak edilerek Medya'ya yollandı.

Böylece Lidya krallığı yıkıldıktan sonra Persler, Harpagos ve Mezares adlarındaki komutanlarının yönetiminde batı Anadolu'ya girdiler, İyonya kentlerini teker teker ellerine geçirdiler. Arada kendini kurtarabilen yalnızca Miletos'du; Perslerle yeni bir anlaşma yaptı, Fokaiya ve Teos halkları ise, gemilere binip kentle-

rini terkettiler. Fokaiyalılar batı Akdeniz'de, Teoslular da Karadeniz kıyılarında yurt aradılar.

Pers egemenliği Anadolu halkları için büyük bir yenilik getirmede. Persler, Anadolu'da yönetim merkezleri Sardes ve Daskileion (Ergili) olmak üzere iki satraplık kurdular. İyonya ve Aiolya kentlerini bunlara bağladılar. Belirli yerlerde askerî üsler ve koloniler kurarak bölgelerin yönetimini satraplara bıraktılar.

Ama bu kentlerin merkezdeki hükümetle bağları güçlü değildi. Susa ya da Ekbbatana gibi uzak başkentlerde oturan Pers krallarının Anadolu'nun kent-devletleriyle bir ilgilenmelerine olanak yoktu. Anadolu'ya asıl egemen olanlar hemen hemen sonsuz yetkilere sahip satraplardı ve bu yöneticiler, kentlerin başlarına kendilerinin yandaşları olan zorba kişileri getiriyorlardı.

persler batıya açılırken

ANADOLU'YU ellerine geçirmekle, Persler, Avrupa ile karşı karşıya gelmişlerdi ve bu da onları Balkan yarımadasındaki karışık durumla ilgilen-

meye yöneltecekti. Nitekim öyle de oldu ve Persler, gönülsüzce batı siyasasına da karıştılar. Boğazlar'dan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla Balkanlar üstüne bir sefer düzenleme çabasına giriştiler.

O dönem önderlerinin en ilginç olan Pers egemeni Dareios (Daryus) Darayavahuş ya da Dara) başa geçer geçmez önceki Pers krallarının bıraktıkları sınırları korumakla kalmamış, bunları genişletmek, başgösteren ayaklanmaları bastırmak çabalarının yanında örnek bir yönetim örgütü kurmuştu. Böylece Pers krallığı onun döneminde güçlü bir devlet olmuştur ve ikiyüz yıl, dirençle yaşamını sürdürecektir.

Dareios, 513 yılında İstanbul Boğazı'ndan Trakya'ya geçerek bu ülkede, denizden pek uzaklaşmamak koşuluyla batıya doğru ilerlemeye başladı ve Tuna'nın ötesinde oturan İskitlerin (ya da Dareios'un mezar yazıtında belirtildiği gibi "deniz ötesindeki Sakaların") üstüne yürüdü. Pers ordusu gemilerin yan yana getirilmesiyle yapılan bir köprü aracılığıyla Tuna'yı aştı, Dinyester ırmağına dek ilerledi. Yerli kavimlerin hiçbiri önemli bir direnme göstermedi. Bu nedenle Persler Trakya'yı, Makedonya'yı da içeren bölümüyle birlikte etki alanları içine aldılar.

Pers devleti, Kiros'tan Dareios'a kadar tüm dünyaya egemen olmayı amaçlayan bir siyasa izlemiş ve sınırlarını durmadan genişletmiştir. Dareios döneminde krallığın sınırları doğuda İndos'tan batıda Ege kıyıları ve Tuna'ya, kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Nubya'ya uzanıyordu.

Krallığın mutlak bir yönetim sistemi vardı. "Ülkeler kralı" ya da "Krallar kralı" adını taşıyan ama Mısır'daki gibi hiçbir zaman tanrı sayılmayan kral, tüm dünyanın sahibi kabullenilir, buyrukları yasa niteliği taşırdı. Kralın yanında onun dediklerini yerine getirmekle yükümlü soylular yer alırlardı. Kayıtsız koşulsuz krala bağlıydı bunlar. Her uyruğun ödevi, krala hizmetti. Herodot'un belirttiğine göre; her Pers ata binmeyi, ok atmayı ve gerçeği söylemeyi daha gençliğinde öğrenirdi.

Krallıkta tek bir para düzeni uygulanıyordu. Geniş bir posta örgütü vardı ve tam yuzonbir posta durağını kapsayan "Kral yolu" Efesos'ta başlıyor, Sardes üzerinden Sakarya'nın dirsek yaptığı yerdeki Gordion'a ulaşıyor, buradan Kapadokya'daki Pteriya'ya varıyordu. Daha sonra doğu Anadolu'nun engebeli topraklarından geçip Dicle vadisini izleyerek Me-

zopotamya'ya iniyor ve Sus'da son buluyordu.

Geniş krallık ülkeleri içinde, Akhaime-nidler sülâlesinin anavatanı Persis'te oturan Ari ırktan Persler; bunlardan sonra İran'ın kuzeyinde oturan Medler ve güneyinde yaşayan Elamlılar seçkin bir yer alıyorlardı.

Persler, egemenlikleri altına aldıkları ulus ve halklara karşı Asurluların tersine insancıl davranmışlar ve dinleriyle dillerini kabullenmeleri konusunda herhangi bir baskı yapmamışlardır. Yazışmalarda görülen; Pers dili ve Pers çiviyazısı yerine, Anadolu'da geniş yığınlarca kullanılan Aramca örnekleridir. Bazı bölgelerde de yerel dil ve yazı uygulanmıştır. Bu haklardan Likya, Kilikya, Fenike ve Mısır halkı da yararlanmışlardır.

Persler, Önasya'da çiviyazısını kullanan kavimlerin sonuncusu olmuşlardı. Pers çiviyazısı Babil, Asur ve Elam yazılarından alınmış 41 hece işaretinden oluşup başka çiviyazısı sistemlerine bakarak çok daha yalındı.

ilk başkaldırı: iyonya

M.Ö. VI. yüzyılın sonlarına doğru İyonya satraplığına giren Yunan kentlerinin durumu giderek değişikliklere uğramıştı. Siyasal bağımsızlığın el-

*Kserkses
Babil ve
Mısır'da
başgösteren
ayaklanmaları
bastırmak
için büyük
çaba harcadı.*

den gitmesinin ve sıkı bir yönetimin bu kentlerde olağan bir düzen biçimini almasının doğurduğu hoşnutsuzluğa bir de İyonya'nın ekonomik bunalımı eklenince, durum daha da kötüye yöneldi. Pers gümrük vergileri olağanüstü yüksekti, birçok ticaret merkezleri İyonya'nın elinden çıkmıştı. Bu yetmezmişesine, Dareios'un 513'deki İskit seferinden sonra Boğazların, Strimon'a kadar uzanan Trakya'nın ve Propontis'in (Marmara) kuzey ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers devletine katılmaları, İyonların Karadeniz kolonileri ile olan ticaret ilişkilerini engelliyordu. Önasya ile Avrupa arasında yapılan ulaşımın Boğazlardan geçmesine yol açarak İyonya ekonomisini dar bir boğaza sokan Perslere karşı, M.Ö. 500 yılında, Miletoslu Aristagoras, Sardes satrapı Artafornes'le Naksos adasına bir sefere kalkıştı. Başarısızlığa uğradı ve Pers yönetimindeki saygınlığının yitirildiğini görünce kellesini kurtarmak için Miletos halkını ayaklandırdı.

Ayaklanma, Miletos'tan komşu bölgelere sıçradı ve İyonya kıyılarını sardı. Bu bölgedeki büyük kentler zorba yöneticileri devirip bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Ne var ki, böyle bir ayaklanmanın Yunanistan'dan destek görmesi kaçınılmazdı. Bu yapılmazsa, İyonya tek başına Pers devletine karşı duramazdı. Aristagoras

bunu bildiğinden Yunanistan'a geçti, yardım işini konuştu. Yunanlılar bu işe pek yanaşmak istemediler. Kendi kent-devletlerinin dar çerçevesi onlara yetiyordu. Dış olaylara karşı ilgisizdiler.

Aristagoras umduğunu bulamayarak elleri boş döndü. Yalnız Atina, İyonya'ya 20, Eretria da 5 gemi gönderdiler. Aigina ve Korint işe karışmak istemediler. Bir başka önemli durum da, ayaklanmaya tüm İyonya kentlerinin katılmamış olmasıydı.

Ayaklanmacılar, başlarda bazı küçük başarılar kazandılar, ama sonradan Pers ordusu derlenip toparlanarak bunları izlemeye başladı ve Sardes'ten. Efesos'a kadar ayaklanmacılar geri çekildiler. Başlarda sağlanan yengiler yüzünden Karya, Likya ve Kıbrıs kentleri ayaklanmaya katıldılar; eylem, Marmara bölgesiyle İstanbul Boğazı'na kadar uzandı.

M.Ö. 497 yılında durum değişti. Persler, Kıbrıs'tan başlayarak bütün kentlerin üzerine yürüdüler ve hepsini ellerine geçirdiler. Anadolu'da, Marmara bölgesiyle Aiolya'yı İyonya'dan ayırdılar. Ayaklanmanın önderi, Trakya'daki çiftliğine kaçtı ve orada öldü. Miletos, teslim oldu. Persler gerek bu kentte, gerekse yoresindeki Didima'da birikmiş olan hazineleri yağmalayıp çevreyi yakıp yıktılar. Hititlerle Asurlulardan kalma geleneğe uyarak, Mi-

letos halkını, Önasya'ya sürerek Dicle yarıklarında oturmaya mahkûm ettiler.

dareios' tan sonra

BÜYÜK Dareios'tan sonra gelen krallar, genellikle gerçekçilikten ve dengeden yoksun kişilerdi. Dareios'un sağladığı ekonomik ve siyasal üstünlükten yararlandılar. Kserkses (485-464) Babil ve Mısır'da, başgösteren ayaklanmaları önlemekle uğraştı hep; Trakya'yı istila etti, Atina'ya dek indi fakat donanması, Themistokles'in üstün askerlik bilgisi karşısında yenildi, Salamis koyunda, bozguna uğradı. Bir yıl sonra aynı Pers ordusu, bu kez Plataiai ve Mikale'de ikinci bir yenilgiye uğramaktan kurtulamadı. Kserkses, saray nazırı Artabanos eliyle öldürüldü.

Yerine Artakserkses (464-424) geçti. O sırada Atina, Mısır'ı destekleyerek bir yeni ayaklanma düzenlemişti. Mısırlılar yenildiler ve Kallias savaşıyla Yunanlılar ve Persler aralarında bir barış anlaşması yaptılar. Bu anlaşmanın yararı, bazı satraplıkların bağımsızlıklarına erişmelerine yol açtı.

II. Dareios (424-404) da kargaşa düzenine bir çözüm bulamadı. İç savaşlar sürü-

yordu hâlâ ve Yunanlılar, krallık savında bulunanlardanbiri lehine işe karıştılar. Tahiti eline geçiren Artakserkses Mnemon yenilgiye uğratıldı. Ksenophon, ücretli askerlerini Yunanistan'a geri götürdü, Artakserkses II. Mnemon da Asya'da gücünü sağlamlaştırdı.

Artakserkses II. Mnemon (404-359) Dareios'un sömürgeci siyasasını yeniden uygulama yolunu tuttu. Önasya'daki Yunan kentlerini egemenliği altına aldı, sonra Mısır'a karşı yürüdü ve bu arada Frigya ile Pontos bağımsızlıklarını seçtiler. Pers ülkesi, giderek gücünü yitirmeye başlıyordu.

Artakserkses III. Ohos (359-338) eliyle ortaklık düzeltilmek istendi, hatta Mısır yeniden Pers egemenliğine geçti ama krallığın ölümüyle kargaşa dinmek bilmedi. Dareios III. Kodoman (336-330) tahta çıkıp duruma son verdi. Ne var ki, Makedonya istilası başlamıştı ve Büyük İskender yönetimindeki yeni bir sömürgeci krallık, dalga dalga Pers krallığının üstüne yürüyordu.

Büyük İskender'in Önasya ve Yakındoğu'da kazandığı başarılar sonucu Pers krallığı (ya da imparatorluğu) son bularak, siyasal ve ekonomik güç, bundan sonrasında doğu'dan batı'ya geçecektir.

Harra'n'da Hurrilerden kalıntılar

II. KESİM

IRKLAR, İNSANLAR

IRKLAR üzerindeki araştırmalar günümüze dek üç büyük sonuç verdi. Birincisi: Irklar arasında yalnız deri rengi, saç yapısı ve yüz belirlemeleri açısı dışında düzinelerle farklılıklar vardır. Bu, kemiklerin biçiminden kulak kırımın kıvamına ve vücut kimyasına kadar değişmektedir. İkincisi: İnsanın evrimde başarılı oluşu, büyük genetik (kalıtsal) farklılık göstermesine bağlıdır. İlk atalarımız yeni bir çevreye göç ettiklerinde içlerinden hiç olmazsa bir bölümü farklı oluşları sayesinde o çevreye uyarak sağ kalamışlardır.

Üçüncü sonuç: Bir ırkı diğer ırklardan ayıracak kesin bulguları yoktur. Sözelgesi

deri rengi ırkları ayıramaz. Evet, Büyük Sahra'nın güneyindeki Afrikalılar ve onların dünyaya dağılımı torunları koyu kahve renklidir. Ama Hindistan'da antropolojistlerce beyaz ırktan sayılan milyonlarca insanın rengi Amerikan zencilerinden bile daha koyudur. Ayrıca, Kuzey Afrika'da yaşayan birçok insan, bir İspanyol, İtalyan ve Lübnanlıdan daha esmer değildir.

Boy da önemlidir; cüce ırk Afrika Pigme'leri siyah ırktan sayılmamaktadır. Eğer boy önemli ise, uzun boylu Afrika Watusi'leri ile İskandinavlılar aynı ırktan mı sayılacaktır?

Mongoloid ırkın gözlerinde burna yakın bir deri kıvrımı (epikantik kıvrım) var-

Laponlar hem Eskimo'ya,
hem Avrupalı'ya benzerler.

dır. Peki, Kızılderililerde böyle bir kıvrım yok diye onları Mongoloidirdikten saymayacak mıyız? Saç rengi, göz rengi, saç biçimi, burun ve dudakların biçimi vb. ırkları ayırtetmede daha da önemsizdir.

deriler ve boylar

DÜNYANIN en uzun boyluları arasında siyahlarda, beyazlarda ve ikisi ortası olanlar da yok değildir. Dünyanın kara derili insanların da hem kıvrık, hem düz, hem de dalgalı saç rastlanır. Geniş burunlu ve kalın dudaklı olan insanlara hem beyaz, hem de siyah ırkta ve bunların ikisi arası olanlarda da rastlanmaktadır.

İrkları ilk sınıflayan, 1735'de Carl von Linné oldu, dört ırk ayırt etti: *Homo sapiens Africanus negrus* (siyah. Afrikalı), *H.S. Americanus rubescens* (Amerikalı kızıl derili) *H.S. Asiaticus fuscus* (kahverengi Asyalı) ve *H.S. Europaeus albescens* (beyaz Avrupalı). Fakat Linné, bu ırkları insanın farklı türleri saymak konusunda yanılıyordu.

Tür deyince, kendi aralarında birleşip kısır olmayan kuşaklar verebilen bireylerin topluluğu anlaşılır. Farklı türlerden oldukları için at ve merkepten doğan kaktır, kısır; buna karşılık bir çoban köpeği ile finodan doğan melez köpekler kısır de-

ğildir. Bu, ikisi aynı türdendir anlamına gelir. Farklı insan ırklarından doğan melezler de kısır değildir. Buna göre insan ırkları aynı türdendir.

Linné'nin sınıflandırması bugün artık geçersizdir; çünkü, bu dört grubun dışında kalan pek çok insan bulunmaktadır:

- Güney Afrika Buşmenleri Mongoloid (Sarı) ile Negroid (Siyah) arasındır.
- Güney Pasifik Negrito'ları Negroid'e benzer; fakat Afrika'dan çok uzaktır.
- Japonya Ainu'ları çok kıllı olup Beyaz ırkı andırır.
- İskandinavya Lapon'ları; hem Eskimo'ya, hem Avrupalıya benzerler.
- Avustralya yerlileri Negroid'leri andırır; ama çoğunun saç kıvrık değil, düz ya da dalgalı ve sarışın olarak doğmaktadırlar.
- Polinezyalılar birçok ırkın karışımı olup yapıları adadan adaya değişir.

beş ana ırk

1965 'DE ABD'li antropolojist Carleton Coon, "Yaşayan İnsan İrkları" adlı kitabında beş ana ırk ayırdı: Beyazlar (Kafkas), Mongollar (sarı) büyük Avustraloidler (Avustralya yerlileri) ve cüce Australoidler (Negrito'lar-Andaman Adası yerlileri v.b.) büyük Kongoidler (Afrika, Negroid ya da zenciler), ve cüce Kongoidler (Afrika Pigme'leri), Kapoidler (Buşman ve Hotento'lar).

Bundan 35.000 yıl önce pre-Homo sapiens, beş farklı bölge ve zamanda Homo sapiens'e dönüşmeye başladı ve en son beliren ırklar "en az uygar" oldu. M.Ö. 1500 yıllarında ırklar karışmaya başladı. Çin-

Tuaregler Afrika'nın kuzeybatısında yaşarlar

Bir eşkımo anne ve çocuğu

kü beyaz Avrupalılar gemilerle dünyaya dağıldı; Afrika yerlileri de köle olarak Amerika'ya getirdi. Ancak bugün bu beş ırk birbirlerinden ayrı geliştiği kabul edilmemekte, saf ırk diye bir şeyin hiçbir zaman olmadığı ve ırkların ta başından beri karıştıkları düşünülmektedir.

İrkların karışması insanlığın yararına olmuştur; çünkü ana bir genetik kuralı vardır: Aynı tip canlıların kendi aralarında çiftleşmeleri "kaliteyi" bozar (örnek, akraba evlilikleri) farklı tiplerin çaprazlaşması ise üstün bireyler verir; bu olaya "melezlerin gücü" denmektedir. İnsanların farklı oluşları genetik olarak karışmaları sonucudur. Farklı oluş, insanlara kuvvet ve esneklik kazandırmıştır. Bilindiği gibi evrimde ilk aşama yumurtalık ya da erbezlerinde bir gen'in değişmesidir. Bu değişme kahtsal olarak kuşaklara geçer. İkinci aşama doğal ayıklanmadır: Ortama en iyi uyan türler ve ırklar yaşamda kalır, öbürleri elenir.

Deri rengi Avrupa'da kuzeyden güneye gidildikçe koyulaşır: İsveçlilerin sarışın, İspanyolların esmer oluşu gibi. Kuzey Afrika'da deri rengi koyulaşmayı sürdürür, rengin koyuluğu Ekvator'a kadar giderek artar.

Asya'da da kuzeyde sarışınlar bulunur; güneye indikçe renk koyulaşır ve Hindistan'da, Afrika zencileri kadar siyah insanlara rastlanır. Kuzeydekilerin sarışın, Ekvatordakilerin siyah renkli oluşu güneş

ışınlarının derideki melanin pigmentini (boyasını) artırmasıyla ilgilidir. Derisinde fazla melanin bulunan siyah ırk deri kanserine az tutulur, çünkü ultraviyole melanin, ışınları emerek zararlarını azaltır.

Buna karşı sarışın Kuzeylilerde ve Ekvatorda doğan albino'larda (derinin siyah melanin boyası hiç olmayanlar) deri kanseri siktir. Kuzeyde doğan esmer derili bebeklerde D vitamini eksikliğine bağlı bir kemik hastalığı olan raşitizm siktir. Çünkü, derideki boya D vitamini oluşması için gerekli ultraviyole ışınları tutar. Tropikler ise çok güneşli olduğundan raşitizme rastlanmaz.

Siyah ırkta gözün rengini veren tabakada (İris) ve ağ tabakada daha fazla pigment bulunur, bu gibi gözler kırmızı rengi çok iyi görmezler, buna karşı kuzey Avrupalılar gözleri açık renk olduğundan kırmızı ışığı iyi görürler. Kuzey Avrupa'da gözlerin açık renkli oluşu orda şafakların uzun sürüşüne ve mağaralarda aydınlanmak için ateş yakılmasına bağlanmaktadır.

ırkların ayrıcalıkları

AFRİKA zencilerinde bir çeşit kansızlık (orak hücreli kansızlık) sık görülür, kandaki alyuvarlar orak biçimindedir; bu hastaların alyuvarlarında hemoglobin S denilen anormal bir kırmızı boya bulunur. Fakat hemoglobin S

İrk örneği: Bir Yeni Gine'li

bulunuşu bu gibi hastaları sıtmaya dirençli kılmaktadır.

Tay-Sachs hastalığı yeni doğmuş bebeklerde körlük ve zeka geriliği yapan kalıtsal bir hastalıktır. En sık Doğu Avrupa Yahudilerinde görünür. Paget hastalığı denen kemik hastalığı da İngilizlerde. Akal dişinin abseleşmesi, Asya ve Avru-

palılarda sıktır, Afrika'da görülmez. Küçük çocuklar laktoz mayası(enzimi) yapabildiğinden sütü iyi sindirir; erişkinlerin laktozu sindirmesi ise, ırka bağlı bir özelliktir. Mongol ve siyah ırkların yüzde 90'ı erişkin hayatta laktozu sindiremez ve süt içince çok hastalanır. Afrika ve Asya çobanları çok az süt içer, daha çok laktozun parçalandığı yoğurt ya da peynir yerler.

İrk örneği: Bir Filipinli

Beyaz ırktan olanların yüzde 90'ı süt şekeri laktozu rahatça sindirebilir. Amerika kızılдерililerinde kesici dişler toprak küreği biçimindedir, beyaz ırkta buna rastlanmaz. Kızılдерililerin ve Kuzey Asyahlının alt ikinci azı dişlerinde beş çıkıntısı vardır; Avrupalıların ve Güney Asyalılarda ise, dört... (Bu, Kızılдерililerin Bering Boğazı'ndan Amerika'ya geçmiş Asyalar olduğunu gösteren bir kanıttır) Kuzey Amerika Eskimo'larında kuzey Asyalar gibi üst üçüncü azı dişi kazık biçimindedir.

Güney Asyahlının dişlerinin kuzeye göre daha düz olması çok bitkisel besin almaları ile ilgilidir, dişin düz oluşu bitkisel şekerlerin diş yüzeyindeki çukurlarda birikerek diş çürüğü yapışını önler.

İlk insanlar koyu kahverengi derili idi; çünkü ilk insanların (*Homo erectus*) tropik

Afrika'da 1.5 milyon yıl önce görüldüğü bilinmektedir. Homo erectus, 750.000 yıl önce Avrupa ve Asya'ya dağıldı. Avrupa ve Asya'ya geçmiş Homo erectus'ların deri rengi açıldı. Böylece beyaz ve Mongoloid ırklar doğdu.

Homo sapiens, 250.000-500.000 yıl önce belirlemeye başladı. İlk Homo sapiens'ler koyu renkli idi; Kuzey Avrupa'ya göç ettikçe renkleri açıldı ya da tersi oldu: Kuzeyde beyaz Homo erectus'lardan doğan beyaz Homo sapiens'ler güneye göç etti ve deri renkleri karardı. Kızılderililerin kızılımsı deri renkleri, kızıl bir pigmente bağlı olmayıp sarışın insanların yıllarca güneşte yanması sonucu oluşmuştur.

başka noktalarda

SOĞUK ve kuru iklim insanların burun, sıcak ve nemli iklimlere göre daha sivri ve uzundur. Burun bu şekilde yüzeyini genişleterek havayı daha iyi ısıtır ve nemlendirir. Beyazların burnu siyahlara ve mongoloid'lere göre daha uzun ve sivridir. Kuzeyin insanların tropiklere göre kol, bacak ve gövde daha kısadır, bunlar arasında tıknazlara daha çok rastlanır (Eskimolar gibi). Vücut biçiminin küreye yaklaşması ile ısı yitirimi azaltılmış olur. Bunun aksine ısı yitirimini kolaylaştırdığı için Afrikalıların çoğu ince ve uzun kol ve bacaklara sahiptir. Afrikalıların kıvrık saçı, dalgalı ya da düz saçlara göre daha az ısı geçirir, çünkü siyah ve kıvrık saçlar güneş ışınlarını iyice emerek ısıyı çevirir ve bu ısı havaya dağılır.

Kutup hayvanlarının beyaz kürkü altında saydamdır, ışınlar hayvanın deri altı yağında toplanarak ısıya dönüşür. Mongoloid'lerin gözlerinde neden bir deri kıvrımı (epikantus) olduğu ve yüzlerinin neden yassı olduğu açıklanamamıştır.

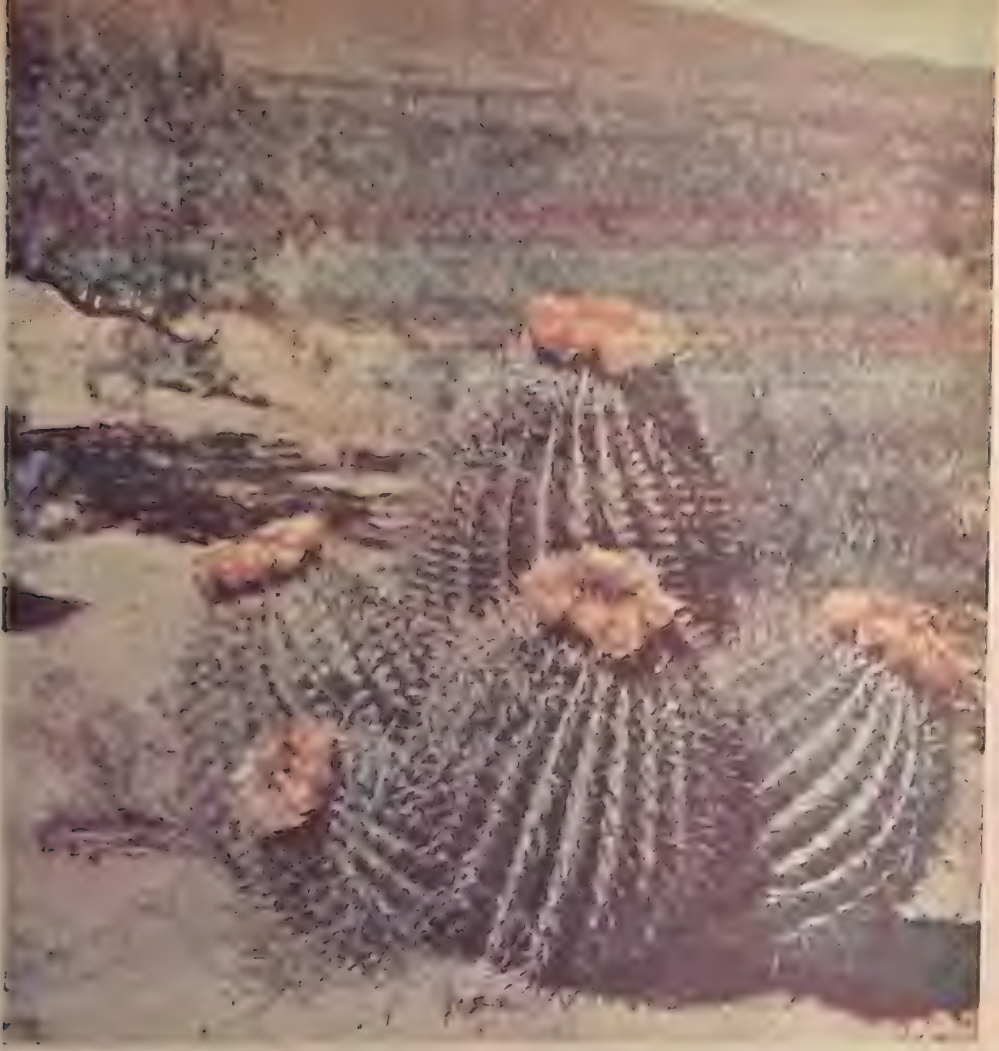
Zencilerin dudakları neden kalındır? Beyaz ırkta yaşlıların neden çok daha sık olarak saçları dökülür ve tepesi açılır? Buşmen'lerin 40 yaşını geçince derisi neden buruşur da zencilerinki buruşmaz? Bazı Güney Amerika Kızılderililerinin erkeklik organı neden mavidir? Hotanto kadınlarının kalçaları niye öyle kocamandır?

Bunların karşılıkları bilinmemektedir.

Kan gruplarına gelince... Kızılderililerde 0 grubu çok siktir (bazı yerlerde %100) Batı Kanada ve Avustralya yerlilerinde A grubu, Kuzey Hindistan, Asya ve Batı Afrika'da B grubu en siktir.

İrk örneği: Bir Yemenli

III. KESİM

TÜRKLER

1. TÜRK'ÜN VE TÜRKLER'İN KÖKENİ

TÜRKLER, son ikibin yıl içinde, ana-yurtları orta doğu Asya'dan; bir yanda Hint Okyanusu'na, öte yanda Akdeniz'e, doğu ve orta Avrupa'ya kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmış halk topluluklarından oluşmaktadır. Yayıldıkları bunca alanda kurdukları ya da yönettikleri çok sayıdaki devletleri, Ortaçağ diye adlandırdığımız dönemin sonunda, Osmanlı İmparatorluğu olarak birleştirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, tarihte bilinen en uzun yaşamlı imparatorluklardan biridir. Bugün de Türkler, doğu Avrupa'da ve Asya'da geniş alanlara yayılmış bulunmaktadır.

Anadolu yarımadasında kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ve bir dereceye kadar Sovyetler Birliği içindeki cumhuriyetlerin (Türk kökenli ulus ve halkların cumhuriyetleri) bazılarının, çağdaş dünyanın ulusal devletler biçimiyle düzenlenmesi yolunda geçirdiği genel evrimde önemli yerleri vardır.

Türklerin yakın çağın öncesindeki tarihleriyle ilgili belgeler çok yetersizdir. Moğolistan'da ve Çin Türkistan'ında, Türk kaynaklı olduğu bilinen birçok belgeler ele geçirilmiştir. Ne var ki, bu bölgelerle Avrasya bozkırlarında yayıldıkları

bütün bölgelerde de, Türkler, eylemlerini belgelere geçirmeye önem vermemişlerdir. Kendileriyle ilgili bilgilerin büyük bir bölümü, Türklerle ilişkileri olmuş ve daha gelişmiş başka topluluklarca verilmiştir. Bu ilişkilerin sürekli ya da yeterli olmadığı bölgeler ve dönemlerle bağıntılı bilgiler de işe, büyük boşluklar vardır. Eldeki bilgiler de kopuk kopuktur, dıştan gözlemlerdir. Çin, Arap, Bizans ve daha sonraki Rus kaynaklı bilgileri, dil ayrıntıları yüzünden birbirleriyle bağdaştırmakta türlü güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Bazen belirli bir topluluğun Türk olup olmadığını bile saptamak mümkün değildir. Daha sonralarda batı Asya'ya yayın Türkler için de, başlangıçta durum aydınlık sayılmaz. Önceleri Araplar, İranlılar, Rumlar ve Ermeniler; Türklerin kendilerinden çok, onlarla ilgili bilgiler vermişlerdir. Çok sonra, Türkler de kendi kendileriyle ilgili konuları ele almaya başladıklarında, bunları Türkçe yerine Arapça, en çok da Farsça yazmışlar ve böylece Türklüğe ait şeyleri yabancı bir görünüm-

de sunmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'na gelince... XVI. yüzyılın ardından, durum giderek daha gerçekçi bir biçimde yönlendirilir. İmparatorluk, edebiyatının yanı sıra, en büyük Avrupa devletlerinin arşivleriyle boş ölçülebilecek arşivlere sahipti. Ama, bu belgelerin ilginçliğinin anlaşılmasından bu yana, çok az bir süre geçmiştir ve uzmanlar bunlara yeni yeni eğilebilmiştir.

Bütün bu sayılan güçlüklerle başkaları da eklenebilir. Türkler, bütün yaşamları boyunca, gittikleri her yerde, onların gelmesi ile tarihleri sona ermeyen o kadar çok sayıda yerleşik topluluklarla karışmışlardır ki, neyin Türk olduğunu, neyin Türk olmadığını belirlemek, olağanüstü, bir çabayı gerektirmiştir. Ayrıca, bu, büyük bir önem taşımamaktadır da. Söz gelişi, Selçuklu İmparatorluğu'nun, Türklerin yayılma tarihinde önemli bir yeri olduğu tartışmasızdır; ne var ki, bu imparatorluğun İran tarihinin de bir bölümü olduğuna (özellikle batılı tarihçilerce) kesin gözüyle bakılmaktadır.

Ortaasya bozkırlarında bugün de yerel toplulukların büyük çoğunluğu hayvancılık ve göçebelik yaşamlarını sürdürüyor...

*Dağların birdenbire sivriliverdiği
bu ucsuz bucaksız bozkırlarda...*

türklerin kökeni

TÜRKLERİN Ural-Alтайlı diye adlandırılan ve sınırları tam olarak bilinmeyen bir daldan geldikleri sanılmaktadır. "Sarı ırk" denilen ve Amerika Kızılderililerinin bir bölümünü, belki de tümünü içine alan bir ırkın üyeleri olmaları mümkündür. Finlerin, Macarların, Samoyedlerin, Tunguzların ve genelde Moğolların, Türklerle Çinlilerden daha yakın bağları vardır.

Tarihin tanıdığı ilk Türklerin, bu adı taşımakla birlikte, Hunlar olduğu hemen hemen kesindir ve Çin kayıtlarında, M.Ö.

III. yüzyılda onların sözünün edildiği görülür.

Türkler, hem Doğu'daki Çin kaynaklarına, hem de Batı'daki Bizans kaynaklarına göre, Türk adı altında (anlamı tam olarak bilinmemektedir) M.S. VI. yüzyılda, bugün Mogolistan diye bilinen bölgede ortaya çıkmışlardır. Kısa sürede buradan güneye ve batıya çok doğru uzanıp yayılmışlardır.

540 yıllarına doğru, Asya bozkırları üç olağanüstü Türk-Mogol egemenliği arasında bölüşülmüştü. Mogol soyundan geldikleri sanılan Cücenler (Aparlar), Mançurya sınırından Turfan'a ve hatta Balkaş'ın en doğu ucuna dek; Orhon'dan Büyük Çin Seddi'ne kadar Mogolistan'a egemendiler. Akhunlar da, şimdiki Semireçye, Rus Türkistanı, Soğdiyan, doğu İran ve Kabil, yukarı Yulduz'dan (Karaşahr'ın kuzeyi) Merv'e, Balkaş ve Aral'dan Afganistan ve Pencab'a dek imparatorluklarını yaymışlardı.

Çinlilerin belirttiklerine göre; Cücenlerin uyrukları arasında, adını aynı dil ailesinden olup bütün boylara (kabilelere) veren Türk soyundan "Tu-kiyu" boyu bulunuyordu. Çince "T'u-kiyu" adı, tam anlamı "güçlü-kuvvetli" demek olan "Türk" sözcüğünün Mogolca çoğul eki eklenerek elde edilen "Türkün"ten gelmektedir. Yine Çin tarihlerine göre, Gök-Türklerin (Tu-kiyu) totemi kurt'tu. Eski Hunların torunlarıydılar ve VI. yüzyılın başlarında Gök-Türklerin vatanı, "demircilik mesleği" ile uğraştıkları Altay bölgesi idi. O dönemde Aparlar, doğu Apar Kağanı (egemeni) Anakuvey'le batı Apar Kağanı

Geniş yarıların açtığı, bozkıra uzantıları olan dağlar...

.....ve ansızın insanın karşısına dikilen bir kum denizi...

Polomen'i karşı karşıya getiren 520'deki iç savaş yüzünden güçleri oldukça zayıflamıştı.

VI. yüzyılda, Sir-Derya'dan Sibirya eteklerine ve Altaylardan Volga kıyılarına kadar uzanan ve günümüzde Rus Türkistan'ı olarak bilinen bölgenin kuzeyinde, bir Türk İmparatorluğu kurulmuştur. Bu imparatorluk, uzun süre Türklerce ve orta Asya'da yaşayan başka topluluklarca anımsanmıştır. Altay dağlarının doğusunda ve güneyinde Mogolistan'da ve şimdi Çin Türkistan'ı dediğimiz bölgede ise, (sonraları İranlılarca Guz adı verilen) Oğuz Türkleri yaşıyorlardı. Bunlar, Dokuz-Oğuz ve merkezi Kaşgar yakınlarında olan Uygular, daha başka benzeri adlarla da tanınan bağımsız devletler kurmuşlardır.

Yayıma öncesi bu iki Türkistan'da, eski çağ yazarlarının İskitler, Sarmatlar gibi adlar verdikleri, günümüzdeki tarihsel araştırmaların sonucunda da Toharlar, Sogdlar türü adlarla karşımıza çıkan Ari ırktan insanlar vardı. Kuşkusuz, Türklerin yayılması sonucunda bunların bir bölümü yok olmuş ya da başka yerlere göç etmişlerdir. Öte yandan, bir karışma, bir kaynaşma da olmuş ve gözle görülmeyen bir evrim yer almıştır. Oğuz boylarından birinin adı olan Dger'in Tohar adını andırıldığını gösteren bazı kanıtlar vardır. Ayrıca, çağdaşlarınca verilen betimlemeye göre; Oğuz oymaklarından biri olan Kırgızlar ki, —ki bugün hiç tartışmasız Türktürler— İskit tipli Ari göçebelere çok benzemektedirler.

iskitler ve...

YUNAN tarihçileri, M.Ö. 750 ile 700 yılları arasında Kimmerlerin, Türkistan'dan ve Batı Sibirya'dan gelen İskitlerce güney Rusya bozkırlarının dışına çıkarıldıklarını anlatırlar. Adı geçen tarihçilerce İskit (Skuthoi) adıyla anılan bu kavim, Asurlularca "Ashkuzai" Persler (İranlılar) ve Hintlilerce de "Saka" ya da "Caka" adlarıyla biliniyorlardı.

İskitler, İran anavatanı şimdiki Rus Türkistanı bozkırlarında göçebe olarak kalmış kuzey İranlılar olup daha güneyde, İran düzlüğünde yerleşik soydaşları Medler ve Perslerin enikonu bir güçle duydukları Asur ve Babil uygarlığının etkilerinden kurtulabilmişlerdi. İskitler, öbür soydaşları Sarmatlar gibi, Med-Pers inançlarını yavaş yavaş değiştirecek olan tarihsel Zerdüştinine, Zerdüştlüğün yarattığı yeniliklere yabancı kalmışlardır. Bu İskitlerden bize Kul-eba ve Verenej'de adeta konuşan portreler resmedilmiş Grek-İskit vazoları kalmıştır. Persopolis'deki kardeşleri Sakaları gibi sakallı ve düz saçlı, kulları bozkırın sert rüzgarından koruyan sivri uçlu külâhlı, kuzenleri Medler ve Persler gibi de bol giysili, iç gömlekli ve geniş pantolonludurlar. Yayın en çok yeğledikleri silah olması gibi at da yanlarından hiç ayırmadıkları arkadaşlarıdır.

Bu ath okçuların araba kabilelerinden oluşmuş "gezici kent"lerini saymazsak, kentleri yoktu. Arabalarına kadınlarını ve mücevherlerden, eyer takımı plakalarından ve halılarından devşirilme

Deve
Ortaasya
insanının
binlerce yıl
gerçek
yoldaşı
olmuştur.

varsılıklarını yüklüyorlardı. Bu eşyaların yapımı, gelecekteki İskit sanatını doğuracak ve bu sanatın genel yönelmesini ve biçimini saptayacaktır. Böylece, M.Ö. VII. yüzyıldan III. yüzyıla kadar Rus bozkırının tek egemenleri olarak kalacaklardır.

İskitler, İran halkları arasında yerlerini alırken (Hint - Avrupa ailesi, Hint İran ya da Ari grubu) yaşama biçimleri, aynı çağlarda Çin sınırında ve bozkırın öbür ucunda kaynaşmaya başlayan Türk - Moğol ırkından Hun boylarının yaşam biçimiyle hemen hemen aynıydı.

Gerçekte, bozkırdaki göçebe yaşamının koşulları, Karadeniz'in ya da Hazar Denizi'nin kuzeyi ile Mogolistan'da, hatta bu sonuncu bölgede biraz daha şiddetli bir biçimde birbirlerine benzemektedir. Fiziksel tip ve dil olayları bir yana, Yunan tarihçilerinin bize anlattıklarına da Yunan - İskit sanat eserlerinin gösterdikleri İskitlerin, Çinli tarihçilerin betimlediği ya da Çin

sanatçıların çizdikleri Hunlar, Gök-Türkler ve Mogollara kültür durumu ve genel yaşam biçimi bakımından benzedikleri sıkça görülen bir olgudur. Bu iki grup arasında töreler de ortaktır.

Böylece, M.Ö. 750 ile 700 yılları arasında, İskitler (ya da hiç olmazsa İskit-Saka boylarının bir bölümü; çünkü Sakaların büyük bir bölümünün Tanrı Dağları çevresinde, Fergana ve Kaşgar'da kaldıkları bilinmektedir) Turgay bölgesinden ve Ural ırmağından geçerek güney Rusya'ya gelmişler ve oradaki Kimmerleri kovmuşlardır. Bunun üzerine Kimmerlerin bir kesiminin o sıralarda Traklarla akraba halkların oturdukları Macaristan'a kaçmak zorunda kaldıkları sanılmaktadır.

Kimmerlerin geri kalanları, Trakya yolu ya da Azerbaycan yoluyla (Herodot'a göre) Anadolu'ya göçmüşler, Frigya'da (M.Ö. 720), sonra Kapadokya ve Kilikya'da (650) dolaşmışlar ve sonunda 630 yıllarında Doğu Karadeniz'e gelmişlerdir.

kimmerlerin peşinden

İSKİTLERİN bir bölümü bu Kimmerlerin peşini bırakmamış, 720 — 700 yıllarından başlayarak (Herodot'un anlattıklarına bakılırsa) yollarını şaşırıp Derbend'de Kafkasya'yı aşmışlar ve kralları İspakay'ın başarısız saldırısı yüzünden Asur imparatorluğu ile karşı karşıya gelmişlerdir (678).

Daha akıllı ve kurnaz olan İskit kralı Bartatuva, kendileriyle aynı düşmana sahip ve imparatorluğun sınırlarını Kilikya ve Kapadokya'da tehdit eden Kimmerlere karşı Asurlulara yaklaştırmıştır. Asurlularla ayrı siyaseti güden bir İskit ordusu, Doğu Karadeniz'deki son Kimmerleri etmek amacıyla harekete geçmiştir. (638). On yıl sonra Herodot'un Madyes dediği Bartatuva'nın oğlu, Medlerce işgal edilen Asurluların yardımına koşmuş ve Medya'yı boyunduruğu altına almıştır (628).

Fakat ardından Medler ayaklanmakta gecikmemişlerdir. Önderleri Kiaksar, İskit ileri gelenlerini öldürmüş ve geriye kalan İskitler, Kafkasya yoluyla güney Rusya'ya kaçmışlardır. Orada, en çok dikkati çeken yalnızca birkaç İskit istila söylen-

cesi bile Önasya'ya korku salmaya yetmiştir. Hint-Avrupalı büyük göçebe akınları bütün bu süreç içinde eski dünyaya korku salmışlardır. Atlılar yağma uğruna Kapadokya'dan Medya'ya, Kafkaskaya'dan Suriye'ye durmadan at koşturmuşlardır. Yankıları İsrail peygamberlerinde bile görülen bu olağanüstü kavimler kaynaşmasının Güneyin eski uygarlıklarının ortasında, Kuzey bozkırı göçebelerinin ilk patlaması olarak, yaklaşık yirmi yüzyıl boyunca yenilendiği görülecektir.

Persler; Asurluların, Babillilerin ve Medlerin Önasya'daki egemenliklerine son verdikten sonra yerleşik İran'ı, dış İran'ın yeni seferlerinden korumak işiyle meşgul oldular. Herodot'a göre; Büyük Kiros, son seferini Masagetlere, yeni Hiyve'nin doğusundaki İskitlere karşı yapmıştır (529).

Yine Herodot'a göre; İskitlerin Avrupa'ya göçü; Doğudan, daha doğrusu kuzey-doğudan gelen başka kavimlerin baskısı sonucunda olmuştur. İskitler, kendilerini iten Arismasp (Ariamasp-atların dostu)'ların zorladığı İsedonlarca göçe itilmişlerdir. İsedonların Fin-ugur olmaları varsayılabilir. Daha doğuda, İrtiş ve Yenisey'de yerleşmiş olmaları gereken Ari-

Günümüz
Moğolis-
tan'ında
yaşayan
Moğol
tipleri...

*Balhaş
Gölü'nün ve
Sirderya'nın
kuzeyindeki
Ortak ve
Körtak
yöresi...*

masplar, İskitler gibi İran kavminden geliyorlardı. Aral Gölü'nün güney-doğu kıyılarında yaşayan Masagedlere gelince; Herodot, onları İskit kavmi olarak görmekte ve "Masiyagata" olan adları da İranca "avcılar" anlamına gelmektedir. Başka tarihler ise, Massagetlerde Alanların Sarmat kavminin atalarını görmekte-dirler.

Yine Büyük Dareios ilk büyük seferini Avrupa İskitleri üzerine düzenlemişti. Trakya ile şimdiki Besarabya yoluyla bozkıra girmiş, göçebelerin her zamanki tak-tığı ile İskitler, önünden geri çekilerek onu ıssız bölgelere çekmişlerdi ama Dareios, zamanında geri dönme bilgeliğini göster-mişti ve İskitler, perslileştirilmekten böy-lece kurtulmuşlardı.

Ardından, güney Rusya'da daha üçyüz yıl boyunca tek egemen olarak kalmışlardır ve Dareios'un seferinin en önemli sonucu, Önasya'yı kesinlikle göçebe akınlarından kurtarmak olmuştur.

VII. yüzyıldaki Kafkasya'ya, Anadolu'ya, Medya'ya ve Asur imparatorluğuna

yapılan büyük İskit akınları yalnızca siya-sal tarihi ilgilendirmektedir. Antlaşma ya da birleşiklik durumunda oldukları Asur dünyası ile ilk İskit ilişkisi bir yüzyıl boyunca sürmüştür. Bu dönemde Önasya'ya yaptıkları akınlar sırasında İskitlerin Tunç Çağı'nı bırakarak Demir Çağı'na geçmiş olmaları büyük bir olasılıktır.

sarmatlar

M.Ö. III. YÜZYILDA İskitlerle aynı Mırtan ve onlar gibi kuzeyli göçebe İranlılar olan, o döneme dek Aral Denizi'nin kuzeyinde oturan Sarmatlar, Volga'yı aşmışlar ve İskitleri Kırım'a doğru iterek Rusya bozkırını işgal etmişlerdi. Tarihte, Sarmatlardan ilk kez M.Ö. 179 yıllarında ve bir "güç" olarak söz edilir.

Herodot, (M.Ö. V. yüzyılda) İskit dilini konuşan İskitlerle, Amazonların kırmaması olan ve Don ırmağının denize döküldüğü yerin doğusunda yaşayan "Savromiat"ları anlatır. Fakat bunların henüz Hazar Denizi'nin kuzeyinde göçebe yaşamı süren asıl Sarmat yığınlarının, göçmeye başlayan

İskitleri izleyen öncülerini olup olmadıkları pek bilinmemektedir.

Hem göçebe, hem de aynı soydan kavimler olmalarına karşılık, yeni gelenler, eskilere bakarak hemen bir değişiklik gösteriyorlardı. Sarmatlar, temel olarak İskitlerin oklu atlılar olmaları yerine mızraklı atlılardı. Zırh etekliği ve başlarına kulâh giyiyorlardı.

en eski yerleşme bölgesi: ortaasya

ORTA ASYA, en eski yerleşme bölgesi olarak nitelenir. Sınırlanması, Tanrı Dağları'nın güneyi ile kuzeyinde kalan iki bölümün ikiye ayrılması sonucudur. Adı geçen dağların güneyindeki bölge, Doğu Türkistan'dır ve kuzeyindeki bölge de Altay Dağları, Çungarya bozkırları ve İrtiş yöresidir. Özellikle buralarda yerleşik olmayan göçebe toplulukları yaşıyordu. Bir sava göre, bu topluluklar önceleri Ortaasya vahalarında tarımcılık yapıyorlardı. Giderek iklimin kuraklığa dönüşmesiyle tarımı bırakmışlar, hayvanlarına uygun otlaklar bulmak amacıyla dolaşmak ve gezginci olmak gereğini duymuşlardı.

Yarı göçebelik, bu kavimleri daha çok at beslemeye yöneltmiş, at da komşu topraklara ulaşma ve oralarındaki yerleşik kavimlerle tanışma olanağını sağlamıştı. Bunun etkisi, kuşkusuz, tek yanlı olmu-

yordu. Sözelisi, Çin topraklarına yaptıkları akınların sonucunda Çin ülkesi etkilendiği gibi, atlı kültür de bu yerleşik düzenden çok şey alıyordu.

Ortaasya'da, ortak yanları olmakla birlikte birbirinden az çok ayrımlı kültürlerin birbirini izlediği, birinin bitiminde öbürünün başladığı görülür. Bu kültürlerin bıraktıkları kalıntılar, daha sonra o topraklarda kurulacak yeryüzünün ilk göçebe imparatorluğu olan Büyük Hun İmparatorluğu'nu pek çok yönlerden etkilemiştir. Ortaasya bölgesinde yüzyıllarla gelişen bu uygarlık daha sonra, Hunların batıya yönelen kolları aracılığıyla Ortaçağ Avrupa sanatına da etkili oldu ve güneye inen kollarıyla da İslâm uygarlığını etkisi altına aldı.

Ortaasya bozkırlarının uygarlık tarihi, aşağı yukarı M.Ö. 5000 yıl öncelerinde başlar. Bu çağda Ortaasya'da buzlar çoktan erimiş ve çekilmiş, bataklıklar kurumuş, ulu ormanlarla birlikte iklim de ılımanlaşmıştır. Cilâtaş kültürü Mançurya'dan Hazar Denizi kıyılarına dek yayılmıştır. Bu dönem, Doğu Türkistan ve Mogolistan'da M.Ö. beşinci ve ikinci bin yıllar arasında gelişmiştir.

Arkeolojik araştırmalar, Anau (bugünkü Türkistan'ın başkenti Aşkabat yöresindedir) kalıntılarında yapılan kazılarda en alttaki kültür tabakasının M.Ö. 4500 yıllık bir geçmişe ait olduğunu ortaya koymuştur. Dördüncü kat, M.Ö. I. yüzyıla ulaşır. Anau buluntuları bölgenin baş-

Cengiz dönemi bozkır uygarlığı kalıntıları...

İran resim sanatında Ortaasya insanlarından örneklemeler

langıçtan bu yana çok önemli bir uygarlığın kaynağı olduğunu açıklamaktadır. İçlerinde, bugünün Türkmen dokumalarında görülen nakışlarla bezeli seramik parçaları ve süs eşyasının olması ilginçtir.

Anau kültüründe tarım ve hayvancılık vardı. İplik bükümü ve dokumacılık da biliniyordu. Pişmiş topraktan eşya yapımına başlamışlardı ve etkisi Mogolistan'da olduğu kadar Çin'de görülmüştür. Ne var ki, bunlar, bu bölgede yaşamış toplumun enik özellikleri üzerine bize yeterli bilgi vermekten uzaktır.

"oğuz tipi"

M.Ö. 3000 YILLARINDA, Amuderya'nın Aral Gölü'nde yaptığı delta-da "Keltemürar Kültürü" olarak anılan yeni bir kültür doğdu. Sahipleri, balıkçılık ve avcılık yapan, toprağa yerleşik bir topluluktu.

Yine aynı çağlarda, Altay Dağları'nda düz yüzlü, "aziliyen" diye adlandırılan ya da "Oğuz tipi" diye nitelendirilen bir başka topluluk yaşıyordu. Bu ırkın güneydeki ülkeler, Aral kıyılarında yaşayanlar ve Çin ile ilişkileri vardı. Sığırı ve deveyi evcilleştirmişlerdi. Kavim avcıydı, savaşçıydı ve bakırı kullanmasını biliyordu. Kartal, onlar için kutsalı ve bunu mezarlarının taşlarına oyuyor ve yine mezarlarına kartal pençesi bırakıyorlardı.

Bir sürenin sonunda bu kültür de yitip gitmiştir. Yerine oluşan, Altay - Sibirya ortak kültürüdür. Çağın en etkili ana kültürü, Altay kültürüdür. Altaylılar, Orhon kıyılarını, Mogol bozkırlarını, İrtiş boylarını etkilemekte gecikmemiş ve Ortaasya uygarlığının temellerini atmıştır.

Araştırmalar, M.Ö. ikinci binyıl başlarında, Altay Dağlarında yaşayan kavimlerin ırk saflıklarını hâlâ korumakta olduk-

*Bozkırın
hayvan
yetiştiriciliği
özellikle
dayanıklılık
üzerinde
odaklaşır.
Keçi, at
ve deve
bu türlerin
başında
gelenleridir.*

larını belgeler. O dönemde, güney Sibirya'da Mongoloid (sarı ırktan) kavimler de yaşıyordu. Derken beklenmedik bir anda bu kavimlerin yerlerinden kovuldukları ve yerlerini batıdan gelen istilâcıların aldıkları görülür.

Bu akının (ya da akınların) Altaylardan inmiş olması akla yakındır. Böylece, Altay Dağları ile güney Sibirya'da, çağın başlıca iki kültür merkezi kurulmuştur. Bu iki kültür de Oğuz tipinde, beyaz bir ırk tarafından temsil edilmektedir. Kısa bir sürede Batı ve Doğu Sibirya ile Moğolistan (Urallar'da) bu iki merkezden yayılmaya başlayan etkinin alanı içine girerler. Dünya altın sanayiinin ağırlık merkezi Altaylardadır.

Yenisey'deki Andronovo Sitesi'nden ötürü "Andronovo İnsanı" adını alan Altaylılar, Amuderya ve Pamirler'den kesin

çizgilerle ayrılıyorlardı. Bu ırk, Hun döneminde, hatta Göktürk çağına kadar süregelmiştir. Türk tarihi uzmanları, Türk ırkının prototipini meydana getirdiğini kabul ettiklerinden "Andronovo İnsanı" nı Türklerin ilk ataları sayarak "Proto-Türk" adını vermişlerdir.

Proto-Türkler (ilk Türkler) savaşçı ve göçebe bir kavimdi. Ağır ağır kuzeye, Altayların dışına taşacak, Sibirya ovasının güneyine ineceklerdir.

Belgelerden edinilen bilgilere göre; Andronovo döneminde, Altaylarda çok güçlü ve varlıklı bir toplum yaşamı sürdürülüyordu. M.Ö. 1700'lerde, Andronovolar, Ortaasya uygarlığının en etkin ögesi durumuna geliyorlardı. Harizm, Ortaasya'nın ortak kültürü sayılan Andronovo Kültürü çevresi içine Tunç Çağı'nda girmişti. Batı Türkistan'da ise, Andro-

İpek Yolu'nun ilginç ulaştırma aracı deve bugün de Ortaasya'da aynı ödevi yürütüyor.

Doğu Türkistan'ın kuzeyinden geçen Altay Dağları

novo Kültürünün varlığı: M.Ö. 1700 - 1200 - yıllarında, özellikle, Semerkant'ta bulunan taş figürlerden sonra ortaya çıkıyordu.

türkler nerede yaşamışlardı?

BİRİNCİ binyılda Karasuk Kültürü adı verilen yeni bir kültürün ortaya çıkışıyla Andronovo dönemi sona ermiştir. Yeni kültüre karşılık, yine de Altay Kültürü hala çok güçlü bir biçimde sürmektedir. Tanrı Dağları ve Çu vadisi, bütünüyle Altay kültür çevresi kapsamına girmiştir. Ayrıca güney Mogolistan ve Ordos bölgesiyle de sıkı bağlar oluşmuş-

tur. İrtiş havzası, Altay bölgesi ile Kazakistan arasında, bir ara bölge durumundadır ve bu nedenle Ortaasya kültür tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. İrtiş ve Yedisu yöresi, Minusinsk'teki Karasuk kültür çevresi içindedir.

Ordos bölgesi de Ortaasya tarihi bakımından büyük bir önem taşıyordu. Çünkü, Çin sınır boylarında oturan Türk ve Mogol halkları, Ordos bölgesinde yaşamışlardı. Bu çağdan günümüze birçok eser kalmıştır.

Ortaasya uygarlık tarihi bakımından Karasuk kültürü gerçekten önemlidir. Adını Yenisey ırmağının kollarından biri olan Karasuk'tan almıştır. Çağın bozkırları göçebe birleşik (federasyon) yönetiminin

deydi. Gelenek ve göreneklere bakımından Andronovo çağına yakınlık gösterir.

M.Ö. 1200 ile 700 yılları arasında, iki kültürün birleşme ve birlik dönemi olmuştur. At, deve, koyun ve sığır besleyen bu topluluklar yün eğirmesini ve dokumacılığı da öğrenmişlerdi. Altay, bölgesi, beyaz ırktan olan eski halklarını hala korumasına karşılık, Yenisey bölgesine Mongoloid bir ırk gelip yerleşmişti. Bunlar, kuzey Çinlilerin antropolojik karakterlerini taşıyorlardı. M.Ö. V ve VI. yüzyıllarda güney Rusya'da İskit egemenliği sürerken, Altayların kuzeyindeki tarımcı kültür de giderek geriliyordu. Buna karşılık, yine Altayların orta ve güney kesimlerinde gerek toplumsal, gerekse ekonomik bakımdan çok ileri ve güçlü bir topluluk; buralara gelmiş ve toprağı işleyenlere egemen olmaya başlamıştı.

Belgelere ve verilere bakarak sonuçta Türklerin anayurdunun Altaylar olduğu söylenebilir. Ama Türklerin bu bölgenin yerlisi olmayıp başka ülkelerden buraya geldiği varsayımı da eldeki verilerden çıkarılmıştır. Kesinlikle bilinen gerçek, başlangıçta Türklerin beyaz ırktan ve Mogollardan ayrı bir kavim olduğu, Mongoloid tipte ilişkilerinin bulunmadığıdır.

türk adının kökü

TÜRK dili ve Türk tarihi üzerinde inceleme yapan bilimadamları, Türk adının nereden geldiğini uzun süreler araştırmışlardır. Herodot'tan ve Tevrat'tan (Tevrat söylenilerinde, Nuh'un oğlu Yaşef'in Türk adlı oğlu, Türklerin atası sayılmaktadır) başlayarak Hint-Çin kayıtlarında, eski İran söylenilerinde ve eski Önasya çivi yazılı metinlerinde geçen benzer kelimelerin Türk adını belirttiği sanılır. Bu yöndeki varsayımların doğru olmadığı, son arkeolojik araştırmalar ve kültür tarihi incelemeleri sonucunda ortaya çıkmıştır.

Peki, Türk adı bu Altaylı ırka ne zaman ve kimlerce verilmiştir? Bu soruya tek yönlü ve kesin bir karşılık alınmış değildir. Çinliler, M.Ö. 1766'ya doğru, Çun-Goey; 1122'ye doğru To-Pi; 1116'ya doğru Pe-Çi; 627'ye doğru da Kio-K'ue adlı kuzey bozkır egemenlerinden söz ederler. Bunların Hun sülâlesinin; yani, Yabgu Teoman'ın ataları olduğu söylenir. Nedeni, Teoman'ın bu tarihten önce hiç sözü edilmemiştir. M.Ö. 220 yılında birdenbire Türk devletini kurmuş olması şaşırtıcıdır.

M.Ö. 1328 yıllarında, Çin yıllıkları kuzeydeki bozkır göçebelerini anlatırken "Tik" adlı bir kavimin adını anarlar. Bu "Tik" kelimesinin, "Türk" kelimesinin Çince bozulmuş biçimi olduğu, dilbilimcilerin düşüncesidir. "Türk" kelimesi, ilk kez yanlış bir vurgulamayla da olsa, M.Ö. 1328 yıllarında Çin kaynaklarında yer almıştır.

Türk adının bugün bildiğimiz anlamda bütün Türkçe konuşan ve büyük bir coğrafya alanında yaşayan kavimlere değil, bunlardan yalnızca birine verildiği kesinlikle ileri sürülebilir. Bununla birlikte, Göktürk sülâlesi döneminde (VI. yüzyıldır) bütün Türklere; yani, Türkçe konuşan kavimlere genel ad olarak Türk denmiştir.

Türk'ün eski söylenişi, bugünkü gibi tek heceli değil, iki hecelidir. Öncelikle Orhun yazıtlarında, fakat daha çok "Türük" biçiminde geçmektedir. Çin kaynakları da Türk'ü, bazı kez "T'u-ku'e" ya da "T'u-chuen" diye iki heceli yazarlar. Bir sava göre; "Törük", "Türük" ve giderek "Türk" olur.

"Türk" kelimesinin anlamı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Çin kaynaklarında, söylencelere (efsanelere) göre; Aşina soyu Juan-Juan'a sığınmış onlar için Altay'da demircilik yaparken, dağın do-

Orta Tiyanşan'ın batı yamaçları

Geleneksel çadır kuruluyor

ruklarından biri miğfere benzediğinden onlara Türk (miğfer) adı verildiği yazılıdır. İslam kaynaklarında, Arap alfabesiyle Türk, "Terk" diye okunabileceğinden "terk edilmiş, bırakılmış" diye yorumlanır.

Kaşgarlı Mahmut, Türk'e "olgunluk çağı" anlamını verir. Türk deyimine, "Takye-deniz kıyısında oturan adam" vb. gibi anlamlar da yakıştırılmıştır. Bir başka uzman; kelimenin "türemek" fiilinden geldiğini, bir diğeri de "türelî-töre sahibi" olmaktan kaynaklandığını ileri sürer. Değişik bir açıklama da Orhun yazıtlarındaki "Türk"ün "devlete bağlı halk, uyruk" olduğu üzerinedir.

En akla uygun ve gerçekçi açıklama, "Türk" kelimesinin "kuvvet" anlamına gelen 'Erk', kelimesiyle eşdeğerliliğidir. Bir İran metninde geçen "Türk-Hun" de-yimi, "güçlü Hun" olarak yorumlanır. Türkologlarca paylaşılan temel görüş; Türk deyiminin "meydana çıkmış, biçimlenmiş, gelişmiş, çok gelişmiş, güçlü" anlamlarını kazandığını ileri sürenidir.

Türklerin yurdu konusunda, Bizans kaynakları, Ortaasya'yı göstererek yöreye "Turchia" der. IX. ve X. yüzyıl kaynaklarında, Volga'dan orta Avrupa'ya kadar olan alan bu adı alır. XIII. yüzyıl Kölemen devleti döneminde de Suriye ve Mısır "Türkiye" olarak anılırlar.

...kurulu
çadırın içi

türkiye, türkeli, türkili

ISLÂM kaynaklarında, Farsça "Türkistan" ve "Turan" deyimlerine rastlanır. "Şehname" yazarı Firdavsi'ye göre; "Turau", Türklerin ve Çinlilerin ülkesidir; Ceyhun ırmağıyla İran'dan ayrılmaktadır. Arap coğrafyacıları; Türklerin ülkesini iki ırmak arasını dışarda tutarak, Ceyhun yerine Seyhun'un doğusundan başlatırlar.

Daha sonraları, "iki ırmak arasına" Turan, Fergana'ya Türkistan denir ve Seyhun bu ikisi arasında sınır gösterilir.

Aynı yüzyıldan bir başka kaynakta Volga'ya Turan ırmağı denilmektedir. Timur, diktirdiği bir anıt-yazıtta kendisini "Turan Sultanı" olarak ilan eder. XVII. yüzyılda, Ebu'l Gâzi, bu deyimden bazen batı Sibirya için kullanmış, bazen de Harizm (Harzem) ülkesini İran'la Turan arasında gösterir.

Avrupa'ya "Turan" deyimini, 1697 yılında girmiştir. XVI. yüzyıl Avrupa haritalarında, geçen deyim "Türkistan"dır. XIX. yüzyılda ise "Turan" deyimini çok kullanılır. "Türkistan" deyiminin XIX. yüzyılda bilim diline girişi, İngilizlerin etkisiyledir.

Eski dünyaların Anadolu'ya "Türkiye" demesi; XII. yüzyıla, Alman imparatoru Barbarossa'nın Haçlı Seferi sırasında rastlar. Selçuklular ve Osmanlılar için de, Anadolu "Rum"; yani, "Roma ülkesi"dir. Osmanlılar, daha sonra bir yönetim bölgesi olarak "Anadolu Eyaleti" derler. Bizans kayıtlarında geçen "Thema Anatolika", "doğu ülkesi" anlamını taşır.

Osmanlı, "Türk" ve "Türkiye" deyimlerini kullanmamıştır. "Türk" bir aşağılama (kaba, köylü, akalsız gibi) kelimesidir. Ne var ki, Avrupalılar "Türk" ve "Türkiye" deyimlerini dirençle kullanırlar.

Çok sonra, Türkçülük akımlarının güç kazanmasıyla bu "Türkiye" sözü; Osmanlı ülkesinde de değer kazanacak, Fransızcadaki "Turquie" incelenerek "Türkiye" olacak ve genç Türkiye Cumhuriyetinin ülke adı sayılacaktır.

kavimler ve boylar

GÖKTÜRK sülâlesi döneminden önce kabile ve kavim adları (Hun, Avar, Tabgaç, Kırgaz, Karluk, Yağma, Çiğil, Oğuz, Türkes, Uygur, Hazar, Bulgar, Peçenek, Kıpçak vb.) kullanılmış; bunların hangisi askercil ve siyasal güç göstermişse, Türk devleti de onun adıyla anılmıştır. Çin kaynaklarına göre; bu "Tik"ler; M.Ö. 781-771 yıllarında Çin'in Şansi eyaletine girmiş, oradan Sarırmak'ın güneyine atlayarak Çin içlerine yürümüşlerdir.

Tarihçiler, Çin'in III. imparatorluk sülâlesi Çu'ların Türk olduğunda birleşmektedir. Bu Türkler, M.Ö. 1050 yıllarından M.Ö. 256 yıllarına kadar, 794 yıl Çin'e egemen olmuşlardır. Bu süre içinde Çinli oldukları bir gerçektir, fakat Çin kültürünü kendi elemanlarıyla kökten değiştirdikleri de yine bir gerçektir.

Türkler, Türk kökenli Çu'lar aracılığıyla Çin'e merkezci devlet türünü, kahramanları kutsallaştırma töresini getirmelerinin yanında, Çinceye ve Koreceye Türkçe kelimeler de vermiştir.

Ardından gelen dönemler bir bilinmezlik içinde ve ancak destanlara yansır. Ergenekon Destanı, Türklerin düşmanlarıncı küçük bir alana sıkıştırıldıktan sonra çoğalmalarını, demir madenini işleyerek yol bulup dış dünyaya yayılmalarını ince bir duyarlılıkla anlatır.

Türklerin birçok kavimleri egemenlikleri altına sokup alabildiklerine yayılma-

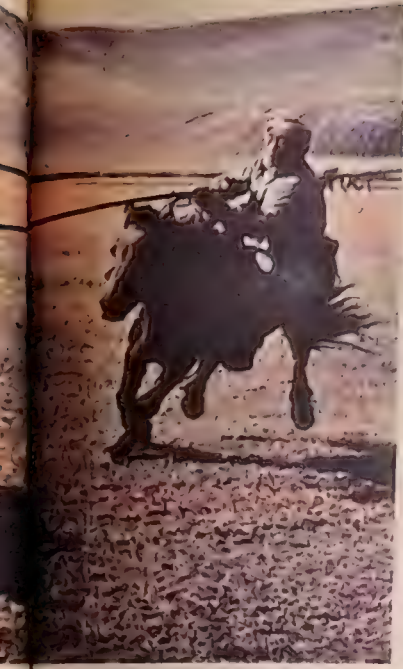

larının hikâyesi, salt Türklerin elinde bulunan ve "Yada Taşı" denilen "sihirli" bir taşla bağlanarak açıklanır. Bu taş sayesinde Türklerin diledikleri an yağmur yağdırarak gücüne sahip olduklarına inanılmıştır. Türkler bu taşı elden çıkardıklarında acılara ve kılığa uğrayıp dara düşmüşler, devletleri yıkılmıştır.

Çin kaynakları, Türklerin fatihlik ve cihangirlik niteliğini açıklarken daha gerekçi bir tutumdadır; Türkleri yabancı kavimler üstünde egemen kılan, onların ata binme ustahları (süvarilikleri)dir, der.

Sakaların büyük egemeni Alp-Er-Tung da Türk ve İran söylencelerinin en önemli kişilerinden biridir. İranlılar ona "Afrasyab" derler; imparatorluğun en yüce egemenidir, ölümünden sonra da çöküş başlamıştır. Alp-Er-Tunga'yı, Pers kralı Keyhusrev, Altaylara kadar izlemiş, sonunda Azerbaycan'da yakalayıp öldürmüştür (M.Ö. 624). Alp-Er-Tunga'dan sonra Ece Tomiris gelmiştir. Bilindiği gibi, bu kadın egemen, M.Ö. 529'a doğru Büyük Dariois'le savaşta tutuşmaktan çekinmemiştir. Sakalar ve İskitlerle Türk kavimlerinin İran'a, Kafkasya'ya, doğu Avrupa'ya kadar uzandıkları kesinlikle bilinmektedir.

Oğuz destanına göre ise; Hunlar döneminde, Milattan önceki yüzyıllarda "Türk" adı verilen kabile-boy, Türkçe ko-

*Ortaasya
Türklerinin
yetiştirdikleri
atlar, Çinlilerin
her zaman
ülgisini
çekiyordu...*

nuşanlar arasında seçkin bir yere sahipti ama yönetimi henüz eline geçirmemişti.

Eski Türk, Çin, İran ve Yahudi anlatıları (rivayetleri)na göre; Türklerin anayurdu, Tiyanşan-Aral bölgesidir ve Türkler çeşitli kavimlerle ilişkilerde bulunmuş, giderek bunları ve oturdukları toprakları egemenlikleri altına almışlardır. Bu anlatıların en önemlileri arasında sayılanları, Çin'in Wei sülalesi (M.Ö. 366-558) tarihine geçen "Göktürk-Çin" anlatımı ile VIII. yüzyılın ilk yarısında yazılan iki eserden alınmış ve Selçuklular adına yeniden düzenlenmiş yazarı bilinmeyen "Mücmel uttavarih va'l-qisas" kitabında yer alan "İran-Hazar" anlatımıdır.

Her iki anlatımda da, Türklerin asıl anayurdu olarak Isık-Göl ve Çu yöreleri gösterilir. Göktürk - Çin anlatımında, Türkler, Çu yöresine gelmeden önceleri, Shai (yani batı) denizi diye anılan bir denizin (bu, bir olasılıkla Aral ya da Hazar denizleri olabilir) kıyılarında yaşıyorlardı. İran-Hazar anlatımı ise, Türklerin ilk yaşam yerlerinin Isık-Göl, Izk-art ve Ceyhun (Amuderya) diye göstermektedir.

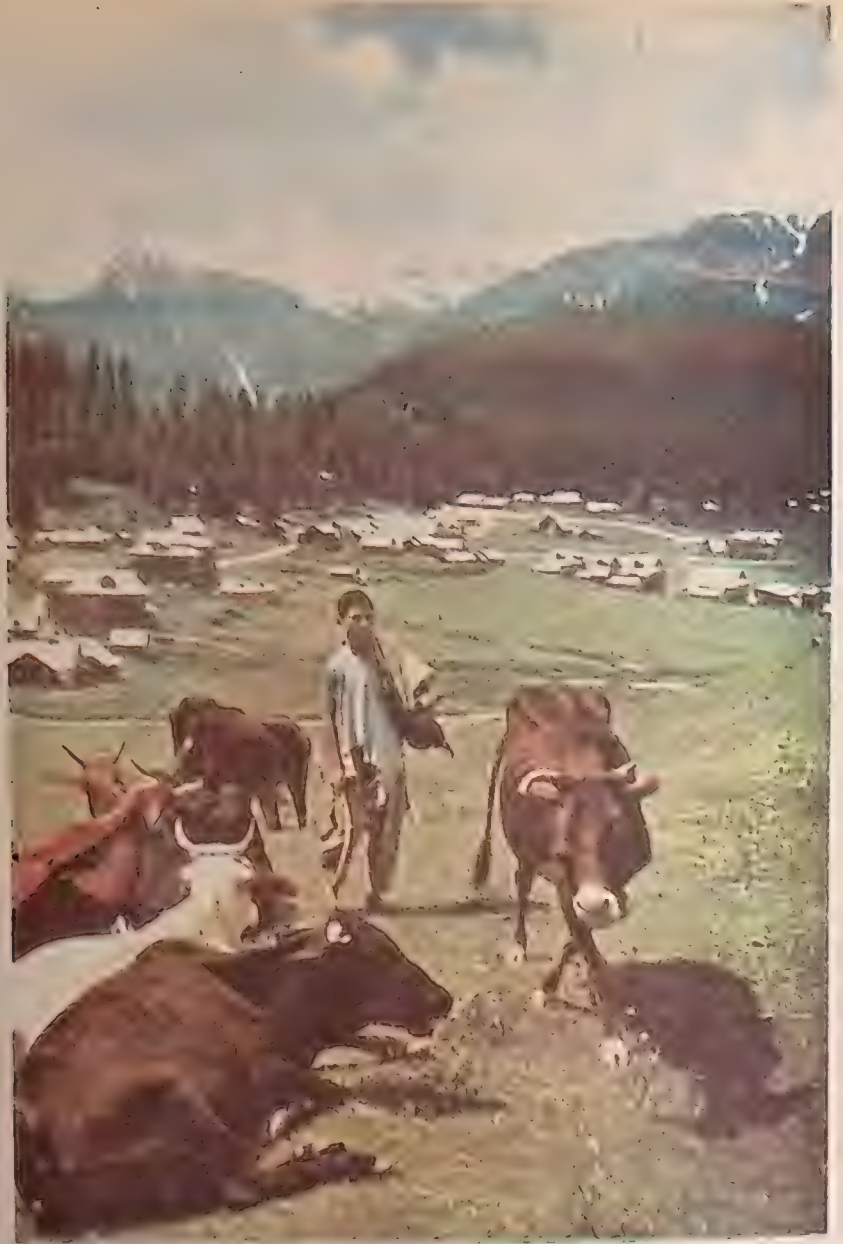
Her iki anlatı; Türklerin Çinlilerle ilişkisinden, Türk'ün dört oğlundan (dört temel kabileden) ve Çin'den gelen on soy'dan (ced) sözeder. İran - Hazar anlatısında ayrıca Isık-Göl yöresinde ya-

şayan ve devletin saygın egemeni olan "Türk" ile Ceyhun'da (Aral) yöresinde yaşayan amcaoğlu "Guz" (Oğuz) arasında "yede-taşı" (uluslar ve halklar üzerinde egemenliği sağlayan tılsımlı taş) yüzünden uzun süreli savaşlar olduğu; Türk'e, Çin'den gönderilen on Kam (Şaman) Batı Türklerinin "On Ok" kabilelerinin bilim sahibi soydaşları geldikten sonra bu egemenliğin tılsımıyla birlikte yeniden Türk'ün elinde kaldığı öne sürülür. Çin'i, Edil yöresinde yaşayan Hazar'larla Kemari'yi (ilk Bulgarlar), Saklab'ı (Slav ve Fin kavimlerinin ataları) ve Rusları (Skan-dinavya Cermenleri) da bu yurda katılır.

Buna karşılık, İran ve Hindistan ayrı tutulur. Eski Türk anlatılarının doğuda Çin, batıda Rum ve Rus ile birlikte Küçükasya'yı; İran'ı ve Hindistan'ı da içeren daha büyük bir devlete ait anıları devşiren "Oğuz Destanı", bu büyük egemenler devletin merkezi olarak topluca Batı Türkistan'ı saptar. Hanların, Yabguların yazlık konakları diye de Balhas Gölü'nün ve Sirderya'nın kuzeyindeki Ortak ve Körtak yörelerini (şimdiki Kazakistan'ın Arka adları alanları) gösterir. Kışlakları; Aral'ın kuzeyindeki Borsuk, Kum ve İle, Taşkent kuzeyindeki Kazıkurt Dağları, Kırk Kaplı Sayram ile Zerefsan çevresinde bulunan Semerkant ve Yalsusağaç'tır.

...ve Cıngarya bozkırları

*Batı Kansu
Mete'nin
Yue-çilere
ilk büyük
yenilgiyi
tattırdığı yer.*

iran anlatıları

IRAN anlatılarında, temel egemen kabile, Yugurlar (Uygurlar)dır. Merkezleri, Orta Tıyanşan alanlarıdır ve büyük bir devletin sahipleridir. Egemenlerinin adları "Khaqan-i Yugur" diye geçer. Yanı sıra, İranlı birçok tarihçi gerçeklikleri kesinlikle bilinmeyen dönemlerde yaşadığı anlatılan bu eski Türk devletin sınırları ve kentleri üzerine, yine de tamamlayıcı bilgi verir. Kaşgarlı Mahmut da o dönemlerde Maverâünnehir'in bütü-

nüyle bir Türk ülkesi olduğunu, İranlıların daha sonraları gelerek buralara yerleştiklerini ve anlatılarında bu yerlerin sözde "bir Âcem ülkesi" saydıklarını söyler.

Türklerin eski tarihine ait anlatılar; Süryani kaynaklarında, özellikle eski İskender romanında ve VI. yüzyıla ait Efesuslu Johan ve Zekhari Rhetor'un yazdıklarında da vardır. Uzmanlar, Yahudi anlatılarını daha çok önemser. İlk İslâm yazarlarından Vahab ibn Münabih'in de temel aldığı anlatılar bunlardır.

At, deve,
koyun, keçi
ve sığır
besleyen
topluluklar
yün eğirmesini
dokumacılığı da
öğrenmişlerdi...

M.O. VII. yüzyıl sonlarına doğru Onasya'da Sakaların egemenliği bitip ardından Yuda devleti de (M.O. 587'de Babil Kralı Nabukadnezar tarafından ortadan kaldırılınca; Yahudilerin bir bölümü, o dönemde şimdiki Kafkasya Azerbaycan'ı yörelerinde ve genelde Hazar ülkesinde de egemenliklerini koruyan Sakaların ülkesine sığınmışlardı. Bunların bir kesimi Kür nehri bölgesiyle günümüzün Dağıstan'ına yerleşmiş, bir kesimi de Sakalar devletinin merkezi olan Türkistan'a geçmişlerdi.

Hazar Denizi'nin batı kıyılarında oturan Hazar ve Sabir gibi kavimleri bu yeni göçmenler kendi dinlerine döndürdüler; bunun ötesinde doğudaki yerli halkı ve Türkleri de etkileri altına aldılar.

Hazar ve Bulgarların, bir zamanların Horasan'da bulundukları üstüne çeşitli anlatılar vardır. Yahudi anlatısı, Batı Türkistan'da yaşayan üç ve Hazarlarla dört Türk kabilesinin yağmur yağdırarak düşmanlarını yenme tilsimini bildiklerini, böylece egemenliklerinin sırrının yede taşında olduğunu, egemenlerine Hazar dilince "Hazan" denildiğini aktarır. Ayrıca, Göktürk-Çin ve İran-Hazar anlatılarında da belirlenen "dört kabileden kurulu Türk egemenliği" budur. Yahudiler, bu devletin daha İbrahim Peygamber zamanında (ve onun oğulları tarafından) kurulduğunu öne sürmüşlerdir. Çinliler, Türklerin egemenlik sırlarını at ve suvarilik diye tanıdıklarından, Türklerin Batı Türkistan'da (Hut-

Doğu
Türkistan'ın
kuzeyinden
geçen
Altay
Dağları..

tal ve Fergane'de) yetiştirdikleri atları elde etmeye can atmışlar, Önsasya kavimleri de bu sırın Yede taşı'nda olduğuna inanmışlardır.

"demir" in gücü

TÜRKLERİN yabancı kavimleri etki altına alan ve İran destanlarına kadar geçen bir önemli özellikleri, demir madenine olan üstünlükleriydi. Demirden her tür silah ve eşya yapıyorlardı. Üstelik, demir madenine de sahiptiler. Yüzyılların verdiği bir ustalıklarla demiri işliyorlardı. Bir sava göre; Türkler, en az dört bin yıldan beri demiri tanıyor, işliyordu ve bu alanda demirle olan tanışıklıkları Hititlerden de önceydi.

O dönemde Harizmliler, Sodglular, Toharlar —hepsi İran kavimlerindendirler— Ortaasya'ya gittikçe yayılmışlardı. Yaygınlıkları genelde ovalardaydı. Dağların eteklerine geldiklerinde durdular. Dağların ardı, Türk ülkesi idi. Akıllıca davranarak Türklere salt ticaret amacıyla şokuldular ve İranlılarla, Turanlılar arasındaki ilk yakınlaşma böyle oldu.

Türklerin tarihten önceki dönemlerde büyük ve yaygın bir devlet kurmuş olduklarını gösteren bir önemli nokta da, tarih çağlarında adları çeşitli dönemlerde eski dünyanın türlü ülkelerinde görülen Türk kabileleri (boyları)dır. Bunların içinde en çok ilgiyi çekenleri Çigil (İçgil), Subar (Sibir), Abar (İbir), Kang (Keng), Ogur (Gur'z ile Oguz ve Guz), Kumedh ve Türk adlarıdır.

Diğerlerine bakarak daha az yayılmış gibi görünen Türk için, Çin ve Yunan kaynaklarında geniş bilgiler verilmiştir.

Türklerin tarih çağlarına girişlerinin başlarında, M.Ö. VII-IV. yüzyıllarının ve Ortaasya'sında egemen göçebe uluslar olarak Sakalar ile Massagetler görülür. Bunlara başka uluslardan karışmalar olmuşsa da, her iki kavim de kökende Türk sayılmışlardır. Özellikle Bizans kaynakları Massagetleri Türk olarak gösterir.

Tarihteki ilk Türk devleti, Argippay (Argimpay) Orta Tiyanşan'ın batı yamaçlarında kurulmuştur ve bu devletle ilgili tek bilgi kaynağı Herodot'un yazdıklarıdır. Herodot'un "Tarih"ine göre; "kimse bunlara yaklaşamaz, zarar veremez, çünkü Argippe'lerin reisleri kutsal sayılır. İnsanlar arasındaki sorunları onlar çözümler. Bunlara sığınan insanlara kimse elini süremez."

Yine Herodot'a bakılırsa; bu reisler, çok çeşitli diller bilmekte, saçlarını tıraş etmekte tahta kılıç taşımakta ve yönettikleri devleti sağlam temeller üstüne oturtmaktadırlar.

Arapların "gerçek Türk - altürk al-haqqi" dedikleri Hakanlı Türkler (altürk al-khaqâniya) kendilerini köken itibarıyla bir demirci ulus olarak tanımışlar, egemenleri demirciliği kurmuş ve demircilik sanatı aracılığıyla tutsaklıkla, zorbalıktan kurtulmuşlardı. Arap inancı buydu. Çinliler de onlara Cücen (Avar)lerin demircileri demişlerdir.

Ortaasya'da Türklerin demiri ne zaman tanıdıkları bilinmiyor. Araştırmalara göre, demir ilk olarak Wei nehri yöresi yoluyla batıdan Çin'e gelmiştir. Getirenler de Çu'lardır. M.Ö. 1022 yılına ait bir belgede "lüks kılıç" anlamında bir "King-luk" kelimesi "Hunların eski atalarının sözü" olmak üzere M.Ö. 47 yılında yazılan bir Çin kaynağında geçmektedir. Demiri işleyen Türk kabilelerinin başında Türk, Kırgız, Karluk ve Başkurtlar gelmektedir.

arîlerin istilâları

ARî kavimlerin Ortaasya'da ilk görülmeleri, M.Ö. ikinci bin yılında başlar. Küçükasya ve Kafkasya yoluyla gelen bu kavimler, bir süre Hazar Denizi'nin güney kıyılarını tutmuşlardır. Bunlardan Hint-arîleri, Hazar Denizi'nin güney ve güneydoğusundan 1700-1500 yıllarında Hindistan'a inip yerleşmişlerdir. O dönemde Türkistan'a da bir arî ka-

*Çin Seddi
Türk
akınlarına
karşı
Çin'in
anıtsal
önlemi...*

*Günümüz
Moğol tipi:
Bir Moğol
anne ve
çocuğu...*

viminin gelip gelmediği pek bilinmemektedir. Türkistan'a yerleşenler, genelde İran soyundan Horezm, Sogd ve Alan'dan oluşmaktadır ve bu göçün asıl büyük göçle ilintili olduğu sanılmaktadır.

Arıların Türkistan'a gelmeleri, Horezm anlatısına göre; "Yanlarında kadınları bulunmayan askerlerin Maşrik padişahının izniyle gelip yerleşmeleri, bu padişah tara-

fından kendilerine verilen Türk kadınlarıyla evlenerek bir ırk oluşmaları; yani, barış yoluyla yerleşmeleri sonucu gerçekleşmiştir." Bir başka anlatı bu yerleşmenin istilâlarla mümkün olduğunu da ileri sürmektedir.

Ne var ki, bu arılar, Türkistan'da sürekli bir egemenlik kuramamışlardır. Türkistan'a Önasya yoluyla geldikleri, sonuç-

ta kendileriyle birlikte gelişmiş bir kültürü de getirdikleri saptanmıştır. Bunlar arasında Fenike alfabesinden çıkma bir Önasya alfabesi de vardır. Ticaretle de üstündüler; bu nedenle, Ortaasya kavimlerini uygarlıkları alanına çekmişler ama siyasal açıdan bir etkinlik kazanamamışlardır.

Türklerin anayurdunun yazılı kaynaklardan öğrenilebilen tarihi, M.Ö. 625-623'de Önasya'da ve Uzakdoğu'da Sakalarla ilgili olarak geçen olaylara ait kayıtlarla başlar. Fakat bu dönemi, 546 yılında Akhemen (Hkamens) egemeni Kirus'un batı Türkistan'ın güney bölgelerini istilâsıyla başlatmak daha uygundur. Pers egemeni Darius ve ardından Büyük İskender de Türkistan üzerine yürür (M.Ö. 330-327). Termiz yoluyla günümüzün Taşkent'i yöresinde Sirderya nehrini geçer ve istilâyı gerçekleştirir. İskender'in geldiği sıralarda, adı geçen topraklar, Pers egemenliği altında değildir. Yunan kaynakları bu seferler dolayısıyla Sakaların önderini ve Kartas (Kartasius) adıyla andıkları kardeşini de konu edinirler. İskender ve bu seferi sırasında Makedonya'dan, Kıbrıs'tan ve İran'dan göçmen getirir ve buralara yerleştirir, yeni kentler kurdurur.

İskender'den sonra da burada Bakh-Baktara'yı merkez edinmeleriyle Greko-Baktria adını taşıyan bir Yunan kökenli sülâle egemen olur. İskender'in halefleri olan Selefkus egemenlerine bağlıdır. Selefkus egemenlerinden Antioch (M.Ö. 282-261) Maveraünnehir'de bulunmuş ve Sirderya kuzeyinde (Anadolu'daki Antakya gibi) bir Antiochie kenti kurmuştur. Ne var ki, Horasan'da bağımsız Part sülâlesinin eylemine benzer bir eylemle Bakh'daki Greko-Baktria egemenleri de Selefkuslulardan ayrılmışlardır. Egemenliklerini Gazne ve Kabil yörelerine dek uzatmışlardır. İçlerindeki en güçlü egemen, Ephe-demos ve oğlu Demetrios'dur. Bu sonuncusu, Hindistan'ın Pencap ilini fethetmişti ve ülkesinin sınırları onun döneminde Hun (klasik kaynaklarda Thun) ülkesine kadar dayanıyordu.

Sakalardan sonra, M.Ö. 140 yılında adları Yunan kaynaklarında Asioi, Pasi-anoi, Tokharoi, Sakaranuloi olarak yazılan başka kavimler geldiler. Asioi (As) ve Tokharların işgal ettikleri yerleri, sonradan Kansu taraflarında Hunlarca sıkıştırıldıklarından Khoten ve Kaşgar üzerinden gelen, Yu-e-çi kavmi (M.Ö. 129) eline geçirdi. Bu kavimlerden As, İran kökenliydi, Pasianoiler de Becnak ve Sakaraul-

Ortaasyalı bir Türkmen kadını

... Türkmen çocuğu

ların da (Sakaların bir bölümü olmak üzere) Türk oldukları ileri sürülür. "Tokhar" adı özellikle bir İran kavimine aittir. Tokharistan'ın yanındaki Khuttal (quut-oğul, kutuglar kuttalan) ülkesinin egemen sınıfı. Bekler (al-bükya)ın Türk soyundan geldiği bilinmektedir.

Uygur belgelerinde "dört Küşen ulus" diye anılan ve Araplarca "Türk soylusu" sayılan Küşan'lar; (Küça kenti adından Küşen biçimini almaktadır) egemenliklerinin adı ve unvanlarında "Küçlü"ve "Küçür" ile birleştirilen adlardan da anlaşıldığı gibi, Türktürler. Yüce'iler de yine bunlara akraba kabile olduğundan Türk sayılırlar. Arap kaynakları, eski Kabil'deki İndo-Skit egemenlerini Türk ya da Tibetlilerle karışmış "Türk" olarak gösterir.

ilk türkler

ORTAASYA'NIN kuzey kesimlerinde ve Mogolistan'da 266-394 yılları arasında Siyenpi Türkleri yaşıyordu. Onları 394-552 yılları arasında Avar (Apar, İbr ya da Çince Cu-cen) kavmi izlemiştir. Dilleri, Mogolcaya çalıyordu. Kavmin adı çok eski Türk kavimleri (Subar, Suar ve İskitler) ile birlikte anılmaktadır. Göktürk yazıtlarındaki Aparlar, Yunanlılarla Abaris ve Aparitai adları altında M.Ö. VII. yüzyıllarda da ilişkidedir. Siyenpilerin doğu Tiyenşan'ın en doğusunda yaşayan Topa adlı kolları da 238 yılında Ho-gut (ya da Huaihu) adıyla anılır. IV. yüzyılın sonlarında Cüngarya ve kuzey Mogolistan'a geçerler ve Tarbagatay dağlarından Orhun yöresine kadar

uzanan yerleri ellerine geçirirler. Bunlar, Uygur, Tokuzoguz adıyla anılan kabilelerin eski atalarından başkaları değildir.

Ho-gutların doğusunda ve doğu Mогоlistan'da oturan Avarlar, bunlara dayanarak ülkeyi egemenlikleri altına alırlar. Avar kralları "Kağan" ya da "Khakan-Hakan" unvanını taşıyorlardı. Bunlardan Tolun (394-410), Çoluk Kağan (444-464) ve Onabay Kağan (522-552) adlarındaki egemenler, fetihleri, güç ve siyasal-toplumsal örgütçükleriyle ünlenmişlerdir.

Eski Sakaların etkinliklerini sürdürdükleri orta Tiyanşan'da Usun adı bir kavim, Sakalara komşu olma nedeniyle daha M.O. III. yüzyıl sonlarında, Hun, Yu-e-çi ve başka kavimlerle birlikte tarih sahnesinde görülmüştür. Bunlarda da eski Boz-

kurt geleneği yaşanmıştır. Türk anlatılarına göre; Usunlar, tarihte olduğu gibi, bugün de enikonu bilinen İgrek ve Çigrek (ya da İgrak ve Çıgtrak) kabilelerinin atalarıdır. Göktürklerin atalarının bir bölümü bunlardan gelmektedir. Göçebe bir yaşamları olmalarına karşılık başkentleri ve kentleri vardı. Başkent, Issık-Göl yanındaki Yavgu kenti idi. Önce Hunların, ardından da Siyenpilerin uyuğu olmuşlardır.

Usunların doğusuna düşen doğu Tiyanşan'da ayrıca Abdal (ya da Heptal-Eflalit) diye anılan bir başka kavim yaşamıştır. Bunlar da Karluk ve Kencine Türklerinin atalarıdır. Çin kaynaklarındaki adları Hua'dır. Heptallar, 485 yılında güçlenmiş, batı Türkistan'ı ve oradan da Amuderya'yı geçip Yu-e-çi ülkesini elleri-

Türkmenler
ve pazaryeri

Bir Türkmen kadını halı dokurken

ne geçirmişlerdir. 227 yılında Sasani egemeni Behram ile savaşları ve 465'de Sasani Feyruz'un bu Heptalların yardımıyla İran tahtına çıktığı anımsanmalıdır.

Çinlilerle de ayrıca ilişkileri vardı ve Hint sınırlarında sürekli olaylar çıkartıyorlardı. Sonunda Pencap'ı ellerine geçirdiler. Başkentlerini Balh'ın doğusundaki Varvaliz (Valvalic)'e taşıdılar.

Yukarıda anılan Hö-gut (Huay-hu) kabilelerinden Fu-fu-la diye anılan bir bölümü 487'de Avar (Cucen)lara başkaldırarak doğu Türkistan'daki Beşbalık-Koço sınırında ayrı bir yönetim kurdular, Hep-

tallara bağlandılar. Uygurların atalarıdır.

Bunlar da,

Daha sonra bütün egemenlik tek bir kavime, Göktürklerle geçmiştir. Yıl, 552 sıralarıdır. Usunlara kardeş olan Göktürk kabilelerinin asıl vatani Orta Tiyanşan bölgesi, Issık-Göl çevresidir. Bunların bir bölümü, bir olasılıkla eski dönemlerde Ahemenlere ya da İskender'in seferleri zamanında ilkin doğuya Çin sınırında Şen-si iline, sonra kuzeye, Altay yakasına geçmişler ve Yenisey Kırğızlarına komşu olmuşlardır.

Göktürkler, 545 yılında Cu-cen (Avar)lere başkaldırarak egemenliği ellerine aldılar ve kısa bir süre Avar egemeni Onaboy Kağanı yenip doğuda Mançurya sınırlarından batıda Karadeniz kıyılarına, güneyde Hindistan'a kadar uzanan topraklarını sahibi oldular, böylece tarihteki en büyük Türk devletini kurdular.

Ülkede "Büyük Hakanlık", kardeşler arasında en yaşlı olana geçtiğinden onun bulunduğu yöre devletin de merkezi sayılıyordu. Bu nedenle yönetim merkezi bazen orta Tiyanşan, bazen de Mogolistan olmuştur. Bunlardan Bumin (ya da Bumin) sonra kardeşi İstemi (552-576), Topu (576-581), Şapulyo (ya da İşbara, 581-587), Tulan (580-600), Tung-Yabgu (619-630) ve Kutlug Kağan gibi hakanlar ün kazanmışlardır. İpi Tulu döneminde (653) ülkeye Çinliler dört bir yandan saldırıya geçmişlerdir. Fakat doğu Göktürklerinin hakani Kylug Kağan ve veziri Tonyukuk,

Bir Türkmen halısı

*Geleneksel
giyim
kuşamı
ile bir
Türkmen
kızı*

ülkeyi Çin saldırısından kurtarmışlardır. Kutluk'un soyunca Orhun'da dikilen büyük yazılı taş ve diğer yazıtlar günümüze dek gelmiş ve bunların okunup incelenmesiyle Türk tarihi yeni bir evreye varılmıştır.

hunlar

HUNLAR, tarihte ilk kez korkulu bir güç olarak M.Ö. III. yüzyılın sonunda ortaya çıkarlar. O sıralarda Çin'de Ts'in sülalesi (221-206) ülke birliğini sağlamaktadır ve Hunlarla ilgili tehli-

kenin büyüklüğünün farkına varan da bu sülâlenin kurucusu imparator Ts'in Che-Huan-Ti (221-210) olur. Başkomutanı Mong T'ien ile birlikte Çin topraklarını korumak için Büyük Çin Seddi'nin yapımına girişirler. Savaş yoluyla, Hunları, Sarı Irmak'ın büyük dirseği dışına çıkarırlar. Öte yandan Hunlar da Yabguları (hakanları) Teoman döneminde (210-209) batıda (Kansu'da) yerleşik Yue-çilere saldırarak genişlemeye başlamışlardır.

Teoman'ın oğlu ve halefi Mete (Çince-deki adıyla Mao-tuen ya da Mei-tei) Man-

çurya sınırındaki bir başka kavmi, Tonghuları yenmiş ve Çin'de Ts'in'lerin düşüşü (206) ve Han sülalesinin ortaya çıkışıyla (202) sırasında meydana gelen içsavaştan yararlanarak Şan-si eyaletini istilâ etmiş ve T'ani-yuan'ı kuşatmıştı. İmparator Kao'ti'nin yardımı koşmasına karşılık, Hunlar, yine de çekilmediler; hatta Paiteng yaylası yakınlarındaki Ping-çeng'te Kao'ti'yi kuşattılar, onunla barış görüşmelerine oturdular. Kao'ti, bu görüşmelerde aldatma yolunu seçti, böylece yakasını Türklerden kurtarmış oldu; Yabgu'ya eş olarak bir prenses verdi.

177 ya da 176 yıllarında, Mete, boyun duruşu altına almakla övündüğü Yue-çilerin işini bütünüyle bitirmiş, krallarının kafasından kupa yaptırmış, hepsini Kansu'dan çıkarıp sürmüş ve batıya doğru göçe zorlayarak tarihin Yukarı Asya'da sözünü ettiği ilk kavimler hareketini başlatmıştır.

Yue-çi, bu biçimiyle salt Çin kaynaklarından geçer, fakat uzun süreden beri pek çok Doğubilimci onları Tokharlar olarak kabul ederler. Tokharlar, M.Ö. II. yüzyıl-

da Türkistan'dan Baktharia'ya Hint-İskitlerle birlikte göç etmiş olması gereken (Yunanlı tarihçilerin sözünü ettikleri) bir kavim olup Tokhar ve Hint-İskit adları, İskit özelliğinde bir kavimin iki ayrı varlığı döneminde aldığı adlar olarak düşünülmektedir. Coğrafyacı Ptolemeus (Batlamyus) Thaguroi diye bir toplulukla Thaguron dağından ve Thogara kentinden söz etmektedir.

Buna göre, tarihin daha ilk zamanlarında Hint-Avrupa kavimlerinin Uzakdoğu yönünden, doğu tarafına itilmiş olmaları gerekmektedir. Batı Sibirya'nın (belki Minusinsk bölgesinin) Milâttan önceki yıllarda İskit-Sarmat asıllı kavimlerce işgal edildiği, yine Akhemenedler döneminde Tanrı Dağları'nın Fergana ve Kaşgar eteklerinde Sakaların (yani doğu İranlıların) bulundukları, giderek, gerçeklik kazanmaktadır. Bu durumda şimdiki Türkistan'ın büyük bir bölümünün, Kaşgar taraflarında doğu İranlı, Kansu'daki Kuça taraflarında Tokhara'lı ırklardan Hint-Avrupa kavimlerince işgal edilmeleri zorunludur. Yue-çiler de bu son dalın insanlarıydı.

*Uzbek
İşlemeleri*

batı hunları

YUE-CİLERİN ortadan kaldırılması ve büyük göçe zorlanmaları, Hunların önemini artırmıştı. Hunlar, Gobi çölünün iki yakasına, Yabgularının Çin Seddi'nin hemen dibinde iç Mogolistan'da bir merkezçi olduğu gibi, geleceğin Karakurum'u yakınlarında bir başka merkez

olan dış Mogolistan'a da egemendiler. Hun atlıları, Çin'e sürekli akınlar düzenliyorlardı. 167 yılında Şen-si'ye girerek Huei-çong'a kadar ilerlemişler, imparatorluk sarayını yakmışlar ve 158 yılında Wei'ye yeniden gelip bu kez doğrudan Çang-ngan'ı tehdit etmişlerdi.

Yukarı Asya, o dönem Hunlara aitti. Yabgularının asıl merkezi ya da yazın kul-

Deve salt ulaşımında değil, tarım alanında da kullanılmaktadır.

Bir Uzbek erkeği

landığı konut yerlerinden biri Orhun nehrinin kaynağına yakındı. Çinlilerin Long diye andıkları merkezlerinin bir başkası da Gobi'deki Ongkin' di. Çin İmparatoru Wu-ti, Hunları bu merkezlerine kadar sürmek ve Çin'den uzaklaştırmak amacını güdüyordu. Fakat bir başına üstesinden gelebileceği bir iş değildi bu. O nedenle Yue-çilerle birleşti ve Hunları gafil avlamak istedi. Yue-çilere elçisini gönderdi. Hunlar, elçiye yolda yakaladılar. On gün sonra elçi bir fırsatını buldu ve kaçtı. Önce Fergana kralının yanına vardı, sonra Sogdak ülkesine geçti. Yue-çiler, imparatorun elçisini iyi karşıladılar; ne var ki, bugün yerleştikleri yerlerinden memnundular ve Gobi sorunlarına karışmak niyetinde değillerdi hiç.

Elçi geri döndü ve... Yine Hunların eline düşüp tutsak edildi. Bir yıl sonra kurtuldu ve bu kez de imparatoru adına İli bölgesindeki Wu-suenlere başvurduysa da olumlu bir karşılık alamadı. Çevre ulus ve halklarından kimse Hunlara karşı çıkmak istemiyordu.

Bu durumda İmparator Wu-ti, tek başına Hunların önüne dikilmek zorunda kaldı. Hunlar, o günlerde Pekin yönünde bir akan başlatmışlardı. Çinli komutan Wei T'sing, Gobi'yi Ong-kin üzerinden Long'a kadar katetmiş ve Hunları geri çekilmeye zorlamıştı. Bir yerden başlayarak Çin, Sarı Irmak'ın büyük kıvrımını güven-

ce altına alıyor ve burada bir askeri koloni kuruyordu.

Hunlar yalğnlık göstermediler ve saldırılarını sürdürdüler yine. İmparatorun yeğeni Ho K'iu-ping, Kansu yöresinde karşı saldırıya geçerek Hunları üç büyük kentten çıkarttı ve Huen-silerle Hiau-çuları kendi yanına çekti.

Çinliler, Hunlar üzerine yürümekten geri durmadılar. Hun imparatorluğunun merkezi dış Mogolistan'a kadar geldiler ve Yi-çi-si Yabgu'yu baskınladılar. Savaş sırasında güneyden bir rüzgâr esmiş ve Hunları kum fırtınası altına almıştı. Hunlar geri çekilmeyi yeğlediler. Geride ondokuz bin kadar ölü ve tutsak bıraktılar. Çinliler bu yengiden yüreklenip Orhun'un yakınlarına dek geldiler.

Hunlar, Yukarı Mogolistan'dan bir kez çıkarıldıktan sonra imparator Wu-ti 127 ile 111 yılları arasında Kan-su'da bir dizi askeri tımarlar oluşturup geri dönüşlerini önlemek istemişti. Bu tımarlar arasında Wu-vey, Çang-yı, Tsieu-tsiuan ve Tuen-huang Lang-çu'dan Yu-men kuan geçidine kadar eski Yue-çi ülkesini tanyor ve İpek Yolu'nu denetim altında tutuyordu. Birkaç yıldan beri, Çin, doğu İranlılar ya da Sakalarca işgal edilen Fergana ile ticaret ilişkilerine girmişlerdi, Çin'e saf kan atlar gönderiliyordu. Çıkan bir anlaşmazlık yüzünden ülkenin başkenti Çinlilerce ele ge-

çirilmiş, su kanallarının yolu değiştirilmiş ve haraç olarak üç bin at alınmadan geri çekilinmemişti.

Kuşkusuz, yenilgilerine karşılık, Hunlar silahlarını elden bırakmamışlardı. Li Ling adlı bir genç komutan yukarı Mogolistan'a yürümeyi önermişti. Bu önerisini gerçekleştirdi de. Fakat karşısına çıkan 70 bin Hun atlısı önünde tutunamadı. Kuşatıldı ve bozgun halinde geri çekildi: "Bir gün içinde Çin ordusu 500.000 ok attı ve böylece elindeki bütün cephaneyi bitirmiş oldu. Arabalar terkedildi ve yayan yürümeye başlandı. Geride 3000 kişi kalmıştı. Piyadeler araba oklarını ellerine almışlar kılıç gibi sallıyorlardı. Subayların ellerindeyse bir ayak uzunluğunda bıçaklar kalmıştı."

Geri çekilen birlik, yine de Çin sınırına elli kilometre kadar yakına varmamıştı ki asıl "facia" meydana geldi. "Bir boğaza girilmişti. Hun Yabgusu boğazın çıkışlarını kapattı ve dağın tepesine çıkarak oradan kaya parçalarını yuvarlatmaya başladı. Subaylar ve askerlerden çok sayıda ölen oldu. İlerleme olanağı kalmamıştı. Yalnızca 400 Çinli ayakta kalabilmeyi başardı ve Çin'e ulaştı. Geriye kalanlar ya ölmüşler ya da tutsak olmuşlardı."

Bir sonraki dönemde Büyük Çin Seddi ya da Mogolistan'da doğrudan doğruya

*Yılgınlık
göstermeyen
Hunlar Çin'e
saldırılarını
sürdürdüler.*

... ve Çungarya yaylaları

çatışmaya girmeyen Hunlularla Çinliler, tarım bölgesinin kuzey vahalarını; yani, İpek Yolu'nun denetimi konusunda çekişmeye devam ettiler. Uzun süren savaşların ardından Çin, İpek Yolu'nun denetimini Hunların elinden almış ve buna da Hun-

Günümüz Ortaasya Türkmen kadını

ların kendi aralarındaki iç kavgaları neden olmuştur. Özellikle Hu-han-ye ve Çi-ci taht kavgasına düşüp Yabguluk için birbirlerinin gırtlığına sarılınca, Çin bundan yararlanmasını bilmiş, taraflardan Hu-han-ye'yi desteklemiştir.

Yenilgiye uğrayan Çi-ci, eski Mogolistan'ı bırakıp şimdiki Rus Türkistan'ına çekilmiş (M.O. 44); yol boyunca önüne çıkana yenerek, zor kullanıp boyunduruğu altına alarak Çu ve Talas bozkırlarında otağlarını kurmuştur. Bu, batıda büyük bir Hun imparatorluğunun ilk işaretiydi. Ama Çinliler, bu imparatorluğun sağlam temeller üstüne kurulmasına olanak vermediler. Çin komutanı Çeng-tang Çu'ya kadar geldi, Çi-ci'yi baskınladı ve kafasını uçurdu (36-36).

Batı Hunları, doğu Hunlarının yanındaki Çin gibi, bize kendileriyle ilgili bilgileri verebilecek büyük bir yerleşik uygarlık sahibi olmadıklarından bir tarihe de sahip değillerdi. Ancak M.S. IV. yüzyılda Volga ve Don ırmaklarını aşarak Avrupa'yı istilaya gelecek Balamir ve Atilla ile onları yeniden tarih sahnesinde göreceğiz.

... ve ipek yolu

İN'İN o dönem için bir tek düşmanı kalmıştı; dış Mogolistan'da, Orhun nehri çevresindeki eski Hun hakanlığını sürdüren Kuzey Hunları... Düşmanı

... ve iki Türkmen kadını daha

İki yandan çevirmek isteyen Leao-tang valisi Tsi-Young, 49 yaşına doğru, Mançurya'da Wuhuanlarla büyük Kırgan ve Nonni ırmakları arasında göçebe yaşamı süren ve büyük bir olasılıkla Mogol ırkından olan Sien-pileri kışkırttı. Güney Hunlarının ayrılması ve Sien-pilerle Wu-huanların yandan saldırıları karşısında kuzey Hunları tehlikeli olmaktan çıkmışlardı.

Çin, bu durumdan Tarım vahalarını yeniden eline geçirmekle yararlanıyordu. Bu vahalar, Tarım'ın kuzeyinde ve güneyinde bir çift daire yayı oluşturmuyorlardı. Bunlar kuzeyde Turfan (Kiu-şe), Karaşahr (Yen-k'i), Kuça, Aksu (Ku-mo), Uç-Turfan (Wen-su) ve Kaşgar (Şu-lö); güneyde Lulan, Lob-nor çevresinde, Hotan (Yu-T'ien) ve Yarkand (So-kiu) idi.

Çin'le Hint - İran ve Yunan dünyası arasında işleyen kervanların yolu (İpek Yolu) bu vahalardan geçtiğinden Tarım'daki küçük krallıkların son derece büyük ekonomik önemleri vardı.

İpek Yolu'nun varlığı coğrafyacı Ptolemeus'ca da doğrulanmıştır. Ptolemeus'a göre, Makedonyalı bir tacir olan Maes Ticianos adında biri, M.S. I. yüzyılda, adamlarına bu yolun izini ve mesafe taşlarını buldurtmuştur. Roma Suriye'sinin başkenti Antakya'dan başlayan İpek Yolu, Hieropolis'te (Menbic) Fırat'ı aşmakta, Part İmparatorluğuna girmekte, Partlarda Ekabatan'a (Hamadan), şimdiki Tahran yakınlarındaki Rey'e, Hekatompylos'a, Merv'e uğramakta, o sıralar Hint-İskitlere büyük bir olasılıkla Çinlilerin Yue-çilerine, Hintlilerin Tokharlarına ait Belkh (Baktr) kentine varmaktaydı.

Günümüz
Türkmen
erkeği
geleneklere
uygun
olarak
sağını tıraş
ettiriyor.

İpek Yolu ardından bu kez de Pamir'e geçiyordu. Ünlü coğrafyacının anlattığına göre; bir Pamir vadisinde, Komeday Dağlarının eteklerinde taştan bir kule (Lithinos pyrgos) vardı; bu kulenin dibinde batılı kervancılarla doğulu kervancılar, mal değiş tokuşu yaparlardı.

Kaşgar'da, İpek Yolu ikiye ayrılıyordu: Kuzeye giden yol, İskender'in coğrafyacılarınca Issedon Scythica diye adlandırılan Kuça'ya doğru ilerliyor, Karşahr (Damna), Lobnor üzerinde Leu-lan ve Yumen kuan kapısından geçiyordu.

Güney yoluna gelince... Kaşgar'dan Yarkand'a, Hotan'a, Niya ve Miran'a (bu son kent Lob-nor'daki Leu-lan krallığı

içinde bulunuyordu) uğrak yapıyordu.

Her iki yol, Yunan-Roma coğrafyacılarının "Throana" dedikleri Tuen-huang'da birleşmekteydi. İpek Yolu bundan sonra Ts'ieu-ts'uan ve Çang-ye'de Çin'e giriyor ve Ptolemeus'un "Sera metropolis" dediği Çang-ngan ya da Si-ngan'fu'da ve yine aynı kaynakların "Saraga" ya da "Thinae" diye andıkları Lo-yang'da son buluyordu.

Çin'de bir tapınak

2. ORTAASYA DIŞINDAKİ OLGULAR

DÜNYA tarihi içinde ve genelde eski Yunan tarihinin önemi, Batı kültürünün ana kaynağı ve temel taşı olmasından ileri gelir. Yunan kültürü; Ege bölgesi denilen Avrupa, Asya ve Afrika kıt'alarının birbirlerine en çok yaklaştıkları ve üç kıt'anın ırklarıyla uygarlıklarını kendi potasında toplayıp erittiğı yerde gelişmiştir. Ne var ki, onu da, coğrafyasının yadsınmaz gerçeğı olarak, bu üç kıt'ada kendinden önce doğmuş ve gelişmiş olan ileri bir kültür oluşturmuştur.

Doğudan ve güneyden gelen akımların Yunan kültürüne esin verdiği ve onu zenginleştirdiğı bugün tarihbilimcilerince de kabul edilen bir gerçektir. Helenler, kendi benliklerini ve özelliklerini yitirmeden, Doğunun ve Güneyin eski uygarlıklarını almışlar; zaman içinde, daha da geliştireyerek yeni bir anlayışla yorumlamışlardır. Sonuçta, Batı kültürüne kaynak olacak bir düzenleme oluşturmuşlardır. Yunan

uygarlığının özelliğıyle başarısının gizemi, buradadır.

Bu gerçek, uzun süre bilinmemiştir ve Rönesans'tan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Yunan kültürü, hep olağandıő bir olgu olarak görölmüştür. Rönesans'tan bu yana; özellikle Avrupa'da, hümanizmanın etkisinde kalan bütün aydınlar, bu olağandıő olgunun inancını sürdürüyorlar, günümüz Yunanistan halkının, 2500 yıl önceki Eskiçağ Helenlerinin soyundan geldiklerini sanıyorlardı. Oysa, gerçekte; bu halkın ırksal açıdan eski Yunanlılarla hiçbir bağlantısı yoktur.

Çünkü, M.S. V. yüzyılda Eski Yunanlılar soyu tükenip yitmişti ve bugünkü Yunanlılar, kilisenin büyük etki ve zorlamasıyla Hristiyanlaştırılıp Yunanlaştırılmış olan Slavlardır. Ortaçağ'da Yunanistan'ı istila eden Slavlar, (İslavlar), yerli halkı toptan yoketmişler ve bütün ülkeye

kendileri yerleşmişlerdir.

XX. yüzyılda, arkeoloji biliminin gelişmesi ve daha çok bilimsel kazıların ve araştırmaların başlaması, eski uygarlıkların yeniden anlaşılmasında büyük değişikliklere yol açmıştır. Arkeologlarla tarihçiler, ilk kez XIX. yüzyılın başlarında, Yunanistan dışında da araştırmalara girişmişlerdi. Önce Mısır, sonra Mezopotamya ardından bütün Yakındoğu ve daha çok Anadolu üzerinde yapılan kazılar, araştırmalar ve bu arada günışığına çıkarılan buluntularla belgeler; bizi, Yunan "mucizesi"ni hazırlayan ve besleyen asıl ana kaynaklara götürmüştür.

Bu kaynaklar, Yunan'dan çok daha eski ve büyük uygarlıkların varlığını tarihsel belgelerle ortaya çıkarıyordu. Eski Mısır'da, Mezopotamya'da ve Anadolu-muzda uzun yaşamlı büyük imparatorluklar kurulmuştu. Bu imparatorluklarda kültür, o çağların en yüksek düzeyine ulaşmış ve ancak bu kültürlerin etkisiyle Ege evreni ve Yunanistan, yavaş yavaş

Tarihöncesi dönemi'nden çıkıp Tarih çağı'na girmişti.

Ote yandan, Yunanistan'da ve bütün Ege bölgesinde yapılan yeni kazılar bu topraklarda, Yunanlılardan önceye ait ve Yakındoğu kültürlerinin etkisinde bir Ta-

Batı Anadolu'daki eski uygarlık kalıntılarından bir örnek.

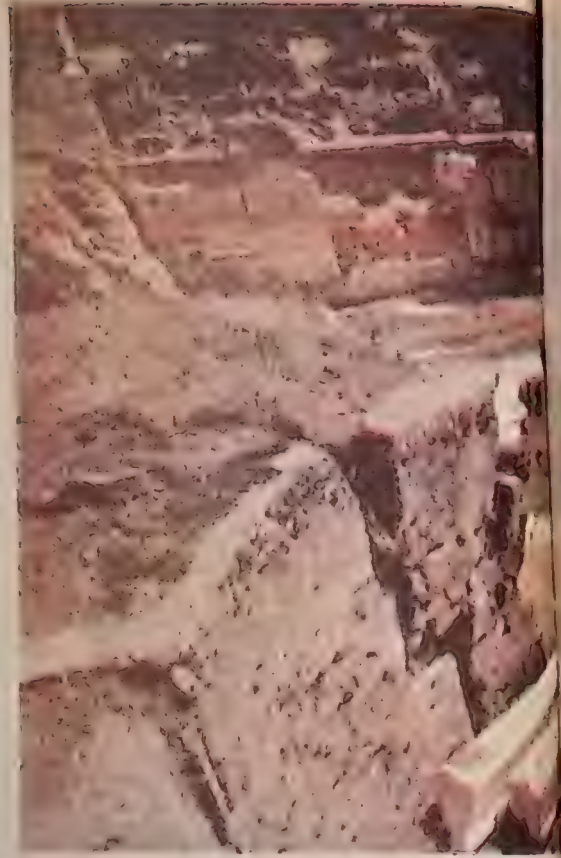
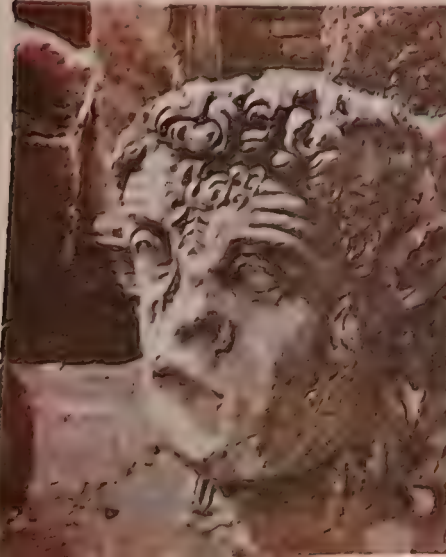
rihöncesi kültürünü ortaya çıkarıyordu. Bütün bu veriler, bugüne dek alışılmış değerlendirmelerin yönünü değiştirmiş ve Yunan kültürünün, Yakındoğu kültür elemanlarıyla, Ege'in kendi kaynaklarından gelen oluşumun birleşmesi sonucu doğduğu gerçeğine ulaştırmıştır.

Bilindiği gibi, Girit ve Ege uygarlıklarını doğa, engebeler, denize yakınlık ve elverişli iklim koşulları da Yunan toplumunun evrimini belirgin bir biçimde etkilemiştir. İklim, Yunan halkının yaşamında bir denge ögesi olmuş; deniz salt kendi toprağının verimiyle yaşayamayan sitele- re (kent-devletlere) yeni ufuklar açmıştı; ama bütün bu etkiler, Yunanistan'ın kendine özgü görkemli uygarlığını açıklamaya yeterli değildir.

dorlar ve yunanlılar

ESKİÇAĞ boyunca Mısır ve Asya, büyük imparatorlukların kuruluş yayılma alanı, Yunanistan ise, siteler (kent-devletler) alanı olmuştur. Eğer, "İlyada" ve "Odiseya-Odyseia" adlarını taşıyan destan eserler olmasaydı, en eski Yunan uygarlığı üstüne her türlü inceleme olanağından yoksun kalıncaktı. Bugün şür değeri dilediğince tartışılarsun, eserin belge değeri eşsizdir. Bu destanların yazarının kimliği pek doğru dürüst bilinmemesine karşılık, iki destan da Homeros adlı bir şaire maledilmektedir. M.Ö. IX., VI., VII., yüzyıl arasında bir İyonyalı ya da bir İyonyalılar topluluğunca yazıldığı kabul edilen bu destanlarda, şair, bize Miken (Mykenai) döneminde geçmiş olayları aktarır. Dikkat edildiğinde, destanlar, bu dönemden ayrı bir uygarlığı da söz konusu etmektedir. Gözler önüne seri-

Batı Anadolu uzun yüzyıllar eski Yunan ve Roma uygarlıklarına kaynaklık ediyordu.

len görünüm, Dor istilasından sonraki Yunan dünyasıdır.

bir toplumun anatomisi

ILKEL Helen toplumunu klanlar (aileden daha geniş, aynı toteme bağli, aralarında evlenmeyen fakat mal ortaklığı bulunan topluluk) meydana getiriyordu. Bu klanlar, ancak çok büyük ve engellenmesi zor bir tehlike karşısında birleşiyorlardı. Klanlar arası siyasal güç (iktidar), en eski olanındı. Bu güç, törelerle sınırlıydı. Siteler arası ilişkileri düzenleyen de bir tür klanlar arası hukuk öğeleriydi.

Klanlar, bir süre birbirlerinden uzak kaldıktan sonra, köyleri oluşturmak üzere aralarında birleşmişlerdi. Birkaç klan birleşince kendilerine "polis" adını verdikleri bir yönetim merkezi seçiyorlardı. Bu merkez, askerî ya da ekonomik bakımdan uygun olan hangisi ise orada kuruluyordu. Fakat klanların bütün bireyleri, böyle bir birleşmeyi kabul etmiyor ve etmeyenler, topluluğu bırakıp ayrı bir yaşama yöneli-

Eski uygarlık kalıntılarına ikinci bir örnek daha...

yorlardı. Böylece toplum içinde, ayrımlı iki katman doğuyordu kuşkusuz. Bu iki katman, Yunan'ın tüm oluşumu süresince birbirleriyle çekişeceklerdir.

Klanların "pölis" biçiminde örgütlenmeleriyle ilgili olarak siyasal düzen de değişmekteydi. Gerçekten sitenin içinde yönetimi klan önderleri ellerinde tutuyor, en güçlü klan önderi kendisini diğerlerine kabul ettiriyordu. Bu önder, artık bir kral (basileus)dı. Bununla birlikte bu kralların iktidarı kısa süreli olacaktır. Öbür klan önderlerinin iktidar tutkuları, bu süreyi sınırlandıracak ve bu çekişmeden, azınlığın egemenliği anlamına gelen bir "oligarşi" düzeni doğacaktır.

Toplumun geçirdiği bu siyasal değişikliklerin yanında onun yazgısını etkileyen önemli ekonomik değişimler de oluyordu. Siteler, bütün bireylerini besleyemeyen topraklarda, darda kaldıkları gün Mikenlilerin yaptıkları gibi, ticarete ve özellikle deniz alışverişlerine doğru yöneliyorlardı. Böylece ekonomik ve siyasal iki zorunluluğun etkisiyle, Yunanlılar, daha kolay bir

yaşam ardında Akdeniz'in doğu kesiminde dağılmışlardır.

bitmeyen göç

DOR istilâsına ilk uğrayan Akalar ile Aioleis halkları, toplu halde göç etmişler ve Küçük Asya kıyılarında yerleşmeye başlamışlardır. Onları Attike'nin ve Eğriboz'un İyonyalıları, ardından Peloponez'in (Peloponnesos) Akaları izlemiştir. Smyrna (İzmir), Phokaia (Foça), Ephesos (Efes), Miletos (Balat), Klazomenai ve Knidos gibi geleceğin, Yunan uygarlığında çok önemli yerleri olacak siteler, işte bu topluluklar kurmuşlardır. Bunlar, aynı zamanda Ege'deki adaların çoğunu da işgal etmişlerdir. Asya'ya doğru ilk Yunan göçlerine yol açan bu birinci etken, kısa bir süre sonra, siyasal ve ekonomik etkenler de eklenmekte gecikmemiştir.

Çeşitli kökenlerden gelen ve sitelerini terketmek zorunda kalan Yunanlılar, gittikleri yerlerde yeni koloniler kuruyorlardı. Sicilya ve güney İtalya, Yunanlıların

ilk kolonileridir. Kalkidikiyalılar, Sicilya'da Nakсос'u ve güney İtalya'da Parthenope'yi kurdular; Korinthoslular, bir süre Adria denizi adalarında kaldılar, sonra Ortgia'da, Siracusa'da ve Sicilya'da (Selinus) temelli olarak (VIII. yüzyılda) yerleştiler.

Onların ardından Peloponezli Akalar, Taras'ı, Metapontion'u ve Sybaris'i kurdular. Böylece VII. yüzyılda, İtalya'daki Yunan kolonilerinden oluşan büyük Yunanistan (Magna Grekia) gerçekleşmiş bulunuyordu.

Daha gözüpek ve yürekli Yunan denizcileri (Foçalılar), batı Akdeniz'e açılmış Galya ve İspanya kıyılarında Massalia (Marsilya), Olbia, Nikasa (Nis), Agathe, Rode, Emporeia ve Emeroskopeian gibi ticaret limanları kurmuşlardı. Yunanlılar, Akdeniz dünyasının barış içinde fethini, Mısır'da Naukratis'te (VI. yüzyıl), sonra

Plataia ve Kyrene'de yerleşerek tamamlıyorlardı.

Bu göçlerin gerek Yunanistan için ve gerekse göçle yerleşilen ülke için ilginç sonuçları olması kaçınılmazdı. Batı toplumları ve Küçük Asya halkları Helen uygarlığıyla ilişki kurarken, çok nüfuslu ve yoksul Yunan siteleri de yeni kolonilerde yaşamlarını geliştirecek birtakım olanak alanları buluyorlardı. Bu nedenle daha çok, Küçük Asya kolonileri, son derece hızlı bir oluşum gösterdiler. Yunan üstünakılcılığının gerçek doğuşu da buralarda olmuştur. İlk şairler, ilk bilgiler ve ilk mimarlar; Yunan kolonilerinden gelecekler ve bu koloni öncüleri, bütün Hellas için yolgösterici olmak niteliğini taşıyacaklardı.

Kıt'a Yunanistan'ına göçenler, yeni ticaret yolları açar ve geniş bir deniz mülkünün temellerini atarlarken, Yunan siteleri

de giderek geliyor, aralarında Isparta (Sparte) ve Atina (Aknenai) Yunan tarihinin en önemli iki merkezi durumuna vanyordu.

Tarih, birbirleriyle çağdaş ve hemen hemen komşu oldukları halde, Isparta ve Atina kadar birbirlerinden ayrımlı bir siasaya, düşünce ve ahlak merkezi olan iki başka site örneği daha vermemiştir. Kimilerine göre, Isparta, en çok Dor etkisinde kalmıştır ve ayrımlığı oradan gelmektedir.

Dorlar, Lakonya'ya girdiklerinde, Melanaos'un kentini yıkmışlar ve dört köyü birleştirerek yeni bir kent yapmışlardır. Bu, Isparta'dır. Daha sonra Amyklai'yı eklediler, yeni kentin beş yöresinde ülkeyi istila etmiş olan üç kabile egemendi ve bunlar; Hylleis, Dymanes ve Pamphylos'du.

X. yüzyıl sonunda, Ispartalıları, bütün Lakonia'ya sahip oluyorlar, VIII. yüzyılda da Messenia'yı ellerine geçiriyorlardı. Yaklaşık olarak 550'den başlayarak, Isparta; genişlemesini, kendi isteğiyle sınırlamış ve bir Peloponez birliğini örgütlemekle yetinmiştir.

Sitenin içinde zorlu bir çekişme, Isparta'nın iki kralıyla oligarşileri karşı karşıya getirmiştir. Kazanan, oligarşi olmuştur ve krallara Senato (Gerusia) ve Beş Yüksek Görevli (Ephoros'lar) kabul ettirilmiştir. Bunun üzerine, tarihte henüz örneği bulunmayan şaşırtıcı bir şey gerçekleşmiştir ve Isparta, gelişmesini ansızın durdurmuştur. Bütün güzel sanatlar çalışmaları kaldırılmış, kuruluşlar değişmez bir biçimde saptanmış ve yalnız askeri nicelette bir devlet olarak örgütlenmiştir.

Bu değişimin sahibi, Lykurgas'tır.

M.S. V. yüzyılda
eski
Yunanlıların
soyu
Yunanistan'ı
istila eden
Slavlarca
yokedilmişti.

Siteler de kendi aralarında uyuşmazlığa düşüyor ve çatışmalar sürüp gidiyordu.

Ekonomik ve siyasaldüzen; yenenlerin geçimini, yenilenlerin sağlamasını amaçlar. Buna göre; toprak, bütün yurttaşlar arasında eşit paylarda bölüşürülen "yurttaş toprağı" ve mal sahibi düzeninin özgür olduğu "kent dolayları" (perioikos) olmak üzere ikiye bölünür. Yurttaş toprakları, devletin birinci katman vatandaşlarının (homoioi) geçimini sağlamaya ayrılmıştır. Bunlar kendilerini savaş uğraşına adanmış ve yalnız kendilerine özgü olmak üzere bütün yurttaş haklarından yararlanan kişilerdir. Perioikos ise, perioikosların hiçbir siyasal hakkı olmayan, salt malsahibi olabilen kişilerin; yani kent dolaylarında oturanların gereksinimlerini karşılar. Toplumun üçüncü katmanı, devletin ilk iki te-

mel kesimini beslemek için toprağı işleyen köleler (Helotlar)di.

Siyasal yapı; güçlerin, Senato'nun elinde toplanmasını sağlıyordu. Senato, 60'dan daha yaşlı yirmisekiz Ispartalıdan, iki kraldan ve beş Yüksek Görevliden oluşuyordu. Bunlar "Yurttaşlar Genel Meclisi" ya da "Apelia" tarafından seçilirlerdi. Senato, yüksek görevlilerle birlikte yasaları yapar, uygulanmasını gözetirdi. Bu güçlü düzen, Isparta Devletinin erken bir siyasal olgunlaşmasına neden olmuştur. Ne var ki, kuruluşların kımıldamazlığı ve değişmezliği; genelde ülkeyi, çağının gereklerine uymaktan alakoymuştur. Bu durgunluk, giderek Isparta'nın yıkılmasını belirli bir biçimde etkileyecektir.

... ve atina

BUNUN karşısında bütünüyle hareket halinde, yine bütünüyle ayrıntılardan oluşmuş ve aşırı bir bireyci topluluk olan Atina, İsparta sitesiyle somut bir ayrılık göstermektedir.

Burada coğrafya ögesinin yararlı bir biçimde durumu etkisi altına aldığı kabul edilmelidir. İsparta, Peloponez'in bağrında, sıradağlarla denizden ayrılmış ve kendi içine kapanık yaşarken, Atina, bütün dış etkilere açıktır. Site, Atina'yı üç yanından çevreleyen denizden olsa olsa birkaç kilometre uzaktadır. Atina yerleşmesi ve dolaylı yoldan, toplum örgütlenmesi, en başından beri İsparta'da görülenenden çok ayndır. "Fatihler" ne yenilenleri köleleştirmişlerdir, ne toplumu olağanüstü düzenlere bağlamışlardır. Akalar, Mikenliler, İyonyalılar ve Aioleisliler birbirlerinin ardından gelip Atina'ya yerleşmişler ve bir tek toplulukta kaynaşıp erimişlerir.

Bu durumda, kuşkusuz, toplum katmanlarının, İsparta'nunkinden ayrı bir durumu olacaktır ve bazı klanlar, tarım ve hayvancılıkla gelişerek ağır ağır obür katmanların üstüne çıkacaklardır. Böylece bunlar (Eupatrides'ler - Soylular) bir VIII. yüzyıl boyunca, en değerli ülke topraklarını kendilerine maledeceklerdir.

Bu büyük mal sahiplerinin, siteyi, kendi yararlarına göre örgütlemeleri doğaldır. Artık krallar etkinlikleriyle değerlerini yitirmiş ve dokuz Arkhon (özellikle Atina'da en yüksek devlet görevlisi) ve Ağır Ceza

Bronz Apollon heykelciği (Hellenistik çağ)

Mahkemesi (Areopagos) de ellerine geçmiştir. Artık Atina bir oligarşi sitesidir, fakat kısa bir süre sonra Atina'nın çok uygun koşullarda yaşayan halkı; köylüler, günlükçüler ve denizciler bu etkiden kurtulmaya çalışmışlar ve soylulara bazı reformların yapılmasını kabul ettirmişlerdir. Buna karşılık, yine de özgürlüklerini sağlamayı başıramamışlardır. O zaman, dengeli yasalar hazırlamakla görevli Yüksek Görevlilerden (Thesmothetes) biri olan Drakon, soyluluğa (aristokrasi) karşı, yasalar çerçevesinde bir savaşım açmıştır. 624 yılında, tüm Atinalılara uygulanabilecek bir ceza yasası yayınlanmış, kan davalarını engelleyici önlemler getirilmiş ve adaletin yansızlığı gerçekleştirilmiştir.

Atina'yı bir iç savaştan kurtaran bu

yönetimi, daha sonra Solon yürütür. 594 ve 593 yıllarında toplumda ve ekonomik yaşamda tam bir düzen değişikliği uygulanır; kölelik kalkmış, topraklar, yeniden bölüştürülmüş ve borç yüzünden insanların "rehin" gösterilmesi kaldırılmıştır.

Sitenin siyasal yapısı da kökten değişikliğe açıktır. Salt doğuşa dayanan ayrıcalıkların yerine, varlıklılığın verdiği ayrıcalıklar geçmiştir. Toplumsal katmanlar varlıklılık bakımından ayrılık gösterirler. En yüksek görevler, ama aynı zamanda en ağır olan ödevler, en varlıklı yurttaşlara ayrılmıştır. Devletin alt görevleri, orta katmandakilere verilir. Sonuncu katman ise, kamu sorunlarının görüşüldüğü meclise (Ekklesia) ve mahkemeye girmek hakkını elde eder. Böylece, Atina,

Imparator Septimus Severus ve eşi Julia Donna heykelleri

Zeus, Afrodit ve Nemesis heykelleri (M.S. II. yüzyıl)

demokrasiye ve demokratik yönetime doğru yol alır.

Solon'un ölümünden sonra üç parti, siyasal gücü ele geçirmek uğruna savaşıma giriştiler. Bu üç parti; büyük mal sahiplerinin Philaides tarafından yönetilen partisi, başında Alkmainon'un torunlarından Alkmaonidai'nin bulunduğu tacirlerin partisi ve Peisistratos'un temsil ettiği dağlılar partisi idi.

Sonunda Peisistratos, öbürlerini yenilgiye uğrattı ve akıllı bir siyasa ile Solon'un yolunu yeniden ele aldı. Zorbalık yönetimi ona gerekli bütün değişimleri kabul ettirme olanağı veriyordu. Toprakların bölünmesi, ekonomik gelişimle, sitenin köktenci kurallara göre örgütlenmesi bunlar arasındaydı. Ama onu izleyen iki oğlunun (Hipparhos ile Hippias) aşırı zorba yönetimleri, topluluğun nefretini uyandırdı ve yerlerine bir söylü (Kleisthenes) geçti.

Pışmış toprak kaplar (M.Ö. V-IV. yüzyıllar)

*Sifa
Tanrıçası
Hygeia
heykeli
(M.S. II.
yüzyıl)*

Atina, bu kişinin aracılığıyla son devrimini de gerçekleştirdi; Kleisthenes, Atina'nın kabileler, oymaklar ve genoslar biçimindeki geleneksel örgütlenmesini sürdürmekle beraber, ülkeyi yöresel bir yönetimle; yani, ilçe ya da bucak gibi bir yönetim bölümü ile (demos) güçlendirdi. Gerçekte Demos, soyluluğa uygun geleneksel örgütlerin önemini ortadan kaldırıyor, katmanların birbirine karışmasını sağlı-

yordu. "Bule" adı verilen kent senatosu, her kabileden elli üye olmak üzere beşyüz üyeden oluşuyordu ve bunlar "demos"lardaki nüfusa orantılı olarak seçiliyorlardı. Bu elli üye, yılın onda biri süresince siyasal gücü olinde tutmaktaydı. Bunun gibi Halk Meclisi (Areopagos ve Ekklesia) her kabileye, sırayla sitenin işlerini denetleme olanakını vermek üzere yeni baştan örgütlenmişti. Kuşkulanan yurttaşları sürgün

etme kuruluğu (Ostrakismos) Kleisthenes'e, düzenin geleceğini güven altına alma olanağını vermişti ve yurttaşlardan en az altı bin kişi tarafından "tehlikeli" görülen her siteli, on yıl için sürgün edilirdi.

Atina, olağanüstü değerde devlet adamlarının hizmetleri ile iki yüzyıllık çabadan sonra siyasal ve toplumsal dengesini buldu. İç baskılardan kurtulan Attike'nin başkenti, artık çevresinden daha uzaklara bakabilirdi. Olgunluk çağı yaklaşmak üzereydi. Med istilâları, Atina'ya öbür Yunan sitelerinden daha üstün ve daha güçlü bir merkez olduğunu, duyurmakta en büyük etken olacaktı.

Akalar, Mikenliler, İyonyalılar ve Aioleisliler birbirlerinin ardından gelip Atina'ya yerleşmişler nice savaşlarla...

BÜYÜK İSKENDER

BÜYÜK İskender, Orta Doğu'nun kaynaklarını önüne sererek Yunan dünyasında büyük bir dönüşüme yol açtı. M.O. 334 yılında Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) aşarak Avrupa'dan Asya'ya girdi. Küçük Asya'yı hızla geçip Suriye'den Mısır'a indi; sonra Dicle ve Fırat boylarından doğu ve güneydoğuya, İran'ın ortasına vardı. Ardından Hazar Kapıları ve Hindukuş Dağlarını geride

bırakıp Buhara ve Taşkent yörelerine ulaştı. Oradan, geldiği yolu izleyerek güneye, Keşmir'e ve doğuya Bias Irmağı'na dek gitti.

Bu yolla Yunanlıların, dünya karalarını çevrelediğine inandıkları büyük "efsanevi ırmak" Okyanus'a varmayı umuyordu. Ne var ki, askerleri daha öteye gitmediler, İndüs boyunca, ırmağın ağzına dek ilerleyerek dönüşe başladılar ve kuzeybatıya yönelip büyük sıkıntılarla Persepolis'e ve sonunda Sus'a vardılar.

Makedonya Krallığının tek varisi olan İskender çok iyi eğitim görmüştü. Hocalarından biri de Aristo idi.

bölünen imparatorluk

İSKENDER otuz üç yaşına basmadan az önce İ.Ö. 323'de öldü. Olağanüstü büyük imparatorluğu biririne düşman komutanları arasında bölündü.

Bu bölünmeden başlıca üç büyük güç doğdu. Bunlardan ilki, başkenti Pella'da bulunan ve Asya'da fethettiği yerler elinden çıktığı halde, kuzey Yunanis-

tan'a hâlâ egemen olan, asıl Yunanistan'da sağlam temellere basmayı sürdüren ve Yunan işlerinde bazen diplomasi yoluyla, bazen de kaba güce başvurarak büyük ölçüde sözünü dinlettiren eski Makedonya Krallığı'ydı.

Başkenti şimdi İskender'in yeni kurmuş olduğu İskenderiye'de bulunan Mısır'da ise yetenekli bir asker-tarihiçi olan Ptoleme (Soter ya da Kurtarıcı) yeni bir hanedan kurmuş ve etkinliğini, sözü edilen büyük krallıkların üçüncüsüyle kar-

Günümüzden 2300 yıl önce İskender ordusunu, İndüs nehrinde yan yana birleştirilmiş kayıkların oluşturduğu köprüden geçirdi. Aynı köprü biçimi hâlâ kullanılıyor.

şı karşıya bulunduğu Filistin'e dek yaymıştı.

Sélefkos (Selevkos) Babilonya'ya egemendi; oradan Suriye'yi egemenliği altına almış ve Asi Irmağı üzerindeki Antiok'da (Antakya) yeni bir başkent kurmuştu. Başlattığı kralıkta Sélefkos, Antiyohos

ve Demetrios adlarını taşıyan krallar sırayla egemenlik sürmüşlerdi. Bu Selefki kralları, İskender'in daha önce yaptığı gibi, ülkelerinin içinde birçok Yunan kentleri kurmuşlardı. Bu yeni gelişmeler var-sıllığın yayılmasına, Doğu Afrika, Arabistan, Hindistan ve Orta Asya'yla yapılan ticaretin büyümesine ve doğuda

Çin'le ilk ticaret ilişkilerinin kurulmasına yol açtı.

Batıda, Marsilyalı Piteas, Cebelitank Boğazı'nı aşırıp Britanya adaları çevresinde dolaşarak kalay ticaretinin temellerini attı. Bir olasılıkla Norveç ve Elbe Irmağı'na dek çıktı.

İskender, ufukları genişletmişti. Yunanlılar, yeni felsefe ve dinleriyle, artık yerel bir topluluk olan Polis'in değil; git-tikçe helenleşen uygar bir dünyanın, Kozmopolis'in üyeleri olduklarının farkındaydılar. Yüzyıl boyunca, Stoacı'lar ve Epiküros'çular insanların kardeşliğini savunur, daha köktenci Ki-nik'ler kendilerini dünya yurttaşı ilân ederlerken; İskender sonrası güçler, ara-sıra aksamakla birlikte kararlı bir dengeyi korudular.

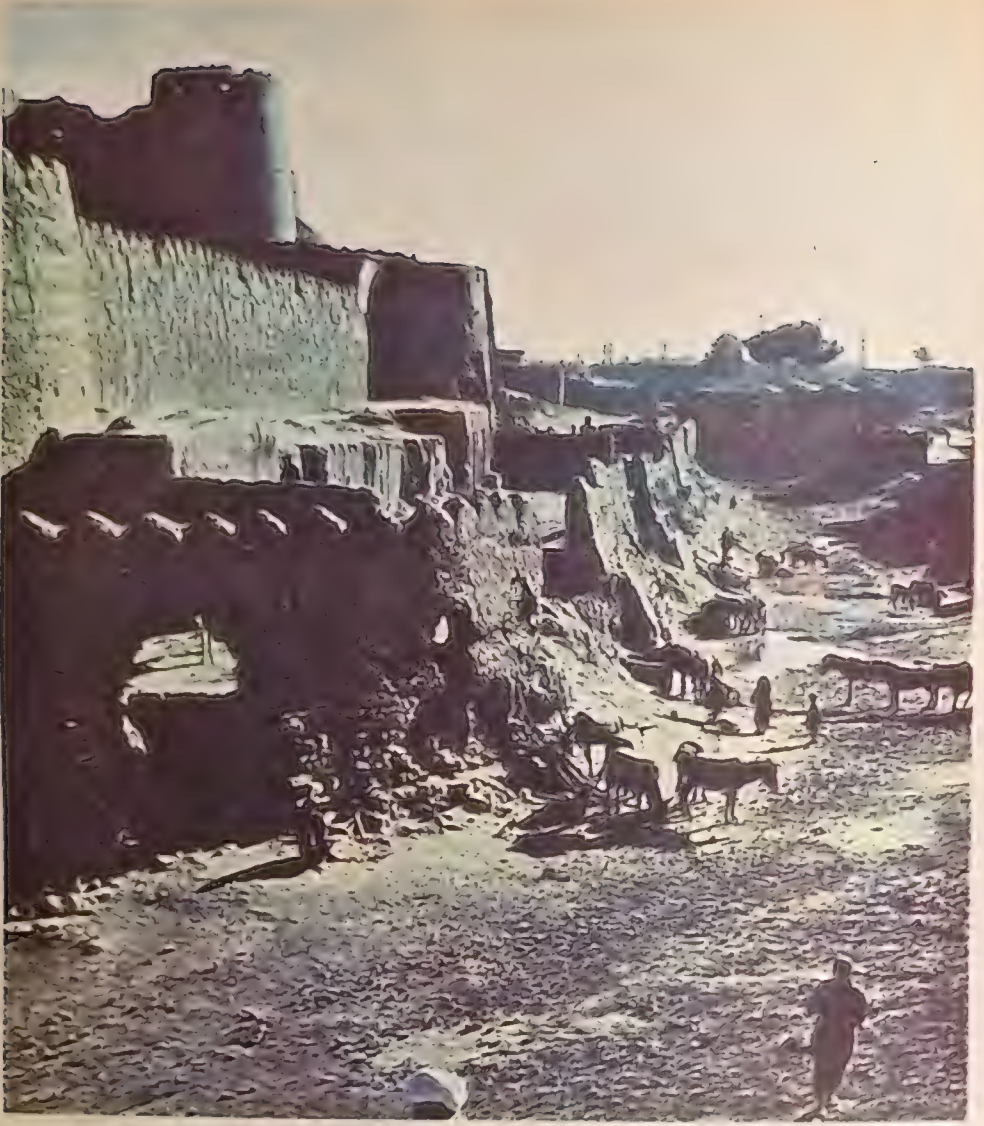
Hremonidas Savaşı (M.Ö. 267-262) sı-rasında Makedonyalıların alınan Atina, önemli bir kültür merkezi olarak kaldı; an-cak bunun dışındaki geniş çaplı siyasal tutkularını isteyerek bir yana bırakmayı yeğledi.

İskender'in İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki başta

İskender M.O. 334'te Efes limanını çağının önemli ticaret merkezlerinden biri haline getirdi.

İskender M.Ö. 330 yılında Afganistan'da Herat kentini hurdu ve etrafına sur yaptırdı.

Ana gelişme merkezleri artık Antiok (Antakya), Pergamon (Bergama), bir ölçüde Bella ve hepsinin ötesinde İskenderiye'deki Musaion (Museum), tıpkı Pergamon Kitaplığı gibi, uluslararası bir bilim ve sanat merkeziydi. III. yüzyılın büyük ozanlarından Ródoslu Anpollonios, Kallimahos ve Teokritos burada yetişmiş; tıp, astronomi, matematik, coğrafya ve fen alanlarında büyük ilerlemeler kaydedilmişti. Eratostenes ve Arhímedes'in (Arşimet) çağındı bu.

Ote yandan Yunanistan da çeşitli siyasal deneyler ortaya koymuştu. Sözelgesi, özellikle Ahhaya Birliği'nde değişik konfederasyon biçimleri görülmüş; IV. Agis ve III. Kleomenes. M.Ö. 222'de Sillasia'da

Antigonos Donos yönetimindeki Makedonyalılar karşısında alınan yenilgi öncesi, Isparta'da kendi kendini yönetimin ilk biçimlerinden birini kurmaya çalışmışlardır. Başta bütün bunlar, III. yüzyıl boyunca sürecek olan asıl dengeyi bozmuştur. Ne var ki, ikinci Roma - Makedonya savaşıyla (M.Ö. 200-197) birlikte gittikçe önem kazanan kaymalar başlamıştır.

Roma sömürgeciliği bundan böyle Helenistik Krallıkların durumu üzerinde çok önemli bir etken olacaktır. Ancak, geç Cumhuriyet döneminde bu yöndeki gelişim henüz oldukça yavaştır. Barbarların bulunduğu katmanlar dışında, doğrudan katılma; siyasal amaçlara başka yolda

İskender Yunanların dünya karalarını çevrelediğine inandıkları "Efsanevi ırmak" Okyanus'a varmayı umuyordu.

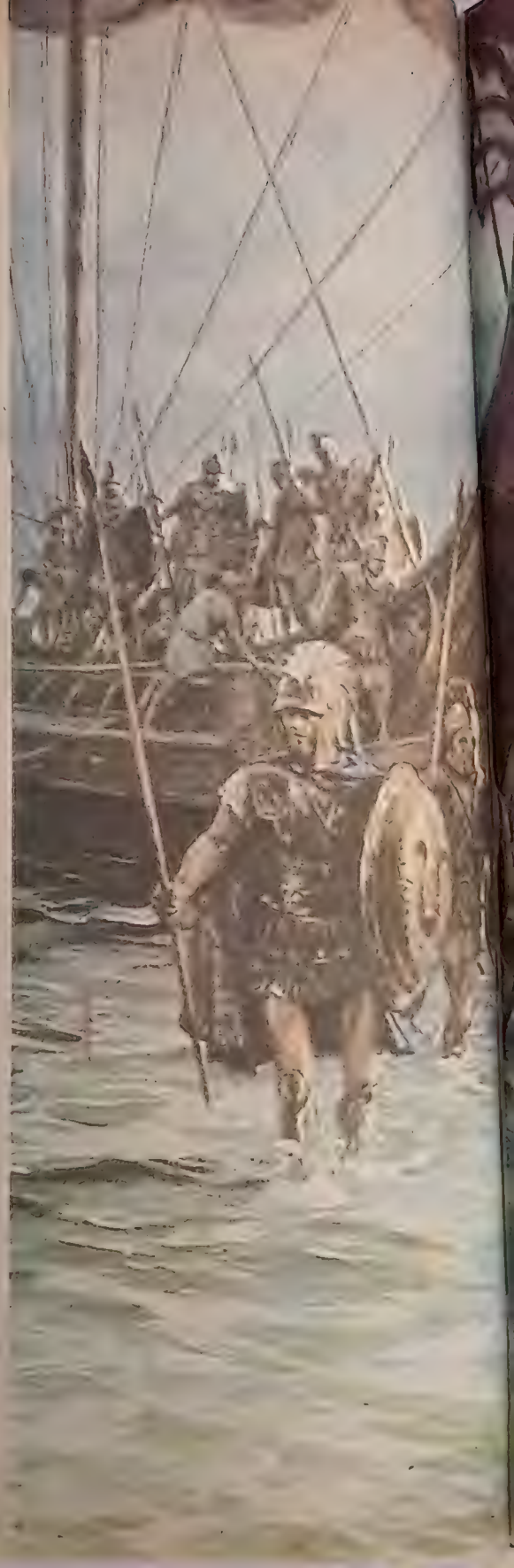
ulaşılamayınca başvurulmuş son bir çözüm olarak görülürdü. M.Ö. 150 yılından önce Adriyatik'in doğusunda tek bir Roma valisi ya da yerleşmiş Roma ordusu yoktu. Bununla birlikte başka karışma biçimleri gitgide güç kazanıyordu.

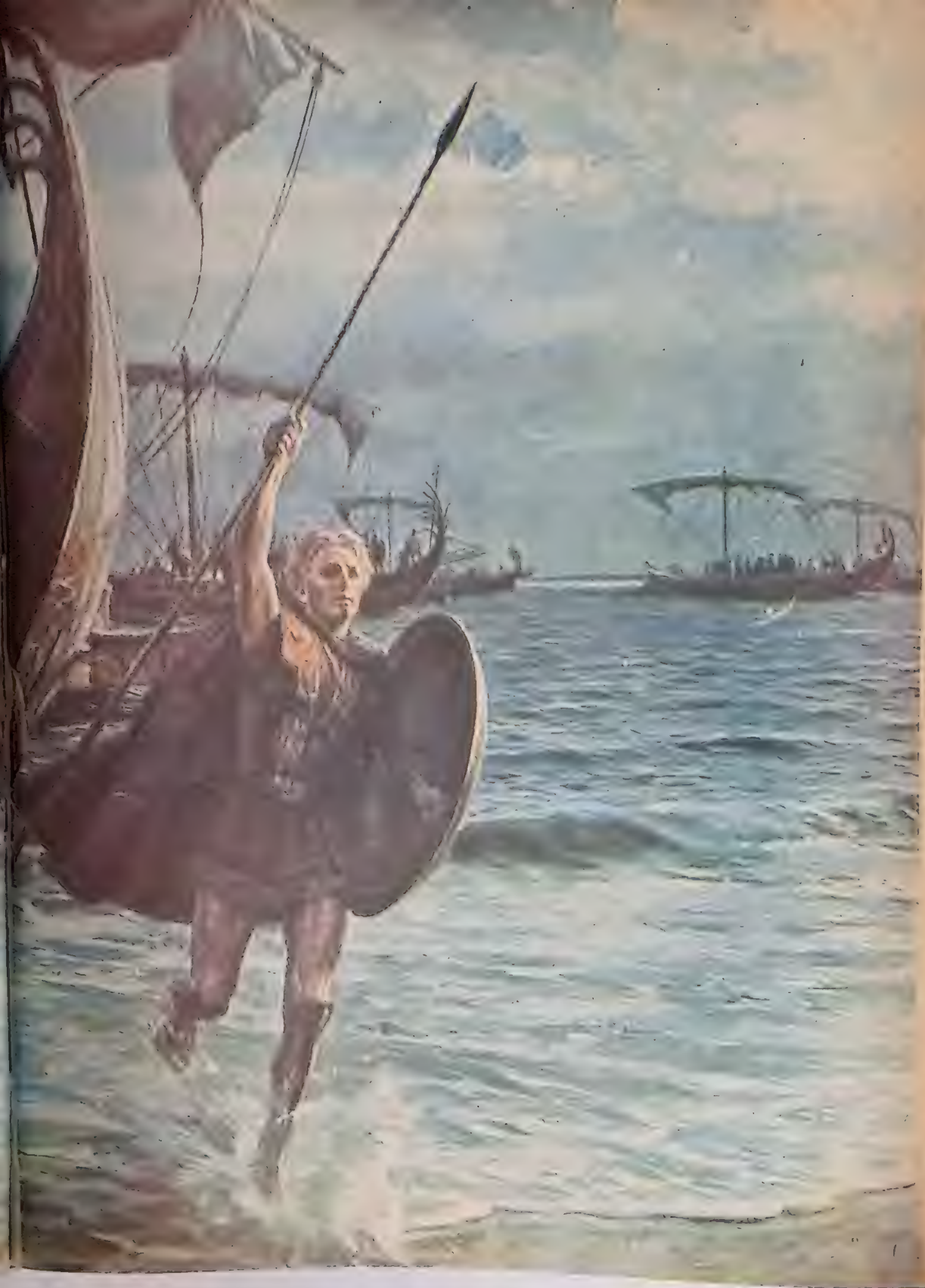
sonraki olaylar

MAKEDONYA Kralı V. Filip'in 215'te Hannibal'le kuşkırtıcı nitelikte bir bağlaşıma girmesi, Roma'nın askeri karışımına yol açtı. Başlayan savaş 205 yılında karşılıklı varolma ilkesine dayalı Foinike Barışı'yla sonuçlandı. Fakat Filip'in hem Yunanistan ve Ege, hem de Adriyatik'te sürdürdüğü genişleme eylemi, Roma'nın misillemesini ve Flamininus ordusu karşısında ağır yenilgisini getirdi.

Kısa bir süre sonra M.Ö. 190'da Yunanistan'ı işgal eden III. Antiohos'un başında, Magnesia (Manisa) Savaşı'nda aynı şey geldi ve 188 yılında imzalanan Apameia Barışı'nda Küçük Asya'daki bütün topraklarını yitirdi.

Bundan sonra Ege ve Orta Doğu'da Roma'nın gerçek bir rakibi kalmadı. Pergamon ve Rodos gibi devletlerin gücünü artırabilir aynı kolaylıkla bunları parçalayabilirdi. Nitekim, böyle yapmaktan da geri durmadı. Roma yönetimine girmesi 150 yılı aşkın bir süre aldı. V. Filip'in oğlu Persevs yönetimindeki yeni Makedon saldırıları, Pidna Savaşı'nda (168) kesin olarak durduruldu ve ülke, dört bağımsız devlete bölündü: Makedonya, ancak 146 yılında başka ayaklanmalardan sonra bir Roma eyaleti oldu. İç çekişmeler ve Part savaşlarıyla güçsüz düşen Selefkî imparatorluğu'na M.Ö. 64'de Pompeius tarafından son verildi. III. Attalos'un ölümüyle (133) hiç umulmadık bir biçimde Roma'ya miras kalan Pergamon, Senato tarafından pek isteksizce kabul edildi. Daha da büyük eliaçıklıkla Ptoleme I. Aleksandros'un sunduğu Mısır ise, bütünü reddedildi. Roma, ancak Ptoleme (Ptolemaios) sülalesinin sonuncusu olan VII. Kleopatra'nın M.Ö. 31'de Aktium deniz savaşında yenilmesinden sonra, İskender'in mirasına tam olarak ve gerçekçilikle el koydu. Yunan uygarlığının çatısı onulmaz biçimde parçalanmış çok oluyordu, ama mirası her bakımdan Roma yaşamının her parçasına yayılmaktaydı.

3. İLK TÜRK İMPARATORLUKLARI

HUNLARLA Çinlilerin giriştikleri savaşımın M.S. I. yüzyılın sonlarına rastlayan dönemde, imparatorluğun temelleri de sarsılmaya başlamıştır. Eski düşman Çin, Hunları gittikçe sıkıştırır; koruması altına aldığı birçok küçük küçük topluluklar, bağımsızlık ardına düşerler. Önceleri Vu-sunlar ve Lu-Lanlar, Hunlara karşı cephe alır; Ting-lingler ve diğerleri de onları izler.

Bu küçük toplulukların güçleri önemlidir, ama Hun imparatorluğuna karşı başkaldırmaları, egemenliğin giderek etkinliğini yitirdiğinin bir kanıtı olur. Ardından imparatorluk ailesi içinde taht yüzünden de kavgalar çıkar ve yıpranma, doruk noktasına ulaşır.

İki kardeşin, Çi-çi (M.Ö. 56-36) ile kardeşi Şan-yu Huhan-ye (M.Ö. 58-31)'nin çekişmeleri, en çok Çin'in işine yarar. Çi-çi'nin kardeşi, ağabeyinin baskılarına dayanamaz ve Çin'e sığınıp yardım ister. Çin'in desteği ile Mogolistan'daki güçlerini derleyip toplar. O sırada ağabeyi, batı yöresinde başkaldıran toplulukların üstüne yürümektedir ve kısa sürede ayaklananları birliğin içine katmayı başarır.

M.Ö. 41 yılında, Çi-çi, Çinlilerle tutuştuğu bir savaşta ölür. Çi-çi, ulusalcılığı devlet siyasasına temel yapan ilk Türk devlet adamıdır. Kendisini ortadan kaldıracak Çin ordusunun saldırısını beklerken, halkına ve askerlerine şöyle konuşur:

“— Boyun eğmeyeceğiz! Çünkü bu,

bugüne dek şan ve onurla yaşamış olan atalarımıza karşı yapılabilecek hiyanetlerin en büyüğü olur. Atalarımız, bize bu geniş topraklarla birlikte özgürlük ve bağımsızlığımızı emanet ettiler. Savaşçılığımız ve atıcılıktaki ustalığımızla yabancıları tir tir titreten bir ulus olduk. Korumakla görevli olduğumuz bütün bu emanetleri yoksul bir yaşam uğruna feda edemeyiz. Hepinizin de bildiği gibi, savaşta askerın yazgısı ölümdür. Biz ölsek de kahramanlığımızın şanı yaşayacak, çocuklarımız ve torunlarımız diğer kavimlerine fedişisi olacaktır.”

Pu-Nu adındaki yeni yabguyu (M.S.46-83) imparatorluk birliği içinde yer alan boyların bütünü tanımadı. 48 yılında imparatorluk, Doğu Hun İmparatorluğu ve Batı Hun İmparatorluğu diye ikiye bölünür. İki devleti de aynı sülâleden prensler yönetirler. Yalnız Batı Hun yabgusu, yeri

bakımından Doğu Hun yabgusundan daha bir üstündür.

93 yılında Batı Hun İmparatorluğu dağılır ve Hun boylarının büyük çoğunluğu, Doğu yabgusu An-Kou'nun yönetimine girerler.

Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu 216 yılında ortadan kalkar. Fakat Hun boyları IV. yüzyıldan başlayarak yeniden güçlenecek; Atilla'nın önderliğinde, orta Avrupa'ya kadar uzanan yeni bir imparatorluk oluşturacaklardır.

uygarlıkları üstüne

ESKİ Türkler için Türk yabgusu kutsalı, bu yüzden “Tanrı” diye anılırdı. Yönetim gücü tartışmasız ve kesindi. Büyük oğlu, yoksa büyük kar-

3. İLK TÜRK İMPARATORLUKLARI

HUNLARLA Çinlilerin giriştikleri savaşımın M.S. I. yüzyılın sonlarına rastlayan dönemde, imparatorluğun temelleri de sarsılmaya başlamıştır. Eski düşman Çin, Hunlara gittikçe sıkıştırır; koruması altına aldığı birçok küçük küçük topluluklar, bağımsızlık ardına düşerler. Önceleri Vu-sunlar ve Lu-Lanlar, Hunlara karşı cephe alır; Ting-lingler ve diğerleri de onları izler.

Bu küçük toplulukların güçleri önemlidir, ama Hun imparatorluğuna karşı başkaldırmaları, egemenliğin giderek etkinliğini yitirdiğinin bir kanıtı olur. Ardından imparatorluk ailesi içinde taht yünden de kavgalar çıkar ve yıpranma, doruk noktasına ulaşır.

İki kardeşin, Çi-çi (M.Ö. 56-36) ile kardeşi Şan-yu Huhan-ye (M.Ö. 58-31)'nin çekişmeleri, en çok Çin'in işine yarar. Çi-çi'nin kardeşi, ağabeyinin baskılarına dayanamaz ve Çin'e sığınıp yardım ister. Çin'in desteği ile Mogolistan'daki güçlerini derleyip toplar. O sırada ağabeyi, batı yöresinde başkaldıran toplulukların üstüne yürümektedir ve kısa sürede ayaklananları birliğin içine katmayı başarır.

M.Ö. 41 yılında, Çi-çi, Çinlilerle tutuştuğu bir savaşta ölür. Çi-çi, ulusalcılığı devlet siyasasına temel yapan ilk Türk devlet adamıdır. Kendisini ortadan kaldıracak Çin ordusunun saldırısını beklerken, halkına ve askerlerine şöyle konuşur: "— Boyun eğmeyeceğiz! Çünkü bu,

bugüne dek şan ve onurla yaşamış olan atalarımıza karşı yapılabilecek hiyanetlerin en büyüğü olur. Atalarımız, bize bu geniş topraklarla birlikte özgürlük ve bağımsızlığımızı emanet ettiler. Savaşçılığımız ve atıcılıktaki ustalığımızla yabancıları tir tir titreten bir ulus olduk. Korumakla görevli olduğumuz bütün bu emanetleri yoksul bir yaşam uğruna feda edemeyiz. Hepinizin de bildiği gibi, savaşta askerın yazgısı ölümdür. Biz ölsek de kahramanlığımızın şanı yaşayacak, çocuklarımız ve torunlarımız diğer kavimlerinefendisi olacaktır.”

Pu-Nu adındaki yeni yabguyu (M.S.46-83) imparatorluk birliği içinde yer alan boyların bütünü tanımadı. 48 yılında imparatorluk, Doğu Hun İmparatorluğu ve Batı Hun İmparatorluğu diye ikiye bölünür. İki devleti de aynı sülaleden prensler yönetirler. Yalnız Batı Hun yabgusu, yer

bakımından Doğu Hun yabgusundan daha bir üstündür.

93 yılında Batı Hun İmparatorluğu dağılır ve Hun boylarının büyük çoğunluğu, Doğu yabgusu An-Kou'nun yönetimine girerler.

Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu 216 yılında ortadan kalkar. Fakat Hun boyları IV. yüzyıldan başlayarak yeniden güçlenecek; Atilla'nın önderliğinde, orta Avrupa'ya kadar uzanan yeni bir imparatorluk oluşturacaklardır.

uygarlıkları üstüne

FSKİ Türkler için Türk yabgusu kutsalı, bu yüzden “Tannkurt” diye anılırdı. Yönetim gücü tartışmasız ve kesindi. Büyük oğlu, yoksa büyük kar-

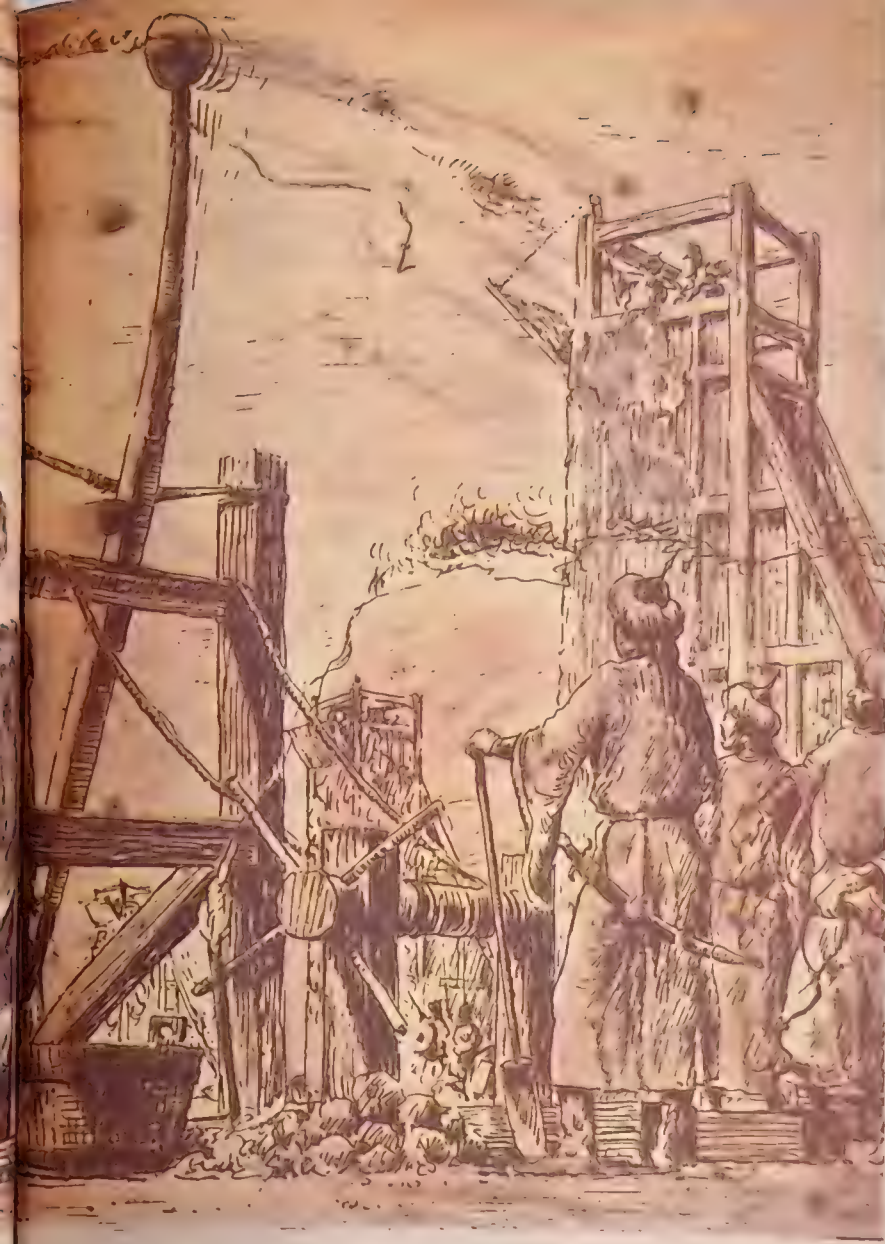

deşi veliaht ve aynı zamanda doğu ülkelerinin ilbay'ı (valisi) olurdu. Batı ülkeleri de imparatorluk ailesinden bir prensin yönetimine bırakılırdı. Merkez bölgesinin yönetimi ise, yabgu'nundu.

İmparatorlukta en büyük geçim kaynağı, hayvançılıktı. Buna bağlı olarak silah ve deri işleri de sanayiın en ileri kollarını oluştuyordu. Lüks eşya, Çin'den getirilirdi. Çocukluk, ülkeye "ganimet" olarak girer, barış sırasında da değiş-tokuş yoluyla satın alınırdı. Ülkedeki yaşam koşulları sert ve acımasızdı; kadınlar da, erkeklerin yanı sıra yorucu çalışmalara katılırlardı.

Türk toplumu aristokrat (soylu) bir toplumdur. Büyük askerî makamlar, soylu ailelerin tekelindeydi ve babadan oğula geçmesi gelenekleşmişti. Bu aileler vergi vermezlerdi. Subaylık tümenbeyi, binbaşı, yüzbaşı, ellibaşı rütbelerine ayrılmıştı; en son onbaşılar gelirdi. Bunlar adlarının gösterdiği sayıda atıyla komuta ederlerdi.

Hun ordusu, dünyanın en kalabalık ve en savaşçı ordusuydu. Her Türk erkeği savaşçı sayılır ve askerî eğitime tâbi tutulurdu. Askerler ok, yay, kılıç ve bıçakla donanırlardı. Türklerin demirden yaptıkları silahlar çok ünlüydü ve komşularının silahlarından kat kat üstündü. Türklerin

*Çin sınırlarına
ve yakın
komşularına
yaptıkları
saldırıları...*

ok çekişleriyle hiçbir kavim yarışamazdı.

Hunlar doğaya (tabiata) taparlardı: En büyük tanrıları, Gök Tanrısı'ydı. Çok yetkin bir ulus olarak tanınmışlardı. Dünyaya egemen olmak için yaratıldıklarına inançları tamdı.

"Yabgu", "Kağan" ve "Han" diye anılan önderlerinden başka "Büyük Kurultay" dedikleri bir soylular meclisi de vardı ama bu mecliste de son söz, yine yabgu'nundu.

Türklerin en büyük özellikleri, örgütleşmede gösterdikleri ustalıktı. Coğrafya uzaklıkları hiçbir zaman onları etkileme-

miştir. En uzak ülkelere ayak basar basmaz sanki yüzyıllarca buralarda yaşayıp bu ülkeleri yönetmişlercesine tam bir uyumla devleti düzene sokarlardı. Dinsel hoşgörüler, bütün Asya'da biliniyordu. Egemenlikleri altına aldıkları ulusların dinlerine, gelenek ve göreneklerine kesinlikle karışmamışlardır. Fakat vergilerini hiç aksatmadan almayı da eksik etmemişlerdir.

Egemenliklerine karşı herhangi bir başkaldırı, acımasızdılar ve şiddetle bastırırlar, aman vermezlerdi. Yabancı kavimlerden asker almazlar, o çağlardakinin aksine paralı asker de kullanmazlardı. Türk

ordusu, ulusal bir orduydu ve güçlü olmalarının nedenlerinin başında bu geliyordu.

«oğuz destanı»

TÜRK-HUN Devletini büyük bir imparatorluk haline getiren yabgu Mete'nin anısı, söylenceleşmiş ve hakkında Türklerin ortak ürünü olan "Oğuz Kağan - Han Destanı" oluşarak ölümsüzleştirilmiştir. "Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz olarak geçen kişi, Mete'den başkası değildir.

"Oğuz Destanı"nda Mete'nin Çin'e, Hint'e, Avrupa'ya ve Kuzey Asya'nın buzlu ülkelerine kadar uzanan fetihleri dile getirilmekte, üstün kişiliği kutsallaştırılmaktadır. Destan, Türk destanlarının en eski ve en ünlüsüdür. "Ergenekon Destanı" gibi Türk ulusunun tarihsel yazgısı ve yapısını açıklamaktadır. Özetle şudur:

"...Günlerden bir gün, Ay Kağan, bir erkek çocuk doğurur. Çocuk kara saçlı, kara kaşlı, elâ gözlü, kırmızı ağızlıdır. Perilerden de güzeldir. Çocuk, anasından yalnız bir kez süt emer, bir daha emmez. Konuşmaya başlar. Çiğ et ve şarap ister. Kırk gün içinde büyür, yürür, oynar, ata biner ve geyik avına çıkar. Günler ve geceler sonrasında yiğit bir bahadır olur.

Oğuz Kağan denen bu bahadır, bir gün Tanrıya yakarırken, ansızın çevre zindan kesilir. Gökten bir ışık iner. Bu ışık, aydan da, güneşten de daha aydınlıktır. Oğuz Kağan bu aydınlığın içinde bir kız görür. Kız çok güzeldir. Yüzünde ateşli, ışık saçan bir beni vardır. Kutup Yıldızı gibidir. Gülse, mavi gök de güler, ağlasa mavi gök de ağlar.

Kızı görünce Oğuz Kağan'ın aklı başından gider. Kıza o an vurulur, sever, alır. Kız, Oğuz Kağan'a üç erkek çocuk verir: Birincisi Gün, ikincisi Ay, üçüncüsü de Yıldız adlarını alırlar.

Oğuz Kağan, günlerden bir gün yine ava çıkar. Golün kıyıcığında bir ağaç görür. Bu ağacın kovuğunda da bir kız oturmaktadır. Çok güzeldir. Saçları bir ırmağın akışını, dişleri incileri andırmaktadır. Gözleri, göklerin mavisindendir.

Kızı görünce Oğuz Kağan'ın aklı başından gider. Kıza o an vurulup sevdalanır. Onu da alır kendine, eş yapar. Bu kız da Oğuz Kağan'a üç erkek çocuk doğurur. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne de Deniz adı verilir.

O çağlarda ülkenin sağ yakasında Altın Kağan dedikleri bir kağan vardır. Altın Kağan, Oğuz Kağan'a elçi gönderir. Pekçok altın ve gümüş de yollar elçisiyle. Yanı sıra, pek çok kız, yakut ve inciler de sunar. Oğuz Kağan'a saygı gösterir. Oğuz Kağan, Altın Kağan'ın boyun eğmişliğini kabul eder. Sonra kırk gün yürür, Buz Dağı denen bir dağa gelir. Çok soğuktur. Çadırını kurdurur.

Tanyeri ağarırken Oğuz Kağan'ın çadırına günışığı gibi bir aydınlık girer. O ışıktan göktüylü, gökyeleli, büyük bir erkek kurt çıkar ve Oğuz Kağan'a:

— Ey Oğuz, bundan böyle senin önünde ben yürüyeceğim! der.

Oğuz Kağan çadırlarını toplatır, yola koyulur. Ordusunun önünde göktüylü, gökyeleli büyük erkek kurt yürümektedir. Ordu, kurdun izinden yürür.

Nice günler ardından sonra kurt durur Oğuz Kağan da ordusunu durdurur. Durdukları yerde İtil dedikleri bir ırmak vardır. Oğuz Kağan düşmanlarla karşılaşır. Savaş çetin geçer. Okla, kılıçla göğüs

...durmaksızın savaşarak bitmez tükenmez çekişmeler içinde...

*Yeni gelen
göçlerin
insanları
sonradan
yerli halkla
kaynaşıp...*

göğüse vuruşulup cenk edilir. İtil'in suyu düşman kanından kıpkırmızı akar. Oğuz kağan düşmanlarını yenilgiye uğratar.

Göktüylü, gökyeveli kurt yine öne düşer. Oğuz Kağan'ı Sind ülkesine götürür. Oğuz Kağan, burada da çok düşmanlarla dövüşür, yener ve bu ülkeyi de kendi topraklarına katip geri döner.

Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, boz saçlı, çok akıllı bir "koca" da vardır. Bu yaşlı kişi anlayışlı ve doğru bir adamdır, Oğuz Kağan'ın veziri olup adı da Uluğ Türk'tür.

Uluğ Türk, günlerden bir gün düşünde bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Bu altın yay gün doğusundan gün batısına kadar uzanmaktadır. Üç gümüş ok da kuzeye doğru gitmektedir. Uluğ Türk, uyanıktan sonra düşte gördüklerini Oğuz Kağan'a anlatır:

— Ey Kağanım, yaşam sana hayırlı olsun, Gök Tanrı, düşümde gördüğümü yerine getirip gerçekleştirsin! Dilediği yeri sana versin!.. der.

Oğuz Kağan, Uluğ Türk'ün sözlerini beğenir, öğüdünü tutar, oğullarını toplar:

— Gönlüm av diliyor... der. Kocadım, gücüm kuvvetim kalmadı. Gün, Ay ve Yıldız; siz, doğu yakasına varın. Gök, Dağ ve Deniz; siz de batı yakasına varın!..

Bunun üzerine Oğuz Kağan'ın oğullarının üçü doğu yakasına, üçü de batı yakasına giderler. Gün, Ay ve Yıldız birçok geyik, kuş ve benzeri avları avladıktan sonra yolda bir altın yay bulurlar. Alıp babaları Oğuz Kağan'a getirirler. Oğuz Kağan buna çok sevinir. Yayı üç parçaya böler ve:

— Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun!.. der.

Gök, Dağ ve Deniz de birçok geyik, kuş ve benzeri avları avladıktan sonra geri

Türkleri: demirden yaptıkları silahlar çok ünlüydü ve üstündü.

dönerlerken yolda üç gümüş ok bulurlar. Okları alıp babalarına getirirler. Oğuz Kağan sevinir. Okları üç küçük oğlu arasında pay eder.

— Ey küçük kardeşler, bu oklar da sizlerin olsun!.. der.

Oğuz Kağan bundan sonra Ulu Kurultay'ı toplar, halkı da çağırır. Büyük der-

nek kurdurur. Yurdunu oğulları arasında pay edip onlara verir ve der ki:

— Ey oğullarım! Ben çok yaşadım, çok savaşlar gördüm, çok ok attım, çok ata bindim. Düşmanlarımı ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Gök Tanrı'ya borcumu da ödedim. İşte yurdum, işte sizler, şimdi onu aramızda bölüştürüyorum..."

4. ESKİ DÖNEMLERE GENEL BİR BAKIŞ

ALTAY kavimleri (Türkler ve kardeş kavimler), tarihin daha kaydetmediği fakat yazılanlarla anlatılardan öğrenilebildiği dönemlerde; Önasya, Uzakdoğu, güney Asya ve doğu Avrupa'da birçok kavimlerle ilişkilerini sürdürerek yaşamışlardır. "Altaylı" adıyla anılan bu kavimlerin başında gelen Türkler, daha tarihten önceki dönemlerde Tıyânşan dağlarıyla Aral ve Hazar arası kalan yörelerde yaşamalarını sürdürmüşler ve komşu olan kavimler de bu elleri Türklerin anavatanı olarak kabul etmişlerdir.

Geçmiş dönemlerin Şu, Subar, Kumith, Türk, İçgil, Gur gibi kavimleri genelde önemli roller oynamışlardır. M.Ö. II. bin yılında ise, batıdan, Hind-İran kavimleri gelmeye başlamış ve bunlar "Maşrik Pa-dışahlığı" topraklarına barışçıl yollarla sızarak batı Türkistan'da Horezm, Sogd, As kolonilerini oluşturmuşlardır. Bu ilk aryanî göçlerinin de bazı durumlarda bir tür istilaya dönüşmüş olması da mümkün-

dür. Çünkü Şu (Çu) ve Saka (Yakut)ların yabancı fatih kavimlerce zorlanıp doğuya ve kuzeye doğru sürüldüklerine dair anlatılar ve Çin'de devlet kuran Çu'ların, bu Şu'ların Uzakdoğuya giden bir kolu olduğu üzerine kanıtlar vardır.

Aryanî kavimlerinin göçleri ve sızmalarının Ortaasya'daki uygar yaşamın daha da gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Fakat yine de bilinen gerçek, Altay kavimlerinin madenciligi ve demir işlemede öncesinde de bildikleridir. Altay kavimleri, gerçi atlı bir ulustular; ne var ki yönetim; demirci, zanaatçı, bilgin ve düşmanları tılsımlı taşlarla yenmesini bilen ve kehanette (geleceği görmede) usta bir "tarhanlar" topluluğunun elindeydi. Sorunlar, bunların hakemliğinde çözülüyor, ülke adaletle yönetiliyordu. Herodot'un "Tarih"inde yazdığı gibi, "Türkler, Altaylıların daha başlangıçta yarı göçebe olarak yaşayan demirci ve kahin bir topluluğu-

dur. Bu demirci hakemler, yaptıkları silahlara sarılarak ordularını başma geçtikleri zaman, dünyayı ellerine geçiren devletler kurmuşlardır."

dönemdeki temel olaylar

YUNANLILARIN M.Ö. VII. ve VIII. yüzyıllarda Skit adı altında birleştikleri bu Altay (Tıyânşan) kavimleri, başlarında İranlılarca "Saka", Çinlilerce "Se" diye adlandırdıkları bir kavim olduğu halde; doğuda Çin sınırından, batıda Karadeniz ve Tuna'ya kadar uzanan bölgede büyük bir devlet kurmuşlardı. Fakat bunlar, doğu Avrupa'da ancak bir egemen tabakayı oluşturdularından, uyrukları olan ve kendilerine uygarlık bakımından üstün İran ve Slav kavimleri arasında eriyorlardı. Buna karşılık, bir aralar Küçükasya'ya da çıktılar. M.Ö. 626-25 yıllarında bu devlete İranlı Medyalılarca Küçükasya'da, Zile'de indirilen beklenmedik bir darbeden doğuda Çinliler de yararlanıp doğu kesimlerini işgal etmişlerdir. Bu da bilinen ve dünyaya egemen Türk devletinin tarihine ait Yunan,

İran, Asur ve Çin kaynaklarına geçen ilk büyük olaydır. Argım-pay Skitleri, Sakaların Ortaasya'da bağımsızlıklarını koruyan başlangıç kolları olsa gerektir.

Sakalara indirilen darbe (625), Onasya İranlılarını canlandırmıştır. M.Ö. VI. yüzyıldan yine M.Ö. I. yüzyıla kadar geçen dönem içinde, Aryani kavimler, güneybatı Asya'dan Ortaasya'ya İranlılar ve diğer Aryani kavimlerle durmaksızın saldırmışlardır. Ahemen şahları, sonra Makedonyalı İskender ve ardılları; şimdiki Afganistan'ın kuzeyinde İranlı Baktra kavminin yaşadığı yerleri, (Balh çevresini) merkez edinerek güney Türkistan'ın başkenti Semerkand'a girip taş taş üstünde bırakmamışlar. Uygar ve siyasal yaşamı Hindistan yakınındaki ülkelere taşımışlardır.

Bu, Maveraünnehir'deki İranlıların bir Aryani yönetimin korunması altında birleşmesi olayıydı. Ama, buralarda Akhemenlerin ve Yunanlıların istilâ alanları Sırderya'nın kuzeyinden öteye geçememiştir. İstilâlar; Amuderya ve Sırderya, Talas ve Çin yörelerinde yarı göçebe, yarı uygar yaşayan Türk topluluklarını kuzeye ve doğuya çekilme zorunda bırakmışsa da Talas ve Çu yakalarında yaşayan yirmitüç

...Batı'da Karadeniz'e kadar uzanan bir devlet kurmuşlar ve...

Türk ya da yirmiiki Türkmen aşiretinin yabancı egemenliğini kabul ederek eski yerlerinde kaldıkları bir gerçektir. Maveraünnehir'de de önderleri Yabgu adını taşıyan Kanglar, egemenliklerini sürdürmüşlerdir.

öbür türk kavimleri

TÜRK kavimlerinin İran ve Yunan istila alanlarında kalanları, bu kavimlerin uygarlıklarını benimsedikleri halde, yabancı istilânın Tiyanşan'ın kuzeyinde ve doğusunda kalanları; özellikle Sakalar, istilâcıları batı Türkistan'dan atmak için hazırlandılar. M.Ö. III. yüzyılda bu hareket Hun (Kun)ların yönetiminde büyük bir devlet kurulmasına ve bunun da M.Ö. 117'de Hazar Denizi'ne ve Pamir yaylalarına kadar uzanan bölgelere yayılmasına etken oldu. Milattan sonrasında Hun devletinin ağırlık merkezi batıya, doğu Avrupa'ya doğru kaydı. Hunların temel güçlerini Oğuz, Ogur, Kemak (Kıpçak) ve Kang'lar oluşturunuyordu ve batıya kaydıktan sonradır ki, bunların Moğolistan dolaylarında kalanları Tokuz-oguz, Ongur (On Uygur), Kay ve Kun gibi adları taşımayı sürdürdüler.

Eski Türk anlatılarının İran - Hazar o-
lanında "Türk" ile "Oğuz" arasında ege-
menlik talsımı yüzünden uzun çarpışmaların geçtiği ve Uluğ Türk'ün bu Oğuz Yab-
guları yanında deneyli ve bilgili bir danış-
man olarak bulunduğuna dair hikayelerle
Kun devleti döneminde orta Tiyanşan'ın
Saka-Şu-Türk topluluklarının egemen
Oğuz-Ogur toplulukları yanında ikincil de-
receye inmiş olduğunu anlatan belgeler de
vardır. Devletin kuruluşu ve genişlemesi
sonucunda Sakalarla Yueçiler ve onlar-
dan Kuşanlarca yıkılmaya zorlanmış Gre-
ko-Bakhtria devleti tarihe karışmıştır.

Yeniden canlanan ve dünyayı ele geçir-
meye kararlı Türk kavimlerinin Ortaas-
ya'nın güneyine gidenleri, bu kez yeni bir
durumla karşı karşıya gelirler. Ülkeler fet-
hi sırasında, bu eller, Aryani kavimlerce
iskan edilmiştir. Maveraünnehir'e ve
Bakhtria'ya, oradan Horasan'a giren
Türkler, zaman geçtikçe bölge, İranlı öge-
lerden yutulmak tehlikesine uğrar. Saka-
ların kendi adlarıyla Sakastan dedikleri
ülkeye gelenleri ve Belüciistan yakasına
geçenleri, doğu Türkistan'dan bazı Tibet
öğelerinin de beraberlerinde getiren Kuşan-
ların ve Akhunların kuzey Hindistan'a
geçenleri de birkaç yüzyıl sonra ulusallık-
larını yitirerek o ellerin halklarına karı-
şırlar.

Nice büyük olaylardan sonra, Çin-
Bakhtria ve Çin-İran ticaret yolları açılır.
Çin-Bakhtria yolu, Balh, Pamir, Yarkent
Hoten dolayları birçok Hind-Aryan
topluluklarını kendine çeker.

Greko-Bakhtria devletinin yerinde Ku-
şan devletini kuran ve Hindlilerce Tu-
ruşka (yani Türk) diye adlandırılan Orta-
asya fatihleri önderleri Kanuşka yöne-
timinde Buda dinini kabul ederler. Olay,
bu dinin Ortaasya ve Uzakdoğu'ya yay-
gınlık kazanmasında önemli bir etkindir.
Bilindiği gibi Budizm (Buda dini) Ortaas-
ya'nın Şamanizmi sırasında türemiş bir
dindir ve "şaman" sözcüğü de rahip anla-
mına sanskritçedeki "çramma" sözcüğün-
den değiştirilme "şamana"dan gelip
"Kam" dinine ad olmuştur.

arsaklar

ÖNASYA'DA ve o sıralar İran'da
egemenlik, kökeni bakımından bir
Skit soyu olan Arsakların eline geç-
miştir. (M.Ö. 250-226) Sulâlenin kurucusu
olan Arsak, III. yüzyılda olduğu gibi
Milâddan önce de Ogurca yanından Hazar
Denizi'ne dökülen Amuderya nehrinin Sa-
rıkamış çukurunun aşağı kesiminde yaşa-
yan göçebe Dahae (ya da Dae) kaviminin
Aparn ya da Parn kabilesinden gelmezdi.

Sınırlarını Türklerin akınlarına karşı korumak
için uzun ve sağlam sedler yapıyorlardı.

Ortaasya'nın güney sınırlarına yakın yörelerde yaşayan bir aile...

Daha ilerleyle yaşayan Derbikler ve Massagetler de, Herodot'a göre, güneşe tapmışlardır.

Arsak'ın güç kaynağı Skitler, saldırı hedefleri de uygar İran kavimleri idi. İranlı Partları boyundurukları altına alarak adlarını da kavim adı olarak kabul eden Arsaklılar; kısa sürede, Amuderya'dan ve İndus'tan Önasya'daki Fırat nehrine kadar uzanan ülkeleri fethettiler. M.O. 53 yılında, Karrahae'da Romalıları yenen ünlü komutanları Craussus'un ölümüne neden olan yengileri kazandı. Bu olay, Ortaasya'da Hun ve Kuşanların egemenlikleri döneminde bu iki devletin kuruluşu ve doğudan gelen göçler dolayısıyla batı Türkistan'da toplanan nüfus artıklığının, (özellikle göçebe alanlarındaki nüfusun) İran'a kayması demekti. Fakat doğuda arkasını Amuderya'ya dayayan bir İran-Arsaklılar devletinin kurulması, Türkistan'da tüccar İranlı topluluğunun gitgide çoğalmasına neden olmuştur.

Böylece doğudan Çin, güneyden Hind ve batıdan da İran topluluklarının taciriyle uygarlık etkinliklerinin bir araya gelmesi sonucu, Ortaasya'da uygar yaşam büyük bir hızla ilerlemiştir. Makedonyalı İskender'in gelişinde, Türkistan'da kent yaşamı yeni yeni belirgin bir düzeye varmaya başlıyordu. Oysa, M.O.138-115 yıllarında Türkistan'da bulunan Çinli Çi-ang-Kian, her iki Türkistan'da çeşitli

kentler görmüş, yalnızca Fergane'de 70 kadar il ve ilçe, bulunduğunu yazmıştır.

Batı ile doğunun Türkistan'daki ilişkileri sonunda uygarlığın diğer alanlarda da büyük ilerlemelere yol açması doğaldır. Son antik sanatla Uzakdoğu, Hind ve Türkistan'daki yerli sanat birleşmiştir. Kara ticaret yolunun açılması ve çeşitli kavimlerin Türkistan'da birbirleriyle ilişkileri kurmalarının önemi bu bakımdan büyüktür. Çinliler, Fergane'den üzüm ve yonca tarımını, iyi cins at yetiştirmeyi; Ferganeliler de Çinlilerden altın ve gümüş işçiliğini ve güzel silahlar yapmasını, çiniçilik ve cam sanayini öğrenmişlerdir.

Çinlilerin ipekçiliği Türkistan'da da gelişmiş ve VI. yüzyılda "Sogd ipeği" alabildiğine ün kazanmıştır.

türk boyları

TU-cü (Türk)'lerin beyaz ırktan olduğu Çin kaynaklarının belgelerinden ortaya çıkmaktadır. Karluklar ve Göktürk Devleti'nin Batı bölümünde tekrar ortaya çıkan öbür Türk kavimlerinin de beyaz ırktan oldukları bilinmektedir.

Güney'de kalan diğer Hyong-nu kavimlerine gelince; Çinlilerin bunları kendilerinden farklı ve çukur gözlü gördükleri belirtilir. Bununla beraber sürekli olarak

yalnızca Çinlilerle değil, Kuzey-Doğudan ve doğudan gelen Moğol ve Tunguzlarla ilişkide olan bu bölgedeki kavimlerin ırksal saflıklarını koruyabilmeleri mümkün bölgedeki kavimlerin ırksal saflıklarını koruyabilmeleri mümkün görülemez. Güneydeki Hun kavimlerini, aslen beyaz fakat bölgede kalmaya devam ettiği sürece giderek Moğol çizgileri edinmeye mahkûm kavimler olarak tanımlayabilmektedir.

Zamanla Mogollar büyük bir imparatorluk haline gelince, batıya doğru yayılacaklar ve Türklerle karışacaklardır. Moğol yayılmasından sonra özellikle Hazar kuzeyinde, İtil boylarında oturan Türklerin derece derece Mogollaşmasına tanık olunacaktır. Buna karşılık, Batı Türkistan'da oturanlar ve Türkiye'ye gelmiş olanlar ırksal saflıklarını koruyabileceklerdir.

Haklarında herhangi bir bilgimiz olmadan, yalnız adları bilinen başka Türk kavimleri de vardır. Bunlar aşağıda katıldıkları büyük topluluklarla birlikte gösterilmiştir:

A-jo	Kırgız boyu
A-li-che	Türkeş boyu
Aou-tse	9 Uygur boyundan biri
A-pa	Tölös boyu
A-po-se	Uygur boyu
A-si-ki	Onok'lardan (Nuşepi)
A-shih-na	Türk obası
A-shih-te	Türk obası
Atieh	bak A-pa
Ai	Uygur obası
Ai-yeh-wu	Tölös obası
Ao	Hyung-nu obası
Ba-hi-mi	Hyung-nu boyu
Che-cho-ti	Onok'lardan (Tulu)
Ch'ang	Hyung-nu obası
Che-lan	Hyung-nu obası
Ci-hu	Hyung-nu boyu
Çi-gu	Hyung-nu boyu
Chi	Hyung-nu boyu
Ch'i-sih	Türkeş obası
Ch'iao	Hyung-nu boyu
Chieh-li	Uygur obası
Chih	Türk obası
Chou-ni-che	Onok'lardan (Tulu)
Ch'ü-fu	Hyung-nu boyu
Ch'ü-lan-ch'u	Hyung-nu boyu
Chu-wu	Kırgız obası
Chuan-ch'ü	Hyung-no boyu
Du-bo	Hyung-no boyu
Ding-ling	Hyung-no boyu
Dzi-lu	Hyung-no boyu
Fu-lu	Hyung-no boyu
Fou-li-kiu	Tölös boyu
Fou-lo-pou	Tölös boyu

Günümüz Türkiye'si Türklerinden iki çocuk

H'i	Hyung-nu boyu
H'yen-bi	Sienpi'ler
Hyung-nu	Hyung-nu boyu
Hei-nan	Hyung-nu boyu
Hei-lien	Hyung-nu boyu
Hei-nai	Hyung-nu boyu
Hie-kie	Tölös boyu
Hou-lou-ou	Onok'lardan (Tulu)
Hou-sie	Tölös boyu
Hou-tou-ko	9 Uygur boyundan biri
Hou-wen-sou	9 Uygur boyundan biri
Ho-sa	Türk boyu (Hazarlar)
Hsi-su	Türk bolu
Hsi-yeh-wu	Uygur obası
Hsieh-sa	Türk obası
Hsien-hsien	Hyung-nu obası
Hsing	Hyung-nu obası
Hsü	Kuzey Hyung-nu obası
Hsü-lien-t'i	Güney Hyung-nu obası
Hui-ho	Uygurlar
Hun	Tölös boyu
Hu-lu	Hyung-nu boyu
Hu-yen	Hyung-nu boyu
H'yen-yün	Hyung-nu boyu
Huo-pa	Türk obası
İ-li-tieh	Sir-Tarduş obası
Ki-ye-ou	9 Uygur boyundan biri
Ko-lo	Türk obası
Ko-sa	9 Uygur boyundan biri
Ko-lo-lou	Karluklar
Ko-chou	Onok'lardan (Nuşepi)
Kuo-li-kan	Tölös boyu (Kurikanlar)
K'i-pi-yu	Tölös boyu
Kiu-lo-pou	Uygur obası

Kiu-pi-che	Türk obası
K'o-t'u-shih	Türk obası
K'u	Türk obası
Ku-ku	Hyung-nu obası
Ku-su	Türk obası
Ku-lun-wu-ku	Tölös obası
Kun'i	Uygur obası
Lang	Hyung-nu obası
Lu-li	Hyung-nu obası
Lu-shih-pi	Türk obası
Lu-shui	Hyung-nu boyu
Lung	Hyung-nu boyu
Mo-ho-t'u	Türk obası
Mo-ko-si-ki	9 Uygur boyundan biri
Mo-lo	Karluk boyu
Mo-ho	Türk obası
Nu-che-pi	Onok'ların batıdaki 5'li grubu
No	Hyung-nu boyu
Nu-erh-kan	Türk obası (Nurkân?)
Ou-ho	Uygurlar
Pa-sai-kan	Onok'lardan (Nuşepi)
Pa-si-mi	Basmiller (Ba-hi-mi)
Pa-yeh-kou	Tölös boyu (Bayırku)
Pei-sih	Hyung-nu obası
Pi-che	Türk obası
Ping	Hyung-nu obası
P'o-fu	Karluk boyu
Pou-kou	Tölös boyu
Pu-tu-ken	Hyung-nu boyu
Sai-ni	Hyung-nu boyu
Sha-t'o	Türk boyu (Cha-t'o)
Se-kie	Tölös boyu
Sie-yen-t'o	Sir Tarduşlar, Tölös boyu

Ortaasya'nın güneyinden örnek tipler.

Türk soyunun çeşitlenmeleri: Ortaasya'nın uç kesiminden iki kadın...

Günümüz Ortaasya Ötemiş kadını

So-ko	Türkeş boyu	Tou-k'i-che	Türkeşler
Sou-lou-kie	Tölös boyu	Tou-kiue	Türkler
She	Türk obası	Tou-lou	Onok'ların doğudaki 5'li grubu
Shih-su	Güney Hyung-nu boyu	Tou-lou-ou	9 Uygur boyundan
Shu	Hyung-nu obası	Tou-po	Tölös boyu
Sih	Türk obası	Tu-cüe	Türkler
Sih-li	Türk obası	T'un	Hyung-nu boyu
T'a	Türk obası	Tu-yü-hun	Hyung-nu boyu
Ta-che-li	Karluk boyu	Vu-sun	Usun kavmi
Ta-pa	Türkeş obası	Wei	Hyung-nu boyu
Ta-shui	Hyung-nu boyu	Wu-chih	Türk obası
Tang	Hyung-nu boyu	Wu-lan	Hyung-nu boyu
Tang-yü	Hyung-nu boyu	Wu-mo	Uygur obası
Tch'ou-mi	Türk boyu	Yen	Türk obası
Tch'ou-mou-k'un	Onok'lardan (Tulu grubu)	Yü-vin	Hyung-nu boyu
Tch'ou-yüe	Türk boyu	Yue ban	Hyung-nu boyu
Tie-le	Tölösler	Yue-ci	Batı kavmi
T'iao	Hyung-nu boyu	Ye-da	Eftalitler
To-lan-ko	Tölös boyu (Telangut)	Yen-mien	Tölös boyu
T'ong-lo	Tölös boyu (Tongra)	Yo-lo-ko	9 Uygur boyundan

9. Uygur boyundan
Tölös boyu
Türk obası

bugünkü
türk toplulukları

Aba	Altay Türkleri-Sagay
Abaklı	Özbek-Kineges
Abdal	Türkmen-Çavdur
Abin	Altay T.-Şor
Abla	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
Açamaylı	Özbek-Kineges
Açamaylı	Asbek-Karakalpık
Ac-Keşti	Altay Türkleri
Adak	Türkmen-Çavdur
Aday	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Adban	Kazak-Uluyüz
Afgan Türkleri	Afganistan'da
Afşar	İran Türkleri
Agıs	Kazak-Ortayüz-Argın-Kuvandık
Agamaylı	Özbek-Konrat-Oktamgalı
Agır	Türkmen-Er Sarı-Ok
Ağır-baş	Türkmen-Er Sarı-Ok
Ak	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
Ak	Türkmen-Er Sarı-Ok
Ak-bes	Kazak-Kıçiyüz-Alımoğlu-Karasakal
Ak-bilek	Türkmen-Çavdur
Ak-bora	Kazak-Ortayüz-Nayman
Akçistar	Altay T.-Beltır
Ak Çuvak	Kırgız-Tagay-Cirik

Ortaasya'nın güneybatısından diğer örnek
bir tipleme daha

Ortaasya'nın güneybatısından örnek tipler

Ak-Doğlat	Türkmen-Çavdur
Ak-Gökçe	Türkmen-Teke-Toktamış
Akı	Altay T.-Kızıl
Akkaş Türkmenleri	Suriye Türkleri
Ak-Kırmı	Türkmen-Yaymut-Küçük Tatar
Ak-Kongur	Türkmen-Teke-Toktamış
Akman	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
Ak-Mangıt	Özbek-Mangıt
Ak-Nazar	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Ak-Sofı	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Ak-Şur	Türkmen-Göklen-Senrik
Ak-Tamat	Altay T.-Teleut
Ak-Tana	Özbek-Konrat-Oynılı
Aktaş-Ayak	Türkmen-Teke-Ötemiş-Şaşayak
Ak-Taz	Kazak-Ortayüz-Nayman-Semiz Baganalı
Ak-Tonlu	Kırgız-Karatal-Kıtay
Ak-Yusuf	Türkmen-Teke-Toktamış
Alaca	Türkmen-Teke-Ötemiş-Şıçmaz
Alaca-Baş	Türkmen-Çavdur
Alaç	Türkmen-Er Sarı
Alaç	Türkmen-Sarık
Alaç	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Alakçm	Kırgız-Murat Ali
Alan	Türkmen-Salur-Karaman
Alaşa	Türkmen-Teke-Toktamış
Alibeklu	İran T.-Kaşkay
Alimoğlu	Kazak-Kıçiyüz
Alız	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybahti

Dağlık ve yüksek yaylalar geçmiştten bu yana Türklere yurt olagelir.

Allahyad
Almat
Altay Kışileri
Altay Türkleri
Altı-Ayak
Altun
Amale
Amancul
Ana-Bilgi
Ang
Andarcay
Appak
Ara

Kırgız-Tagay-Bugu
Altay-T.-Altay Kışiler
Altay Türkleri
Altay Muhtar Bölgesi, Hakas Muhtar Bölgesi
Kundur-Kasai
Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
İran T.-Kaşkay
Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Türkmen-Salur
Altay T.-Aç kesti
Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Cappas
Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
Altay T.-Altay Kışiler

Arap	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz	Aydurgaz	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Altun
Arday	Kırgız-Edigene	Aym	Türkmen-Teke-Toktamış
Argın	Kazak-Ortayüz	Ayıt	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
Argın	Altay T.-Kızıl	Aylu	Başkırt
Ank	Kırgız-Tagay-Bugu	Azeri	İran Türkleri
Arlat	Özbek	Azeri Türkleri	Azerbaycan, Rusya
Arlatlar	Türkmen-Teke-Toktamış	Baba	Kırgız-Tagay-Bugu
Arpalı	İran T.-Karapapah	Babanazar	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Maskar
Artyi	Altay T.-Koybal	Badanm	Türkmen-Sank
As	Kundur-Kaspulat	Baganalı	Kundur-Kaspulat-Nayman
Asak	Türkmen-Teke-Toktamış	Bagıs	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Asık	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz	Bağa	Türkmen-Yavmut-Şerif
Asık	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul	Bağış	Kırgız-Tagay
Aşrafı	İran T.-Afşar	Bağış	Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak
Atabay	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar	Bağış	Türkmen-Teke-Toktamış
Ata Uşağı	İran T.-Afşar	Bakal	Kırgız-Edigene
Atıgay	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın	Bakay	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Ayan	Kazak-Tagay-Bugu-Tenimseyit	Bakcan	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
Aydabul	Kazak-Ortayüz-Argın-Kuvandık	Bakır	Türkmen-Er Sarı-Ok

Altay Türklerinden örnek bir tipleme

Sovyetler Birliği, Çin, Afganistan ve Pakistan arasındaki bölgede yaşayanlar

Baktı	Kırgız-Tagay-Cirik-Üç Tamga	Bay-Ciket	Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey
Baktuberdi	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal	Baygunlu	Kundur-Kasai
Balık	Kırgız-Tagay-Bugun-Celden	Bayındır	Türkmen-Göklen
Balıkçı	Kırgız-Ortayüz-Nayman	Bayıs	Kazak-Or tayüz-Girey-Kara Girey
Balakçı	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday	Bayıs	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu
Balıkçı	Kırgız-Mündi	Baylar	Başkırt
Balıkh	Özbek-Konrat-Kır	Bayoğlu	Kazak-Kıçiyüz
Balkarlar	Kabartay Balkar S.S.C., Kafkasva	Bayraç	Türkmen-Sarık
Baltalı	Kazak-Ortayüz-Nayman	Bayramşahlı	Türkmen-Yavmut
Bargı	Kırgız-Edigene	Baysıyk	Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey
Bargı	Kırgız-İçkilik-Tayıt	Bay-Sofi	Türkmen-Teke-Toktamış
Barın	Özbek	Bay-Soyat	Altay T.Şor
Barm	Başkırt	Babkey	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
Barmak	Özbek-Konrat-Koştamgalı	Bek	Türkmen-Teke-Toktamış
Barzaklı	Türkmen-Sarık	Bek-Gazan	Türkmen-Salur-Karaman
Bassagar	Altay T.-Kızıl	Bekler	Türkmen-Teke-Toktamış
Bassız	Kırgız-Tagay	Bek-Sakar	Türkmen-Salur-Yalvaç
Başkırt	Orta Volga Bölgesi, Rusya	Bektemir	Türkmen-Çavdur
Baş Körül	Kırgız-Tagay-Bugu-Belek	Belek	Kırgız-Tagay-Bugu
Batan	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal	Beltir	Altay Türkleri
Bataş	Özbek	Berin	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmüz
Batrak	Türkmen-Yavmut-Çumı	Beriş	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Bavbek	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal	Beş Bala	Özbek-Konrat-Oynıl
Bavbek	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday	Beş Bala	Kazak-Ortayüz-Nayman
Bavbek	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı	Beş-Kabak	Kırgız-Kırk Oğul
Bayat	Türkmen-Göklen	Beş-Kempir	Kırgız-Tagay-Sayak
Bayat	İran T.-Kaşkay	Beşoyak	Altay T.-Şor
Baybaktı	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu	Bigendik	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumin

Bilgeçik	Özbek-Konrat-Kancagali
Bir Nazar	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Biyüm	Kırgız-Tagay-Bugu-Belek
Bıraş	Kırgız-Tagay-Bugu-Kıdık
Bogaca	Türkmen-Sank
Bola Sürü	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Boş Moyun	Kırgız-Togay Berdi
Boydalı	Kazak-Murat Ali
Bozaçı	Kazak-Ortayüz-Nayman-Semiz Baganalı
Bögöci	Türkmen-Çavdur
Bögür-Dag	Altay T. Koybal
Bölükbay	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Böri	Kırgız-Togay-Soltu
Börkimek	Kırgız-Tagay-Bugu
Buçay	Kazak-Murat Ali
Budı	Kazak-Ortayüz-Kıpçak
Buganay	Kırgız-Edigene
Bugu	Kazak-Kıciyüz-Bayoğlu-Baybaktı
Bukgaça	Kırgız-Tagay
Bulatçı	Türkmen-Göklen
Buptay	Kazak-Ortayüz-Nayman
Burkaz	Kazak-Uluyüz-Duvlat
Burkut	Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak
Burunçuk	Özbek
Bustan	Türkmen-Çavdur
Bustan	Kırgız-İçkilik-Kisek
Bustugas	Kırgız-Togay Berdi
Busurman	Kırgız-İçkilik-Nayman
Buşman	Kazak-Kiciyüz-Alimoğlu-Karasakal
	Kazak-Kiciyüz-Alimoğlu-Karasakal
	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci

Türkistan Türkleri: Örnek bir Türk kıızı

Türkler uzun süren bir göçebelik yaşamından sonra yerleşik düzene geçmişler ve toprağı uğraş edinmişlerdir.

Pamuk toplayan Türkmenler

Bükeceme	Kırgız-Karatal-Kıtay	Cadık	Kazak-Ortayüz-Girek-Uvak Girey
Bükeçli	Özbek-Konrat-Oktamgalı	Cafarbay	Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı
Bükevil	Türkmen-Er Sarı	Cagaybaylı	Kundur-Kaspulat-Nayman
Bükrü	Türkmen-Teke-Toktamış	Cagaybaylı	Kazak-Kıçiyüz-Yedi Urug
Bülek-Tal	Kırgız-Mündi	Cahan-Kulişahlı	İran T.-Afşar
Büler	Başkart	Calayr	Kazak-Uluyüz
Bürçen	Başkart	Calman	Kazak-Ortayüz-Semiz Baganalı
Büyük-Açm	Altay T.-Kızıl	Calalılı	İran T.-Afşar
Büyük Boygoda	Altay T.-Koybal	Canahmetli	İran T.-Karapapah
Cabalak	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu	Canbulat	Nogay

Canıs Kazak-Uluyüz-Duvlat
 Can keldi Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
 Can Mirza Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Beriş
 Cantukay Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak-Girey
 Capalag Kırgız-Monguş
 Cappas Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
 Car Boldı Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
 Cas-Taban Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak-Girey
 Cavgatı Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı
 Cavek Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu
 Cavkaçık Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Çirkes
 Celden Kırgız-Tagay-Bugu
 Cel-Geldi Kırgız-Monguş
 Cekey Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
 Cirik Kırgız-Tagay
 Cımrı Kazak-Uluyüz-Duvlat
 Cırık Kazak-Ortayüz-Semiz Baganalı
 Coçulduk Türkmen-Çavdur
 Colda-Cakşı Kırgız-Mündi
 Cumart Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
 Cumruk Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey
 Curu Kırgız-Edigene
 Cuvaş Kırgız-Karatal
 Cuvuş Kırgız-Monguş
 Cügüldek Türkmen-Teke-Toktamış
 Cüneyt Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı
 Cüzey Kazak-Ortayüz-Argın-Mumin
 Çabacı Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı
 Çacıklı Özbek-Konrat-Koştamgalı
 Çagaldak Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
 Çaharlı İran T.-Karapapah
 Çaka Türkmen-Çavdur
 Çal Türkmen-Teke-Toktamış
 Çalbak Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan
 Çalgarlar Türkmen-Teke-Toktamış
 Çalman Altay T.-Teleut
 Çal-Taz Türkmen-Teke-Toktamış
 Çançıklı Kazak-Uluyüz
 Çaplan Türkmen-Teke-Toktamış
 Çapraştı Kazak-Uluyüz
 Çaptı Altay T.-Altay Kişiler
 Çarıklar Türkmen-Teke-Toktamış
 Çavdar Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
 Çavdur Türkmen
 Çavlay Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
 Çeçey Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
 Çedibes Altay T.-Şor
 Çeditiş Altay T.-Tuba-Kösön
 Çekli Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu
 Çektüy Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
 Çelim Kazak-Kıçiyüz-Aday
 Çetim Kazak-Ortayüz-Argın-Mumin
 Çetimler Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci
 Çeti-Pürü Altay T.-Belir
 Çetti Altay T.-Sagay
 Çibeney Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
 Çigendik Kazak-Ortayüz-Argın-Mumin
 Çikek Türkmen-Er Sarı-Alaç
 Çiken Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
 Çilbek Kırgız-Tagay-Bugu-Baba
 Çiltek Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak
 Çin Türkleri Doğu-Türkistan, Çin
 Çirkes Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu

Ortaasya'nın dogusundan örnek tiplere

Çirteki Kırgız-Tagay-Mongul
 Çıcar Kırgız-Tagay-Bağış
 Çıgal Altay T.-Tuba-Tirgeş
 Çıkhut Özbek-Kineges
 Çı-Mayun Kazak-Ortayüz-Girey
 Çıruçı Kazak-Ortayüz-Girey
 Çobar-Aygrı Kazak-Ortayüz-Uvak Girey
 Çolm Tatarları Altay Türkleri
 Çoros Altay T.-Teleut
 Çöd Kırgız-Tagay-Bugu-Baba
 Çökür Kırgız-Tagay-Bugu-Selmek
 Çöllik Özbek-Konrat-Kangacalı
 Çub-Baş Türkmen-Er Sarı-Kara
 Çun-Bağış Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan
 Çun-Bağış Kırgız-Tagay
 Çunı Türkmen-Yavmut
 Çunkara Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu
 Çunkay Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
 Çuran Özbek-Konrat-Oynlı
 Çurtay Kazak-Ortayüz-Nayman
 Çuvaş Çuvaş Muhtar S.S.C., Rusya
 Çübeler Türkmen-Teke
 Çük Kırgız-Tagay-Bugu-Baba
 Çümekey Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu
 Çüngis Altay T.-Aç Kesi
 Danalar Türkmen-Teke-Toktamış
 Danrık Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
 Darresuri İran T.-Kaşay
 Daşayak Türkmen-Teke-Ötemiş
 Daşkı Türkmen-Çavdur
 Daz Türkmen-Yavmut-Çunı
 Daz Türkmen-Salur-Yalvaç
 Devler Türkmen-Teke-Toktamış
 Devlet Şah Türkmen-Er Sarı-Ok
 Dilberi Özbek-Konrat-Koştamgalı
 Dili Türkmen-Teke-Toktamış
 Din-Acı Türkmen-Er Sarı-Ok

Doylat	Türkmen-Çavdur	Geyne	Başkırt
Dökçe-Aga	Türkmen-Teke-Toktamış	Gele	Özbek-Konrat-Kancagalı
Döstelik	Özbek-Konrat-Kancagalı	Girey	Kazak-Ortayüz
Döyüncü	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar	Gökcalı	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
Dulaklar	Türkmen-Teke-Toktamış	Gökçe	Türkmen-Teke-Toktamış
Duvan	Kırgız-Tagay-Cirik-Üç Tamga	Göklen	Türkmen
Duvan	Başkırt	Güzill	Özbek-Konrat-Kır
Duvlat	Kazak-Uluyüz	Hadır Kazak	Türkmen-Çavdur
Düveci	Türkmen-Yavmut-Şerif	Halil	Türkmen-Teke-Toktamış
Düyci	Türkmen-Sarık	Hallaç	İran T.-Kaşkay
Eçiğ	Altay T.-Sagay	Hamay	Türkmen-Çavdur
Edigene	Kırgız	Harm	Türkmen-Teke-Toktamış
Ekrad	Suriye Türkleri	Hıyvadı	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
Elcula	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Kızılkurt	Hoca-Bece	Özbek-Konrat-Oynılı
Elçi-Beg	Kırgız-Edigene	Hoca Sofı	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Elteke	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı	Hirasani	Türkmen-Sarık
Ergenekli	Kundur-Kasai	Horasani	İran Türkleri
Ergenektı	Kazak-Ortayüz-Nayman	Hotm	Çin Türkleri
Er Gökçe	Türkmen-Teke-Toktamış	Huday-Bağtı	Kırgız-Tagay-Bugu-Kıdık
Erik	Türkmen-Er Sarı-Kara	Hüceh	Türkmen-Teke-Toktamış
Erke-Kaşka	Kırgız-Monguş	Ibiske	Kazak-Ortayüz-Nayman
Er Sarı	Türkmen	Iğdır	Türkmen-Çavdur
Esen Geldi	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu	İrak Türkleri	İrak
Esenli	Türkmen-Çavdur	İrhtı	Başkırt
Esti	Kazak-Uluyüz	İsa-Hoca	Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan
Eymürelı	Türkmen	İsentemir	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Eyüge	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul	Isık	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Berış
Far	Türkmen-Teke-Toktamış	Isık	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
Farband	İran T.-Kaşkay	Istek	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu
Farismadan	İran T.-Kaşkay	Istek	Özbek-Karakalpık
Feyli	İran T.-Kaşkay	Işıkali	Özbek-Konrat-Oktamgalı
Gagavuzlar	Moldavya, Dobrua	İçkilik	Kırgız
Gamzalı	İran T.-Afşar	İdeger	Kırgız-Togay-Sarı Bağış-Mongul
Ger Üçmek	Türkmen-Teke-Toktamış	İgrenni	Türkmen-Çavdur

Sovyetler Birliği'nde yaşayan bir Uzbek kadını

Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkmen ve Uzbekler

İlan	Başkurt	Kancagalı	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
İldet	Başkurt	Kancık	Türkmen-Teke-Toktamış
İlmen	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Çirkes	Kandı	Kırgız-İçkilik
İner Baş	Türkmen-Er Sarı-Ok	Kang	Altay T.-Koybal
İney	Başkurt	Kanglı	Kazak-Uluyüz
İngara	Altay T.-Koybal	Kank	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı
İran Türkleri	İran'ın çeşitli bölgeleri	Kanlı	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
İrdişan	Nohay	Kanlı	Kırgız-İçkilik-Kadırsa
İrge	Altay T.-Koybal	Kanlı	Kırgız-İçkilik-Kisek
İrgit	Altay T.-Sagay	Kanlı	Özbek
İteli	Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak Girey	Kanlı Başlı	Türkmen-Sarı
İtemke	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı	Kar	Türkmen-Teke-Toktamış
İt-İmgen	Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak Girey	Kar	Türkmen-Er-Sarı-Bükevil
Kacay	Özbek-Konrat-Oynalı	Kara	Türkmen-Teke-Toktamış
Kaç	Altay Türkleri	Kara	Türkmen-Er Sarı
Kaçaglı	Türkmen-Sarı	Kara Ahmet	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Kaçan	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu	Karaba	Altay Türkleri
Kaçar	İran Türkleri	Kara Bala	Kazak-Ortayüz-Semiz Baganalı
Kaçkar	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın	Kara Balık	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kıpçak
Kaçır	Türkmen-Er Sarı-Ok	Kara Balkan	Türkmen-Göklen
Kadırsa	Kırgız-İçkilik-Kisek	Kara Bargı	Kırgız-Edigene
Kağsal	Türkmen-Teke-Toktamış	Kara Baytal	Kırgız-İçkilik-Kıpçak
Kaidug	Altay T.-Koybal	Kara Boz	Özbek-Konrat-Kancagalı
Kala	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar	Kara Böri	Kırgız-Tagay-Bugu-Böri
Kalband	İran-Kaşkay	Karaca	Türkmen-Teke-Toktamış
Kalkaman	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın	Kara Çavdur	Türkmen-Çavdur
Kalkaman	Kazak-Ortayüz-Argın-Kuvandık	Karaçaylar	Kafkasya'da Kabardin Balkar
Kalmak	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul	Karaçistar	Altay T.-Beltır
Kambaşı	Altay Türkleri	Karaçorlu	İran Türkleri
Kamberbazlı	İran T.-Afsar	Karadağlı	İran Türkleri
Kamlar	Altay T.-Kızıl	Karaga	Altay Türkleri
Kan	Altay T.-Altay Kişiler	Karagirey	Kazak-Ortayüz-Girey
Kanay	Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan	Kara Gökçe	Türkmen-Teke-Toktamış
Kan-Yukmaz	Türkmen-Yavmut-Çunu	Karagöz	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı
Kancagalı	Özbek-Konrat	Kara Hoca	Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı

Karakalpak	Özbek-Konrat-Oynılı
Karakalpak	Özbek-Konrat-Koştamgali
Karakalpak	Özbek
Karakas	Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak Girey
Karakçı	Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan
Karakese	Kazak-Kıciyüz-Alimoğlu
Kara Kisek	Kazak-Ortayüz-Argın-Söyündük
Kara Kisek	Kazak-Kıciyüz-Alimoğlu
Kara Kıtay	Kırgız-Karatal-Kıtay
Kara Kol	Kırgız-Tagay-Cirik
Kara Koylu	Özbek-Karakalpak
Kara Koytun	Kırgız-Tagay-Bugu-Kıdık
Kara Kongur	Türkmen-Teke-Toktamış
Kara Köş	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci
Kara Kursa	Özbek-Konrat-Kancagali
Karaman	Türkmen-Salur
Kara Mangıt	Özbek-Mangıt
Kara Murza	Nogay
Karapapah	İran Türkleri
Karasakal	Kazak-Kıciyüz-Alimoğlu
Kara Singir	Özbek-Karakalpak
Kara Şor	Altay T.-Şor
Kara Şur	Türkmen-Göklen-Senrik
Kara Tabın	Başkırt
Karatak	Kırgız
Karataş Ayak	Türkmen-Teke-Ötemiş
Kara Tayıt	Kırgız-İçkilik-Tayıt
Kara Tüpe	Türkmen-Er Sarı-Alaç
Kara Üy	Türkmen-Yavmut-Şerif
Karavul	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Kara Yusuf	Türkmen-Teke-Toktamış
Kara Yürme	Türkmen-Teke-Toktamış
Karaim Türkleri	Güney Rusya, dağılmış şekilde
Karayı	İran Türkleri
Karga	Altay T.-Şor
Karı-Boz	Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan
Karınçık	Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak
Karlık	Özbek-Karakalpak
Karmakçı	Kazak-Ortayüz-Nayman
Karpık	Kazak-Ortayüz-Argın-Kuvandık
Karşı	Başkırt
Kasai	Kundur
Kasım	Kazak-Kıciyüz-Alimoğlu
Kasımlu	İran-Afsar
Kaspulat	Kundur
Kaş	Altay T.-Karaga
Kaşka - Taman	Kırgız-Mündi
Kaşkay	İran Türkleri
Kaşkuli	İran T.-Kaşkay
Katay	Başkırt
Kaygalı	Özbek-Konrat-Oktamgali
Kayı	Türkmen-Göklen
Kayıtlar	Türkmen-Teke-Toktamış
Kaylı	Başkırt
Kayı Kaç	Kazak-Kıciyüz-Bayoğlu-Beris
Kayrasalı	Özbek-Kineges
Kazak	Genellikle Kazakistan
Kazak	Doğu Türkistan, Çin
Kazan Türkleri	Volga Bölgesi
Kazancık	Özbek-Konrat-Oktamgali

Romen kökenli bir Türk kıızı

Kazan Taban	Kazak-Kıciyüz-Alimoğlu
Kazay	Kazak-Ortayüz-Nayman
Kefil	Türkmen-Teke-Toktamış
Kel	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Kelesin	Türkmen-Teke-Toktamış
Kelvey	Kırgız-Kırk Oğul
Kengerlu	İran Türkleri
Kengerme	Türkmen-Yavmut-Çını
Kençeciger	Kırgız-Togay Berdi
Kereş	Altay T.-Şor
Kerler	Türkmen-Teke-Toktamış
Kergit	Altay T.-Altay Kişiler
Ketsik	Altay T.-Çolım
Kiçigöz	Türkmen-Çavdur
Kıciyüz	Kazak
Kineges	Özbek
Kineki	Kazak-Kıciyüz-Bayoğlu-Cappas
Kirderi	Kazak-Kıciyüz-Yedi Urug
Kirey	Türkmen-Yağmut-Uğurçalı
Kirey	Başkırt
Kireyit	Kazak-Kıciyüz-Yedi Urug
Kirman	Kazak-Kıciyüz-Bayoğlu-Cappas
Kisai	Altay T.-Şor
Kisek	Kırgız-İçkilik
Kite	Türkmen-Göklen
Kite	Kazak-Kıciyüz-Alimoğlu
Kıdık	Kırgız-Tagay-Bugu
Kıpçak	Kırgız-İçkilik
Kıpçak	Türkmen-Salur

Kıpçak	Ozbek	Kıтай	Ozbek
Kıpkaç	Altay T.-Teleut	Kıyak	Kırgız-İçkilik-Navman
Kıpkaç	Başkırt	Kızıl	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
Kıpkaç	Kazak-Ortayüz	Kızıl	Altay Türkleri
Kır	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz	Kızıl	Türkmen-Göklen
Kır	Özbek-Konrat	Kızıl Ayak	Türkmen-Er Sarı-Ok
Kıra	Kırgız-Karatal-Kıтай	Kızıl Baş	Kırgız-İçkilik-Tayıt
Kırgız	Kırgızistan, Rusya	Kızıl Göz	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Kırgız-Kıpçak	Kırgız-İçkilik-Kıpçak	Kızıl Kulak	Kırgız-M'undi
Kırık	Türkmen-Göklen	Kızıl kurt	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Kırım Türkleri	Sibirya'ya sürülmüşlerdir.	Kızıl Marat	Türkmen-Sarık
Kırk	Kırgız	Kızıl Taz	Kazak-Ortayüz-Nayman
Kırık	Türkmen-Yavmut	Kızıl Tokum	Kırgız-Tagay-Cirik-Üç Tamga
Kırk Yüz Min	Özbek	Kobii	Altay T.-Şor
Kışak	Türkmen-Teke-Ötemiş	Koçkor-Mundus	Altay T.-Teleut
Kışkistek	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu	Kolçık	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı
Kıтай	Kırgız-Tagay-Soltu	Koldıkay	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Cappas
Kıтай	Kırgız-Karatal	Konak	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday

Kerkük Türkü bir genç kız

Hindukuş Dağları toplulukları:

İki kadın yerel giysileriyle

Kongı	Altay T.-Şor
Kongur	Türkmen-Teke-Toktamış
Konrat	Özbek
Korcu	Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak
Kosny	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
Koştamgalı	Özbek-Konrat
Koştamgalı	Özbek-Nayman
Koti	Altay T.-Altay Kışiler
Koy	Türkmen-Göklen
Koybal	Altay Türkleri
Koyu	Altay T.-Şor
Koyunlu	Türkmen-Er Sarı-Ok
Köbök	Altay T.-Altay Kışiler
Köçmen	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Kökçe Oğlu	Kırgız-Edigene
Kökçiler	Kırgız-Edigene
Kökim	Türkmen-Er Sarı-Ok
Kökmürün	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kıpçak
Köl	Altay T.-Koybal
Köl-Çuburgen	Özbek-Konrat-Koştamgalı
Kölpeş	Kırgız
Kömnöş	Altay T.-Tuba
Köpekler	Türkmen-Tek-Toktamış
Kör	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Kör	Türkmen-Teke-Toktamış
Köse	Türkmen-Çavdur-Abdal
Köseler	Türkmen-Teke-Toktamış

Ortaasya Türkleri bir geleneksel törende

Kösön	Altay T. Tuba
Köyö	Altay T. Altay Kişiler
Kuba	Özek-Konrat-Kır
Kuban	Altay T. Kumandi
Kudagaçm	Kırgız-Monguş
Kuldavlı	Özbek-Konrat
Kumandi Kişiler	Altay Türkleri
Kumuk	Dağıstan S.S.C., Rusya (Kafkasya)
Kun	Kırgız-İçkilik-Nayman
Kunçay	Kırgız-Tagay-Cirik-Kara Kol
Kındur	Volga Deltası
Kurçık	Altay T. Kızıl
Kurdçay	Kazay-Ortayüz-Girey-Kara Girey
Kurman Hoca	Kırgız-Tagay-Sayak
Kurucas	Kazak-Ortayüz-Argın-Söyündük
Kuşcu	Kırgız-Karatal
Kuşcu	Türkmen-Göklen-Senrik
Kuşcu	Kırgız
Kuş-Tamgalı	Özbek-Karakalpak
Kutluç-Atam	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Maskar
Kutluk Sarı	Kırgız-Tagay-Bağış
Kuvaçbek	Kırgız-Tagay-Bugu-Celden
Kuvakan	Başkırt
Kuvuk	Özbek-Konrat-Oynılı
Kuvandık	Kazak-Ortayüz-Argın
Kuyan	Özbek-Konrat-Kancagalı
Kuytu	Kırgız-Tagay-Soltu-Tolkan
Kuyuskansız	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci
Kuzgan	Kazak-Ortayüz-Argın-Söyündük
Küce-Hur	Özbek-Konrat-Kostamgalı
Küçük	Kırgız-Tagay-Bugu-Tokum
Küçey	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Küçük Acm	Altay T. Kızıl
Küçük Boygoda	Altay T. Koybal
Küçük Eymür	Türkmen-Yavmut-Çumı
Küçük Tatar	Türkmen-Yavmut
Küerik	Altay T. Colım
Kügüs	Kundur-Kasai
Kül-Abı	Özbek-Konrat-Koştamgalı
Kül-Çugaç	Kırgız-Tagay-Sayak
Kül denen	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kıpçak
Kümsi	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Kürüme	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
Kür Tuğı	Özbek-Konrat-Kancagalı
Küsün	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Çirkes
Kütenci	Kazak-Ortayüz-Konrad
Küseveli	Özbek-Konrat-Kır
Kütküleç	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
Küyüs	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Çirkes
Lakay	Özbek-Karakalpak
Madr	Altay T. Koybal
Madyar	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Makrip	Türkmen-Teke-Toktamış
Mangıt	Özbek
Mangıtay	Kundur-Kasai
Mansur	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci
Murkakiçi	Nogay
Masak	Özbek-Karakalpak
Maskar	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Maskar
	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu

Ortaasya'nın batısından örnek tiplere

Maşak	Kırgız-Kırk Oğul
Maşık	Türkmen-Yavmut-Çumı
Matay	Kazak-Ortayüz-Nayman
Melek-Aman	Türkmen-Teke-Ötemiş
Merket	Kazak-Ortayüz-Girey
Migrime	Türkmen-Yavmut-Uğurçalı
Miltek	Özbek-Konrat-Kancagalı
Min	Özbek
Minçe	Türkmen-Teke-Ötemiş
Ming	Başkırt
Min-Murat	Kırgız-Tagay-Bugu-Melek
Mircanlı	İran T. Afşar
Mireke	Türkmen-Çavdur
Mirgek	Türkmen-Teke-Toktamış
Mirikitlu	İran T. Afşar
Misit	Özbek-Üç Urug
Mişer	Kazan-Ufa çevresi, Rusya
Miter	Türkmen-Teke-Ötemiş
Mış	Türkmen-Çavdur
Mırış	Türkmen-Teke-Ötemiş
Mır: a	Kırgız-İçkilik-Nayman
Mollataharlu	İran T. Afşar
Monak	Kırgız-Edigene
Mongul	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış
Mongul	Kırgız-Monguş
Mongul	Altay T. Altay Kişiler
Monguldar	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış
Monguş	Kırgız

Morun	Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey	Oğurcaklı	Türkmen-Salur-Karaman
Mugal	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday	Ok	Türkmen-Er Sarı
Mumm	Kazak-Ortayüz-Argın	Oktamgalı	Özbek-Konrat
Mundus	Kırgız	Olçacı	Kırgız-Murat Ali
Mundus	Altay T.-Teleut	Orus	Özbek-Konrat-Kancagalı
Murat Ali	Kırgız	Ortayüz	Kazak
Mülgü	Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak Girey	Otuz Oğlu	Kırgız-İçkilik-Kadırşa
Mündi	Kırgız	Oyınlı	Özbek-Konrat
Mürküt	Altay T.-Teleut	Oymavut	Özbek-Karakalpık
Müyten	Özbek	Ödemiş	Türkmen-Çavdur
Navruz	Kırgız-İçkilik-Tayıt	Öküz	Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı
Nayhan	Özbek	Öndün	Kırgız-Tagay-Bugu-Tokum
Nayman	Kırgız-İçkilik-Kadırşa	Ötemiş	Türkmen-Teke
Nayman	Altay T.-Teleut	Özbek	Özbekistan S.S.C., Rusya
Nayman	Kırgız-İçkilik	Özbek	Afgan Türkleri
Nayman	Kazak-Ortayüz	Palan	Altay T.-Tuba Kömnöş
Nayman	Kuñdur-Kaspulat	Pir-Murathı	İran T.-Afşar
Nazar	Kırgız-Tagay-Cirik-Kara Kol	Polu	Çin Türkleri
Nazar-Bek	Kırgız-Tagay-Berdi	Pürü	Altay T.-Sagay
Nedim	Türkmen-Yavmut-Uğurçalı	Ramazan	Kazak-Kıçiyüz-Yedi Uruğ
Nogay	Kuzey Kafkasya-Cirik-Kara Kol	Rüdey	Başkırt
Nogay	Özbek-Konrat-Kancagalı	Sabar	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
Novruz	Nogay	Sabay	Kırgız-Edigene
Oçaktı	Kazak-Uluyüz	Sadı	Özbek-Nayman
Oçu	Altay T.-Teleut	Sadı	Kazak-Ortayüz-Nayman
Ogutur	Kırgız-Mündi	Sagay	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Altun
Oğlanlar	Türkmen-Teke-Toktamış	Sagay	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı
Ogul	Kırgız-	Sagay	Altay Türkleri

Türkistan Türkleri

Kazakistan'da yaşayan Türk boylarından bir aile

Sağır	Türkmen-Er San-Ok	Sarı Tayıt	Kırgız-İçkilik-Tayıt
Sağır	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz	Sarı Uygur	Cin Türkleri
Sakal	Altay T.-Altay Kişiler	Sart	Kazak-Uluyüz
Sakar	Kırgız-Mündi	Sart	Kırgız-Edigene
Sakın	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar	Sart	Kırgız-İçkilik-Kıpçak
Salahlı	Türkmen-Teke-Ötemiş-Đaşayak	Satkay	Altay T.-Teleut
Salar	Cin Türkleri	Sayak	Kırgız-Murat Ali
Salcıgıt	Kundur	Sazan	Kırgız-Tagay
Saluk	Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı	Sebe	Kırgız-Tagay-Cirik
Salur	Türkmen	Seferbiz	Altay T.-Şor
Samadm	Türkmen-Yavmut-Uğurçalı	Seksek	Özbek-Konrat-Kostamgalı
Samay	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Çirkes	Selmek	Kazak-Kıçiyüz-Alımoğlu
Sarar	Türkmen-Çavdur	Senrik	Türkmen-Göklen
Saray	Kırgız-Monguş	Seyid	Kazak-Ortayüz-Nayman
Saray	Özbek	Sirkeler	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz
Saray	İran T.-Karapapah	Sıbak	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Maskar
Sarbas	Kazak-Ortayüz-Girey-Uvak Girey	Sıban	Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey
Sarcalı	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar-Ak	Sıçmaz	Türkmen-Teke-Ötemiş
Sarı	Kırgız	Sırgılı	Kazak-Uluyüz
Sarı	Türkmen-Çavdur-Abdal	Sıykım	Kazak-Uluyüz-Duvlat
Sarı Bağış	Kırgız-Tagay	So	Altay T.-Kumandi
Sarıbas	Kazak-Kıçiyüz-Alımoğlu-Karasakal	Sokulak	Kırgız-Monguş
Sarı Böri	Kırgız-Tagay-Bugu-Böri	Soltu	Kırgız-Tagay
Sarı Cumart	Kazak-Ortayüz-Nayman	Soyon	Altay Türkleri
Sarıça	Kırgız-Tagay-Cirik-Üç Tamga	Soyon	Altay T.-Altay Kişiler
Sarı Çakçak	Kazak-Ortayüz-Argan-Mumın	Söyündük	Kazak-Ortayüz-Argan
Sang	Kırgız-Tagay-Bugu-Tokum	Subak	Kırgız-Tagay-Bugu-Tenimseyit
Sang	Altay T.-Sagay	Suhtı	Türkmen-Sarık
Sarık	Türkmen	Su-Kalkpma	Altay T.-Beltir
Sarı Katm	Kırgız-Tagay-Bugu-Celden	Sultan Alılı	İran T.-Afşar
Sarlar	Kırgız-Monguş	Sultan Aziz	Türkmen-Teke-Ötemiş-Đaşayak
Sarı Küben	Kırgız-Tagay-Cirik-Sazan	Sumruk	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Cappas
Sarı Şor	Altay T.-Şor	Suriye Türk	Suriyede

Suvan	Kazak-Uluyüz	Taban	Altay T.-Beltir
Suki	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar	Tabın	Kazak-Kıçiyüz-Yedi Urug
Şah	Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı	Tabın	Başkırt
Şahseverler	İran Türkleri	Tabunay	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
Şalkal	Altay T.-Şor	Tagap	Altay T.-Şor
Şapak	Kırgız-Tagay-Bugu-Belek	Tag-Kalkpın	Altay T.-Beltir
Şaragaş	Altay T.-Şor	Tagay	Kırgız
Şekerbay	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu	Tagay	Kırgız-Tagay-Cirik-Sazan
Şelei	Altay T.-Şor	Tama	Özbek-Üç Urug
Şerif	Türkmen-Yavmut	Tama	Kazak-Kıçiyüz-Yedi Urug
Şeşbülüki	İran T.-Kaşkay	Tamyan	Başkırt
Şeyh	Türkmen-Çavdur	Tana	Türkmen-Yavmut-Küçük Tatar
Şeyhler	Türkmen-Teke-Toktamış	Tana	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Şeyihlar	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu	Tangdu	Altay T.-Altay Kişiler
Şeyhvant	İran T.-Kaşkay	Tanıp	Başkırt
Şifil	Türkmen-Teke-Sıçmaz	Tanrabek	Kırgız-Tagay-Bugu-Belek
Şobalaçı	Kundur-Kaspulat-Nayman	Taracak	Altay T.-Koybal
Şor	Altay Türkleri	Taraklı	Özbek-Kiniges
Şu	Türkmen-Teke-Ötemiş-Doşayak	Taraklı	Kazak-Ortayüz-Argın-Söyündük
Şu	Altay T.-Kızıl	Taralık	Altay T.-Karaba
Şubı	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu	Tarancı	Çin Türkleri
Şustan	Kazak-Ortayüz-Nayman	Tarkhan	Türkmen-Çavdur

Orta Anadolumuzdan Türk çocukları

Tarlık	Altay T.-Karaba
Tartkm	Altay T.-Şor
Tartuğlu	Özbek-Konrat-Oktamgali
Tatar	Altay T.-Kumandi
Taynş	Altay T.-Şor
Tayıt	Kırgız-İçkilik
Tazanay	Kırgız
Tazlar	Kırgız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
Tazlar	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu
Teke	Türkmen
Teleut	Altay Türkleri
Temesş	Kazak-Ortayüz-Argın-Kuvandık
Temir Hoca	Kundur-Kasai
Tenet	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın
Teney	Kazak-Ortayüz-Semiz Baganalı
Teney	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci
Tenimseyit	Kırgız-Tagay-Bugu
Terekeme	Türkmen-Yavmut-Uğurçalı
Terkyavyun	İran T.-Karapapah
Ters	Özbek-Konrat-Kır
Ters Tamgali	Kazak-Ortayüz-Nayman
Teyni	Kırgız-Mongus
Tilev	Kazak-Kıçiyüz-Yedi Uruğ
Tilki	Türkmen-Toktamış
Tin	Türkmen-Teke-Toktamış
Tirges	Altay T.-Tuba
Tırçiler	Türkmen-Teke-Mumın
Tobuktı	Kazak-Ortayüz-Mumın
Togay-Berdi	Kırgız
Tobus	Altay T.-Tuba-Tirges
Toguzlar	Başkurt
Toğul	Altay T.-Tuba
Toğulbay	Kırgız-Tagay-Bugu-Selmek
Tohtamış	Nogay
Tok	Kundur
Tokabay	Kırgız-Tagay-Bugu
Tokaç	Kırgız-Tagay-Bugu
Tokalak	Türkmen-Teke-Toktamış
Tokay	Kırgız-Tagay-Bugu
Tokbulat	Kazak-Ortayüz-Semiz Baganalı
Tok Bulat	Kazak-Ortayüz-Konrad-Kütenci
Tokli	Türkmen-Teke-Toktamış
Tokmak	Türkmen-Çavdur
Tokman	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal
Tok-Mangıt	Özbek-Mangıt
Tokpak	Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey
Toksara	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
Toktamış	Türkmen-Teke
Tolkan	Kırgız-Tagay-Soltu
Ton	Altay T.-Tuba-Kömnöş
Tongşan	Altay T.-Altay Kişiler
Tom-Sagay	Altay T.-Sagay
Topkara	Özbek-Konrat-Kancagali
Tordu	Kırgız-Karatal-Kıtay
Torgul	Altay T.-Teleut
Toro	Altay T.-Teleut
Totoş	Altay T.-Teleut
Töbetpes	Kundur-Kaspulat
Töki	Kazak-Ortayüz-Argın-Söyündük
Tölek	Kazak-Ortayüz-Argın-Mumın

Tatar kökenli bir kadın

Marmara bölgemizden örnekleme

*Uygur Türkleri:
Bir bölümü
Çin Halk
Cumhuriyeti'nde
yaşıyor*

Töles	Kırgız-İçkilik	Türkmen	Genellikle Türkmenistan
Töleyken	Kırgız-Mongus	Türkmen	Özbek-Konrat-Koyunlu
Tölös	Altay T.-Teleut	Türkmen	İran Türkleri
Tört-As	Altay T.-Aç Keşti	Türkmen	Irak Türkleri
Tört-Kara	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu	Türkmen	Afgan Türkleri
Tört Ovul	Kazak-Ortayüz-Nayman	Udu Hoca	Türkmen-Salur-Yalvaç
Tuba Kişiler	Altay Türkleri	Uğrı	Türkmen-Çavdur
Tufaz	Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak	Uğurçalı	Türkmen-Yavmut
Tugabay	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Baybaktı	Ufak	Türkmen-Teke-Toktamış
Tuma	Kazak-Ortayüz-Girey-Kara Girey	Ulaçlı	İran T.-Karapapah
Tuman	Kazak-Ortayüz-Argan-Mumın	Uluyüz	Kazak
Turan	Altay T.-Sagay	Uran	Başkırt
Turgay	Kırgız-Tagay-Bugu-Kıdık	Uraz-Mehmet	Türkmen-Teke-Toktamış
Turum	Kazak-Kıçiyüz-Alimoğlu-Karasakal	Urgu	Kırgız-İçkilik
Tuyaklı	Özbek	Urkit	Altay T.-Altay Kişiler
Tübüş	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday	Urus	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday
Tüküçey	Kazak-Kıçiyüz-Bayoğlu-Aday	Ur us-Kuşçı	Türkmen-Yavmut-Bayramşahlı
Tülü Özbay	Kırgız-Tagay-Bugu	Ustu	Altay T.-Şor
Tümellik	Altay T.-Karaba	Uyak Girey	Kazak-Ortayüz-Girey
Tümen	Türkmen-Teke-Ötemiş-Sıçmaz	Uvak Tamgalı	Özbek-Nayman
Tüntey-Çura	Kırgız-Tagay-Sayak	Uvanış	Başkırt
Tüngavur	Başkırt	Uzunbut	Kırgız-Kırk Oğul
Tün Katar	Kırgız-Tagay-Sayak	Üç Tamga	Kırgız-Tagay-Cırık
Tün Katar	Kırgız-Karata-Kıtay	Üç Urug	Özbek
Türeler	Türkmen-Teke-Toktamış	Ülçeki	Kırgız-Edigene

Zarif Kırız-İçkilik-Tayıt
Zarubay Kazak-Kiçiyüz-Bayoğlu-Aday
Zırm Yurti Başkırt

Balkan ülkelerinde yaşayan, Gagavuzlar dışındaki, Türkler ile, Kıbrıs Türkleri, Osmanlı Türkleri diyebileceğimiz, bugün Türkiye'de yaşayan Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan topraklarda kalmış soydaşlarıdır. Suriye ve Irak'daki Türklerin büyük bölümü de bu toplulukta sayılabilir.

etkiler, etkinlikler

BAZI tarihçilere göre; 266 yılında, Şimdiki Mogolistan'da egemenliğin Siyanpilerce kazanılması, Ortaasya'da üstünlüğün Oguz-Ogur topluluğundan tekrar Şu-Türk topluluğuna geçmesinin başlangıcı sayılmaktadır. Fakat 550 yıllarında, egemenliğin bu kez Göktürklerle geçmesi; Şu-Türk topluluğunda Hakanlık düzeninin bu kavmin ve Hazarların yönetiminde yeniden ve tam olarak canlanması demektir. Devletin kuruluşu, aynı zamanda Türklerin batı Türkistan'ı ellerine geçirme girişiminde yeni bir aşama oluyordu. Bu dönem Ortaasya yerli uygarlığının güney ve doğu Asya, Hind ve Çin uygarlıklarıyla birleşerek batı uygarlığı istilasını durdurması doğal görülebilir.

Göktürk hakanları gerçek şamanistlerdi. Bunlar da, III. yüzyılın Mogolları gibi (yerli kültüre ve Çin uygarlığına dayanarak) şamani ve budist kültürün sahibi, yerli ve Çin sanatının yandaşı olarak görülmektedir. Sülâlenin ataları sayılan Af-

Semerkant'ta yaşayan Türklerden örnek tiplere

Üsergen	Başkırt
Üyükülü	Özbek-Konrat-Oktamgalı
Vekil	Türkmen-Teke-Toktamış
Yabu	Özbek-Uç Uruğ
Yabagu	Kazak-Kiçiyüz-Yedi Uruğ
Yakşılık	Kırız-Tagay-Bugu
Yakut	Yakut Muhtar S.S.C.b Sibirya
Yalan	Altay T.-Tuba Kömnöş
Yalvaç	Türkmen-Salur
Yamanbay	Kırız-Tagay-Bugu-Kıdık
Yangak	Türkmen-Göklen
Yaplan	Türkmen-Teke-Ötemiş-Daşayak
Yarban	Kırız-Tagay-Sarı Bağış-Mongul
Yark	Türkmen-Teke-Toktamış
Yarın	Türkmen-Çavdur
Yatı	Altay T.-Kumandı
Yavmut	Türkmen
Yedi Uruğ	Kazak-Kiçiyüz
Yıltas	Altay T.-Altay Kişiler
Yobır	Altay T.-Tuba Tırgeş
Yudak	Altay T.-Altay Kişiler
Yurmatı	Başkırt
Yusuf	Türkmen-Teke-Toktamış
Yüs	Altay T.-Tuba
Ymti	Altay T.-Ac Kesti

Bugünde eski dinsel göreneklere uygun yontulara rastlanmaktadır.

rasyab (Tunga Alp), "Narşahi" de aktarılan anlatılara göre, tam bir Uzakdoğu (Çin) ve güney Asya (Budist) kültürünün sahibi ve İran zerdüş dininin de tam karşıtıydı.

Göktürklerin Çin usulünde basılan sik-keleri (paraları) Çin etkisinde getirilen Sogd ipeği gibi bu dönemde Türkistan'da da kullanılmaya başlayan Çin kağıdı, çin-cilik ve camcılık o günler Türkistan'ın özel ürünleridir.

Göktürkler döneminde, Ortaasya'da İran uygarlığı etkisi de artmaktadır. Merv, Buhara, Osrusana (Turatepe), Fergane ve Kaşgar üzerinden geçen büyük Çin-İran ticaret yolu; Milâddan sonraki yüzyıllarda (özellikle Sasâniler döneminde) tacir İranlıları kendine çekmektedir. Ülkelerindeki dinsel ve toplumsal çekişmelerde yenilgiye uğrayan İranlıların bir bölümüyle Önasya kavimlerinin göçmenleri, çok eskiden beri Türklerin din özgürlüğü ve bu konudaki hoşgörüsünü biliyorlardı. Bu yüzden bu ülkelere, (daha çok Türklerin ellerindeki topraklara) bir çeşit sığınmayı yeğliyorlardı. Dolayısıyla da Aryanilerle ve diğer yabancı katmanlarla kaynaşıp artıyorlardı. Böylece Ortaasya'da Hristiyanlık, manihaizm (bunların Önasya mezhepleri oldukları bilinir) ve Buhara yöresinde de zerdüştlük giderek yayılıyordu.

Birbirine karşıt hatta düşman uygarlık ve dinlerin birbirleriyle Türkistan'da ilişkiye geçmeleriyle doğu ile batı ortak uygarlıklarının temelleri kurulmaktaydı. Göktürkler döneminde Ortaasya'da gelişen uygarlık, kendisinde Uzakdoğu ve Hind ögesi egemen olmakla beraber, İran ögesini de içermesi bakımından özgündür.

Ortaasya'nın kendi yerel uygarlığıyla şamanî inanışlarının döneminde her şeyden çok egemen olduğunu bize Göktürk yazıtları açıklar. Göktürkler, eski Türk Orhun yazısını kullanmışlardır ve bu yazı,

kuşkusuz, Önasya'dan gelmiştir. Ne var ki, o Göktürkler döneminde görülen yetkinliğine hangi yüzyıllarda işlene işlene varmıştır, bunu saptamak olanak dışıdır. Yazı, Ortaasya'ya bir olasılıkla Milâddan önceki yüzyıllarda (belki de Sakaların Önasya seferleri sırasında) gelmiş ve buradaki Göktürk tipi yarı yerleşik ve yarı göçebe yaşama dayanan yerel uygarlık merkezlerinden birinde, gitgide işlenerek Türk diline uyarlanmıştır.

Yazılar incelendikten sonra bunlarda görülen yur gibi fiil edatına bakarak

Selenge ve Orhun alanında oturan oradaki Göktürk hanlarına düşman Tokuz oğuzları asıl Göktürkler sanmak ve bu Uygarları Oğuz bellemek gibi yanlış düşünceler ileri sürülmüştür. Daha sonraki dönemlerde yapılan incelemelerin, Göktürk yazıtları dilinin de çeşitli şivelerini yansıtan bir düzme edebi dil olduğunu ortaya koymuştur.

Bazı uzmanlar, Mogolcada Türkçenin ayrı bir akraba dil sıfatıyla yer tutmuş olduğunu ve Göktürk yazıtları dilinin Göktürk devleti kurulmadan önce oluşan bir

Cirit, eski Türklerin geleneksel oyunlarının başında gelir

*Siyanpilerin Moğolistan'da egemenliği
ellerine geçirmeleri 266 yıllarındadır*

edebî dilin gelişim aşamasını göstermekte olduğunu ileri sürmüşlerdir.

... ve genel yaşam

ORTAASYA'NIN Göktürk ve Tokuzoğuz Hakanlarının yönetimleri sırasında ticaret, İranlı tacirlerin tekelinden çıkar. Maverâünnehir'in kuzeyindeki ticaret yolları üzerinde kurulmuş kasabalarda ya da yeni kasabalar kurarak yerleşen İranlılar sonradan Türkleşirler. Kaşgarlı Mahmud, Talas ve Çu yöresinde Sugdak'ların (Soghuların) çok önceleri Türkleşmiş olduklarını yazar. Öte yandan Göktürkler zamanında doğu Göktürk ülkesinde Az Budun kaydedildiği gibi batı Göktürk ülkesinde de Ezgiş (Çin kaynaklarına göre Asi-gi) ve Azian geçmektedir. Bunlar, Türkler' arasına yerleşen İranlı As'lar (As-kişi)dir. Her iki kavim, Gök-

türkler döneminde kuşkusuz Türktürler. Çünkü doğudaki As'lar "ilteber"lere uyruk oldukları gibi, Ezgişler de Göktürklerin on aşiretine katılmışlardı.

İslâm döneminde Ezgişlerin Fergane ilinde ve İle yöresinde yaşayan "sakalları uzun, başları büyük, gözleri arı-duru ve şiveleri ayrı" bir Türk aşireti ve "köylerde yaşayan ve imaretlere malik Türkler" oldukları görülmektedir. Bu As'ların bir bölümü de orta Sırderya kesiminde Peçeneklerin bir kolu Kenger'lerle birleşmiş bir kabile olarak ve Kengeras adıyla Göktürk yazıtlarında anılır.

Göktürkler, devletçilik örgütü bakımından da çağdaşlarından ileriydiler. Gerçi bunlarda ve Hazarlardaki devlet örgütü yine eski kâhin "Kam"ların Bozkurt (Açına) oğullarının örgütüydü. Hazar hakanları da, Göktürk hakanları gibi eski demirci tarhanlar soyundan geliyorlardı. Ama Göktürk hakanları, artık eski ataları gibi kabileler arasında salt hakem olan demirci tarhanlar değillerdi. Her biri büyük devletler kuran ve bunları bazı durumlarda zor kullanarak yöneten egemenlerdi.

Göktürk ve Hazar ülkeleri tam bir merkezilik ve derebeylikler birleşikliği (feodaller federasyonu) biçiminde yönetilmiştir. Derebeyler, Hakan'a bağlıydılar ve kentlerle kasabaları kendi başlarına buyruk krallar gibi yönetmişler, her birinin aynı unvan ve lakapları olmuştur.

Türklerin yerleşim merkezlerinden: Kırgızistan

IV. KESİM

TÜRKLERİ ETKİLEYEN İKİ ÜLKE: HİNDİSTAN VE ÇİN

1. HİNDİSTAN

M.Ö. IV binyıl - M.Ö. 50

HİNDİSTAN'IN tarihöncesi dönemi M.Ö. 4000-3000 yılları arasında Sohan vadisinde ve Pencap'ta başlar. Sürdürülme alanı da Bülucistan'dır (M.Ö. 1000 yılları).

Aynı dönemlerde Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve Ege uygarlıklarının yaşayış ve oluşumlarının belgeler ve anıtlarla dile getirildiği sıralar, Hindistan'da herhangi bir olgu göze çarpmaz. Hindistan, sürekli olarak dış'tan gelen yabancı ırk ve kavimlerle dolup taşmıştır. Bu birbirini izleyerek dalgalar halinde gelen "yabancılar"ın çıkış noktaları, Milattan üçbin yıl öncesinin, Önasyası'dır ve daha o çağda Kalde ile

ticaret ilişkileri kurdukları sanılan Dravitler'dir.

Dravitler, ilkel bir topluluktur, III. binyılın sonunda Asya'ya yayılan büyük ari(aryan) istilâsı karşısında tutanamayıp erimiştir. Hititler ve Hurriler, Anadolu'da yerleşirlerken, Kassitler de Asur'u ortadan kaldırarak Hyksosların Mısır'da egemenlik kurmasını sağlamışlardır.

Ardından, kuzeybatı Hindistan geçitlerinden gelen Ariler, İndus vadisine inmişler, yörenin yerli halklarıyla karışmışlardır. Arilerle Dravitlerin karışması, (buna bir tür kaynaşma da

diyebiliriz) zamanın akışı içinde ve pek bir iz bırakmadan oluşmuştur. Hindistan'ın tarih sahnesine girişi, ancak ikibin yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

gelmeye doğru

BÖLGEDE ilk gelişen yore, aşağı İndus'un bugün yarı çöl olan kesimidir. Burada Mezopotamya'daki Cemdet Nasr uygarlığına benzer bir uygarlık doğar ve yaşar. Çok renkli seramiklerle tanınan bu uygarlığın kalıntılarını Amri sitesinde sıkça rastlanmıştır. Daha sonraki dönemde, Harappa ve Mohencodaro gibi merkezlerde çok daha önemli

ilerlemeler gerçekleşir. Bu uygarlığa ait eşyanın Mezopotamya'da bulunuşu, olguyu II. Ur sülalesiyle Akad sülalesine dek (M.Ö. 2300'ler) götürür. Bu çağın insanları maden olarak bakırı ve tuncu kullanır; pamuktan dokuma, topraktan çanak çömlek yapar ve kurdukları büyük ticaret kentleri (siteleri) yaşam yerleridir. Bir yazı düzenleri vardır, ne var ki bu uygulamada basılmış olan mühürler bugün bile okunup çözülmemiştir.

Mohencodaro ve Harappa uygarlığı denen, bazı ayrıntılarla bütün İndüs çanağına ve Bülciistan'a yayılmış bulunan bir uygarlık; ya yeni bir kavmin istilası dolaşısıyla ya da bir başka doğa olgusu (ku-

Hindistan'da din etkeni bugün de dün olduğu gibi yığınları etkisi altına almaktadır

*Brahman sınıfı
katmanlar
içinde en önde
geleni idi*

raklık gibi) sonucunda (M.Ö. 2000 yılları-
na doğru) yitip gitmiştir.

Bu uygarlığı izleyen yeni uygarlık, bir
öncekine bakarak geridir; yitisi nedenleri

de günışığına çıkarılamamıştır. Bu sıra-
lar, Hindistan, dalga dalga Hint-Avrupalı
akınlarına uğramaktadır. Bu istilaların
ayrıntıları üzerine de açıklayıcı (ya da bu-
tünleyici) bilgiler elde edilememiştir.

*18. yüzyıldan
kalma eski bir
Hint resmi*

şiiirlere bakarak...

KUTSAL Hint şiiirlerinin en eskisi olarak bilinen "Rig-Veda" yakarıları (M.Ö. 1500-1000 arasında düzenlen-dikleri, sanılmaktadır), istilâcıların Pen-cap'a yerleştiklerini, belki de Çukar uy-garlığının mirasçıları olan Daysular'ı bu-radan kovduktan sonra Ganj ırmağı çana-ğına daldıklarını anlatır, ama bu şiiirlerden kesin bilgiler çıkarmak da olanak dışıdır.

M.Ö. VI. yüzyıla kadar Hint tarihi, İn-dus-Ganj ovasına Arilerin yayılması anla-tılarıyla doludur ve buna karşılık, yine de

somut bir belirginliğe sahip değildir. Fa-tihlerin ülkeye sızmaları, doğal olarak do-ğuya doğru gelişmiştir. Ariler, Hindistan'da birleşik bir imparatorluk ku-ramamışlar, birbirleriyle sürekli bir çekiş-me içinde bulunan bir sürü derebeylikler oluşturmuşlardır. Üstünlük, ancak yıllar sonrasında doğuya geçebilmiştir. Böylece son "Vedalar"ın olduğu çağda (M.Ö. 1000 ile 800 yılları arasındır) başlıca güç, Doab'da kurulan Kuru Krallığı'na ortaya çıkarmıştır.

"Vedalar"la Hindistan'da dinsel-edebi bir hareket başlamıştır. "Veda" ya da "Kutlu Bilgi", dinsel nitelikte olan ve din

*Büdzim
Hindistan'a
egemen iki
büyük dinden
en etkinidir*

Geleneksel bir tören ve Hintli çocuk...

dış konuları ele alan çeşitli kitaplarda toplanmıştır. Bunların en eskileri "Rig-Veda", dinsel felsefi yakarılardır. Diğerlerinde büyülu formüller, kutsama, ezgileri, dinsel yorumlar, gizemli düşünceler ve dinsel buyruklar yer almaktadır.

Hint düşüncesinin bu iki eseri, gelecekte yarımadaı paylaşacak tüm felsefe ve dinlerin asıl kaynağı olacaktır.

Tarihçiler, "Vedalar"da ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamıyla ilgili en eski bilgileri bulmuşlardır. Bütün ilkel toplumlarda olduğu gibi, Hindistan'da da toplum düzeninin çekirdeği ataerkil ailedir. Erkeğin birden çok kadınla evlenmesinin yanı sıra, bazı yerlerde kadınların da çok erkekle evlenmeleri yerleşik bir töreydi. Bu çekirdek-aile, hayvancılık ve tarımla uğraşıyordu. Özel mal sahipliğinin dışında ortak mal sahipliği de vardı. İnsan, kişi olarak iki ayrı güce boyun eği-

yordu: Egemen katmanların aracılığıyla hükmeden yönetmen gücü, Brahmanların temsil ettikleri dinsel güçtü bunlar. Klasik Hint toplumunun kapalı katmanları olan Kastlar, henüz ortada yoktu. Bu dönemde, yalnız gelecekteki toplumsal yapının temelleri atılmıştı.

toplumsal yapı

BU ilkel toplumun birliği, devletin siyasal kuruluşundan çok, bir inançlar ve töreler ortaklığına dayanmaktaydı. Din, çok tanrıciydi. Yalın biçimiyle yığınlar sesleniyordu. Geleneksel yaşamın çapraşık ve ayrıntılı yönüyle uğraşmak, din adamlarının sorunuıdu. Dinin gerektirdiği maddi görevleri eksiksiz yerine getiren insan, kutsal güce erişmiş bulunuyordu. Bunun için sofuca bir özveri yeterliydi. Böylece, Hint dinlerinin en büyük özelliği olan biçimcilik, yavaş yavaş kendini belirliyordu.

Bu toplumsal ve dinsel yapı, zamanla oluşarak kesin biçimini almıştır... Yeni uygarlık, M.Ö. VII. yüzyılda doğuya doğru yayılmış ve gelişiminin doruğuna çıkmıştır. Bu gelişimi "Vedalar"dan izlemek mümkündür.

Ekonomik alanda, tahıl ekimine dayalı ilkel tarım, yerini çok yönlü tarıma bırakmış, düzenli bir sulama ve gelişmiş araçların kullanımıyla verim artmıştır. Kent yaşamı ilerler, zanaatlar çoğalıp çeşitlenir. Toplumsal alanda katmanlar belirginleşir. Soylular, din adamları, özgür vatandaşlar, köleler ortaya çıkar. Her alanda soyaçekim egemendir. Dinsel görevlerin önemi, Brahman rahiplerine toplum içinde ayrıcalıklı bir yer kazandırır. Bir yerden sonra döneme "Brahman Uygarlığı" adı bile verilebilir.

derlenip toparlanmaya doğru

M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan tarihinin önemli yanı, siyasal olayların, uygarlık olaylarından daha az yer tutmasıdır. Süreler, yine belirsizdir.

Dönemin başlangıcında üstünlük Kocala Krallığı'na (şimdiki Aud) geçer. Fakat yüzyılın sonunda bu krallık da yeni yeni kendini gösteren Mağatha İmparatorluğu (güney Behar) eliyle yıkılır. Uzun süreler yarı barbar bir düzen yürüten bu devlet, zenginliğini kral Bimbisara'ya (M.Ö. 543-539) borçludur. Budha'yı korumasına alan bu kral, Bengal'i de ülkesine katar ve oğlu Acadaçatru'nun egemenliğini hazırlar. Nicedir Kast düzeni içinde yaşayan Hint

...diğerlerinde büyümler, kutsama, ezgileri, dinsel buyruklar ve...

*Bir Budha
tapınağında
rahipler*

toplumunda yerli halk, Çudra Kasti'nda toplanmaktadır. Böylece, fatih Arilerin ırk arılığı da korunmuş olmaktadır. Bu örgütlenmenin temelinde dinsel ve felsefi özgün bir düşünce yatmaktadır. Bu düşünce M.Ö. 800 ile 500 yılları arasında yazılmış "Brahmana" ve "Upanişad" derlemelerinde de görülmektedir.

dinsel inanışlar

VEDACILIGIN devamı olan Brahmançılık, toplum yaşayışı ve dinsel kafa kalıpları da yaşamı tünüyle canlı özünü yoketmiştir. Yaşamı tünüyle

biçimlere (şekillere) kurban etmiş, gerçekten dinsel ve insanlara özgü duygulara, içgüdülere yer bırakmamıştır. Bu durum, M.Ö. VI. yüzyılda, karşıt inançların doğmasına yol açar. Mahavira'nın kurduğu Cayna dini ve Budha'nın kurduğu Buddacılık bunların başında gelmektedir.

Mahavira, halkın anlayabileceği, çok yalın fakat bütünlenmemiş bir inanç getirir. Doğadaki her varlığın yaşadığını söyler. Her varlıkta bir ruh ve az ya da çok gelişmiş bir bilinç vardır. Tanrı, insan ruhunda saklıdır. Her insanın içinde bir tanrı vardır. Tanrı, insan ruhunda saklıdır. Her insanın içinde bir tanrı vardır.

ğersiz görünürse görünsün, yaşamın hiçbir biçimini yoketmemeyi buyurarak, dine duyguyu getirmiştir.

Çok daha değişik, düşünce ve duygulardan çok daha zengin olan Budha, felsefe alanında gerçek bir devrim yaratmıştır. Budha, Brahmanlar gibi esinini "Vedalar"dan almaz, bilginin ışığını kendi içinde arar. Yalnızlığa çekilerek Tanrı düşüncesine dalıp kendinden geçer ve bir gün "kanun kendisine malum olur." O günden sonraki yaşamı, dinsel konuşmalar yapmak ve yalnızlığa çekilmekle geçer. Tanrılar ve dinsel görevlerle çok az ilgilenerek, kendini "insan"a adar; onun acılarını kendinde duyar ve onu kurtarmanın yolunu arar.

Budha'nın inancına göre; insanın acısı, karşılanmayan isteklerden doğar. Acıdan kurtulmak için istekleri de yoketmek gereklidir. Yaşamda her şey isteklerin yok edilmesini ve Nirvana'yı hedef almalıdır. Buna ulaşmak, zevklerle faydasız perhizler arasında dengeli bir yol tutmakla, her

Geleneksel pişirim yerleri

Bütün bunlar
ülkeye,
yerli halka
tanımadığı,
bir uygarlığı...

şeyden önce başkasını sevmeyi ve cömertliği öğrenmekle; yolgösterici'nin izinde yürümekle, dünya zevklerinden geçip yüzünde acı çeken her varlıkla birlikte acı çekmekle mümkündür.

Budha, böylece o çağda henüz bilinmeyen bir insancılığın (hümanizmanın) doruğuna varmış oluyordu. M.Ö. 480'de öldüğü zaman ardında eserini derleyecek yığınlarla çömezler ve hayranlar bıraktı. Bundan sonrasında Brahmançılık ve Budhacılık, Hindistan'ı aralarında bölüşeceklerdir.

ilk krallıklar

MAGATHA'DA Acadaçutra Krallığı (M.Ö. V. yüzyılın ilk yarları), büyük bir krallık olarak Hint tarihinde bütün dikkatleri üstünde toplamıştır. Kral Acadaçatra'nun babası, Benares'i ele geçirmek için Koçala'ya saldırır fakat başlangıçta beklenen başarıya ulaşamaz. Bunun üzerine Ganj nehrinin kuzeyine yönelir ve Koçala öncesinde, bu kez bütün Vi-deha'yı alır. Koçala'nın ele geçirilmesi, kendisinden sonra gelen krallara nasip olur.

Başlarda Budhacılığa karşı olan Acadaçatra'nun sonradan babası gibi Budhacı olması şaşırtıcıdır. Ardından gelen kralardan geriye hiçbir iz kalmaz. Yalnız oğlu Udayibadra, Pataliputra'yı kurar ve tarihteki yerini alır. Bu yeni merkez, Ganj bölgesine bin yıl kadar merkezlik edecektir.

Acadaçatra'nun ölümünün ardından Magatha'nın tarihi bilinmezliklere gömülür. M.Ö. 375'e doğru, krallık tacı, Savaşçılar Kastı'na karşı kınıyla ünlü Nanda sülalesine geçer ama bu sülâlenin tarihi de kesin çizgilerle bilinmemektedir.

Hint düşüncesinin yeni bir atılım kazandığı sıralarda, Keyhusrev'in orduları, sonra da Daruis (Dara) ve Kserkses (Kxerxes) komutasındaki ordular, İndus'a kadar bütün Hindistan'ı ellerine geçirirler.

Darius'u yenen ve Pers egemenliği altındaki tüm toprakları işgal etmek isteyen Büyük İskender de, M.Ö. 326-25 yıllarında İndus kıyılarına ulaşır.

Bütün bunlar, ülkeye, yerli halkın tanımadığı yeni bir uygarlık ve kültür getirmektedir. Batı ile ticaret ve kültür alışverişi bu yolla başlamış olur. Doğu Akdeniz yöresinde yaygın olan Fenike yazısı,

Budha'nın inancına göre, insanın acısı karşılanmayan isteklerden doğar.

Brahmi yazısı adı altında benimsenir. Daha sonra, Hydaspes'e kadar gelen İskender orduları ve yakın Yunan krallıklarının etkisi, ülkeye Yunan sanat anlayışını da sokar; bundan Yunan-Budha sanatı adı verilen bir sanat doğar.

Yabancı sızmalara bir tepki olarak, Çandragupta, kuzey Hindistan'da bir devlet kurmayı başarır. Birçok sanat eserinin yaratılması için gerekli zenginlik ve rahatı sağlayan bu devlet, Mauria İmparatorluğu'dur. Bilgin kral Aşoka döneminde de en parlak dönemini yaşar. Kral ailesinin korumacılığında, Budhacılık, kesin kurallara bağlanıp son biçimini alır.

Mauria İmparatorluğu, uzun yaşamlı olamaz. Hindistan'ın bir tür yazgısıdır bu. İmparatorluk, M.Ö. III. yüzyılda parçalanır. Çunga sülâlesinin devleti yeni baştan kurma denemeleri sonuç vermez. Güney Hindistan'la Seylan, küçük krallıkların birliğini sağlayan salt din, özellikle Budhacılıktır. Seylan, Budhacılığın egemenliği altına girer.

Mauria imparatorluğu uzun yaşamlı olmaz. Hindistan'ın, bir tür yazgısıdır bu...

Yarımadanın bu parçalanmış durumu istilâcılara harekete geçirir. M.Ö. II. yüzyılda, önce İskitler, sonra Kuşanalar Ganj vadisine gelirler. Ne var ki, istilâcılar da güçlü bir birlik kurmanın üstesinden gelemezler ve ülkede kargaşa; yeniden egemen olur.

dinler kazançlı çıkınca

BUDHACILIK ve Brahmançılık giderek gelişir. Biçimciliğe tepki olarak doğan Budhacılık da zamanla

Hint düşünürlerinin elinde hareketsizliğe uğrar ve kurallara kesin saygı zorunluluğundan ötürü kalıplaşır. Geniş alanlara yayılarak ilk biçiminden ayrılır. Budha buyrukları, yığınların "kendine egemenlik" eğitselliği olmaktan çıkıp Budha tapınakları çevresinde toplanmış bir din durumuna gelir.

Bu sırada Hint dinsel düşüncesi de tektanrıcılığa yönelmektedir. Brahmançılık, Purana'larda Çiva ve Vişnu'yu en yüce varlık olarak kutsamakta, tektanrıcılığa ortam hazırlamaktadır.

Yue-çilerin ve beraberlerinde sürükleyip getirdikleri halkların, özellikle Saslar'ın kuzeybatı Hindistan'ı istilası Yunan-Hint krallıklarına kesinkes son verir.

Kendilerini Part Krallığı'nı tanımak zorunda bırakan II. Mitridates'in ölümünden sonra Saslar, prensleri Manes'in yönetiminde Gandhara, batı Pencap ve Kaboul'u Yunanlıların elinden alırlar.

Manes'in ölümünden sonra da Kaboul'da Amyntas ve Hermaios döneminde

yeniden bir Helen yönetimi kurulur (M.Ö. aşağı yukarı 58-30 yılları).

Bir başka krallık, Sagala (şimdiki Sialkot) dolayında doğu Pencap'da Menandre'nin ülkesinde kurulmuştur. Onları Yunan adlı birçok başka krallıklar izler. Straton, Deny, Hippostratos ve Nicias (M.Ö. 50 yıllarına doğru) bunlar arasındadır.

30 yılına doğru da Saslar, Azes'in yönetimi altında İskender istilasının son kalanlarını yok eder ve Magadha sınıra doğru yayılırlar.

2. ÇİN

(M.Ö. III. binyıl - M.Ö. 100)

ÇİN uygarlığına kaynaklık eden alan, Huan-ho (Sarı Nehir) nehrinin meydana getirdiği büyük çamurlu ovadır. Bu uygarlık, doğudan batıya ve özellikle kuzeyden güneye doğru olağanüstü büyüklükte bir kolonileştirme sonucu yavaş yavaş gelişmiştir. Doğal koşulların ve etnik kökenlerin çok ayrımlılığı yüzünden bölgecilik eylemleri sürüp gitmektedir. Çin tarihinde sık sık merkezden ayrılma eğilimlerinin ortaya çıktığı çok görülecektir.

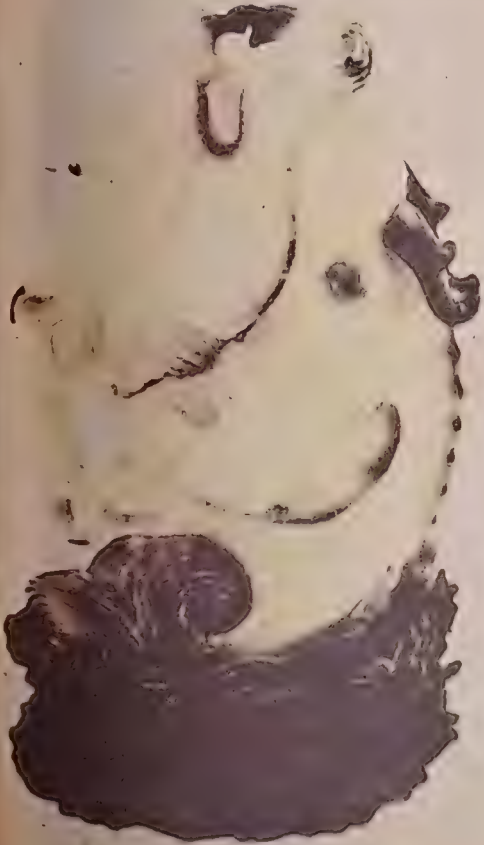
Hindistan'ın tersine, geçmişi üzerine, Çin, önemli belgelerle geleneklerini günümüze dek getirmesini bilmiştir. Bilinmezlik salt bir tek noktadadır; Çin halkının gerçek kökeni bugün de bir sorundur. Tarihöncesi ise, anlatılar ve söylenceler içinde yitmiştir. III. binyılında Çin'e ait bilgileri çok daha sonraki kaynaklarda bulmak mümkün olmaktadır. Bunlar, yaklaşık olarak M.Ö. 2205 belki de M.Ö. 1985 yıllarında tarih sahnesine çıkan ilk imparatorluk sülâlesi, Hsia sülâlesine iliş-

kin söylenceler ve geleneksel bilgilerdir.

Önceki dönem; yine söylence kahramanlarının, "Üç hükümdar"ın, sonra "Beş imparator"un kahramanlıklarını anlatan hikâyelerle doludur. Bu "Beş imparator"un sonuncusu, Yu'dur. Yu, Hsia sülâlesinin kurucusudur ve Çin'in M.Ö. 2000 yıllarında tarih sahnesine gelişi, bu sülâle aracılığıyla gerçekleşmiştir. Hiye-roglife benzer bir yazının icadı, tahılın bulunuşu, Huan-ho vadisinin kurutulması ve ırmakların üstüne bentler yapılması hep bu sülâleye bağlanmıştır."

Yu ise, devlet yönetimine ait bilgilerin kendinden sonraki kuşaklara devretmiş bir egemen olarak bilinmektedir. Bu bilgilerin toplu olduğu "Şu-Kung" adlı kitap, Çin klasikleri arasında yerini almıştır. Ama yine de bu hikâyeleri kuşkuyla karşılamakta yarar görülür. Çünkü o dönemde, Loyang ve Kayfong arasında kuze-ydoğu bölgelerine kadar yayılmış bulunan Çin halkı, henüz Taş Devri'nin son dönemini yaşamaktadır.

Çin geçmişinin sanatsal açıdan ölümsüz bir örneklemesi. Ming döneminden kalma.

Bir Çinli çocuk

akıllı bir yönetici: yu

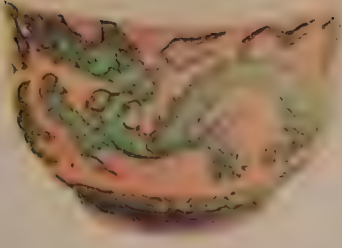
YU, ülkesini Çin tarihinde ilk kez dokuz eyalete ayırır. Tarımla ilgilenir, büyük tarım işletmelerini destekler. Bütün bunlara karşılık, devlet, tam anlamıyla bir devlet değildir hâlâ. Birçok prensliği bir araya getirmiş bir birliktir ve yönetim gücü, bu prenslerin en güçlüleri arasında paylaşılmıştır.

Hsia sülâlesi, beşyüz yıl yaşar. Son temsilcisi Kie-Kuei, eğlence düşkünü ve acımasız biridir. Bir derebeyler ortaklığı eliyle tahttan indirilir ve Şang prensi Çing-Tang imparator ilan edilir. (M.Ö. XVIII. yüzyıl).

Şang sülâlesi, altıyüz yıl yaşar ve bu dönem, edebiyatın altın çağı olur. Bütün belgeler bu altıyüz yılın, yaşam biçimi ve sanatlar alanında parlak bir uygarlık dönemi olduğunu kanıtlamaktadır. Tunç, bu dönemlerde güzel sanatlara girer ve gelecekte sanatçıların örnek alacakları vazoların, süs eşyasının yapımında kullanılır.

Şangların sonuncusu Şeo-Sin, aydın fakat töresiz bir egemendir. Devleti önlenmez bir yıkılışa doğru götürür. Tahta, yarı savaştı, yarı çiftçi prenslerden biri getirilir. Bu prensler, Şang sülâlesi döneminde barbar halkların sahip oldukları toprakları, toprağı işleme yoluyla yavaş yavaş ele geçirmişlerdir. Bu yolla, Çin köy yaşamının oldukça kaba töreleri saraya girmeye başlar. Bu prens ve sonrasında gelenlerle Çeu sülâlesi dönemi, saray yaşamı ve sanatlar için verimli bir dönem olmaktan çıkar.

Çeu'lar döneminde, Çin, derebeysel parçalanma ve içsavaşlarla çalkınır. Yeni sülâlenin kurucusu Vo-Vang; impa-

Ming döneminden kalma ikinci örnek

ratorluğun sonundan çok, kendi prensliği-
nin geleceği kaygısına düşüp Çang'ların
ülkesini yakınları arasında bölüştürür.
Çok geçmeden onlar da kendi başlarına
buyruk duruma gelmekte gecikmezler.
Süreç, Çeu İmparatorluğu'nun kuzeybatı-
daki barbarlara ve Yang-Çeu vadisindeki

Çinlileşmiş Manlar'a karşı yürüttükleri
savaşlar yüzünden daha da kolaylaşır.

İmparatorlar, gitgide güçlerini yitirir-
ler. Sonunda düşmanları, başkent Ho'yu
yakıp yıkarlar (M.Ö. 771). Çeu'lar, Lo-
yang'ın yakınındaki Ho-nan'a çekilirler ve
249 yılına dek orada egemenliklerini sür-
dürürler. Dönem, görüldüğü gibi tekil ege-
menlik ardında koşan derebeylerin
karşılıklı savaşımını sürdürdükleri dö-
nemdir. İçlerinden hiçbiri kesin bir ege-
menlik kuramaz.

parçalanmalarla...

PARÇALANMALAR, Yaş-Çeu bar-
barlarına, Çin uygarlığını o zamana
kadar giremediği bölgelere yayan,
güçlü bir devlet kurma olanağını verir

*Budha'cilik
Çin'de de
yaygınlık
kazanır ve
yığınları
etkiler*

Yang-çe vadisinde yaşayan Manlar sonradan Çinlileşmişlerdir.

ama kökenleri bakımından halktan gelen Çue'lar, giderek sarayın rahat ve sorumsuz yaşamına uyarlar. Halkla bağlarını yitirirler. Ülke, tam bir kargaşa içine sürüklenir ve merkezci-yönetimin yerini gerçek bir derebeylik düzeni alır.

M.Ö. VIII. yüzyılda, derebeylik, artık gelişimini tamamlamış, yerel prenslikler birer krallık olmuştur. VI. yüzyılda derebeylik Çin'inin tarihi önceki dönemde ol-

duğu türden, imparatorluğun parçalanmasından doğan prenslikler arasındaki bitmez tükenmez çekişmelerin tarihidir.

Bu yüzyılın en önemli olayı, Yang-Çeu ırmağının ağzında, güneyden Çinlileşmiş yeni bir krallığın kurulması ve böylece Çin uygarlığına yeni bir ilin katılmasıdır. Bu krallığın ortaya çıkışı, Çeu Krallığı'nı yıpratmış ve karışıklığın artmasına neden olmuştur (M.Ö. 584 yılları).

Günümüz Çinli kadınları mısır hasadında.

Luang Prabang tapınağında
altın Budha heykelciği.

Arada, Çin düşüncesi, dönemde doruğa erişir. Temeli tarıma dayalı bir toplumu yansıtan Çin düşüncesi, başlangıcından beri insanı doğayla birleştiren derin dayanışma duygusuyla doludur. Dinin ana konusu, törel ve uygar bir titizlik ve inceliklerle yerine getirilen törenlerle toplumsal yaşam ve evren arasında uyum sağlamaktır.

Görünür çelişkilerin ardında birlik aramak, aykırı ilkeleri birbirleri ile uzlaştırmak Çin düşüncesinin temelidir. Bunun en iyi açıklanımı da Konfüçyüs'ün (Kong-Fu-Çeu, aşağı yukarı M.Ö. 551-479) eserinde görülür.

çin'de dinsel inanışlar

KONFÜÇYUS'UN öğretisi, toplumsal uyumu sağlamak amacıyla insanla doğanın işbirliğine önem veren törel bir öğretilerdir. Törenlerse bu öğretinin hem koşulu, hem de simgesidir. Bu büyük Çin bilgesinin insanlığa katkısı, yalnız dünyanın gidişine değil, tüm insanlığa katılma istek ve direnme gücünün yaygınlaşması olarak kabul edilir.

V. yüzyılda Çin, derebesele çekişmelerle çalkalanıp durmuştur. Fakat Çin uygar-

lığı güneye doğru yayılmasını sürdürmüştür de. Burada Çinleşmiş yeni bir barbar krallığı olan Yu Krallığı (Ko-Çeu-Kiang) siyasal yaşama karışmaya başlar ve kendisinden önceki Vu Krallığı'nı 473'de yıkarak yerine geçer. Fakat yine de bundan olumlu bir sonuç alınamaz. Prenslerin bir bölümü aralarında geçici egemenlik uğruna savaşıp dururlar.

Taoizmin kurucusu Çuang-Ço (M.Ö. 380-320 sıraları), bu dönemde yaşamıştır. Babası, söylenceler kahramanlığına varmış Lao-Ço'dur ve Konfüçyüs'la çağdaşlardır. Adını karşıtların birliğini ve kozmik uyumu sağlayan evrensel ilkedendir, yani, Tao'dan almaktadır.

Bu dine girebilmek için kişinin kendini değişen evrenin ötesinde bu ilkeyle özdeşleştirmesi, evrene egemen olabilmeye için de gerçek özünü aşması gerektir.

Ortam, kendine uygun yeni bir yaşam biçiminin doğmasına yol açmıştır. Orta Avrupa derebeyliğinde olduğu gibi Çin'de de şövalyelik ve bir şövalye ruhu kavramı doğar. Prensler savaş arabalarıyla aralarında türlü doğuşlar düzenlerler. Bu doğuşlarda uygulanan yalnızca "onur yasaları"dır. Doğuş, soyluların spor ve toplum yaşamının bir gereğidir.

Ne var ki, durmaksızın doğuşan insanlar giderek sertleşirler, manevi değerler-

Halk tiyatrosundaki bir oyunda geleneksel bir maske örneği.

*Ming mezarlığına giden
yolun günümüzdeki görünümü.*

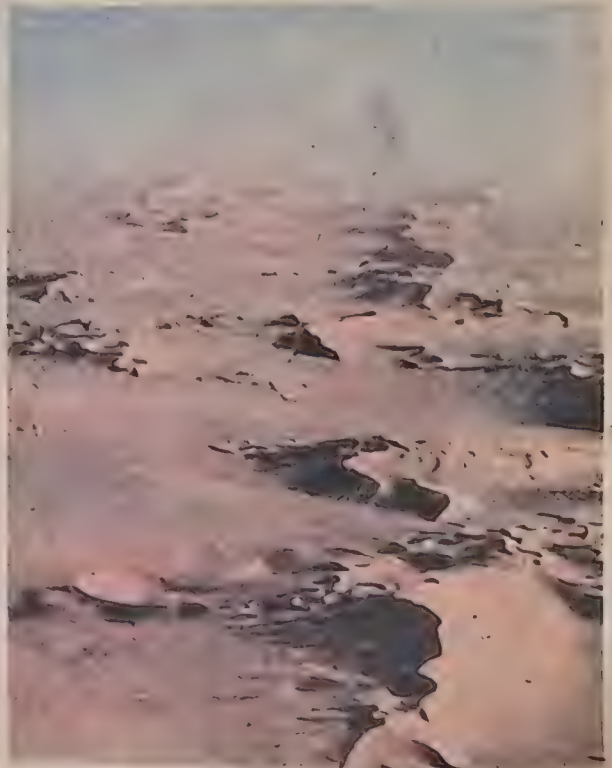
den uzaklaşırlar. Şövalyelik, barbarlığa dönüşür. Tahtın çekiciliği karşısında şövalyeler, dişe diş göze göz bir çatışmaya başlarlar. M.Ö. IV. yüzyılda "Savaşçı Krallar Çağı" denilen karanlık bir döneme girilir. Savaş arabaları, yerlerini çok daha öldürücü atlı ve yaya savaş birliklerine bırakır. Savaşçı krallardan ikisi öbür karşılarına bakarak daha üstün bir duruma gelirler. Güneyde Kral Vei (339-329) döneminde Çeu devleti, Yue devletini yıkar ve sınırlarını Yang-Ço ağzından Huai-Ha'ya dek uzatır.

Kuzeybatıda, bozkırlardaki göçebe kavimlere karşı giriştiği savaşlar sonunda oluşan savaşçılar devleti Tsin, Vei'nin zararına olarak Şansi-nin kuzeydoğu bölümünü eline geçirir. Yaptığı fetihlerle gelecekte Çin'in birleştirici devleti, bu devlet, olacaktır ama bunun için de uzun, çok uzun yıllar beklemek gerekecektir.

elli yılın savaşımı ile

SONUNDA, savaşçı prenslerden biri, elli yıl süren dursuz duraksız bir savaştan sonra, öbür prensleri yenmeyi ve bağımsız krallıkları ortadan kaldırıp imparatorluğu yeniden kurmayı ba-

*Çin sınırları yukarılara doğru
Ortaasya'nın çöllerine dayanır*

şarır. Bu, Çin sülâlesinin kurucusu Şe-Huang-Di (M.Ö. 246)'dır. Çin sülâlesi ile tarihte yeni bir dönem açılır. Yeni imparator, birliğin de kurucusu olur. Derebeyliğin imparatorluk için gerçek bir tehlike olduğunu, kendi deneyleriyle bilen Şe-Huang-Di, çeşitli siyasal toplulukları ve değişik kökenli halkları bir araya getirip hepsinden bir ulus yaratılabilmek yolunda çabalara girişir. Gerçekçi bir siyasal ve yönetimsel örgüt kurar. Ülke askerî eyaletlere bölünür, başlarına doğrudan doğruya merkezci yönetime bağlı yüksek görevliler getirilir. Ekonomik ve kültürel birliği sağlamada dönüşümler yapılır, yeni yollar açılır, tek ve ortak bir alfabe kabul edilir.

Yanı sıra, Şe-Huang-Di, derebeyliğin izlerini tümüyle yokedebilmek amacıyla o dönemi anlatan bütün kitapları da yakıtır. Ülkeyi dış güçlerin tehlikelerinden korumak için Türk-Mogol akınlarına karşı ünlü Çin Seddi'ni yaptırır. Fetihlerini gü-

ney Çin'e ve Kanton'a kadar götürerek coğrafya bütünlüğünü de sağlar.

Şe-Huang-Di, gerçek bir imparatorluk kurmuştur ama ardılları, bu imparatorluğu yaşatamazlar. Ölümünün on yıl sonrasında komutan Liao-Peng, Çin sülâlesinin egemenliğine son verip yönetimi eline geçirir ve Han sülâlesi dönemini açar.

Yeni imparator, salt askerdir. Kültürle ilgilenmez. Konfüçyus disiplini aşağılar. Fakat bu eksikliklerinin yanında başarılı bir komutandır. Hun akınlarını durdurur. Liao-Peng'den sonra tahta daha aydın kişiler gelirler. Vu-Ti, bunlardan biridir ve aynı zamanda Konfüçyus'e öğrencilik etmiştir.

Geleneğe uygun, fetihler yapar. Ondan sonrasında bu fetihler sürdürülür ve Türkistan'a kadar yukarı Asya ve Kore ele geçirilip ulusal sınırlar, Çin Hindi'ndeki Hue'ye dek uzandırılır.

Çin'de
günlük
yaşam

V. KESİM

TÜRKLERİN YAYILIŞI

1. DAĞILMA VE YAYILMA DÖNEMİ YAŞANIRKEN

TÜRKLERİN VI. yüzyıldan sonraki iki üç yüzyıl içindeki tarihlerini ayrıntılı olarak ortaya koymak zordur. Çünkü Türklerden sözeden yabancı kaynaklar ve hemen bütününde Mogolistan'la ilgili az sayıdaki Türk belgeleri — bunlar da VIII. yüzyıldan başlamaktadır — türlü adlar vermektedir. İlk bakışta başka ve değişik kişilerden söz edildiği sanısını uyandırmakla birlikte,

bunların gerçekte, değişik görünümlere bürünmüş; ama aynı halkların bir bölümünü kapsayan siyasal toplulukların ve bağımsız boyların çeşitli adları olmaları da mümkündür.

Uzmanlar, ayrıntılar üzerinde kararsızdırlar; ancak, bir iki dayanak noktası öne sürebilmektedirler. VI. yüzyılda, Sirderya'dan Sibirya eteklerine ve Altaylar-

İki Türkmen çocuğu..

dan Volga kıyılarına kadar uzanan ve çağımızda "Rus Türkistanı" diye bilinen bölgenin kuzeyinde, bir "Türk İmparatorluğu" kurulmuştur. Bu imparatorluk, uzun süre Türklerce ve hatta Ortasaya'da yaşayan başka halklarca anımsanmıştır.

Altay dağlarının doğusunda ve güneyinde Mogolistan'da ve şimdi Çin Türkistan'ı denilen bölgede de (sonraları İranlılarca Guz adı verilen) Oğuz Türklerinin egemenlikleri sürüyordu. Bunlar, Dokuz (Tokuz) Oğuz ve merkezi Kaşgar yakınlarında olan Uygurlar, daha başka benzer adlarla da bilinen birleşik (federal) devletler kurmuşlardı. Yayılma öncesi bu iki Türkistan'da, eski çağ yazarlarının İskitler, Sarmatlar gibi adlar verdikleri, günümüzdeki araştırmalar sonunda ise Toharlar, Sogdlar gibi adlarla karşımıza çıkan Arı ırktan insanlar yaşıyordu. Kuşkusuz, Türklerin yayılması sonucu bunların bir

*Türkmenler
arasında
aynı anan
ayınların
en ünlüsü
Buz Kaşı'dır.*

bölümü yokolmuş ya da başka yerlere göç etmişlerdir.

Öte yandan, bir karışma, bir kaynaşma da olmuş ve gözle görünmeyen bir evrim yer almıştır. Oğuz boylarından birinin adı olan Düger'in Tohar adını andırdığını gösteren bazı kanıtlar vardır. Ayrıca, çağdaşlarınca verilen betimlemeye göre; Oğuz oymaklarından biri olan Kırgızlar'ın —bugün hiç tartışmasız Türktürler— İskit tipli Arı göçebelere çok benzedikleri ileri sürülmektedir.

türk kolları

SÖZÜ edilen topluluklardan hiçbirinin Volga'nın batısına geçmemiş olmasına karşılık, şimdiki Rusya'nın Tuna Nehri kıyılarına kadar orta ve güney bölümlerinde, o dönemde hâlâ Hunların torunları yaşamaktaydı. Hunlar, bu böl-

gelerin Finli olsun, Slav olsun, "yerli" halklarıyla az ya da çok karışarak, orta Volga'nın Bulgarlar'ını, VII. ve VIII. yüzyıllarda Kırım'ın doğusuna kadar —arada uzanan Kafkas ve Hazar bozkırlarını da içine alarak— Karadeniz kıyılarına egemen olmuş Hazarlar'ı ve daha da başka ulusları ortaya koymuşlardır. VII. yüzyılın sonunda Bulgarlardan ayrılan bir kol, Slavlaşarak zamanla bugünkü Bulgarları oluşturmuştur.

Bu denli büyük bir alana yayılan Türklerin, topraklarının genişlediği oranda kendilerine özgü nicelikleri yitirmiş olmaları doğaldır. Ayrıca, Çin'e yakın olanlar Çin etkisi, Bizans'a yakın olanlar Bizans etkisi ve İran'a yakın olanlar da İran etkisi altında kalmışlardır.

Aral denizi ile Sibiryaya arasında yaşayan ve gelişmiş herhangi bir kültürle iliş-

kisi olmayanlar da, en "ilkel" durumda kalmışlardır. Bunların büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmiyordu. Bu yüzden de, bazı arkeolojik bulguların dışında, onlarla ilgili bütün bilinenler; dağınık ve dıstan gelen —Çinli, Bizanslı, daha sonraları da Arap ve İranlı gibi— yabancı yazarların verdikleri bilgilere dayanmaktadır. Fakat her ikisi de fonetik olan ve Çinlilerin ideografik alfabesine benzemeyen, belki de Sogd alfabesinden türemiş alfabeler kullanarak, VIII. ve IX. yüzyıllarda Mogolistan'da yaşayan Türkler, Orhun kayıları yakınlarında uzun ve ilginç yazıtlar (kitabeler) yazmışlardır. Bu yazıtlar bulunmuş ve okunmuştur.

Yazıldıkları ortam üzerinde bize daha kesin bilgi veren bu yazıtlar, söz konusu dönemde Türklerin yaşadıkları bütün ülkelerin ortak coğrafya durumunu, yine Türklerin çeşitli yönere niçin yayılmış olduklarını, aynı zamanda da soğuğa dayanıklı Asya devesine bağlı kırsal ekonomilerini ve oymaklardan oluşan toplumsal yapılarını açıklamaktadır.

türkler göçebe midir?

TÜRKLERİ bütünde göçebe olarak düşünmemek gerekir. Özellikle, başka kültürlerle ilişkilerin yoğun olduğu bölgeler için, bu, böyledir. Göç yollarındaki bazı geçit noktalarında ve kavşak merkezlerinde çok eski yerleşik bir halkın yaşadığını gösteren kanıtlar vardır. Yani yerleşik Türk halklarının yaşadığı vahalar olduğu ve çadırlarda yaşansa bile —sözgelisi, Orhun kıyılarında— başkentler kurulmuş olduğu bilinmektedir.

Ayrıca, hayvanlar arasında da çeşitli göç etme alışkanlıkları vardır. Koyunların otlak bulmak için mevsimine göre yaptıkları göçlerle, develerin uzun yolculukları birbirinden çok başka olgulardır.

Kesinlikle bilinen şudur: Ülkenin durumu ve buradaki yaşamın izlediği yön, toplu halde gruplarca kullanılacak toprakların ötesinde toprak edinme duygularını ve evrensel egemenliğin dışında bir sınır belirleme eğilimini geliştirmeye uygun değildir.

Böyle imparatorluklar içinde de yine her boy (kavim) kendi özerkliğini korurdu. Birkaç gün içinde çok büyük bir varlık olmaktan bütünde dağılmış olmaya ya da dağınık bir durumdan birleşmiş yüce bir güç olmaya geçebilen, sıkı bağları olmayan bir birliktiler. Tohar asıllı olduğu sa-

nılan "Han" ya da "Hakan" adını verdikleri ve çok ünlü de olsa askeri harekatta önderlik etmekten öte bir yetkisi olmayan bir başkanı, bir gün içinde benimseyip yine bir gün içinde ondan koparabilirlerdi.

Bizans'ın komşuları Hazarlar gibi, düzenli devletlerin yakınında yaşayan topluluklarda çeşitli statik kavramların baş göstermiş olması mümkündür. Askerlik açısından ise, sürekli hareket halindeki göçebe topluluklarının daha uygar yerleşik komşularına karşı üstünlük sağladıkları sık sık görülmüştür. Türkler, İskitlerden devraldıkları taktik hareketleri ve at sırtından ok atabilme yetenekleriyle yüzyıllar boyu karşı konulmaz bir güç olmuşlardır.

Dış etkilere gelince... Bu etkiler, yalnız sınır bölgelerinde görülmez. Daha önceleri olduğu gibi, Türklerin döneminde de Çin'den Hindistan'a ve özellikle Sogd ülkesine kadar uzanan ticaret ve hac yolları vardı. Hepsi aynı oranda kullanılmamakla beraber; bu yollar, tüccarları ve din adamlarını bazı Türk topluluklarının içine kadar götürüyordu. Bunun etkisi, daha çok manevi alanda kendini belirler.

Günümüz bir Türkmen kövü..

*Bir Türkmen
köylüsü
öğütüm
işinde...*

Türkler, çoğunlukla "şaman" adı verilen bir çeşit büyücü ya da sihirbaz olan kişinin önderliğinde bazı inançlara bağlanmışlardı. Bunlar, temelde dünyadaki yaşamla ilgili inançlardı ve güncel yaşamla pek bağıntısı olmayan kavramlar (sözgeşi, Cennet kavramı) belirgin değildi. Ne var ki, cenaze törenleri (başbuğları için düzenledikleri cenaze törenleri) ölümden sonraki yaşamdan bazı şeyler bekle-diklerini gösteriyordu. Fakat kısa bir sürede Çinli ve Hindu din adamları, Nasturi Hristiyanları, İran'ın yasak topraklarını aşarak Irak'tan gelen Zerdüştmisyonerleri, Batı'ya giden Yahudi tüccarlar, pek çok Türk'ün bu dinleri tanımasına ve benimsemesine yol açmışlardır. Öyle ki, bugün, düzenli devletlerin saldırısından uzakta kalmış Türk topraklarındaki Hin-

du Sogd, Süryani ve öteki metinlere, daha sonraları da Türkçe yazılmış metinlere dayanarak ancak çağdaş bilimadamları, bu dinlerin ortaya çıktıkları ülkelerde ele geçirilen belgelerin eksik yerlerini bulabilmekte ve bu dinlerin tarihlerini tamamlayabilmektedirler.

Daha sonraları Müslümanlık da aynı yollardan geçmiş ve aynı yöntemleri kullanmıştır.

dağılma ve yayılma

X yüzyılda, Mogol ve başka toplulukların baskısı, Türklerin yayılmaları-na temellik etmiş ve bağımsız bir kültür oluşturmada en önemli aşamaları

Geleneksel giysileri içinde bir Türkmen gelini...

yaptıkları toprakları bırakmaya zorlamıştır. "Mogolistan"; adının açıkladığı anlamı taşımaya başlamış ve Çin Türkistan'ı dışında, Altayların doğusunda hemen hemen hiç Türk kalmamıştır.

Sık görülen bir zincirleme tepki sonunda, bu bölgelere akın eden Türklerle nüfusun artması karşısında, daha önceleri Altaylarla Volga arasına yerleşen Türkler, batıya ve güneye doğru göçetmişlerdir. **Karluklar**, iki "Türkistan" arasındaki geçitlere, **Oğuzlar** da **Sir-Derya'nın** kuzeyine ve **Aral denizi** yörelerine yerleşmişlerdir. IX. yüzyıldan başlayarak **Peçenekler**, komşuları **Finleri** ve hafiften **Türkleşmiş Macarları** ve **Hungarları** Avrupa'ya doğru sürerek nasıl bu bölgelere yerleşmişlerse, bu kez de **Oğuzlar** soydaşları **Peçenekleri** buralardan sürmüşlerdir.

Peçenekler, XI. yüzyılda, **Rus-Norsemenlerin** de saldırısına uğrayan **Hazar Devleti'nin** yıkarak aşağı **Tuna** kıyılarına ulaşmışlardır. **Bizans'a** karşı da savaş açmışlardır. Onların hemen ardından da **Bizanslıların "Ouzoi"** dedikleri bir topluluk (**Oğuzlar**) buralara akın etmiştir. Yörelere göre **Kumanlar**, **Polovtsi** ya da daha değişik adlarla bilinen **Kıpçaklar'ın** topraklarını ellerine geçirmesi üzerine de, sonra yine karşılaşılacak bir başka **Oğuz topluluğu**, **İran sınırlarına** doğru kaymıştır.

Ortaasya'da yaşayan **Türklerin**, VII. yüzyıldan başlayarak, güneyde yeni bir komşuları olmuştur; bunlar, **Müslüman Araplardır**. Arapların yenilgiye uğrattıkları halklar giderek **İslamlaşmaya** başladıklarından; o eski yollardan, bu kez yeni **Müslüman din adamları** ve **tüccarları** **Türk topraklarına** gelmeye başlamıştır. Hatta savaşlar, yağmalar ve bunları izleyen tutsak değiş-tokuşu bile komşu kültürün ve bu yeni dinin, hiç olmazsa bazı yönlerini, **Türklerle** tanıtmakta yardımcı olmuştur. Soylular arasında bir tür **Süryanilik** benimsenmiş olmasına karşılık, **İslam dininin** **Hazarların** içine bir dereceye kadar sızmış olduğundan kuşku yoktur. (Sonradan görüleceği gibi, **Hazarlar** siyasal ve ekonomik nedenler yüzünden, **çoğunluğu** ile kendilerine **Musa'nın** dinini seçeceklerdir.)

Hristiyanlığı benimsemek yolundaki **Balkan Bulgarları'nda** bile, IX. yüzyılda "**Kur'an-ı Kerim**"in okunmuş olduğunu gösteren bazı kanıtlar vardır. Fakat bir dereceye kadar **Türk bölgesi** sayılan **Volga Bulgarları** arasında **Müslümanlık** en gorkemli yengisini kazanmıştır. Etkileme ve dinsel evrimin yanı sıra, siyasal ve askeri gerekcelerin de önem kazandığı ne-

denlerden ötürü, **Bulgarların** **Prens 920** yılında **Bağdat'taki Abbasi Halifesi'nden** yalnız savunmayı güçlendirecek bir teknik bilgin istemekle kalmamış, kendisine **İslam dinini** öğretecek bir din adamı göndermesini de istemiştir.

Prese gönderilenler içinde, **İbn Fadlân** adında biri de bulunuyordu. **Hazarların** arasından ve **Kafkasları** aşarak gidilen yoldan daha uygun olan ve **Ortaasya'dan** geçen bu yolu izleyen grubun yolculuğu üzerine **İbn Fadlân**, çok keskin gözlemlere dayanan bir kitap yazmıştır. Bu kitaptan, **İbn Fadlân** olmasa, onlarla ilgili hiçbir şey bilemeyeceğimiz insanların yaşamları ve töreleri üzerine gerçekten çok önemli bilgiler edinilmektedir.

doğu, batı egemenliğine başkaldırıyor

BÜYÜK **İskender** döneminden bu yana, **Doğu** ile **Batı** arasındaki ilişkiler **Yunan** ve **Latin halklarının** yarattığına değişmişti. **Asya'daki büyük impara-**

Bir Arap çocuğu...

*Müslü-
manlarda,
özellikle
Arap ya-
rımadasında
yaşayanlar
için
Cuma, kutsal
bir gündür.
O gün
kentteki
bütün camiler
dolup taşar.*

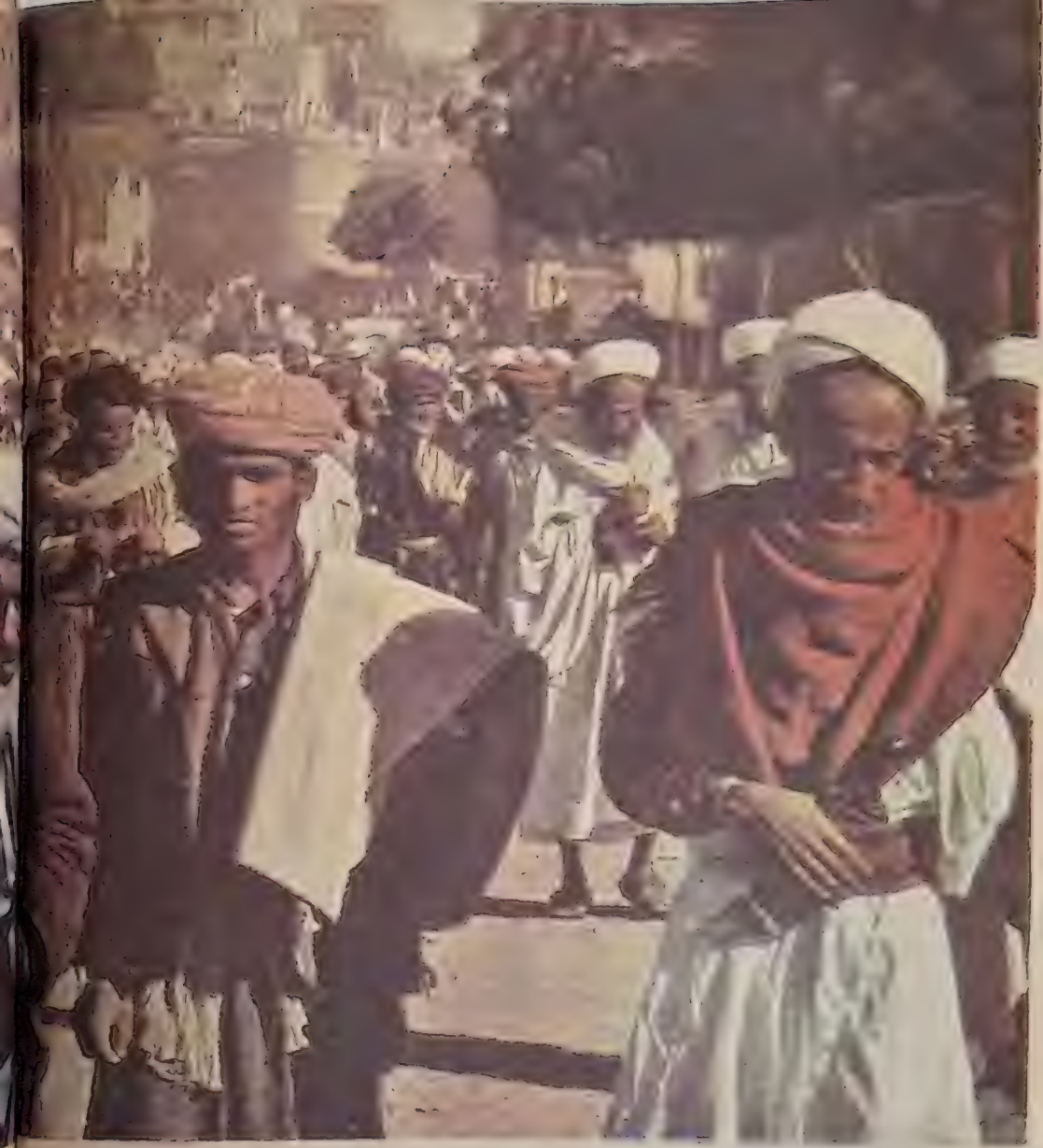
torluklar, uzun süre Avrupa'yı, bazı böl-
geleri egemenliği altına almak ve uygar-
lıklarını zorla yerleştirmekle tehdit edi-
yorlardı. Büyük İskender, bu tutkuları
yıkamakla kalmadı, aynı zamanda Yunan
sanat ve kültürünü Doğu'ya ulaştırdı ve
böylece yeni karışımlara yol açtı.

Roma, sırası gelince, Dicle'nin batısın-
daki ülkeleri işgal etti ve Asya'nın bir böl-
ümünde Yunan - Lâtin düşüncesine
gelişme yollarını sağladı. Önasya, Suriye,
Mısır ve Afrika giderek Bizans egemenli-
ğine girdi. Daha iyi örgütlenmiş ve daha
başka nitelikli bir kültüre sahip Batı uzun
süre Yakındoğu'nun siyasal ve dinsel
yönetimini elinde tuttu.

Ne var ki, VII. yüzyılda, bu kez Doğu,
saldırıya geçerek Batı'nın Asya üzerinde-
ki egemenliğine son verdi. Afrika, İspan-
ya ve Akdeniz adalarından bir bölümünü
Hristiyan dünyasından ayırdı. İşte bu
başkaldırma, Hazreti Muhammed'in ve
İslam dininin eseri idi.

Arap fetihlerini ve onların çeşitli ülke-
lere yayılmalarını o çağdaki dinsel verileri
ve yepyeni bir dinin doğuş olgusunu göz-
önüne almadan açıklamak olanak dışıdır.
Bunu anlamak için Hazreti Muhammed'
den önceki Arapların toplumsal ve siyasal
yaşamlarını irdelemek gerekecektir.

M.Ö. I. binyıla kadar, Arap yarımada

sayla ilgili kesin hiçbir şey bilinmemektedir. Çivi yazısı ya da hiyegrolisfe yazılı belgelerde çok eskiden oturulan merkezler üstüne kesin olmayan bilgiler vardır. Yarımadada ilk Sami alfabelerinin bulunması, devenin ehlileştirilmesi ve verimli bölge kabilelerinin Arabistan'a göçetmeleri, M.Ö. II. binyıla rastlar. Süleyman Peygamber'in kervanlarının Arabistan'a altın ve günlük aramaya gittikleri bilinirse de, işlek bir ticaret merkezi olduğu söylenen söylence ve masal kenti Ofir'in bulunduğu yerin neresi olduğu bugün de açığa çıkarılamamıştır. Arabistan'ın kuzeyinde oturan halk topluluklarının birçok kez Asur, Babil ve sonra da Pers (İran) tarihine sürekli etkileri olmuştur.

Milattan önce Arabistan'da birtakım devletler kurulmuştu. Fakat bunlar, düzensiz bir ülkenin ortasında küçük küçük adacıklar halindeydiler. Sabîler'le (Saba ülkesi), Hadramut ülkesiyle, Afrika'nın doğu kıyısı ve Habeşistan'la Hindistan ve Mısır'la batıdaki Yunan ve İran ülkeleriyle sıkı ticaret ilişkileri kurmuşlardı. Kervanlar kuzeyden, Yunan ve Roma sanatının etkisinde kalan güneye kadar bütün yarımadayı aşip geçiyordu. Kalıntıları geniş alanlara yayılan putatapar (putperest) tapınakları, yeni bulunan Tamud (Egrada'ki eski bir kabile) yazıtları bu göçebe çobanlar ülkesi üzerinde daha kesin ve bütünleyici bilgiler edinilmesine neden olmuştur.

*Diğer bir
Arap çocuğu.*

küçük devletçikler

KUZEYDE Petra'nın Arap halkı Nabatiler, Suriye'yi etkileri altına almışlardı. Ama M.O. 60 yılında Roma'nın bağımlısı oldular. 105'de Nabati devleti aleyhine Arabia Roma eyaleti kuruldu.

Başka bir kervan konağı ve ticaret merkezi olan Tedmir, 272'de Kraliçe Zeynep (Zenobia) döneminde İmparator Aurelius tarafından ele geçirildi. Güneyde, Yemen'de Mineenler'in yerini alan Saba Krallığı, önce "mukarrib" adını taşıyan büyük rahipler, sonra da krallarca yönetil-

di. Bu krallık, Petra'nın geliştiği çağda, iyiden iyiye çökmeye başlamıştı. Himyer krallığı onun yerini aldı ve coğrafya durumu Roma'nın egemenliği altına girmesini önlediyse de sonradan Perslerle Bizanslılar arasındaki kavgaya karışmak zorunda kaldı; ülkede Yahudilik ile Hristiyanlık gelişti ve Necran Hristiyan topluluğu Halife Ömer'e kadar yaşamını sürdürdü.

Arabasitan'da Hristiyanlık, özellikle Nasturilik ve çeşitli tarikatlar yoluyla önemli bir yaygınlık kazandı. Yahudi bir Himyer prensinin Yemen Hristiyanlarını ezmeye kalkışmasıyla Habesistan'daki Hristiyan kralları işe karıştılar ve ülkeyi işgal ettiler.

VI. yüzyılın sonunda, Sasanîler de bu-
raya gelip yerleştiler. Roma'nın çökme dö-
neminde (IV.-V. yüzyıllar) kent ve ticaret
yaşamı geriledi, göçebe çobanlık yeniden
yayılır oldu. Arap yarımadasının iç bölge-
lerini işletmenin tek yolu buydu zaten:
Aşırı bireyci, sağlam yapılı bedeviler,
şeyhlerin yönettikleri kabileler halinde ör-
gütlenmişlerdi. Aralarında sık sık çatış-
malar çıkıyordu. Her topluluğun kendine
özgü tanrıları ve putları vardı. Hazreti
Muhammed'in ortaya çıkmasından çok
önceleri, bu tanrılar arasında yüce bir
tanrı özel bir yere sahipti ve adı da "Al-
lah"tı.

Sasanîlerle, Bizans imparatorları da
topraklarını bu bedevilerden korumaya
çalışıyorlardı. Siyasaları, bedevilerden ba-
zılarının yardımıyla ayakta kalabilmekti.

Bu yüzden Suriye sınırında Gassanî Arap-
larının, İran yakasında da Lahmîler'in bi-
rer küçük "ara devlet" kurmalarını des-
teklediler. Ne var ki, Arapların, Bizans'a
bağlılıkları uzun yaşamlı değildi.

Arabistan'ı VI. yüzyılda ellerine geçi-
ren kabileler Sami kökenliydi ve birçok
krallıklar kurmuşlar, bunlardan Yemen
Krallığı, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde
bütün güney Arabistan'a yayılmıştı. Son-
raları, 525'de Habeşlerce ortadan kaldırıl-
dı.

Siyasal kargaşa ortasında, Hicaz sü-
rekli bir biçimde bağımsızlığını koruması-
nı bilmişti. İnsanları yoksul, ulaşılması da
güç bir bölgeydi. Roma'nın zorbacılığına
karşı Yemen ve Suriye'den gelen Arap ve
Yahudi kabilelerinin sığınak yeri idi. Bu

*Kâbe, İslâmiyetten önce de kutsal bir yerd. Bugün de Hac
döneminde Hacı olabilmek için zorunlu bir kutsal uğraktır.*

Resim, Hazreti Muhammed'in Mir'acını (göğ çekiliş) canlandırmaktadır.

kabileler, Hicaz'a egemen olma uğruna aralarında uzun uzun çatıştılar, sonra bölgeyi aralarında bölüştüler.

V. yüzyılda Arap önderi Kussay küçük bir devlet kurdu ve Arapların kutsal ziyaret merkezi olan Kâbe'nin çevresinde Mekke kentinin temellerini attı. O dönemde Arap halkının büyük bir bölümü göçebeydi. Yalnızca Mekke ve Sana gibi birkaç kentte yerleşik bir ticaret burjuvası vardı. Araplar, hayvan sürüleri yetiştiriyor, onlarla birlikte yer değiştiriyor ve kabileler arası kan güdücülüğü yapıyorlardı. Şiiri ve şairleri seviyorlardı. Edebi-

yat, sert bir yaşama alışmış bu insanlar için yalnızca bir gerçeklerden kaçma ögesi değildi. Bu şüirler, Arabistan'ın çeşitli kabileleri arasında bir tür manevi birlik yaratılmasında etkili oluyordu. İnançlar da birliğin oluşmasında etkindiler. Her kabilenin, her ailenin özel tanrıları, özel dinleri vardı. Ülkenin her yerinde sayısız tapınaklar yapılmıştı ama VI. yüzyılda, bunların hiçbirisi, Mekke'deki Kâbe ile yarışacak kadar güçlü değildi. Başlangıçta olduğandışı bir niceliğe sahip olmayan bu tapınak, Kâbe koruyucularının ustalıkları sonucunda gerçekten güçlü bir kutsal yer oldu. Arap kabilelerinin hemen hemen bü-

tün putları burada toplandı. Göç sırasında Yahudilerin (Beni-İsrail) Arabistan'a yadıkları İbrahim Peygamber hikâyesinin bütün dinsel inançlarını arılaştıran her yerel tanrıya yer verse bile, Yahudi geleneğinin kutsallaştırdığı Yüce Tanrı (Allah-u Taâla) tapınağı olarak biliniyordu.

... ve hazreti muhammed

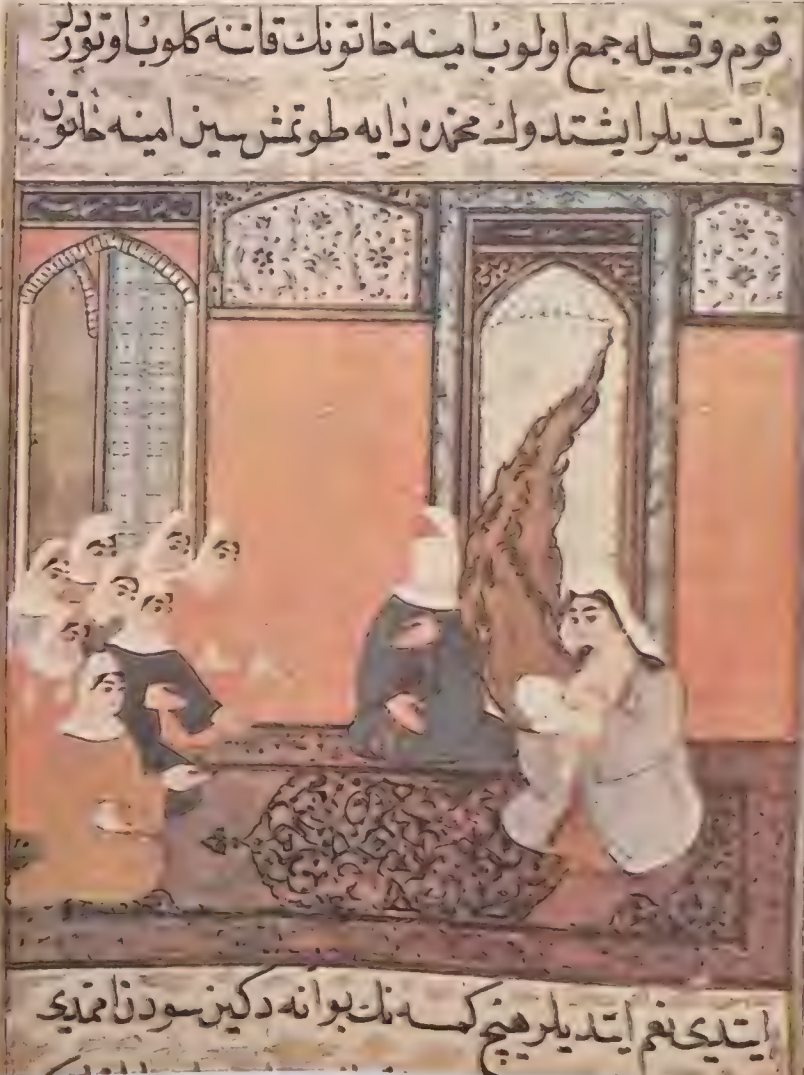
İSLÂM dininin kurucusu Hazreti Muhammed, 571 yılında Mekke'de doğdu. Babası Beni Hâşim kabilesinden Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah; annesi Beni Zühre kabilesinden Vahb'in kızı Âmine Hatun'du. Hem baba, hem de anne tarafından soylu idi.

Babası, oğlunun doğumundan kısa bir süre önce öldü. Bu yüzden Âmine ve çocuğuyla, dedesi Abdülmuttalib ilgilendi ve çocuk Muhammed, kendisine sütana olarak tutulan Sa'd bin Bekr kabilesinden Halime'nin yanında yetiştirildi. Annesi-

rin ölümünden (577) sonra, sekiz yaşına kadar dedesinin yanında kalan Muhaimmed'i, onun ölümü üzerine de amcası Abu Talib koruması altına aldı. Dokuz yaşındayken amcasının kervanıyla birlikte Suriye'ye gittiği, onbeş yaşındayken de Ficar savaşına katıldığı bilinmektedir.

Hazreti Muhammed, yirmibeş yaşına kadar amcasının yanında kaldı. Bu süre içinde ticaret yaptı, dul ve zengin bir kadın olan Hatice'nin ticaret kervanlarını yönetti. Hatice onun iyi ahlak sahibi olduğundan, doğruluğundan ve bağlılığından çok hoşnuttu ve yakın dostu Nüfeyse'nin aracılığıyla Muhammed'le evlendi (595).

650 yıllarında çıkan bir yangın ve ardından gelen bir sel ile Kabe büyük zarar görmüştü. Mekkeliler topladıkları yardımlarla Kabe'yi onardılar. Bu arada bu onarım işine Muhammed de katıldı. Fakat onarım bittikten sonra tavafın (kutsama-

Sütanne Halime'nin
Hz. Muhammed'i
emzirmesi
(1594-95 Tarihli)

İsfahan'da (İran) Şah Mescidi: Dinsel yapı örneği.

nin) başlangıç yerini gösteren Haceriſſevd'in Kâbe duvarına yerleştirilmesi konusunda onarım işinde çalışan kabileler arasında anlaşmazlık çıktı. İşe karışan Muhammed, bu anlaşmazlığı bütün kabileleri hoşnut edecek bir biçimde çözümledi.

Yaşı ilerledikçe kendisini ruhanî mura-kabelere vermeye başlayan Muhammed, her yıl Ramazan ayında Hira dağındaki bir mağarada yalnızlığa çekiliyordu. Dönüşte, önce Kâbe'yi yedi kez tavaf eder, sonra evine giderdi. Kırk yaşına bastığı yıl, Ramazan ayının 27. gecesi, vahyin başlangıcını bildiren olay meydana geldi

ve Muhammed, o gece Hira mağarasında Cebrail'i tanıdı (610).

Daha sonra Ayşe, Muhammed'i Hırstiyân yeğeni Varaka bin Nevfel'in yanına götürdü. Varaka, olanları Muhammed'den dinledikten sonra; "Hayır, bu şeytancı bir olay değildir. Bu, tıpkı Musa'ya gelen Namus-i Ekber (Cebrail) gibidir. Ben, daha yaşarsam, peygamberlik görevinde zorluklarla karşılaştığın zaman, bütün gücümle seni korurum, destek olurum..." dedi. Bu sözler karşısında Muhammed yatıştı.

Bir aralar arkası kesilen vahiylerin yeniden gelmeye başlamasından kısa bir

süre sonra Muhammed, en yakın hısnlarını Allah yoluna çağırması için buyruk aldı. Bütün ailesini bir akşam yemeğe çağırdı; "Allah'ın kenisini peygamber olarak görevlendirdiğini" söyledi. Amcası Abu Leheb'in bu sözlerle karşı tepkisi olağanüstü oldu ve aşağılayıcı sözler söyleyip sofrayı bıraktı gitti. Yemekli toplantı bir sonuca varılmadan dağıldı.

Muhammed, yine de umutsuzluğa kapılmadı kendini. Bir süre sonra Kabe'nin karşısındaki Safa tepesine çıktı, kendi ailesi ve kabilesinden olanlara burada yaptığı konuşmada; "Allah, beni size peygamber olarak gönderdi ve beni dinlemezseniz, gazabının sizi tehdit ettiğini bildir-

memi istedi..." dedi. Fakat amcası yine engelledi onu, elinden geleni ardına koymadı.

Çok geçmeden Muhammed'e bütün insanların dinine çağırması için buyruk geldi: "Sen, şimdi sana ne emrolunuyorsa, onu açıkça bildir. Müşriklere (Tanrıya ortak koşanlara) aldırış etme!.."

Muhammed artık her fırsatta Mekkeli-
lere seslenmeye ve "Kur'an"dan indirilen
âyetleri okuyarak onları İslâm dinine
çağırmaya başladı. Önceleri başarıya
ulaşamadı. İlk çağrıya uyanlardan, Hatice
ve Ali'den sonra üçüncü Müslüman
Ebubekr oldu.

Bir
kitap
süsü
"Medinet
Ün Nebi"

El-Aksa Camii, (Kudüs)

İslâmın karşıtları

MEKKELİLERİN İslâmiyeti kabul edenlere karşı kötü davranışları, onlara çeşitli işkenceler uygulamaları, ilk anlarda Müslüman olanların artmasını engellemiştir. Bütün baskılara karşı içlerinden hiçbiri inandıklarını savunmaktan geçmemişlerdir. Özellikle Müslüman köleler Muhammed'e büyük bir bağlılık göstermişlerdir.

Baskılar giderek artınca, Muhammed, bir küçük topluluğun Habeşistan'a göçmesine izin vermiştir (615).

Amcası Abu Talib, Müslüman olmasına karşılık, onu Mekkelilerin kötü-lüklerinden korumuş, diğer amcası Hamza'nın İslâm dinine girmesi. Müslümanla-

ra' güç katmıştır. Mekke'nin ünlü pehlivanlarından Rükâna ve Beni Adî kabilesi'nin önderi Ömer'in de Müslüman olmaları bu güçlenmeyi daha da artırmıştır ve Müslümanlar, ilk kez toplu halde Kâbe'ye gelerek, yine ilk kez toplu halde namaz kılmışlardır.

Müslüman olanların sayılarının gün geçtikçe çoğalmaları, Mekkelileri daha sert önlemler almaya zorlamıştır. Muhammed ve kabilesiyle ilişkilerini kesmek için toplumsal bir yasaklama kararı alınmıştır. Bu karara göre; Muhammed'in kabilesi Beni Hâşim, onun yakınları Beni Muttalip kabileleriyle konuşmak, birlikte oturmak, onlardan kız alıp vermek, alışveriş etmek yasaklanır. Bu yasaklama, ancak Muhammed'in öldürülmesiyle ortadan kalkabilecektir.

Mekkeliler, aldıkları bu kararın yazılı belgesini Kâbe'ye asarlar. Yasaklama, birkaç yıl sürer. Mekke yakınlarındaki bir mahalleye yerleşen Müslümanlar büyük bir yoksulluk içine düşerler. Hastalanırlar, ölürlər. Durumu ve alınan tavrı insanlık dışı bulan bazı Mekkeliler kaldırılması yolunda çaba harcarlar ama ardından Muhammed iki büyük acıyla karşılaşır: Önce eşi Hatice, sonra da amcası Ebû Talib ölürlər.

Ebu Talib'in ölümünün ardından Ebu Leheb'in Beni Hâşim kabilesinin önderi olması, Muhammed'e karşı girişilen baskı eylemlerinin daha da şiddetlenmesine neden olur ve başka bir kente göçme kararını alır. Gizlice hisımlarının bulunduğu Taif'e gider. Taifliler de aynı davranışı sürdürünce kentten uzaklaşır, yolda saldırıya uğrar, yaralanır. Güçlkle Mekke yakınına gelir. Ebu Cehl, Muhammed'i "yasa dışı kişi" ilan ettiğinden kente girebilmesi ancak saygın kişi Mutim bin Adı'nın korumacılığında gerçekleşir.

Hac aylarında Mekke dışındaki kabileler arasında dolaşan Muhammed, Akabe'de altı kişilik küçük bir toplulukla karşılaşır ve yeni dine çağırır. Bunlar, Hâzrec kabilesindendirler. Medine'ye döndüklerinde İslamı yaymaya girişirler. Kısa sürede Medine'de Hâzrec ve Evs kabilelerinde birçok kişi Müslüman olurlar.

Bir yıl sonra büyükçe bir topluluk Akabe'de Muhammed'i bulur ve kendi

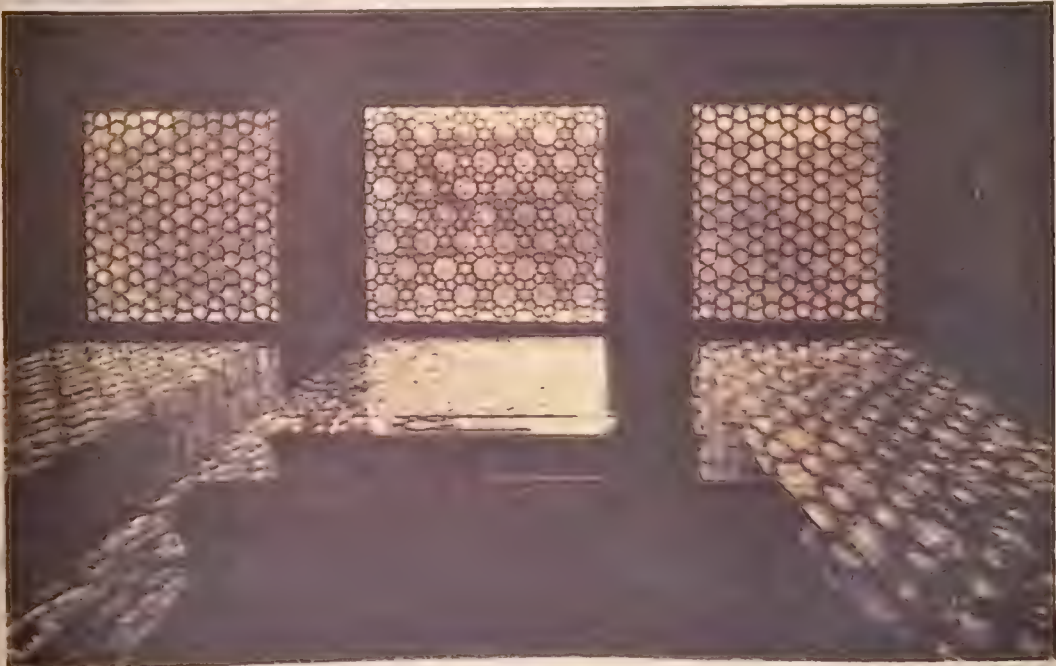
Hasan Ahmed Karahisari'nin bir hattı (XVI. Yüzyıl)

kentlerine çağırırlar. Bunun üzerine büyük ve küçük topluluklar halinde Müslümanlar Mekke'den Medine'ye göç (hicret) ederler. Mekke'li putataparlar, Muhammed'in göçünü engellemek için onu öldürmeye kalkarlar. Muhammed yerine Ali'yi bırakır, Medine'ye hareket eder. (622, Eylül). Yanında Ebu Bekr de vardır.

hicret

MUHAMMED ve yanındakiler, Medine yakınındaki Kuba köyüne varırlar. Medineliler kendilerini sevinçle karşılarlar (24 Eylül 622). Burada ilk Müslüman ibadethanesi (Kuba Mescidi)

Sah Cihangir'in (XVII. Yüzyıl) vezirinin Agra'daki türbesinden bir kesit

yapılır, ilk cuma namazı kılınır ve Muhammed hutbe okur.

Bu göç (hicret), İslâm tarihinde en büyük olgu olarak kabul edilir ve 622 tarihi, başlangıç alınıp "Hicri Takvim" dediğimiz yeni bir takvim düzenine gidilir.

Goçün birinci yılında yapılan bir sayıma göre, Müslümanların sayısı binbeşyüz dolayındadır. Bu arada obür kabilelerin de bir araya getirilmesiyle bir kent (site) devletinin kurulma çabaları başlatılır. Birçok noktalarda anlaşmaya varılır, bunlar devletin bir tür anayasası olur. Kırkyedi maddeden oluşan ve yazıya da geçirilen bu

anayasada, İslâm toplumunun kuruluşu ele alınmakta ve devlete katılan kabilelerin birbirlerine karşı görevleri saptanmaktadır.

Muhammed, bu anayasa ile o güne dek Medine'de uygulanmayan bazı yöntemleri getirmektedir. Bununla adaletin uygulanması merkezleştirilmekte, toplumsal bir sigorta kurulmakta, savunmanın ve dış ilişkilerin ilkeleri açıklanmaktadır. Bütün bu anlaşmalarda son söz, Muhammed'in dir. Yahudiler din özgürlüklerine kavuşurlar ve dünya işlerinde Müslümanlarla eşit sayılırlar.

Hat (güzel yazı) da Türk hattatı Şeyh Hamdullah'dan bir yazı.

Ezan okunması yönetemi de yine Hicret'in birinci yılında belirlenir. Muhammed, üç yıl sonra Ebubekr'in kızı Ayşe ile evlenir. Hicret'in ikinci yılında Müslümanlara Ramazan ayı boyunca oruç tutmaları buyrulur, namaz kılarırken Kudüs yönü yerine Kabe'ye doğru dönmeleri bildirilir. Zekat, farz ve sadaka-ı fitr "vacip" kılınır.

Müslümanlar, Medine'de giderek güç kazanırken Mekkeliler de buna karşı düşmanca hazırlıklarını sürdürürler. Muhammed, "seriye" adlı küçük birlikleri Medine dışına gönderir. Bu sırada, iki kent insanı

Bedr yakınında bir kervanın geçişi nedeniyle savaşa tutuşurlar. Müslüman güçlerinin başında Muhammed vardır. Bedr savaşı kazanılır (625, Mart). Ardından, Muhammed, kendilerini güvence altına almak için birçok kabilelerle yeni anlaşmalar yapar. 624-25 yıllarında ikinci bir savaş çıkar. Bedr savaşından on üç ay sonra Mekkeliler, Yahudilerin kışkırtmasıyla Müslümanlara karşı harekete geçerler; Mekke ordusu, Ebu Süfyan komutasında Medine üstüne yürür.

Muhammed, gençlerin istekleri üzerine savaşı kent dışında ve Uhud dağı etekle-

rinde kabul eder. Sayıca Mekkeliler üstündürler ama Muhammed yaman bir komutandır. Olağanüstü bir savaş olur, bir ara Muhammed'in öldüğü haberi yayılır ve Medineliler arasında çözülme başlarsa da toplanıp geri çekilirler.

Uhud savaşında uğranılan yenilginin etkisi hemen kendini gösterir. Kutsal cumartesi gününü bahane ederek kentin savunmasına katılmayan Yahudiler, olaydan çok mutlanırlar. Kıskartmacılıklarını sürdürürler. Hatta, Nadir kabilesi Muhammed'e bir suikast bile düzenler. Fakat haberi alınır ve Yahudiler kent dışına çıkarılırlar. Silahlarını bırakarak Hayber ve Filistin'e göçerler.

hendek savaşı ve sonrası

HAZRETİ Muhammed'i salt Mekkelilerle o yörenin putataparlarından daha çok Yahudiler uğraştırmış, başına olmadık işler açılmasına neden olmuşlardır. Hayber'e sürülen Nadir kabilesi Yahudilerinin öncülüğünde, Medineliler Müslümanlara karşı bazı Arap kabileleri arasında antlaşmalar yapılır, Medine üç yönden kuşatmaya alınır. Muhammed,

beklenmedik bir kararla Beni Mutalikle-
rin üstüne yürür, toplanmalarına fırsat
vermeden yenilgiye uğratır.

Müslüman kervanlarını korumak üzere az sayıda bir güçle Dümet-ül Cendel'e giderken Medine'nin saldırısını öğrenip geri döner, kentin çevresine hendekler kazdırır. Birkaç hafta sonra kent, düşmanlarca kuşatılır; düşman, onbin kişilik bir ordudur. Kent içinde bulunan Beni Kurayza Yahudileri de düşmanla işbirliği yapmışlardır.

Düşman, hendekler önünde durur, aşamaz. Hendek Savaşı diye anılan bu olayın ardından Mekke'de bu kez büyük bir yiyecek sıkıntısı başgösterir. Müslüman kabileler ticaret yollarını denetimleri altına almışlardır artık. Bazı Mekkeliler, Muhammed'e haber yollayıp geçiş izni isterler, alırlar da. Muhammed'in bu barış girişimi olumlu sonuçlar doğurur. Ebu Süfyan'ın kızıyla evlenir, hac ziyaretini için geleceğini açıklar.

Hicret'in altıncı yılında, Müslümanlar kurbanlarını da yanlarına alıp Kâbe'yi ziyaret için yola çıkarlar. Barış için geldiklerini kanıtlamak amacıyla silahlarını almazlar.

Hastanın
nabzını
ölçen
hekim

Yunanlı hekim Dioskorides'in kitabının Arapça çevirisinden alınma bir minyatür (XIII. Yüzyıl).

Muhammed'in karşıtları Hudeybiye geçidine silahlı adamlar yollarlar. Muhammed, burada konaklar. Mekkelilerle görüşür. Bir sonuç alamayınca, önce Hiraş bin Ümeyye'yi, arkasından da hali'fe Osman'ı elçi olarak Mekke'ye yollar. Osman'ı tutuklarlar, geri dönmesi gecikir. öldürüldüğü söylentileri çıkar. Muhammed bu durumda savaşa karar verir. Mekkeliler, tam o sırada barış için bir heyet gönderirler, Osman'ın sağlığı konusunda da güvence verirler. Muhammed geri çekilir, Kâbe'yi ziyareti gelecek yıla bırakır. İki kent arasında on yıllık bir barış antlaşması yapılır.

Hayber de 628-629'da Müslümanların eline geçer.

Bir yıl sonrasında Muhammed, Kâbe'yi ziyarete gider (629, Mart). Müslümanların kente girmesiyle Mekkeliler dağlara çekilirler. Üç gün sonra bir heyet gelip kentten çıkılmasını ister. Muhammed karşı durmaz, Medineli Müslümanlarla birlikte Mekke'den ayrılır.

Bu arada birçok kabile Müslümanlığı kabul eder; İran'ın Yemen valisi Bâzan Müslüman olur ve Muhammed tarafından San'a'ya vali atanır. 629-30 yıllarında Mute seferi başlatılır, yenilgiyle sonuçlanır; Hudeybiye Barış antlaşması da bozulur, Muhammed bunun üzerine Mekke'ye yürür. Ebu Süfyan, kenti ve kentlileri kurtarmak amacıyla genel bir bağış diler.

Müslümanlar böylece hiç savaşmadan Mekke'ye girerler.

putların yıkımı

KENTE giren Muhammed, ilk iş olarak Kâbe'nin putlardan ve resimlerden arındırılmasını buyurur. Büyük avluya topladığı kent halkına özgür ve bağımsız olduklarını bildirir (629). Mekkelilerin hemen hepsi Müslüman olurlar. Komşu çevrelerde de putlar yıkılır.

Karşıtlarıyla yeniden savaşmak zorunda kalan Muhammed, Hüneyn denilen yerde beklenmedik bir saldırıya uğrar fakat çabuk toplanır ve saldırıya geçilir. Taif'e doğru ilerlerler, kent kuşatılır. Kırkinci günü sonuç alınamayınca, Muhammed, Mekke'ye döner.

Müslümanlık olağanüstü bir hızla yayılmakta, yarımadada yaşayan kabileler birbirleri ardına bu yeni dine girmektedirler. Bunlar arasında Taif kenti de vardır.

Hicret'in onuncu yılında Muhammed'in yeni dinin çevresinde örgütleyip oluşturduğu İslâm Devleti, giderek güçlenmekte ve çevre ülkelerde saygınlık kazanmaktadır. Aynı yıl Muhammed, Kâbe'yi son bir kez ziyarete gelir. "Veda Hacı"ndan sonra hastalanır. Yeni bir sefere çıkmaya hazırlanmaktadır fakat ağırlaşınca vazgeçer ve eşi Ayşe'nin kucağında ruhunu teslim eder (632, 8 Haziran).

XV. yüzyıl döneminden bir minyatür

2. İSLÂM BİLİMİNİN ALTIN ÇAĞI

BİLİM, insanoğlunun kendisini ve dünyayı anlama özlemini yansıtır. Müslümanlar, inanç sistemlerinin bilim alanındaki çabaları yüreklendirip yönlendirdiğini savunurlar.

İslâmiyet, sürekli bilim yolunda ilerlenmesini öğütlemiştir. Bunun sonucunda da, Müslümanlar yıllar yılı bilim ve teknoloji alanında önderliği elde tutmuşlardır.

Müslüman matematikçilerin gerçekleştirdikleri yenilikler arasında sayı işaretleri sistemini geliştirmeleri, özellikle sıfır kavramını ve simgesini kullanmaları belirtilebilir. Sayılama sisteminin temellerini bu yenilikler oluşturmuştur.

Hiçbir büyük buluş tek bir kimsenin hatta tek bir kültürün ürünü değildir. Bilim ve teknoloji, insanların yüzyıllar bo-

matematik ve müslümanlar

CAĞDAŞ terminolojide Müslüman matematiğine ilişkin başka izler de vardır. "Cebir" sözcüğü Arapça "Al-Jabr" sözcüğünden türemiştir. Müslümanlar, cebirin yetkinleştirilmesinde büyük pay sahibidir. Bu alandaki en önemli katkı, büyük Müslüman matematikçisi Muhammed bin Musa el-Harezmi'nindir. Ortaçağda Latinlerce hesap anlamında kullanılan "Algoritmus" sözcüğü El-Harezmi sözcüğünden türetilmiştir.

Cebir, Avrupa'ya El-Harezmi'nin "Kitab-ül Muhtasar Fi'l Hesab-ül-Cebr ve'l Mukabele" adlı kitabının Latinceye çevrilmesiyle girmiştir. Matematikte bilinmeyenin simgesi olan X, Müslüman matematikçilerin cebirle ilgili metinlerde kullandıkları Arapça "shay" (şey) sözcüğünden türetilmiştir.

Trigonometri de Müslümanlarca geliştirilmiştir. Trigonometrenin temel işlevlerinden olan "sinüs" sözcüğü, Arapça "Jayb"dan çevrilmiştir. Günümüz matematiği çok sayıda temel trigonometrik işlevini Araplara borçludur.

Müslüman bilimadamları, özellikle Eukleides mirasını temel alarak, geometriye katkılarda bulunmuşlardır. Bu alandaki en seçkin adlardan biri, Ömer Hayyam'dır. Büyük Arap geometricilerinden

Filli Saat: "Kitab-ül Hiyel"/El Cezeri

*Dünya haritası:
Arap coğrafyacısı
El-Idrisi'nin atlasından*

yunca gerçekleştirdikleri birikimin ürünüdür. Nitekim, bilgin Newton, geleceği kendisinden önce gelenlerden daha iyi görebilme yeteneğini, geçmişin büyük bilim adamlarına borçlu olduğunu söylemiştir. Bu anlamda Müslümanların birçok büyük buluşu bütünüyle kendi başlarına gerçekleştirdikleri söylenemez. Onlar, Arap rakamları diye anılan sistemin temelini; özellikle Babilliler, Hintliler ve Yunanlıların birikimden hareketle oluşturmuşlardır.

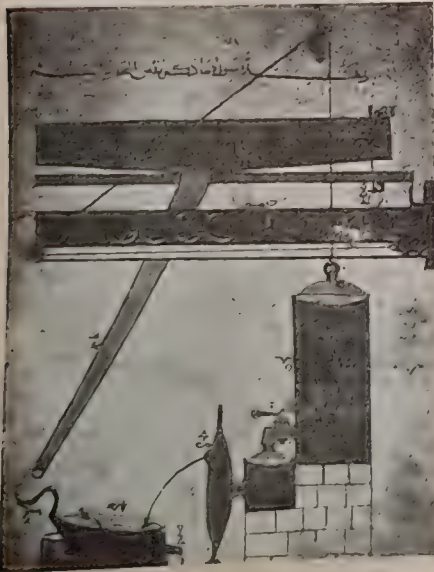

Takım yıldızları canlandıran bir çizim:
Gökbilimci Abdurrahman Sufi

biri olan Nasirüddin Tusi de Euklides'in "Stoikheia"sı (Elemanlar) üzerine bir inceleme yazmıştır.

El-Tusi, incelemelerinin bir bölümünü o dönemde fizik, biyoloji ve jeolojiyi de içeren "doğa felsefesi"ne ayırmıştır. Arap fizikçileri daha çok temel kuramsal ilkelere ve uygulamalı yaklaşımlara önem vermişlerdir. Aristotelesçi doğa felsefesinin (Fizik) derin bilgi ve eleştiri birikimini hareket noktası alan Müslüman bilimadamları

Evde kullanılır bir su aygıtı: El-Cezeli

Bir usturlab kesiti: "Kitab-ut Teftim"/El-Biruni

ları, bu bilgi dalını incelemişlerdir. Büyük fizikçi El-Biruni ile İbni Sina arasındaki yazışmalar gerçek bir düşünce düzeyidir. Günümüz fizik kavramlarının çoğunun ayrıntılı çözümlenmesini içeren bu yazışmalar, Einstein, ile Bohr arasındaki kuantum mekaniği yazışmalarını andırmaktadır.

Genelde mekaniği, özelde ise hareketi inceleyen Arap bilginleri, moment kavramı, hız kaybı, cisimciklerin ağırlık etkisiyle düşüşü ve yerçekimi gücünün iki cisim arasındaki uzaklığa göre değişmesi gibi birçok önemli konuyu aydınlığa kavuşturmuşlar; bu çalışmalar Galileo ile başlayıp Newton ile doruğuna ulaşacak büyük bilim devrimine yol açmıştır.

Optik bilimi ise İbn-ül-Heysem (Batı'da Alhazen diye bilinir) tarafından kurulmuştur. Optiğin babası olarak adlandırılan İbn-ül-Heysem'in en önemli eseri "Kitap-ül-Menazir — Görüntüler Kitabı" Latinceye çevrilmiştir. İbn-ül-Heysem'in başarıları arasında atmosfer olaylarını incelemesi, küresel ve parabolik aynalar ile sapınçlarına ilişkin yaklaşımlar geliştirilmesi (matematik tarihinde Alhazendavası diye ün kazanan bir dava vardır; Alhazen, çözümü dördüncü derecede bir denkleme gerek gösteren bir problemi geometri ile çözmüştür.) ve daha sonra Pierre de Fermat eliyle geliştirip Fermat ilkesi diye adlandırılan ışığın izlediği en kısa yol ilkesini dile getirmesidir.

İbn-Ül-Heysem, kırılma olgusunu da irdelenmiş, ileride Snell ile Descartes tarafından formüle edilecek kırılma kanununun genel çizgilerini ortaya çıkartmıştır.

İbn-ül-Heysem, ayrıca usta bir deneyciydi. Nitekim, Bertrand Russel onu Yunan bilimselliği ile Arap bilimselliğinin kaynaşmasından doğan çağdaş bilimin ilk atışycilerinden biri olarak nitelendirmiştir.

... ve tıp dalında

IBN-ÜL-HEYSEM tıp konusunda da bilgi sahibiydi. İnsanların görme yetilerini derinlemesine incelemiştir. Gözün çeşitli öğelerini, karşılıklı işlevlerini ve ilişkilerini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Görmeyi sağlayan ışınların gözümüzden çıkmayıp, tersine görülen eşyadan çıkarak gözümüze ulaştığını saptamıştır.

Göz, Arap bilginleri için ilginç bir araştırma konusu olmuştur. "Kahhal" (kuhl

[illegible]

Matematikçi, hekim ve düşünür Yahya El-Magribi tarafından yazılan hesap tablosu

وكان ازسطوطا ليس انضرا حله فلياحسن القامة عظم العظام
العينين كثر الحجة اشهل العينين اقله صغير الفم عرض الصدر يسرع
في مشيه اذ اخلى ويبطي اذ اكان مع اصحابه ناظرا في الكسب دائما
لهن او يثق عند كل كلمة ويطيل النظر اقل عند السؤال قلب الحجة
يفتقر في اوقات النهار في البياض في نحو الانها محب لاشماع النمل
والاجتماع بالهل الرياضات واصحاب الجدل منصف من نفسه اذ اخضع
المواضع الصابنة وليطامع عند في المايسر والماكل والمشارب والمناخ
الحركات بيده آلة الخوم والصلوات ومات وله ثمان وثمسون سنة

*XIII yy,
tarihli bir el
yazmasından alınan
bu minyatürde
ö dönemlerde
ustaların ustası
gözyle bakılan
Aristoteles ders
verirken görülüyor.*

XIII yüzyıla ait bu minyatürde Arap dünyasının başyapıtlarından "Kelile ve Dimne"den bir örnek

sözcüğünden) denilen göz hekimleri, tıp araştırmalarının yanı sıra, güzellik malzemeleri de üretmişlerdir. Müslüman göz hekimliği, gözle beyin arasındaki ilişkiye ağırlık vermiştir. Göz hekimliği konusunda Latinceye ve Avrupa dillerine oldukça zengin bir terminoloji sağlamıştır. Bu alanda kaynakça niteliği taşıyan incelemelerden biri, cerrahide ilk kez anesteziye başvurulmasını öneren Alibin İsa'nın yazdığı "Tezkiret ül Kāhhalin — Göz hekimleri için muhtıra"dır.

Ancak, İslâm tıbbı dendiğinde akla ilk gelen isim, hiç kuşkusuz, İbni Sina'dır. İbni Sina'nın eserleri, İslâm dünyasında olduğu kadar Avrupa'da da yüzyıllarca kaynak niteliğini korumuştur. Onun "Kitab al Kanun Fi't Tıb — Tıp Kanunu" adlı dev çalışması tıp kuramı ve uygulamaları üzerinde misli görülmemiş etkilerde bulunmuştur. Çeşitli dillere çevrilen ve Ortaçağ'ın bitimine dek en ünlü tıp incelemesi gözüyle bakılan bu çalışma, döneminin tıp bilgilerinin bir toplamı olup, büyük düşüncünün özellikle salgın hastalıklar, menenjit ve psikişik bozukluklara ilişkin gözlem ve keşiflerini içermektedir.

Arap bilginleri felsefe, edebiyat, güzel sanatlar gibi alanlarda da etkinlik göstermişlerdir. Bu kural özellikle hekimler için geçerlidir; İbni Sina, İbni Rüşd, El-Kindi ve El-Razi gibi İslâmiyetin önde gelen bilimadamları canlı birer ansiklopediden

farksızdılar ve dönemlerinin hemen hemen tüm bilgilerini edinmişlerdi.

okul ve öğrenim

GÜNÜMÜZDE tıp doktorunu tanımlamak için kullanılan "tabib" sözcüğünün yanı sıra "bilge" anlamına gelen "hekim" sözcüğünün kullanılması bir rastlantı değildir. Hekim sözcüğü, günümüzde tabib kadar sık kullanılmasa bile, özellikle okumuş çevrelerde tümüyle bir yana bırakılmış da değildir. Hatta, kültürel köklere yeniden dönüş hareketi bağlamında giderek artan bir ilgi görmesi de mümkündür. Hastaneler hem tedavi, hem de tıp öğrenimi yapılan kurumlar niteliği taşımışlardır.

Geleceğin hekimleri hastaneye bağlı okullarda (medreseler) kuramsal bilgiler edinmişler, hastaların başucunda verilen dersler onların uygulama yeteneklerini geliştirmiştir. Hastanelerin yönetimi için gerekli olan para, İslâm toplumlarında büyük rol oynamış Vakıflardan sağlanmış. Hekimlik, tıp biliminin sınırlarını çok aştığı için Müslümanların tabba katkılarının tümünü sayıp dökebilmek olanaksızdır. Bununla beraber, İslâmiyetin her "mümin"e sağladığı güvence altına almayla yönelik kurallar sağlayan zengin bir

geleneğe sahip olduğu üzerinde durmak gerekir.

Hem Kur'an'da, hem Peygamber'in hadislerinde kişisel sağlıkla (aptes alma, namaza hazırlık), beslenme düzeniyle ve beden eğitimiyle ilgili birçok öğüt vardır.

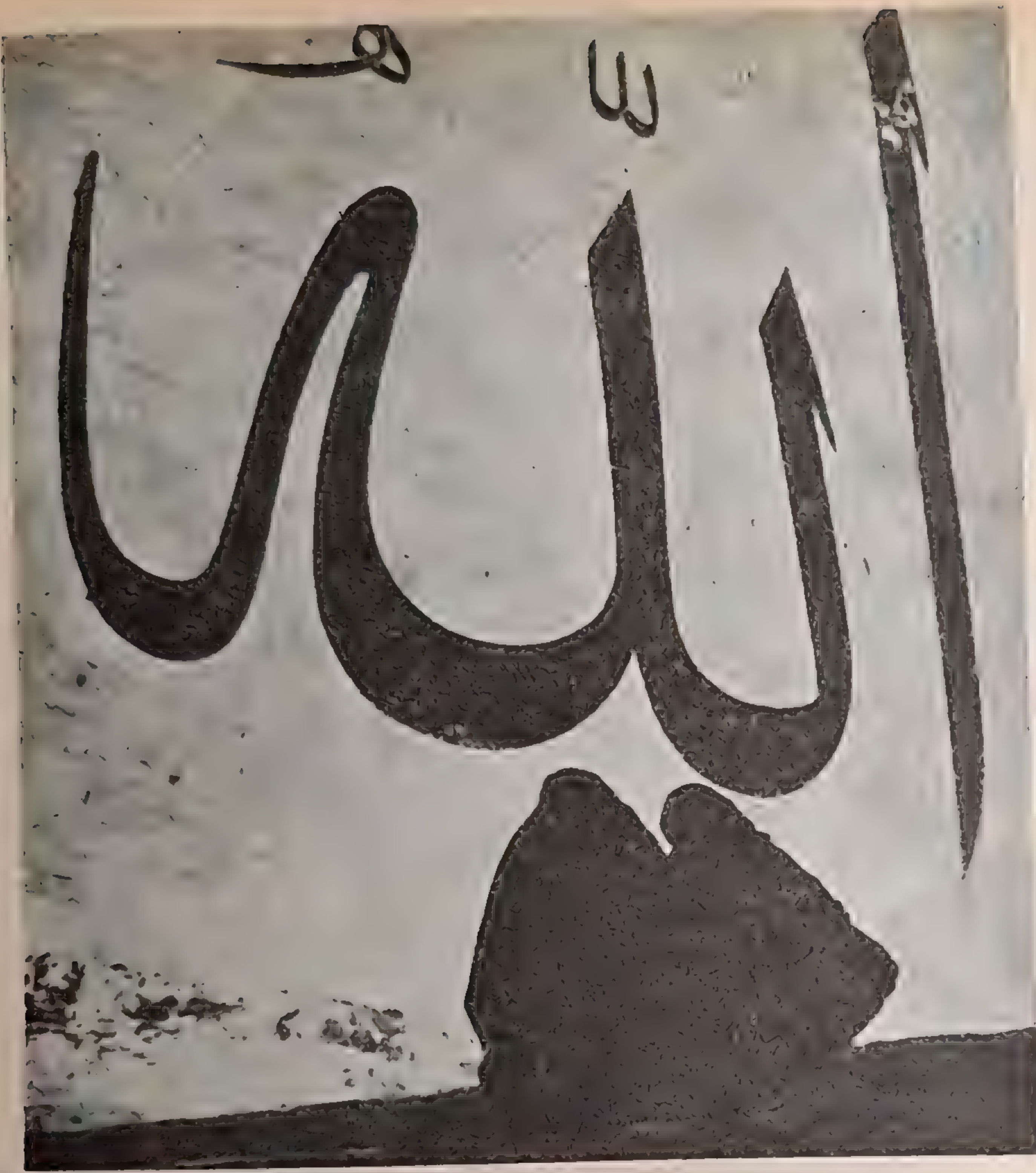
İslâm dünyasında sağlıkla ilgili olarak attar'ların varlığına ve halk hamamlarının

rolüne de değinmek gerekir. Güzel koku ve ilaç gibi maddeler satan attar'lar, kimi kez hekimlik yapmışlar ve hastalar için ilaç "tertip" etmişlerdir.

Halk hamamları ise yıkanmanın yanı sıra, insanların karşılaştıkları bedensel ya da ruhsal gerilimlerini boşalttıkları bir forum işlevi görmüşlerdir. Bu arada, yakın

Yemenli bir Müslüman yerli.

"Allah"
ve insan.

zamanlara kadar süregelen bir geleneğe göre; kadınlar, doğumdan bir süre sonra doğumu kutlamak ve temizlenmek üzere ana-babaları ve dostlarıyla beraber hama-ma giderlerdi.

Arap simyacılarının çalışmalarında da doğum kavramına değinilir. Seyyid Hüseyin Nasr'ın deyişiyle; "İdeal simya, doğum karından altın çıkaran bir doğum hekimliğidir."

simya

SİMYA, kimya tarihinin kopmaz bir parçasını oluşturur. Müslümanların çok eski tarihlerden itibaren ilgilenmeye başladıkları simya, özellikle Cabir bin Hayyan'ın (8. Yüzyıl) çabalarıyla gelişmiştir. Batı'da Geber adıyla bilinen düşünür, hekim ve simyacı Cabir bin Hayyan'ın çok sayıdaki eseri arasında "Kitab ul-Sab"ın ve "Kitab ul-Mizan" özel önem taşımaktadır.

İslâm dünyasının kimya alanındaki büyük kişilerinden biri de Muhammed bin Zekeriya el-Razi'dir. Tanınmış bir hekim de olan Razi, maddelerin madensel, bitkisel ve hayvansal olarak üç kategoriye ay-

rilmasını önermiş; bazı kimyasal işlemlerin özellikle damıtma işleminin incelenmesinde ileri adımlar atmıştır. Fermante edilmiş maddelerden alkol elde etme ve alkolden tıbbi amaçlar doğrultusunda yararlanma fikrini geliştirmiştir. "Alkol" sözcüğü Arapça kökenli olup al-Kuhl (göze çekilen sürme) ya da Al-gaoul (şarapta ki zararlı maddeler) sözcüklerinden türemiştir.

doğa ve islâmiyet

DÜNYA kurulalı beri, insan, doğa üzerine düşünceler geliştirmiş, doğa yasalarını keşfetmeye ve doğaya egemen olmaya çalışmıştır. Kur'an da, İslam'a gönül vermişleri doğa üzerine dü-

şünmeye (tefekfürr) ve doğaya egemen olmaya (teşkir) çağırır. Bu yüzden, Müslümanlar, Peygamber'in ölümünden 100 yıl geçmeden, bilimsel yaratıcılık alanında 600 yıl sürecek bir üstünlüğü ele geçirmesini bilmişlerdir.

George Sarton, "Bilim Tarihine Giriş" adlı kitabında bilimsel gelişimin hikâyesini yarım yüzyıl süren çağlara bölmekte, her yarım yüzyıla o dönemin simgesi olan bir bilimadaminin ya da düşünürün adını vermektedir. Sarton; M.Ö. 450-400 dönemine "platon çağı" demektedir; bunu Aristoteles, Eukleides, Arkimedes, vb. çağları izlemektedir.

M.S. 600 ile 700 arasındaki dönem; Hsuan Tsang ve Yi Jing diye adlandırılan Çin yüzyılı'dır. 750'den 1100 yılına kadar

Yemen:
Bir görünüm.

Mekke: Bir ev duvarında geleneksellik ve çağdaşlık bir arada.

ise; Cabir, Harizmi, Razi, Mesudi, Vefa, Biruni ve Ömer Hayyam gibi İslâm dünyasının büyük adları görülmektedir.

Sarton'un kitabında Cremonalı Gerard ve Roger Bacon gibi Batılı adlar, ancak 1100'den sonra ortaya çıkmaktadır. Ardından gelen 150 yıllık döneme de yine İbni Rüşd, Nasirüddin Tusi ve Harvey'in kan dolaşımı kuramının habercisi İbni Nafiz imzalarını atmışlardır.

İbni Sina, Yunan biliminin tezlerini reddederek ışığa belirli bir hızla yer değiş-

tiren taneciklerin oluşturdukları bir ışık kaynağının yayını gözüyle bakmış; ısının, gücün ve hareketin kinetik yapısını kavramıştır.

İbn-ül-Heysem (Alhazen, 965-1039), optik deneyleriyle ün kazanmış belirli bir ortamdan geçen "bir ışık demetinin en hızlı yolu aldığını" açıklamış, böylece Fermat prensibine eşik oluşturmuştur. İbn-ül-Heysem ayrıca adalet yasasının temelini atmış, bu yasa daha sonra Newton tarafından geliştirilmiştir.

من زار قری وجبت لای

ج سرور موسی سکر و دین مقور

İbn-ül-Heysem'in bir katkısı da kırılma sürecini tanımlamasıdır. Onun kırılmasıyla ilgili yöntemi daha sonraları Newton tarafından geliştirilmiştir. El-Kazini, bir yerçekimi kavramı temellendirmiş; havanın ağırlığı fikri onun çalışmaları sayesinde yaygınlaşmıştır.

El-Biruni (973-1018) ise, Galileo ile karşılaştırılabilecek ölçüde çağdaş görüşlere sahipti. Nitekim, El-Biruni doğa yasalarının değişkenliğini ortaya çıkarma onurunu Galileo ile paylaşmıştır. El-Biruni'nin bilimsel yöntemlerle ilgili yorumları ya da

İbni Sina ile temel taneciklerin nitelikleri hakkındaki yazışmaları okunduğunda, öylesine özgün bir mantık yapısıyla karşılaşılmaktadır ki, insan, bu metinlerin günümüzde yazıldığını sanmaktadır.

Kutbeddin el-Şirazi (1236-1311) ve öğrencisi Kemalettin, gökkuşağı olgusuna açıklık getirmişler, ayrıca ışığın hızının geçtiği ortamın optik yoğunluğuyla ters orantılı olduğunu ve hiperboloid merceklerin küresel sapınçları önlediklerini göstermişlerdir. Bu bilimadamlarının salt fizikçi olmadıklarını; tıp, matematik, yerbi-

lim, felsefe ve gökbilimi alanlarında da etkinlik gösterdiklerini unutmamak gerekir.

Müslümanların Altın Çağı olan VIII, IX, X ve XI. yüzyıllarda şaşırtıcı bilimsel atılımlar yapmaları üç nedenle açıklanabilir. Birincisi; Müslümanlar, Kutsal Kitap'ın ve Peygamber'in buyruklarını izlemişlerdir: "Kur'an'da yasa koyucu 250 ayete karşılık müminlere doğayı incelemeleri, düşünceleri, akıllarını en iyi şekilde kullanmaları ve bilimsel uğraşmayı toplum yaşamının tamamlayıcı bir parçası haline getirmeleri buyruğunu veren yaklaşık 750 ayetin bulunduğu"na dikkat çekilmektedir.

İkincisi, İslâm dünyasında bilimadamları (âlimler) daima el üstünde tutulmuşlardır. Kur'an'da âlimlerin üstünlükleri vurgulanmış, bilgi sahibi insanlar ile bilgiden nasiplerini almamış kimselerin eşit olmadıkları dile getirilmiştir.

İslâmiyetin bilimde büyük atılımlar yapmasının üçüncü nedeni ise, evrensel niteliğidir. Müslüman toplumu, ulusal ve etnik sınırları aşmış, yabancı bilimadamlarına ve fikirlerine karşı hoşgörülü davranmıştır. El-Kindi, XI. yüzyıl önce şöyle yazmıştır: "Gerçeği, kaynağı ne olursa olsun öğrenmekten çekinmemeliyiz. Gerçeğin ağırlığını bilenler için hiçbir şey gerçekten daha değerli olmaz. Gerçek kendisinin peşinden koşanın değerini düşürmez."

bilimin çöküşü

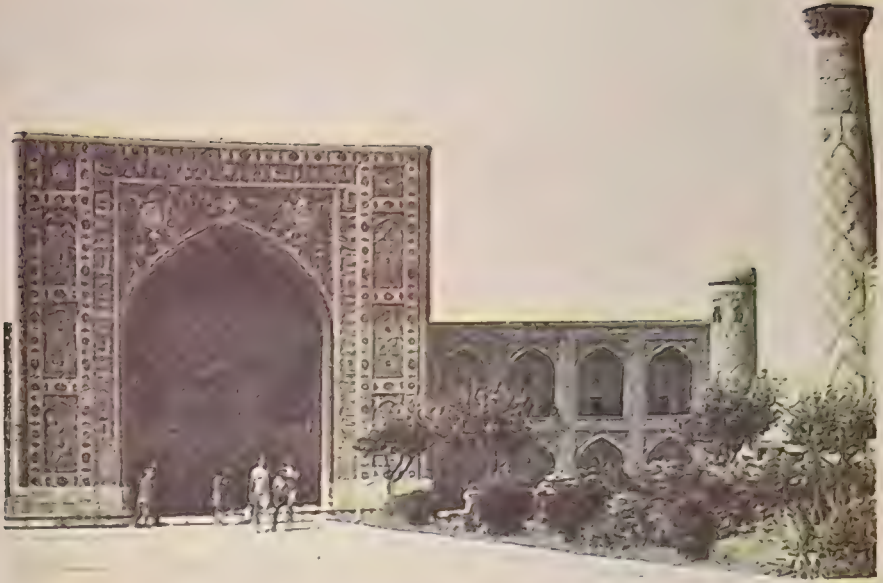
ISLÂM dünyası bilimde 1100'lerden başlayarak çöküşe geçmiş, 1350'lerde bu çöküş noktalanmıştır. İslâm ülkeleri niçin geri kalmışlardır? Bu sorunun yanıtını hiç kimse kesin olarak vere-

memektedir. Bu konuda Moğol istilaları gibi dış nedenler üzerinde durulabilir. Ne var ki, Moğolların yol açtığı çöküntü, geçici duraklamalara neden olacak nitelikteydi. Nitekim, Cengiz Han'dan 60 yıl sonra torunu Hülâgu, Maragha'da bir gözlemevi kurmuştur. İslâm ülkelerinde yaşanan bilimsel çöküşü, daha çok iç nedenlerin sonucudur. İbni Haldun (1332-1406) "Mukaddime"sinde şöyle yazıyor; "Bu yakınlarda Avrupa'da ve Akdeniz'in kuzeyinde felsefe bilimlerinin geniş ölçüde yaygınlaştığını öğrendik. Felsefe bilimleri birçok okulda yeniden inceleniyor ve öğretiliyormuş. Söylendiğine göre, felsefe bilimleri ile ilgili sistematik incelemeler aydınlatıcı, bu bilimlerle içli dışlı olanlar çok ve bu konularda inceleme yapanlar sayısızmış. Oralarda ne olup, bittiğini Allah bilir... Ancak, fizikle ilgili sorunların dini işlerimizde hiçbir önem taşımadığı açıktır. Dolayısıyla bu sorunları bir yana bırakalım."

İbni Haldun, felsefe bilimine ilgi göstermek şöyle dursun, belirli bir kayıtsızlık, hatta düşmanlığa yakın bir tepki duymaktadır. Bu kayıtsızlık, bilimsel planda soyutlanmaya yol açmıştır. El-Kindi'nin bilgiyi kaynak düşünmeksizin her nerede olursa olsun edinmek gerektiğini vurgulayan geleneği iyice unutulmuş, Müslüman bilim çevreleri bilimsel yaratıcılığın ağırlık kazanmaya başladığı Batı ile ilişkileri savaştırmıştır.

Beş yüzyıl önce, Müslümanlar, Jundishapur ve Harran'daki Yunan ve Nesturî bilim çevrelerinden bilgi aramışlar, Yunanca ve Süryanice'den çeviriler yapmışlardır. Daha sonraları da Bağdat, Kahire ve başka yerlerde yüksek öğretim enstitüleri (Beyt-ül-Hikmet) gözlemevleri kurmuşlar, bu merkezlerde bütün ülkelerden

*Semerkant:
Registan
Çinili Kapısı.*

bilimadamlarını toplamışlardır.

XIII. yüzyılın başında Batı'da da, başta Telodo ve Palermo olmak üzere o dönemlerde bir numaralı bilim dili olan Arapçadan çevirilerin yapıldığı merkezler kurulmuştur. İslâm dünyasında yanan bilim ateşi Batı'da bilim meşalesi tutuşturmuştur.

Buna karşılık, Batı'dan İslâm dünyasına dönük etkinlikler, hep güdük kalmıştır.

Batı ile yüzeysel olmaktan öteye gidemeyen ilişkiler, Müslüman dünyası biliminin soyutlanmasına yol açmıştır. Bu düşünsel soyutlanma İbni Haldun döneminden beri süregelen; Osmanlılar, Safevîler ve Moğollar döneminde de sürmüştür. İslâm'da bilim ile bilginin aşırı ölçüde ansiklopedik olması tüm incelemelerin dinsel merkezlerde yoğunlaşması açısından giderek bir ayak bağı haline gelmiştir.

Irak: Deve kervanı ve yerli Müslümanlar.

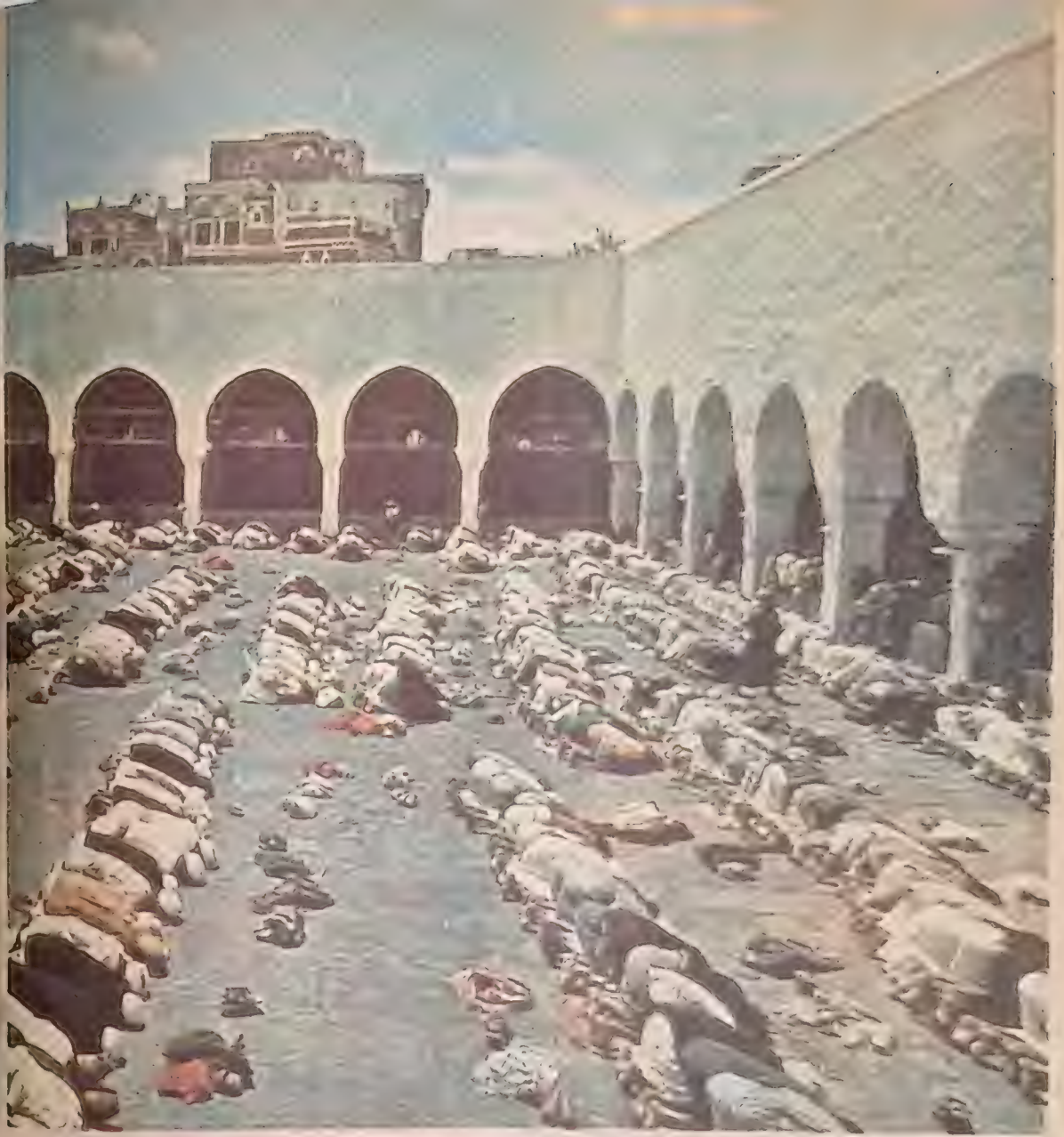
Sultanların ve şahların Batı'daki teknik ilerlemelerden haberdar olmadıkları söylenemez. Onlar Venedik ve Cenevizlilerin top eritmeciliğinde üstünlüğü ellerinde tuttuklarının, Portekizlilerin gemicilikte çok yetenekli olduklarının bilincindeydiler. Ancak, Portekizlilerin denizcilik tekniklerinin rastlantı olmadığını, denizci Prens Henri'nin Sagres'de bir araştırma enstitüsü kurmasından sonra bilimsel olarak oluşturulduğunu ve özenle geliştirildiğini anlamamışlardır.

Kimi kez bu teknikleri elde etme uğraşı vermişlerse de bilimle teknoloji arasındaki temel ilişkiyi kavrayamamışlardır. 1777'de bile III. Selim, Avrupa'nın silah

üretim sanayii ile boy ölçüşebilmek amacıyla Fransız ve İsviçreli öğretmenleri getirerek Türkiye'de modern cebir, trigonometri, mekanik, balistik ve metalurji derslerini başlattığında, bu konularda bilimsel araştırmalara gereken önemi vermemiş, sonuçta da Türkiye, Avrupa'ya yetişememiştir.

öbür dinler

BÜTÜN büyük dünya dinleri Asya'da ortaya çıkmış, bunlardan üçü —Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık— Batı Asya'nın oldukça küçük bir bölgesinde doğmuştur. İlginç olan bir

"Allahü Ekber!..": Müezzin çağrısının ardından Mekkeli Müslümanlar namaza duruyorlar.

başka nokta da, din ulularının dünyanın değişik bölgelerinde M.Ö. VI. yüzyıl içinde ya da dolayında, Karl Jaspers'in deyişiyle mihveri çağ'da kümlenmesidir. Bu dönem, Çin'de Konfüçyüs ve belki Laoce'nin, Hindistan'da Guatama Budha'nın, İran'da Zerdüşt'ün en büyük İbrani peygamberlerden ikinci — İşaya'nın ve Yunanistan'da Pythagoras'ın dönemidir. Evrensel dinlerin doğmasına belki evrensel olma savındaki uygarlıkların ortaya çıkışı, belki de varolan toplumdaki gerilimlere bir karşılık verme, manevi bir çıkış yolu bulma ve boş inançlara dayalı çoktanrıcılığı aşacak bir dine gereksinim duyma yol açmıştır.

Dünya dinlerinin en eskisi Hinduizm'dir. Ne var ki, dar anlamıyla Hinduizm, bir dünya dini olmaktan uzaktır: Hindu, 'İndüs'e-ait' anlamına gelir ve Hinduizm, Hintlilerin dinidir. Kapsamlı ve çok karmaşıktır: Durağan bir yapı değil, sürekli gelişimdir: etyemezliği ve insan kurban etmeyi, çileciliği ve cinsel şenlikleri, dışsal gözlemin tüm zenginliklerinde anlatımını bulan kültleri ve içsel meditasyona bağlanmayı, köy halkının en yalın inançlarını ve bilgelerin güç anlaşılır usamlamlarını (muhakeme) bir arada kucaklar.

Hinduizm'de din yaymacılığı (misyonerlik) yoktur. Hinduizmin yapısında dönüştürücü bir hareket olarak ortaya çıkan

İsa'nın çocukluğunun geçtiği Nazareth kenti.

Yahudiler; geleneğe göre, Mezopotamya'dan Filistin'e göçen ve bilinen tarihleri Musa adlı önderin öncülüğünde Mısır'daki yıldırdan kaçışlarıyla başlayan, sayıca küçük bir kavimdir. Kaçışlarını Yehova ya da Rab adını verdikleri tanrısal bir varlığa bağlamış ve onunla, onun kavmi olacaklarına, onun da kendilerinin tanrısı olacağına dair bir "ahit" yapmışlardır. Bu ahit, Tevrat ya da Yasa'nın temelini oluşturan On Emrin yalın ama kapsamlı ahlaki istemleriyle bağıntılıydı. Yahudiler, beslenme yasaları, sünnet ve öbür dinsel törenleriyle apayrı bir kavimdir. Yehova'nın onları dışardan benimseyen bir tanrı olması olgusunda evrenselciliğin tohumları vardı: Ardarda gelen 'peygamberler' kendilerinden önceki ahlaki ve dinsel düzelme savaşını sürdürme durumundaydılar. Yahudiler, sürekli olarak başkalarının siyasal ve askerî egemenliğinden acı çekmişler ve bunun sonucu olarak başlayan dağılma ile Akdeniz dünyasının büyük bir bölümüne, hatta doğuya da yayılmışlardır. Ardından Hristiyanların işkenceleri sonucu daha da ötele' dağıldılar.

yeni bir din daha

YAHUDİLİK, kısa sürede Roma İmparatorluğu'na ve çok geçmeden de daha ötelere yayılacak olan Hristiyanlığın doğumuna yol açtı. Yahudiliğin ve Hristiyanlığın geleneklerini İslam dini de kabul eder ve Muhammed'i, İsa ve Musa'nın da dahil olduğu bir peygamberler dizisinin sonuncusu sayar.

Müslümanlık, büyük yayılma sağlayan dinlerden biridir. Bir yönde Kuzey Afrika, İspanya ve Avrupa'ya, öteki yönde Hindistan'a dek yayılmıştır.

Sözü edilmesi gereken bir dünya dini daha vardır: İran'da, kişiliği tam bilinmeyen Zerdüşt ile bağıntılı olarak ortaya çıkmıştır. Yaşamı aydınlığın ve karanlığın güçleri arasında bir savaş alanı olarak görülür ve bugün genelde küçük bir Hint mezhebi olan Parsis tarafından temsil edilir.

Bunlara ek olarak dünya dini olacak kadar ayakta kalamamış boy dinleri vardır. Romalılar tarafından da benimsenen ve uyarlanan Yunan panteonunda bir gök tanrı olan Zeus (Jüpiter) ile her biri özel iş-

İsa ve Hristiyanlık

İSLÂM'dan önceki büyük dünya dini Hristiyanlık Filistin'de ortaya çıktı. Kurucusu Nasırah İsa'nın otuz yaşında "Tanrı'nın saltanatının yakın" olduğu topluluklara bildirmeye (vaazetmeye) başlamadan önceki yaşamı üzerinde pek az şey bilinir. Yahudilerin çoğu bu bildiriye beklemekteydi. Ülkeleri M.S. VI.'da Romalıların ilhak edilmişti ve karışıklık içindeydi; bir bölümü, özellikle ruhani bir bölümü ise, daha siyaset olan (daha sonra Zelotlar adını alanlar gibi) ve çoktan vaadedilen Mesih (ya da kurtarıcının) kendilerini özgürlüğe kavuşturacağına inanan birçok mezhep doğmuştu. İsa'yı başta onu Mesih olarak gören kalabalıklar izlemiş, ancak Yahudi yöneticiler kendisinden kuşkulandıktan sonra yandaşları azalmıştı. Üç yıl boyunca çabalarını sürdüren İsa, yakalanarak Roma prokurator'una teslim edildi ve devrimcilikle suçlanarak çarmıha gerildi.

Hristiyanlık doğarken

BU yeni inanç, kurucusunun erken ölümüne karşılık, çabuk tutuldu. Havarileri, önderleri Simun Petrus da dahil olmak üzere onu başta terketmişlerdi; ne var ki, İsa'nın ölümünden sonra görünüp onları Tanrı'nın saltanatı müjdesini ilan etmekle görevlendirdiği öne sürülen "Diriliş" olayının ardından inançları yenilendi. Bu bildirinin başta Yahudi inançlarına ters düşen bir yanı yoktu. Özellikle İsa'nın, Yahudi olmayanları döndürmek için Tanrı tarafından gönderildiğine inanıp inanmadığı belirsizdir.

Hristiyanlığın çağrısının gücü ve kapsamı Ege adaları, Küçük Asya, Yunanistan, İtalya, belki de İspanya'da vaaz ederken göstermek Tarsuslu bir Yahudi olan Pavlus'a düştü. Bütün bu bölgelerde Yahudi toplulukları yaşıyordu. Hristiyan vaizler, genellikle işe bunlardan başladılar, ancak Yahudileri çoğunlukla kendilerine katamadılar; Hristiyanlık karşıt ayaklanmalar patlak verdi ve arada açılan uçurum, Hristiyanların M.S. 66'daki Yahudi ayaklanmasını desteklememeleri yüzünden derinleşti.

İsa'nın öğretisi tümüyle değilse bile, daha çok yoksullara ve sıradan kişilere çekici geliyordu; Tanrı'nın saltanatını, bu dünyada kendilerinden esirgenen bir umudun çağrısı olarak görüyorlardı. İmparatorluğun ekonomik koşulları bozuldukça, kentlerde Hristiyanlığı kabul edenler, özellikle çoğaldı; kırsal kesimler putperest inançlarını çoğunlukla koruyorlardı. İmparatorluk sınırları dışında Antakya va-

Sina kentinde dini değer taşıyan kalıntılar.

leve sahip olan fethedilen halkların tanrılarıyla bir tutulan başka tanrılar ululanmıştır. Keltler'in (rahipleri olan Druidler'in) eylemleri insan kurban etme suçundan yasaklanmıştı; İskandinavların (tanrıları Wotan, Thor ve ötekiler; İngilizce'deki günlere ad vermişlerdi) ve Germen kavimlerinin, tapkı Suriyeliler, Nabatiler ve öteki Küçük Asya kavimleri gibi kendilerine özgü tanrıları vardı.

Mısır Tanrıçası İsis'e batıda da tapılıyordu. Sonunda bunların hepsi öldü, ancak kendilerinden sonra gelen dinleri etkilediler ve tapınma yöntemleri başka dinlerde yaşayarak bir bölümü günümüze dek geldi.

Dünyanın birbirinden ayrı bölgelerini birleştiren bağ, sonuçta bu dünya dinle-riydi.

bancı Hristiyanlığın beşiği etkisini kuzey ve doğuya yaydı. Havarilerden Filipus'un bir Etiyopyalı yetkiliye Hristiyanlığı kabul ettirdiği söylenir. Öte yandan Tomas'ın Hindistan'a dek gittiğine dair ısrarlı bir gelenek vardır. Bilinmeyen bir tarihte Edessa (Urfa) Hristiyanlığın kalesi durumuna gelmiştir. Batıda, birinci yüzyılda Puteoli, Roma ve İspanya'da kiliseler vardır; II. yüzyıl ortalarında İmparatorluğun doğu eyaletlerinde birçok kilise görülmekte, Ren vadisi ve Kuzey Afrika'ya da kiliseler yayılmaktadır.

baskılara karşı

BÜTÜN baskı ve işkencelere karşın Hristiyanlığı kabul edenler günden güne artmıştır. Hristiyanların imparatorlara tapmayı, memur ya da asker olmayı reddetmeleri resmen suçlu sayılmalarına yetmektedir, bununla birlikte inançları ezilenlere ve güvenlikten yoksun olanlara çok çekici gelmektedir. II. yü-

yılda geleneksel Roma kültürlerinin güçlerini yitirmeleri üzerine Hristiyanlar he-saba katılması gereken bir güç durumuna gelmişlerdir.

IV. yüzyıl başlarında, ailesi tektanrı Güneş'e tapan Konstantinus, Hristiyanlığı kabul etti. Bu kararı kısmen siyasaldı ama çok önemliydi. Milano Fermanı'yla (313) kabul edilen Hristiyanlık, kısa sürede İmparatorluğun, özellikle yeni başkent Konstantinopolis'in resmi dini oldu. İmparator Julianus'un (361-63) çarkı geri döndürme çabaları sonuç vermedi ve bir başka sert savaşçı Teodosius (374-95) Kilise'nin gücünü daha da arttırdı.

O sırada Hristiyanlık, imparatorluk sınırlarının ötesindeki barbarlara da ulaşmıştı. 340'dan bir süre sonra Ulfilas, Tuna ağzındaki Gotlara Hristiyanlığı kabul ettirdi. 376'dan sonraki Germen istilacıların çoğu seçtikleri inanç biçimi Ariusçuluk, Nikaca (İznik) Konsili'nde (325) sapkın bulunarak reddedilmiş de olsa, Hristiyanlığı benimsemişlerdi.

Siuri minareleri ve camileriyle Sina'dan bir görünüm.

İsa'nın göğe yükselişi, dini bir gün kabul edilmiştir. Resimde bu günü kutlama töreni görülüyor.

Hristiyanlık hiçbir zaman insanların basit inancı olmamıştı. İskenderiyeli büyük ilahiyatçılar Pantænus (etkinliği: 180-200) Klemens (Y. 150-215) ve Origenes, Hristiyanlığı Yunan felsefesiyle uzlaştırdılar ve aydınların da saygısını kazanmasını sağladılar. Ama aynı zamanda ilahiyat alanında tehlikeli anlaşmazlıklara da yol açtılar. Daha II. yüzyılda İskenderiye'de Gnostisizm adıyla bilinen mistik inanç doğmuştu. Kiliseyi parçalama eğilimi gösteren öteki sapkınlıklar ve mezhepler arasında (maddeyi kötü sayan), Marcionus (sofuca ahlâkçı) Novatianus ve

Donatus (Baba'yı Oğuldan üstün tutan) Arius ve (Özgür istence ağırlık veren ahlâkçı) Pelagius'la ilgili olanlardı. Kilise'nin birliğini, binlercesi çöllerdeki yalnız yaşama çekilen keşiş ve münzeviler de tehdit ediyordu. Ancak Basileios (330-79) ve Benediktus (480-544). Batıda bu eğilime münzeviyeri manastır topluluklarında bir araya getirip katı kilise kuralları uygulanarak engel oldular.

Hristiyan kilisesi, Roma İmparatorluğu'nu örnek alarak kurulmuştu. Piskoposluklar Diokletianus'un yönetim biçim-

lerini andırıyorlardı; başlıca kentlere yerleşen piskoposlar eyalet başkentlerindeki kilise meclislerinde toplanıyorlardı. Büyük metropol merkezlerinden olanlara özel paye veriliyordu. Aziz Petrus'un makamı olan Roma 'Onur' önceliğine sahipti; ama bu öncelik 'otorite' için söz konusu değildi. Roma piskoposları Antakya ve İskenderiye'ninkilerle aynı rütbe ve gücü paylaşıyorlardı; bunlara daha sonra Konstantinapolis (381) ve Kudüs'ünkiler de (451) katıldı.

Papalığın üstünlüğüne ilişkin açık ifadelere IV. yüzyılın son bölümlerinden önce rastlanmaz. O arada önemli kararlar, özellikle öğretinin tanımlanmasına ilişkin olanlar ruhban heyeti toplantılarında alınır. II. yüzyılda Montanuscu sapkınlıklarla baş etmek üzere Küçük Asya'da yerel kilise meclisleri, 325'te de İznik'te bütün Kilise'yi temsil eden ilk ekümenikal (evrensel) konsil toplanmıştı. Bunun ardından Konstantinopolis (381), Efesos (431) ve Kalkedon (Kadıköy) (451) konsilleri toplandı.

Kuramsal olarak bunlar Kilise'nin seyyidiler; fakat uygulamada devlet dini olarak Hristiyanlık, imparatorluğun baskısı altındaydı. Bazı imparatorlar, özellikle I. Justinianus (527-65) Kilise'yi hayli zorladı. Bu dönemde atılan Kilise - Dev-

let çekişmesi tohumları İmparatorluk ile Papalık arasında daha sonra doğacak olan gerginliğin de temelini atmıştı. Bununla birlikte Roma barbar akınları karşısında çökünce, geniş mal mülkleri ve yaygın etkileriyle klasik geleneğini koruyan ve Avrupa'yı olduğu kadar Hristiyanlığı da yeni bir çağa götüren, Kilise ve piskoposları oldu.

Hristiyanlık gelişirken

HRİSTİYANLIK, tarihinin ilk beş yüzyılında Roma İmparatorluğu sınırlarından dışarı taşamadı. Ulfidas'ın Gotlar arasında (311-83) Aziz Patrick'in de İrlanda'da (450) yürüttüğü çabalar dışında, İncil'in başka halklara tanıtılması ve yayılması konusunda fazla bir olgu gösterilmedi. Bu bakımdan İmparatorluğun gücünün düşmesinin Kilise üzerinde önemli etkileri oldu.

Yıkılmaya yüz tutan İmparatorluğa, dinsel Ortodoksluğu geçerli kılarak destek olma amacı güden atılımlar, özellikle Kadıköy Konsili (451); hem Mısır, Suriye ve Ermenistan Monofizist kiliselerini, hem de Edessa'dan (Urfa) kovulduktan sonra İran'a sığınan Yukarı Mezopotamya Nesturi'lerini reddetti. Ama Kilise'nin

İsa'nın, dalgalarını durgunlaştırıp, üzerinde 13 mil yürüdüğü Galilee denizi, yakınında İsa'nın büyüdüğü Nazareth kenti vardır.

konumunu büsbütün değiştiren olaylar, I. Leo'nun papalığı sırasında (440-61) Batı Avrupa'nın Germanler tarafından istilası ve 635'den sonra İslam'ın hızla ilerlemesi idi.

İslam'ın ilerlemesi beş patriklikten üçünü (İskenderiye, Kudüs ve Antakya) batırmış, İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştı; Roma da aynı biçimde etkilenmişti. Kuzey Afrika ve (sonra) İspanya elden çıktı; İllirya, putatapan Slavlara geçti, öte yandan batıya istilacıların çoğu Hristiyan oldukları halde Arusculuğu benimzedikleri için papalık yetkisini tanımıyorlardı. Franklar (497'de Katolik oldular), Anglo Saksonlar puta tapıyordu.

I. Gregorius döneminde (590-604) Hristiyanlık her yanda savunma durumundaydı. Bir yüzyıl sonra durum daha da kötüleşti. Birleşik bir kilise ve birleşik bir imparatorluk yerine, her yanda parçalanma ve çürüme aldı yürüdü. Roma ve İstanbul'un üstünlük için çekişmeleri Kilise'nin yetkisini tehlikeye atıyordu; batıda Galya ve İspanya kiliseleri geniş çapta kendi başlarına buyruktular. Gregorius putatapan İngilizlere bir temsilci gönderdiyse de (596) pek bir sonuç elde edemedi. Bu dönüm noktasında yardım, resmi kilisenin değil, dışardan, İran Nesturileri, Mısır Koptları (Kiptileri) İran'daki Kelt Hristiyanlarından geldi.

çabaların yoğunlaşması

UZUN dönemde İrlandalı misyonerlerin çalışmaları daha kalıcı oldu. Fakat başta doğu kiliselerinin kazanımları, daha etkiliydi. Manastır keşişliğinin yurdu Mısır'dı ve keşişlik ile çilecilik Mısır ya da Kopt kilisesine, daha sonra yalnızca Kelt Hristiyanlığının erişebildiği bir misyonerlik coşkusu veriyordu. 340-350 dolayında, Mısırlı misyonerler, Etiyopya'da etkindiler; yüzyıl sonra Kopt misyonları Nil boyunca yolculuk ederek Siyene (Assuan) ve Hartum arasındaki Nubye Krallıklarını Hristiyan yaptılar.

İslam dinini başka dinlere bağlı olanları döndürmeye çalışmaması ve onlara zulmetmemesi sayesinde bu kiliseler geliştiler, İslam'ın bu özellikleri Nesturi Hristiyanlığının Dicle'deki İran başkenti Ktesifon'da bulunan merkezinden hızla yayılmasına olanak verdi. Nesturi Kilisesi'nin VII. ve XI. yüzyıllar arasındaki gelişmesi; onu gerek büyüklük, gerekse etki açısından dönemin bütün Hristiyan kiliselerinden üstün kıldı. 1000 yılına gelindiğinde bu kiliseye bağlı olanların sayısı milyonla-

ri buluyordu; doğu Suriye'den. Ortaasya. Çin ve güney Arabistan'a dek uzanan bir bölgede 25 metropolitliği ve 200-250 piskoposluğu vardı. Hindistan'daki Hristiyan Kilisesi de (Aziz Tomas Kilisesi) büyük bir olasılıkla Nesturi Hristiyanlığının bir ürünüydü.

Doğu Hristiyanlığının gücünü yitirmeye başlaması, İslam'ın, kitle katılımlarının görüldüğü XI. yüzyıla rastlar. Mısır'daki Kopt kilisesi özellikle etkilenenlerdendir. Üstelik 1097 yılından sonra Küçük Asya'da görülen Haçlı orduları Müslümanlarda yeni bir hoşgörmezliğe yol açmıştır.

Çin'de Hristiyanlık, vergiye bağlanmış kimi kavimler (örneğin Uygurlar) arasında başarılı olabilmiş, ancak daha ileri gidememiştir. Ortaasya'da Moğolların hoşgörür tutumları karşısında Nesturi kiliseleri hayli gelişmiş, ancak XIV. yüzyılda Timur'un başa geçmesiyle (1362-1405) kıyım başlamıştır. Hindistan'da olduğu gibi burada da ancak birkaç küçük topluluk, uzak bölgelerde yaşamını sürdürmüştür. Yine de Hristiyanlık, XV. yüzyılda Asya'da can çekişmektedir. Yeni Çağ'da Katolik ve Protestan misyonlarının gelmesiyle bir canlanma görülmüş, ancak bu pek de başarılı olamamıştır.

Galilean manastırı. Hastaların gelip de şifa bulduklarına inandıkları manastır

yaygınlığın artışı

BATIDA dinsel uyanış güdüsü; bir başka manastır misyonerliği kilisesi olan ve önce İskoçya, Galler ve Bretonya'daki Kelt komşularına, sonra İngiltere'ye, daha sonra da kıta Avrupası'nın putatapan kavimlerine yönelen İrlanda'daki Kelt kilisesinden geldi. İlk kuşağın önde gelen adları Columba (ö. 597) ve Columban'dı (ö. 615) Hristiyanlık, Columba'nın Lona'daki İskoç kurumundan güneye, Northumbria'ya (634) Doğu Anglia'ya (653) ve Mercia'ya (655) yayıldı. İngiliz kilisesi 664'den itibaren Roma'ya bağlı olarak birleşti.

Columban daha da ötelere, Burgundiya ve Konstanız Gölü dolayındaki putatapan Alemanlara dek uzandı. Başlattığı misyonerlik çalışmaları, ikinci kuşağın önde gelen adlarından Willibrord (658-739) ve Wynfrith (Bonifacius) (675-754) tarafından sürdürüldü. Willibrord Utrecht yakınındaki Frisyalılar, Bonifacius ise Hesse ve Tübingya'da çalıştı. Asil erkekleri Saksonlardı; ancak Saksonların Hristiyanlığı kabulü daha sonra (804) ve çarpışmalarla gerçekleşti.

Bundan sonra batı biçimli Hristiyanlığın yayılması çoğunlukla siyasal genişlemeyle bağlantılı oldu. Yine de misyonerlik güdümü gücünü yitirmedi. 826'da Anskar, İskandinavya misyonunu başlattı; ama burada da direniş hayli sert oldu ve Hristiyanlık XI. yüzyıla dek kabul edilmedi.

Hristiyanlığın yayılmasını başlatan Anglo-Saksonlardı. Öte yandan Katolik ve Ortodoks olarak iki ayrı inanışa doğru yavaş yavaş birbirinden kopan Roma ve İstanbul, Doğu Avrupa'daki Slav kavimlerini kazanmak için çekişmekteydiler. Kiril ve Metodius'un 864'deki ünlü misyonu Frank kilisesinin karşı koyması nedeniyle sonuçsuz kaldı, fakat Sırbistan ve Bulgaristan Ortodoksluğu benimsedi. İstanbul Karadeniz'in kuzey kıyılarına da misyonlar gönderdi. 867'de Kiev'de bir Hristiyan kilisesi kuruldu, 988'de Rus prensi Vladimir vaftiz edildi. Rusya'nın Hristiyanlığı kabulü, Avrupa'nın tümünden daha geniş bir alanı Hristiyanlığa açması bakımından çok önemli bir olguydu. 1169'dan sonra, başkent, Kiev'den Vladimir'e taşınınca, kuzeye ve doğuya yayılan Rus misyonerleri, Hristiyanlığı putatapan Karelyalılar, Lapplar, Permyaklar, Vatyoklar ve Marlara götürdüler.

Daha batıda, Polonya (966) ve Macaristan (1001) Katolik Hristiyanlığı seçtiler. Bununla birlikte kiliselerini doğrudan doğruya Roma'nın koruyuculuğuna vererek Frank egemenliğinden uzak kalmaya çalıştılar. Bunun sonucunda Papa'nın yetkisi bir hayli arttı.

IX. Leo (1048-54) döneminden itibaren toparlanan Papalık önderliği etkin olarak elde etti ve Roma ile İstanbul arasında sürüp giden çekişme 1054'te tam bir mezhep ayrılığına dönüştü.

Papanın yetkisi İspanya'da Müslümanlara karşı saldırıyla arttı; Papa'nın Birinci Haçlı Seferi'ne (1095-99) kefil olmasıyla daha da yoğunlaştı. Hristiyanlığı Filistin'de yeniden yerleştirme atılımı

Kilisede yapılan bir ayin.

pahalıya malolan bir yenilgiyle sonuçlandı ama militan haçlı ruhu yaşamasını sürdürdü.

Hristiyanlığın yayılması Kluni (Özellikle İspanya'da) ve Cistercium (doğu Avrupa'da) gibi yeni keşiş tarikatları tarafından desteklenmesine karşılık keşişler artık fetih ordularının peşinden gidiyorlardı. Putatapan Prusya savaşıyla fethedildi (1231-83). 1387'de Avrupa'nın son putatapan devleti Litvanya'nın prensi, Polonya tahtına geçebilmek için Katolikliği benimsedi.

Batı Hristiyanlığının, Katolik inancını haçlı ruhuyla Amerika'ya gotüren ve yeni bir bölümü başlatan İspanyol Cungiştadores'e (fatihler) dek kazandığı son başarı oldu.

VI. KESİM

HUNLAR VE BÜYÜK GÖÇ

1. HUN İMPARATORLUĞU

BTIYA göç eden halkların Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran akınları, Batı'nın siyasal ve ekonomik dengesini karışık bir duruma sokar. Batı, beş yüzyıl boyunca, bu arkası gelmeyen akınlarla çalkalanır ve taihin gelişimine, gerçekte, bir bakıma Germenler'in Avrupa'ya yerleşmesiyle sonuçlanan bu karışıklıklar yör vermiştir.

Durum böyle bir açıdan bakıldığında dünyanın bu bölümünde ilgi çekici olayla-

rın geliştiğini fark etmek mümkün değildir. Roma'nın ikiye bölünmesi Doğuda Bizans İmparatorluğu'nun oluşumunu sağlamış başta Hunlar olmak üzere henüz Müslümanlığı kabul etmemiş çeşitli Türk boylarının batıya akınları Avrupa'yı büyük ölçüde etkilemiş; Müslümanlığın ve onunla birlikte yeni bir uygarlığın doğuşu bu döneme rastlamış; Uzakdoğu'da Hindistan, Çin, Japon ve Kore uygarlıkları biçimlenmişti.

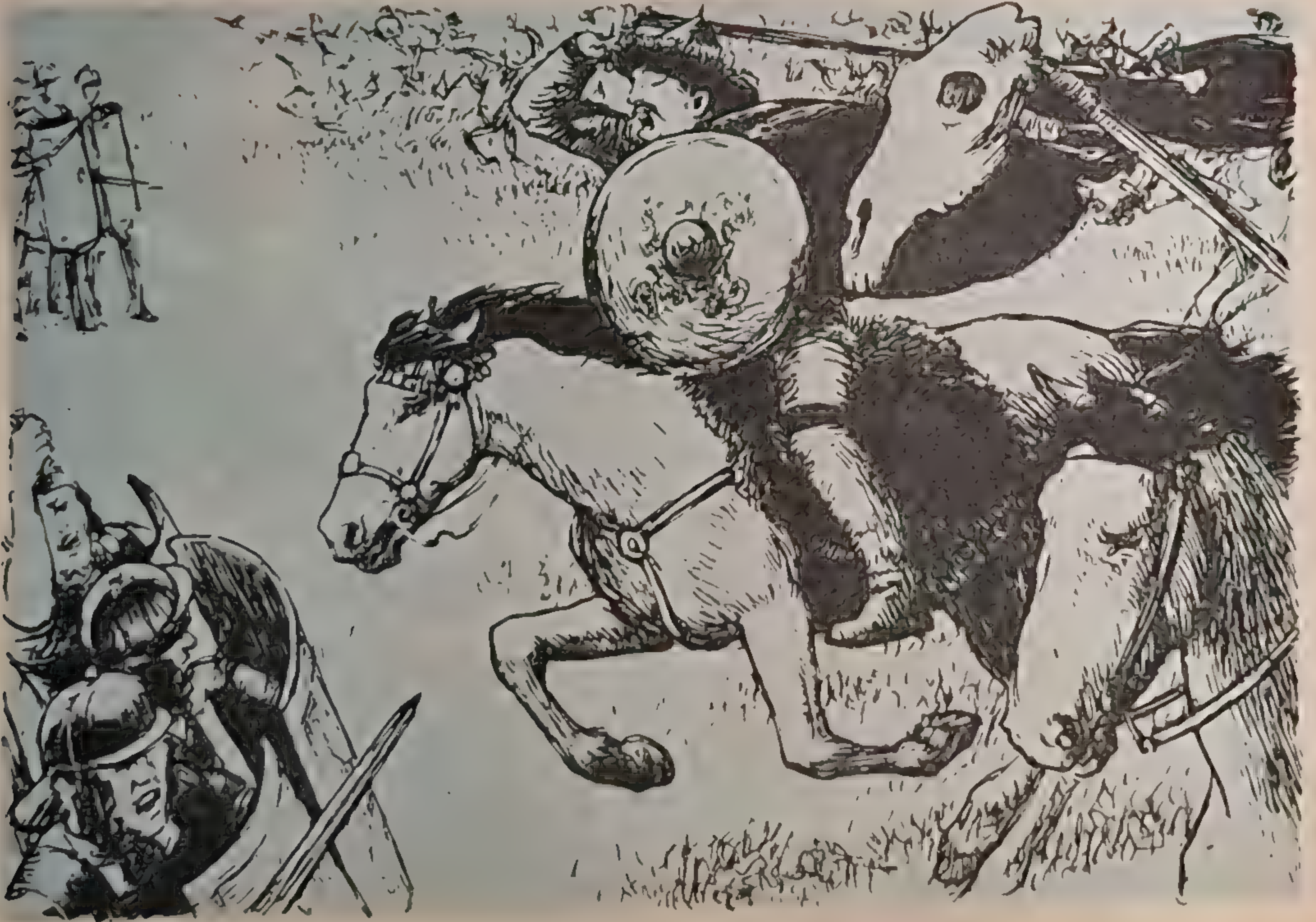
Bu uzun ve sıkıntılı dönem içinde yeni bir Avrupa kurulmuş Batı'nın Asya ile olan ilişkileri yepyeni koşullar altında gelişmiş ve bu gelişmeler önümüzdeki çağa özelliklerini vererek damgasını vurmuştur.

hunlar geliyor

BÜYÜK Roma İmparatorluğu'nun Ren ve Tuna ile çizilen sınırları üzerinde bulunan kavimler, doğudan gelen Hunların baskısıyla yerlerinden oynadılar ve bu hızla, Roma İmparatorluğu topraklarına girerek birçok küçük krallıklar kurdular. İşte "Kavimler Göçü" diye adlandırılan olay V. yüzyılda Avrupa ulusları arasında görülen bu kaynaşmayı belirler.

Kavimler göçünden önce, Roma sınırlarında, Germen ırkından topluluklar yaşıyordu. Bunlar: Ren boylarında Franklar, Kuzey Denizi'nin Ren ve Elbe ırmakları arasındaki kıyılarda Angllar ve Saksonlar; Tuna ve Ren ırmaklarının kesiştiği yerde Almanlar, Tuna boylarında Suevoiler, Macaristan'da Vandal kabileleri, Franklar ile Almanlar arasında Burgundlar, Rusya'nın güneyinde Ostrogotlar ve Vizigotlar, Karpat dağlarının kuzeyinden Tuna boylarına inmekte olan Lombardlar'dı.

Hun İmparatoru Atilla

Kavimler göçü, Ural ırmağı ile Volga arasında bulunan Batı Hunları'nın Avrupa içlerine ilerleyerek önlerine çıkan toplulukların bir bölümünü yönetimleri altına alması, bir bölümünü de Avrupa'nın batısına ve güneyine doğru yer değiştirmek zorunda bırakmasıyla başladı.

İlkçağ'da büyük bir imparatorluk kuran Hunlar, M.Ö. 48 yılında Güneydoğu ve Kuzeybatı Hun Devletleri diye ikiye ayrılmıştı. Güneydoğu Hun Devleti, Çin baskısı altına girdi ve eski Hun anayurdu bütün özelliklerini giderek yitirdi. Çin kaynakları bu toplulukların Sien-Pier'in eline geçtiğini belirtir. Ne var ki, asıl Hun tarihi bundan sonra (M.Ö. II. yüzyılın birinci yarısında) ve Avrupa topraklarında gelişecektir.

Hazar Denizi'nin kuzeyinde Altay Dağları'yla Ural ırmağı arasında yerleşen Hunlar, önce Aşağı İdil yöresinde akınlarla başladılar, sonra Tuna boylarına kadar aktılar. Böylece, Hunlar, Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde kendilerini kabul ettirmiş oluyorlardı.

Ülkenin doğu kesiminde oturan Hunlar, 359'da İran seferinden sonra Kafkasya'dan geçerek Anadolu'ya, Mezapotamya'ya vardılar; (363-373) Edessa'yı (Urfa) ele geçirdiler. 375'de Don ırmağını aşp Got İmparatorluğu'na son verdiler.

Türk boylarından olan Peçenek kadınları ulusal giysileri içinde.

Daha sonra Gotların askeri gücünden de yararlanarak Hadrianopolis (Edirne) savaşına (378) katıldılar, böylece Roma İmparatorluğu'nun bölünmesine neden oldular. Batı kesiminde oturan Uldız Han komutasındaki Hunlar da Karpatlar bölgesine girdiler. Buradaki Germen kavimlerini yerlerinden ederek zengin Batı ülkesine sürdüler. Ardından 390 yıllarında, Roma İmparatorluğu'na karşı büyük seferlere giriştiler ve Roma'nın Tuna boyu topraklarına, özellikle de Trakya'ya saldırdılar (391).

genişleme süreci

3. YUZYIL sonlarında Hun Devleti'nin egemenlik alanı, batıda Macar ovasına kadar uzanıyordu. 405 yıllarında, bir Hun birliği Tuna'yı aşarak Trakya'ya kadar geldi. Bu sırada Hunlar, Batı Roma'ya kadar uzandılar. Bu sırada Hunlar Batı Roma'ya saldıran Germen kavimlerine karşı, köyabilmeleri için Roma'ya da yardım ettiler.

V. yüzyılın ilk yıllarında Hunlar, artık merkezi bir birliğe dayanan sağlam bir

devlet kurmuşlardı. Batı beyi Uldiz Han ölünce, Hun Devleti'nde dört kardeş hükümdarlık etti. Uptaros, Muncuk, Aybars ve Ruas. Muncuk, Atilla'nın babası; Uptaros da amcasıdır.

Ruas ölünce Muncuk'un iki oğlu (Atilla ve Bleda), amcasının yerine Hun töresine uyarak tahta geçtiler.

Atilla, büyük bir alana yayılmış bulunan birçok göçebe ve yerleşik kavim üzerinde güçlü bir egemenlik kurdu. Bu sırada Batı Hun ülkesi doğuda İdil bölgesinden, batıda Ren ırmağı ile Kuzey Denizi kıyılarına kadar uzanıyordu. Devletin merkezi artık Macar ovasına kaymıştı. Hun akınları büyük ganimet sağladığından Germen boyları da Hunlar'a katılıyorlardı.

Roma kültürü çerçevesi içinde yer alan Germenler aracılığıyla Hunlar da Roma kültüründen etkilendiler. Hunlar ile Romalılar arasında bir yandan ticari ilişkiler kurulmuş bir yandan da askerlik alanında işbirliği sağlanmıştı.

Atilla, Bizanslılar ile Margus Antlaşması'nı yaptı ve Hun sınırlarını saptadı. Sonra Saragos ve Vandallar ile anlaştı. Bizanslılar, Margus antlaşması boyunca Atilla I. Balkan seferine girdi. Bu sefer sonunda Anadolu'ya barış imzalandı ve Atilla'nın bütün koşulları Roma tarafından kabul edildi. Bu antlaşmayla Doğu Roma ağır bir vergi borcu altına giriyor, Afrika'yı da Vandallar'a bırakıyordu. Batı Roma da Atilla ile bir antlaşma yapmak zorunda kalmış ve Kartaca'ya yerleşen Vandallar hükümdarlarını resmen tanıdı.

Atilla ve Bleda, II yıl birlikte hükümdarlık ettikten sonra birbirleriyle mücadelede başladılar. Bu mücadeleden Bleda'yı öldürerek tahta tek başına sahip olan Atilla, II. Balkan Gallia ve Roma seferlerini gerçekleştirdi. Büyük zaferler kazandı. Ağır yenilgiye uğrattığı bu ülkeleri haraca bağladı. Yetmişden çok kenti ele geçirdi.

Bu sürekli saldırılardan yorulan Bizans, ondan kurtulabilmek için Atilla'yı öldürmekten başka çözüm bulamadı. Ama düzenlenen girişim açığa çıktı. Suçlu her şeyi itiraf edince, Atilla, Bizans'a iki elçi göndererek bu girişimin düzenleyicisi kabul ettiği başbeyinci Krysaphios'un başını istedi ve Bizans, bu isteği yerine getirmek zorunda kaldı (449).

Atilla ile Batı Roma'nın arasında çıkan anlaşmazlığa İmparator Constantinus'un kızı Honoria neden ya da bahane olmuştu. Batı Roma sarayı Honoria'nın evlenmesini ni taht kavgaları yüzünden yasaklamıştı.

Ama Honoria, Atilla'ya bir nişan yüzüğü yolladı. Atilla önce bu teklife cevap vermemiş, Honoria da ana kraliçe tarafından bir başka olgu yüzünden hapsedilmişti.

Batı Roma ile anlaşmazlık çıkarmak için bahane arayan Atilla, bu hapsedilme olayını fırsat saydı Roma'ya elçiler gönderdi; nişanlısını ve gelecekteki karısının hapisten çıkarılmasını ve payına düşen miras karşılığı olarak İmparator Constantinus'un kişisel malını ve Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısının kendisine verilmesini istedi. Roma, bu istekleri reddetti ve Honoria bir başkasıyla evlendirildi.

attilâ ölünce

ATTILA önce buna önem vermiyor gibi görünmüştü. Sonra bir süre Gotlar'ı Roma üzerine kışkırttı ve Roma'yı yordu. Sonunda yarım milyon kişilik bir orduyla sefere çıktı ve önce Orleans'i kuşattı. Ama alamayıp seferi durdurdu.

Bir Hazar kıızı, keçilerden süt sagarak geçimini sağlıyor.

Peçenekler'in yaşamlarının büyük kısmı hayvan sırtında geçer.

Ertesi yıl (452) yeniden İtalya'ya saldırdı. Roma'ya doğru ilerledi. Roma, bu kez olağanüstü bir korkuya kapılmıştı. Papa Leo ve iki konsül huzuruna çıkarak Attila'dan Roma'ya girmemesi için ricada bulundular. Ordusu yorgun, dağınıkça bir durumda olan Attila, Roma'yı almanın uğursuzluk getireceğine de inanıyordu. Onun için bu ricayı kabul etti ve Roma'ya girmeden döndü. Ama buna karşılık Honoria'yı ve mirasını yeniden istedi, fakat Attila, bu isteklerini elde etmeden öldü. Tarihçiler, olumünün gerçek sebebinin bilememiş ve onun öldürüldüğü olasılığını öne sürmüştür (453). Yine tarihler, Attila'yı Cengiz'den önce dünyaya karşı egemenliğini gerçekleştirmek isteyen ilk büyük hükümdar olarak gösterir.

• Attila haksever ve güçlü bir kişiliğe sahipti. Şaman dinindendi. Çevresinde birçok falcı bulundurur, bilginlere saygı duyardı. Avrupalı ulusların söylenceleri Attila ile doludur.

Attila'dan sonra Hun İmparatorluğu'nda kardeş kavgaları başladı, yerine geçen oğlu İlek, bir yıl sonra öldürüldü. Obür oğlu Dengizlik, hükümdarlığını

496'ya kadar sürdürdü. Üçüncü oğlu İrmik, aynı yıl Bizans'a bağlandı ve büyük Hun İmparatorluğu böylece bölündü, ufaldı ve tarih sahnesinden de çekildi.

2. dönemin öbür devletleri

BİLİNDİĞİ gibi 216'da Asya'da Hun sülâlesinin yerine Sienpi sülâlesi geçmişti. Bu sülâle, 394 yılına kadar, yani, 178 yıl yönetimde kaldı. 235 yılında egemenlik onlarla soydaş olan Topalar, ya da Tabgaçlar'ın eline geçti. Bu sülâlede 552'ye kadar 156 yıl yaşadı. Bu dönemde Doğu'daki Moğol kavimleri Hunlar çağındakinden daha büyük ölçüde Türk İmparatorluğu'nun yönetimine ortak oldular.

Eski Hun yurdunda güçlendikten sonra 386 yıllarından başlayarak Kuzey Çin'e de egemen olan Tabgaçlar, 534 yılına kadar burada hüküm sürdüler. 394 yılında, ülkelerine Avar ya da Apar sülâlesinin egemenliği üzerine yalnız Çin üstünde üstünlüklerini sürdürdüler. Avar egemenliği 394'ten 532'ye kadar Çin'in kuzeyindeki

Türk yurdunda sürdü, Avar, Hunlar ve Tabgaçlar yönetimdeyken Büyük Türk Hakanlığı birliğine katılmıştı.

V. yüzyılda, Avarlar, Balkaş gölünden Büyük Okyanus'a kadar uzanan bozkırda üstünlük kurdular. Fakat Avar ordusu düzenli bir askeri güç olmaktan uzaktı. Ayrıca Buddhacılığın yayılması sonucu, topluluk arasındaki çekişmeler de artmış ve ülkede karışıklıklar baş göstermişti. Ancak Çeunu'nun oğlu Anahuanya döneminde Avar Hanlığı yeni bir yükselme dönemine girdi. 552'de Göktürk hakanı Bumin Kağan, Avar'ı kesin bir yenilgiye uğrattı ve Anahuanyu bu yenilgi üzerine canına kıydı.

Göktürk devletinin yükselişi ve genişlemesi birçok devleti ortadan kaldırmıştı. Bu yenilgiden sonra Avarlar biraz da Göktürkler'den çekinerek Bizans'la yakınlık kurmaya çalıştılsa da, bundan bir sonuç alamadılar. Ama Bizans çevresinde ve Balkanlar'da yerleşmek, Avarlar'ın cesaretlerini artırdı. 567'de Pannonia ve Orta Avrupa'nın mutlak egemeni oldular.

Avar Hanlığı çevresinde çeşitli uluslardan birlikler toplandı. Bundan sonra başlayan uzun İslav-Avar mücadelesi her iki taraf için de ağır kayıplara mal oldu. VIII. yüzyılda Avar devleti artık gücünü yitirmeye başlamıştı. Çeşitli Avrupa devletlerine karşı açılan zamansız savaşlar da Avarlar'ı çok sarstı.

Sonunda Büyük Karl, Avarlar'ı topraklarından sürdü (791—796). Çöküşlerini de Bulgar Türkleri hazırladı. Geri kalanları, bulundukları bölgenin halkları arasında eridiler.

hazarlar

VII —XI. YÜZYILLARDA İdil ırmağı kıyılarıyla Kırım yarımadası arasında büyük bir devlet kuran Hazar Türkleri (Kazarlar) da Göktürk Devleti'nin yıkılışından sonra siyasal bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. Batı Göktürk Devleti'nin batı ucunda yaşayan Hazarlar, Batı Hunları'nın kalıntıları ve Sabirler ile yakın ilişkiler kurmuşlardı.

VII. Yüzyıl başlarında, Kafkaslar'da önemli rol oynamakla birlikte henüz Göktürk Devleti'nin egemenliği altındaydılar. Ancak Göktürk Devleti'nin çökmesi üzerine (630), bağımsız bir Hazar Devleti kuruldu.

Bu devlet, egemenlik alanını Kuzey Kafkaslar'dan Aşağı ve Orta İdil boyu ve

Azak Denizi kıyılarına kadar yaydı. Başkentleri, Balançar kentiydi. Bu arada, Bizans ile kurulan ilişkiler sonucu Hazarlar arasında Hristiyan dini (ilginç bir sava göre de Yahudilik) yayılmaya başladı. VIII. Yüzyılın başlarında artık Doğu Avrupa'nın en büyük devleti durumuna gelmişlerdi. Uzakdoğu'dan Karadeniz kıyılarına ulaşan büyük ticaret yolunu denetimleri altında bulundurdular. Bizans İmparatorluğu'yla yakın ilişkileri vardı. Özellikle Bizans İmparato-

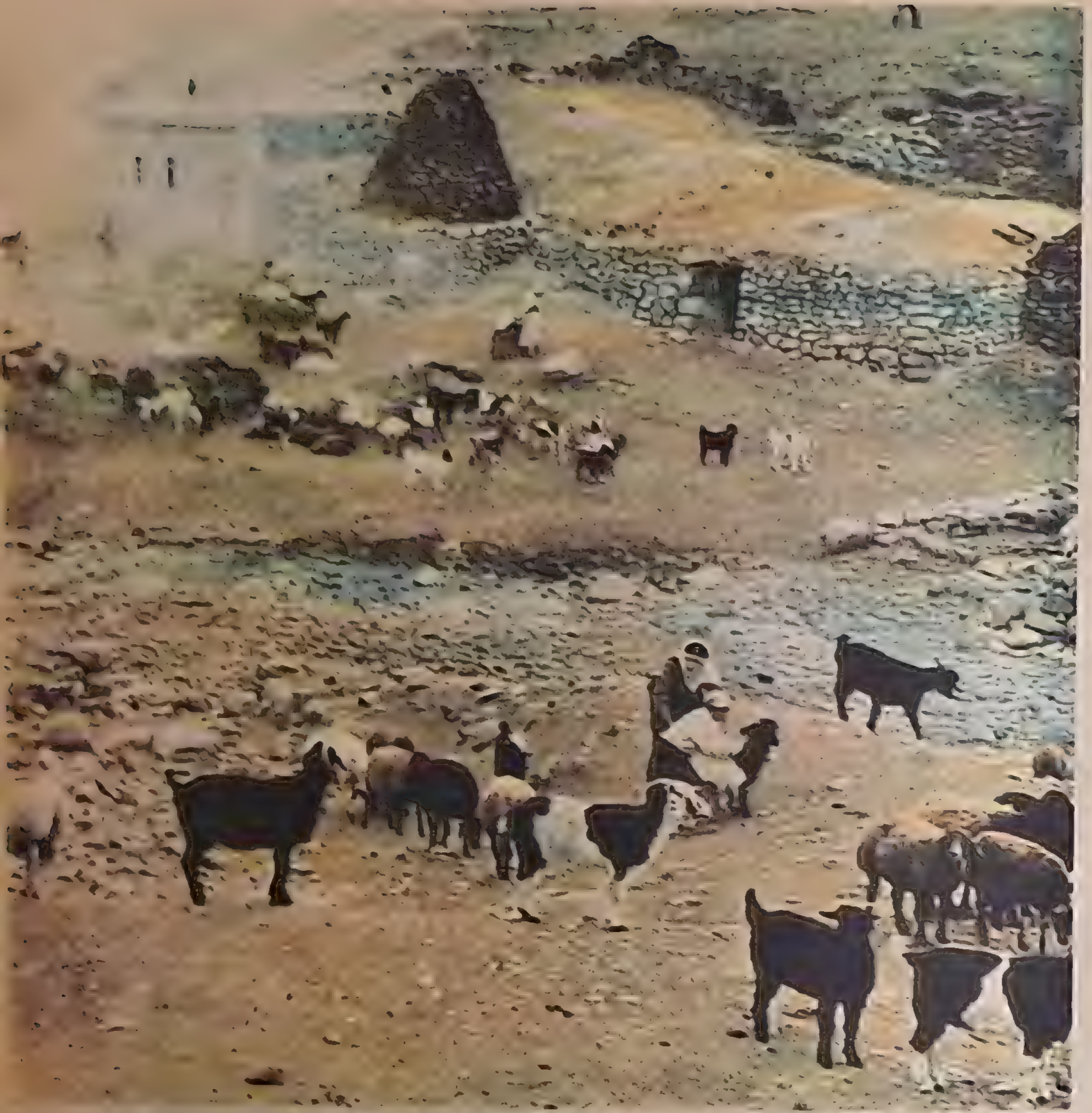
'Hazarların günlük yaşantılarından bir görünüm.

ru Iustinianos II'nin. Hazarlar'dan yardım görek tahtını yeniden elde etmesinden sonra bu ilişkiler daha da gelişti ve kız alıp vermelerle iki devlet arasında bir akrabalık kuruldu.

Fakat, bu sırada İslâm'lığın doğuşuyla hızla gelişen Arap saldırıları, Hazarlar'ın Azerbeycan'dan çekilmesine yol açtı. 721-723 yıllarında Araplar, bu kez Hazar topraklarına saldırarak başkent

Balancâr'ı ellerine geçirdiler. Bunun üzerine başkent, İtil kentine taşındı. Ama Arap saldırılarının arkası bir türlü kesilmedi. 731-732'de Derbend'e; 733'de Kuzey Kafkasya'ya giderek İtil kentini aldılar.

Araplar, karşısında bağımsızlığa uğrasan ve İslâm dinini kabule zorlanan Hazarlar VII. ve VIII. Yüzyıllarda Avrupa ve Bizans ülkelerinde de tam bir

Türk boyları geçimlerini hayvancılıkla sağarlardı.

üstünlük kurdular (787).

IX. Yüzyılın ortalarında Hazar Devleti, devrin en güçlü devletlerinden biriydi. Ticaret yollarının üzerinde bulunması nedeniyle de zenginleşmişti. Fakat batıdan Ruslar'ın, doğudan da Peçenekler'in artan baskıları karşısında Hazar Devleti, kendini uzun zaman koruyamadı.

Çöküşü hazırlayan dış etkenlerin yanında içteki düzensizliklerde rol oynadı. Bu sırada, giderek kuvvetlenen Ruslar, Kiev'i Hazarlar'dan aldılar (866). Bu olaydan sonra Ruslar'ın Hazar topraklarına yaptıkları akınlar sıklaştı.

960 yılından başlayarak Hazar Devleti,

siyasal bir güç olmaktan çıktı. Dağılan Hazar halkı, bir süre sonra Azak ve Kırım'da küçük prenslikler kurarak yaşamalarını sürdürdü.

Sonunda Ruslar, Bizans'ın yardımıyla buraları da ellerine geçirdi (1016). Aynı yıllarda Terek ve Aşağı İdil'deki Hazar devletleri de Oğuzlar'ın ve Kıpçaklar'ın saldırıları sonunda ortadan kalktı.

peçenekler

BU DÖNEMDE, Doğu Avrupa tarihinde önemli yeri olan Türk kavimlerinden biri de Peçenekler'dir. VIII.-XI. yüzyılda önceleri Balkaş

gölu yakınlarında Siriderya ile İdil boylarında yaşayan Peçenekler, Türkler'in Oğuz boyundandır. Oğuzlar'ın Üç—Ok kolunu oluşturan oniki boydan biridir.

Peçenekler, VI.—VII. yüzyıllarda Gök-türkler'e bağıydılar. VII. Yüzyılda Balkaş gölü yöresinde yaşarken Karluklar tarafından buradan çıkarıldılar. Zamanla Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kıyılarına ulaştılar.

Oğuzlar'ın baskısı nedeniyle burada da tutunamayarak İdil ırmağı kıyılarına göçtüler. İdil'i geçtikten sonra İdil'in kollarından biri olan Samar Çayı ile Kama ırmağı'nın güneyine doğru uzanan bölgeye yerleştiler (889). Peçenekler'in İdil ırmağının batısına geçmeleri, Avrupa'da önemli siyasal olaylara yol açtı. Bir süre sonra burada da tutunamayıp güneybatıya doğru ilerleyerek Don ırmağı kıyılarına gelen ve Don ile Donetz arasındaki bölgeye yerleşen Peçenekler, burada güç kazanmaya ve yayılmaya başladılar. Azak Denizi'nin kuzeyini ele geçirip Dnieper, Bug, Dniester, Prut ırmaklarını aştılar ve Karpat dağlarına ulaştılar. Önce Hazar Devleti'ne bağımlı olan Peçenekler, 950 tarihinden sonra güçlü bir kabileler birliğini kurarak Doğu Avrupa'nın en büyük kuruluşlarından biri niteliğini kazandılar.

Macarlar'ı bugünkü Macaristan'da yurt kurmaya iten de Peçenekler oldu. Sonra İskandinav kavimlerinden olan ve

henüz İslavlaşmamış bulunan Ruslarla karşı karşı geldiler. Dnieper kıyısında, 972 tarihinde Rus ve Peçenek orduları arasındaki büyük meydan savaşında Peçenekler Rus Prensi Svyatoslav'ın ölümüyle sona eren büyük bir zafer kazandılar. 985'te Ruslar, Hristiyanlığı kabul ederek düşmanları olan Bizans'a yaklaşınca sürekli akınlarla Ruslar'ı güçsüz düşüren Peçenekler de Bizans'a yöneldiler.

Peçenekler'i doğudan gelen Oğuz ve Kuman baskısı Karadeniz'in kuzeyinden batıya inmeye zorlamıştı. Bizanslılar, Peçeneklerle, genelde dost geçinme ve onları Bulgar ve Rus, Macarlar'a karşı kullanma yoluna gitmişlerdi.

1035 Yılından sonra Peçenek akınları, Bizans'ı ciddi şekilde tehdit etmeye başladı. 1036'da üç kez Tuna ırmağını geçip Bizans kentlerini yağma eden Peçenekler, 1048'de bu akınlarını yenilediler. 1049'da Peçenekler'in bir bölümü Bizans uğruna gelmiş ve Silistre yakınlarına yerleştirilerek Hristiyanlığı benimsemişlerdi. Büyük peçenek yığınlarıyla Biakene meydan savaşında Bizans ordusunu bozarak bütün Trakya'yı yağma ettiler ve Edirne'yi kuşattılar (1050).

Fakat hükümdarları kuşatma sırasında ölünce, Peçenek ordusu, Edirne kuşatmasını bıraktı. Aynı yıl Marmara Denizi kıyılarına kadar ilerlemelerine karşı, Bizans,

Bir töreni izleyen Peçenek köylüleri.

Hazarlar'da en etkin taşıma aracı develerdir.

Edirne'de askeri yığınak yaptı. 1053 yılında Peçenekler üzerine gönderilen bu ordu, ağır bir yenilgiye uğradı ve taraflar arasında otuz yıl sürecek bir antlaşma imzalandı. Peçenekler, kendileri gibi Oğuz Türkleri'nden olan Selçuklular'ın da Bizans'a saldırılar yaptığını öğrenince, antlaşmayı bozarak akınlarına yeniden başladılar.

1064 yılında Mora ve Selânik'e inen ve kendilerine rakip gördükleri Oğuzlar'ı da bozguna uğratarak saf dışı ettiler. Oğuzlar'ın bu gelip geçici dönemlerinden sonra Tuna kıyılarında egemenlik yeniden Peçenekler'e geçti.

Ücretli olarak Bizans ordularında yer alan bir Peçenek birliği, bir Oğuz birliğiyle

beraber 1071 yılında Malazgirt Meydan Savaşı'nda Bizans ordusunda bulunmuş fakat savaşın hemen başlangıcında Alparslan'ın tarafına geçip Türk zaferini kolaylaştırmıştı. Malazgirt yenilgisinden sonra Bizans, Peçenekler'in Balkanlar'daki darbelerine eskisinden daha çok açık kaldı.

1078 yılında Peçenekler, ikinci kez Edirne'yi kuşattılar, fakat bu önemli Bizans kentini yine ellerine geçiremediler. Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, Peçenekler'le on yıl savaştı, fakat kesin bir sonuç alamadı (1081—1091). Buna karşılık Macaristan Kralı Salamon, Bizans'a karşı Balkanlar'a inerken, Peçenekler'den büyük yardım gördü (1087).

Aynı yıl Lüleburgaz'a kadar gelen peçenekler, Bizanslılar tarafından geri püskürtüldüler. Silistre yakınlarında yapılan bir savaşta Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı. 1088 ve 1089'da Trakya yeniden Peçenekler eliyle yağmlandı. 1091 yılında İzmir Beyi Çaka Bey ile birleşen Peçenekler, Bizans'a saldırıp İstanbul'u ele geçirmeye karar vermişlerdi. Fakat Çaka Bey gecikti ve bu gecikmeden yararlanan da Bizanslılar oldu. 1091 yılında Meriç boyunda, Lebnium'da geçen büyük meydan savaşında, Bizanslılar, Kuman Türkleri'nin yardımıyla Peçenekler'i büyük bir bozguna uğrattı.

Bu yenilgiden arta kalanlar, Balkanları terketti. Böylece, Peçenekler, siyasal bir güç olma niteliğini yitirdiler ve XII. yüzyıldan sonra adları büsbütün unutuldu.

macarlar

MACARLAR, Orta Ural dağlarının batısında; yani, Avrupa yamaçlarında yaşayan bir Fin-Ugor kavimiydi. Macarlar'ın en yakın akrabaları Voğullar ile Ostyaklar'dır. Bu kavim, komşu Türk boylarının egemenliği altında geniş ölçüde Türk kültürünün etkisinde kaldı. Bu etkinin en belirgin yönü, Macarlar'ın atlı kavim haline gelmeleridir.

Fin kavimleri içinde yalnız Macarlar'ın atlı kavimidir ve yine Fin kavimleri içinde yalnız Macarlar, at kullanıyor ve atı uygarlıklarının temeli haline getirmiş bulunuyordu. Bu sayede, Avrupa Hun İmparatorluğu içinde önemli bir yer aldılar ve güneybatıya doğru göçlere başladılar.

Gittikçe yerleşme bakımından daha elverişli ovalara inerek Perm bölgesinden sırasıyla Kazan, Simbirsk, Penza, Tambov ve Saratov bölgelerine kadar gelen Macarlar, Avrupa Hun İmparatorluğu dağılırken (V. yüzyıl) Volga boylarından Don kıyılarına geçmişlerdi. IX. yüzyıla kadar dört yüzyıl Macarlar, bu bölgede Hazar devleti'ne bağlı olarak yaşadılar.

IX. yüzyılda Peçenekler'in baskısıyla Don yöresinden ayrıldılar ve Donets, Dnieper, Bug, Dniester ırmaklarını geçerek Besarabya'ya az sonra da Prut'un ötesinde Moldavya'ya geldiler. Bu dönemde güçlü Türk topluluklarıyla karışmış durumdaydılar. Çoğunluk Macarca, azınlık Türkçe konuşuyordu. Macarlar; her yönde Türk kültürünü, geleneklerini kabul etmişler ve Türk uygarlık dünyasının başlıca elemanları arasında yer almışlardı. Macarlar bugünkü Başkurdistan'ın kuzeyindeyken Büyük Türk Ha-

kanlığı'na, birara da Göktürkler'e bağlı kavimlerden idi. Göktürk yazısını biliyor ve kullanıyorlardı.

Yedi kabileden oluşan Macarlar, bu yedi kabilenin en kalabalık olanıydı ve öteki kabilelere kendi adlarını vermişlerdi. Macar ulusu da böylece oluşmuştu.

Karadeniz'in kuzeyine indiklerinde Hazar kabilelerinden biri olan Kabarlar da, ortaya çıktı. Bizans kaynakları, çevrede yurt kuran Macarlar'a Türk adını vererek onları diğer Türkler'den ayırmadılar. Bu dönemde hem Macarca, hem Türkçe konuşuyorlardı. Sonra Kuban ırmağı kıyılarında; yani, Kuzeybatı Kafkasya'daki Kafkas dağlarının güneyine, Gürcistan'a kadar indiler.

830 Yıllarında Yedi Macar-Türk kabilesi, Don ile Dnieper arasında Azak Denizi'nin kuzeyine geldi. 889'da buradan ayrıldı. Bu sıralarda Macarlar, Almos'un oğlu Arpad'ı Türk gelenekleri uyarınca kalkan üzerinde kaldırarak Han ilan ettiler. Böylece Bozkurt sülalesinden bir Han'a

Bir-Kelt kadın heykeli.

sahip olduklarını göstererek Macaristan ovasına geldiler.

Ülkenin kuzeybatısında Bavyeralı Almanlar, Avar soyundan Türkler ve özellikle Slavlar yaşıyordu. Macarların bugünkü yurtlarına yerleşmeleri, Güney ile Kuzey Slavları'nı birbirinden ayırdı ve böylece Avrupa tarihinin akışını değiştirdi.

Macaristan'daki Avarlar, Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Eski Türk dini olan Şamanizm'e bağlı olanlar azınlıktaydı. Macarlar ise fatih kavim olarak Şaman dinindeydiler.

Macarlar, Macar ovasına yerleştikten sonra Avrupa içlerine akınlara giriştiler. Burgonya ve Provence gibi Fransa'nın Ortadoğu eyaletleri Macar atlılarınca çiğnendi. Bizans bu atlı kavimi Bulgarlar'a; Alman İmparatoru da Slavlar'a karşı yardıma çağırmuş fakat bu çağrıdan pişman olmuşlardı.

Moravya'da Slav devletini silip süpüren Macarlar, Peçenekler'ce Bulgarlar, Macarlar'ı Karpatlar'ın kuzeyine sürdüler.

XI. yüzyılda; yani, Macarlar Hristiyan olduktan sonra bile, Türk usulü çadırlarda yaşayan kralları metbu tanıyıp diğer bütün işlerinde bağımsız olarak davranan Macar kabileleri, Avrupa'nın en güçlü birliği sayılıyordu. Nitekim, 926'ya kadar bütün Kuzey ve Orta İtalya'ya yaptıkları akınları kimse durduramadı. Yalnız 924'te Alman Kralı Heinrich I her yıl Macarlar'a vergi ödemeyi kabul ederek onların Almanya üzerine yaptıkları akınlari önledi.

Bu tarihten dokuz yıl sonra Merseburg Meydan Savaşı'nda Macarlar, Almanlar'a yenildiler (933). Kral Otto, Bavyera'ya giren Macar ordusunu Augsburg'da yok etti (955). Butun Macar komutanları tutuklanıp idam edildi. Macaristan altı yüzyıl Avrupa'nın büyük devletleri arasında yer aldı ve büyük devlet olma özelliğini, Türkler'in Macaristan'ı fethine kadar (1526) hiç yitirmedi.

bulgarlar

TUNA Bulgarları, uzun zaman Volga Bulgarlarıyla birlikte kuzeybatı Kafkasya'da yaşadıkten sonra Hazarlar'ın baskısıyla onlardan ayrılarak Karadeniz'in kuzeyine gelmişlerdi. Kuturgurlar ile Uturgurlar önce ayrı boylar halinde, sonra Kubrat Han, Avarlar'a bağlı olan Bulgarları da buyruğu altına aldı. Bulgarlar yoğun olarak Dniester ile Ozi arasındaydı. Kubrat Han'ın üç oğlu da Bulgarların üç boyunun başındaydı. Büyük oğlu Bayan Han,

İtalya'ya ilk yerleşenlerin Etrüskler olduğu na inanılmaktadır. Daha sonra başka kavimler gelecek ve İtalya ovasına yerleşeceklerdir

Hazar devletine bağlıydı. İkinci oğlu Kotrag Han, kuzeye göçüp Volga Bulgarlarının ana kitlesini meydana getirmişti. Üçüncü oğlu Asparuh (İsperit) Han ise, Tuna Bulgarları'nın ilk imparatoru oldu.

Bayan Han yönetimindeki Bulgarlar, Hazarlar'ın önderliğinde Kuzey Kafkasya'ya yerleştiler ve Kara Bulgar topluluğunu oluşturdular. Hazarlar'ın baskısı altında sıkışan Asparuh Han'ın yönetimindeki Bulgarlar, Bizans İmparatoru'nun izniyle Tuna ırmağının kuzeyinde yerleştiler.

659 yıllarında, Tuna Bulgarları Tuna ırmağı deltası ve yöresinde Bulgar İmparatorluğu'nun temellerini attılar. Araplarla uğraşan Bizanslılar, Bulgar Türkleri'ne pek önem vermedi. 679 yılında, Bulgarlar üzerine yürüyen Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Balkan dağlarıyla Tuna arasındaki bölge, yani, bugünkü Bulgaristan'ın kuzey yarısı, Bulgar Türkleri'nin egemenliğine geçti.

Bundan sonra Bulgarlar, Bizans ile çekişmeye başladılar. Ancak İustinianos II, kaybettiği tahtını, Bulgar hükümdarı Asparuh'un oğlu Tervel Han'ın da yardımıyla yeniden ele geçirince, iki

devlet arasında iyi ilişkiler kuruldu. Theodosios III, 716'da yapılan antlaşma ile Bulgar devletini ve sınırlarını resmen tanıdı. 717—718 yıllarında İstanbul kuşatmasında Bizanslılar, Bulgar birliklerinin yardımıyla Arap kuvvetlerini uzaklaştırmayı başardılar.

764'te Beşinci sülâlenin kurucusu Tokum Han ve kardeşi Bayan, 208 yılı sürececek olan sülâlelerinin temellerini attılar. Macar ovası ve yakınındaki Avar Hanlığı dağılırken oradaki Türkler'in bir bölümü Bulgar Hanlığı'na katıldı ve askerî bakımından bu devleti Bizans'a karşı bir kat daha güçlü kıldı.

Bizans İmparatoru Nikephoros I, Bulgarlar üzerine yürüdüysede ordu başlarında İmparatorları da olmak üzere Türkler tarafından yok edildi (811). Bu başarıdan kuvvet alan Kurum Han, İstanbul'u kuşattı, fakat ani ölümüyle kuşatma yarıda kaldı.

Kurum Han'ın yerine oğlu Omurtağ geçti. Onun zamanında Bizans ile barış yapıldı. Bu antlaşmadan sonra Bulgarlar, Bizans ve Endülüslü Arap devletlerinden sonra Avrupa'nın güçlü devletini meydana getirdi. Omurtağ Han'ın yerine geçen oğlu Balamir döneminde Bulgarlar, hızla Slavlaşmaya başladılar. 865 yılında

İmparator Titus, Colosseum'un yapımında 12 bin Yahudi tutsağını kullanmıştı. Dünyanın en büyük anıteatrı sayılan bu yerde gladyatörler vahşi hayvanlar ve Hristiyanlarla dövüşürler. 50 bin seyirci de bu kanlı çekişmeleri büyük bir tutkuyla izlerdi.

Boris Han, Şaman dinini bırakıp Hristiyanlığı kabul etti. Ortodoks mezhebi ile Bizans kültürünü Balkanlar'da üstün kıldı.

Bulgarların Slavlaşması yüz yıl içinde tamamlandı. 1000 yılından önce, artık Bulgarlar arasında Türkçe unutulmuştu. Boris I'in (852—889) yerine sırasıyla iki oğlu Vladimir Han ile Simeon Han geçmişti. Simeon I, Türkçe Han unvanını resmen bırakarak 923 yılında Slavca olan (Çar) unvanını benimsedi.

971 yılında, Bulgarlar, Bizans boyun-duruğunu kabul etmişlerdi. Ancak 976 yılında yeniden bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bizans İmparatorluğu, bu çağda en güçlü günlerini yaşıyordu. Özellikle İmparator Basileos, Bulgarlar üzerine yaptığı seferlerle tarihe "Bulgaroktonos — Bulgarkıran" unvanı ile geçmiştir.

Çar Samuel'in uzun saltanatından sonra yerine geçen Gabriel Rodomir Romanus da kısa sürede öldürülünce yerine amacasının oğlu İvan (Asen) Vladislav geçti. Fakat çok geçmeden

Bulgar devleti son buldu (1018). 1185 Yılına kadar Bulgaristan, Bizans'ın bir eyaleti olarak yönetildi.

VII.—XV. yüzluları arasında Tuna İdil havzasında yaşayan Bulgar Türkleri; Volga Bulgarları adıyla anıldılar. Uturgurlar'ın bir kolu olan Volga Bulgarları, 555 yıllarında kuzey Kafkasya'da oturuyorlardı. Ortaasya'dan göçler sırasında Orta İdil alanına yerleştiler. Bu bölgede Eski Hunlar'dan kalan Suvar, Aşgıl ve Biler gibi Türk topluluklarını ve Türkleşen Fin-Ugorlar'ı egemenlikleri altına aldılar.

İçişlerinde genellikle bağımsız kalan Volga Bulgarları, önce Göktürk Kağanlığı'na daha sonra da Hazar Kağanlığı'na bağlandılar. Harizm ve Maverünnehir'de İslam tacirleriyle ilişki kurduktan sonra Volga Bulgarları arasında İslam dini yayıldı.

1223'te Bulgar ülkesinin güneyindeki Moğollar'a saldırdılar fakat 1237 yılında Batu Han emrindeki Moğol ordusuna yenildiler ve Moğol egemenliği altına girdiler.

Yaşamı boyunca Roma İmparatorluğu sömürgeci bir tutum izledi. Eline geçirdiği ülkelerin insanlarını köle olarak kullandı.

VII. KESİM

TÜRKLERİ ETKİLEYEN BİR İMPARATORLUK: ROMA IMPARATORLUĞU

ROMA'nın bir kent olarak kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Daha henüz bir kasaba durumundayken (belki) doğudan gelen topluluklar, Etruria kıyılarına yerleşmiş, siyasal ve toplumsal bir güç kurmuşlardı. Tarihte, bu topluluklar birliği Etrüskler olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık, bu Etrüsklerin kimler oldukları ve nereden gelip hangi dönemde İtalya'ya yerleştikleri üzerine de

kesin bir bilgi yoktur. Tarihçiler ve konunun uzmanları, M.Ö. XIII. ile VIII. yüzyıllar arasında Etrüsklerin yerleşim tarihleri olarak öne sürmektedir.

Etrüsklerin dili bugüne dek çözümlenmiş değildir. Topluluğun konuştuğu dil, bilinen dillerin hiçbirine benzemektedir.

Etrüskier, önce Tyrhenia kıyılarına çıkmışlar, sonra Etruria'nın içerlerine doğru yayılarak Veii, Volsinii, Tevere ile Arno

İmparator Neron, Româ'nın yanışını haber veriyor.

irmakları arasında kalan bölgeye yerleşmişler ve bu yörelerin egemenliklerini ellerine geçirmişlerdir. O dönemdeki İmparatorluğun en görkemli kenti, Populonia'ydu ve burası bir liman kentiydi.

VI. yüzyılda Etrüskler, Campania'yı almış, bir varsayıma göre orada Napoli kentini kurmuş; ardından Latium'u ellerine geçirerek Po ovasını sömürgeleştirmiş ve Bologna'ya egemen olmuşlardır. 500 yıllarında, İmparatorlukları en geniş sınırlarına erişmiş bulunuyordu artık.

bir imparatorluk çökerken

COK geçmeden Etrüsk egemenliği zora girdi. Roma, işgalci güçleri geriye püskürtürken, Syracusai de Kartacahlılarla birleşen Etrüsklerin deniz ordusunu bozguna uğratmış ve Keltler, Po ovasını istilâ etmişlerdi. IV. yüzyılda Etrüsk İmparatorluğu artık tarihin sayfalarına karışıyor sanat ve din yönünden olan mirasını gerideki Romalılara bırakıyordu.

Bir imparatorluk çokup giderken bir

yenisi; yani Roma, Latium'da egemenliğini kurmaya başlamıştı. Roma'nın nasıl kurulduğu, bir söylenceye göre şöyledi: Aineias yönetimindeki Truvahılar, Latium'a gelip yerleşmişler, Aborijenler ile kaynaşır tek bir topluluk olmuşlardı. Aineias'ın oğlu Askanios, Alba Longa'yı kurmuş; Alba Longa'dan gelen Romulus da, halkı Latinler ve Sabinler'den kurulu Roma'nın temelini atmıştı.

Romulus'dan sonra gelen Roma Kraları, kentin topraklarını gitgide genişletmişlerdir. Tullus Hostilius, Alba'yı almıştır. Ostia'nın kurulmasıyla, Romalıların Latium üzerindeki egemenlikleri aşağı yukarı belirlenmiş olmaktadır. Aynı dönemde, Tevere nehri kıyılarında yerleşen Etrüskler, Roma'nın yaygınlık kazanmasından kaygı duymuşlar ve kente tiranlar göndermişlerdir.

Etrüsk egemenliğine son veren, Servius Tullius'tur ve Roma'nın başlangıç döneminde egemen olan Tullius, hukuksal ve türlü ekonomik dönüşümler yapmış, siyasal güçlenmeye büyük katkılarda bulunmuştur. Tullius'u izleyen Tarquinius Suberbus zorba ve sert bir yönetim yanlıydı ve Brutus eliyle devrilmiştir.

geneldeki yapı

ROMA, hükümdarlık döneminin ardından eski kurumlarına bağlı kalmış ve uzun süre bunlarda herhangi bir değişiklik yapmamıştır. yine eskiden olduğu gibi üç oymağa (ya da kabileye) bölünmüştür ve her oymak, on curia'dan oluşmaktadır. Curia'ların her biri Centuria denilen yüz kişilik bir askeri gücü hazırlamak zorundadır. Taht, babadan oğula geçmez. Krallar halkın seçimiyle işbaşına getirilirlerdi. Kral, öncelikle Roma ordusunun komutanı ve dinsel önderdi ama yönetim gücü, bir Senato ile sınırlandırılırdı. Cumhuriyet konsül'ü, kralların görevlerinden çoğunu üstlenmişti.

Roma'nın toplumsal yapısı da, daha büyük egemenlik döneminde belirlenmişti. Toplum kuruluşu büyük çapta ataerkildi ve aile babası, ailenin bütün bireyleri üstünde yetki sahibiydi; kadına ergin değilmiş gözüyle bakılırdı ve her konuda kocasının istemine boyun eğmek zorundaydı. Hukuk, dar bir biçimcilikten öteye geçmemiştir.

508 yılındaki devrim, Cumhuriyetin temellerini attı fakat bu yeni yönetimde de kentin soylu ve yüksek kişilerine olağandışı haklar sağlandı. Soylu patricius'ların büyük gentes'leri toprak zenginliğini yalnızca kendi tekellerinde tutuyor, topraksız halkı kendi işlerinde çalıştırıyor ve bütün siyasal haklardan yararlanıp yüksek görevlere kendilerini atıyorlardı.

Ekonomik yönden en alt kesimi oluşturan Plepler, kentin (sitenin) siyasal yaşamına karışmıyordu. Ayrıca hiçbir haktan yararlanmaları da mümkün değildi. Giderek Konsül adını alacak Praetorlar, her yıl magistratuslar'ın önerisi üzerine halkın kabul oyları ve Senato'nun oylamasıyla işbaşına geliyorlardı. Bu praetorlar, imperium'u; yani, yönetim ve karar hakkını, Curia meclislerinden almaktaydı. Gerek Senato ve gerekse Praetorlar yalnız Patriciuslar arasından seçiliyorlardı. Bu nedenle yönetim gücü onların elindeydi.

Ne var ki, bu tür bir oligarşi yönetimi pek fazla sürmedi. Roma halkının büyük bir çoğunluğu olan Plepler, yerine göre şiddet ve zorbalık yoluyla, yerine göre de hukuksal yollardan Patriciuslar'ın yönetimine karşı başkaldırıp bazı haklar sağlamaya çalıştılar.

493 yılında, önce iki, sonra beş tribunus'u denilen ve kutsal sayılan bu magistratuslar, intercessio yoluyla, yasaların

kabul edilmesine ve uygulanmasına karşı çıkabiliyorlardı. Üstelik auxilium hakkına dayanarak bir yurttaşın ölüm cezasını da kaldırabiliyorlardı.

uygarlık ilişkileri

430 YILLARINA doğru census düzeninin kurulması, daha demokratik bir yönetim biçimine geçişi kolaylaştırmıştır. Yeni durumlara göre, hali vakti yerinde her yurttaş ordunun gereksinimini karşılayacak ve subaylarını seçebilecektir. Bu, zengin Plepler için önemli bir hakkın daha kazanılması demektir.

Bütün bu olgulara rağmen, Roma'nın dış siyasası yine de sınırlıdır. Çevresindeki Latinler, dinsel ve siyasal bir birlik kurmuşlardır. Roma, bu Latin birliğine katılmaz fakat birlik üyeleriyle türlü anlamlara varır; yöresindeki dağlı halkın gözünü yıldırıp onları ovaya inmekten ali-

Kleopatra ve Antony, Nil nehrinde gezinirken.

koyar. Güney Etruria'yı fetheder, ön yıllık bir kuşatmadan sonra Veii'yi alır (396). Ardından Caere, Bracciano ve Capena'yı topraklarına katar. Fakat Keltler'in İtalya'yı istila edişleri, Roma'nın fetihlerine son verdirir, 383 yılında Senanonlar, Roma'yı ellerine geçirirler ve kenti yakıp yıkarlar.

Kuruluşunu yeniden düzenlemekle geçirdiği yedi yıllık bir aradan sonra Roma, yeni bir atılıma daha girer ve Campania'yı almak için Samnitler'le savaşa tutuşur. Bunu başarır da.

Latium ve Campania'da egemenliklerini sağlamlaştırdıkları sırada 299 yılında yeni bir Galya akını, küçük halkların Roma'ya karşı birleşmesine olanak verir. Etrüsk ve Galya ordusunca desteklenen Samnitlerle Ombrienler'in amacı, Roma'yı eski sınırlarına çekilmeye zorlamaktır. Ama bu birleşim ordu Sentium'da yenilir (295). Böylece Roma'nın kesin üstünlüğü sağlanmış olur. Bundan böyle, Roma, orta İtalya'nın tek egemenidir.

Bir buçuk yüzyıl içinde siyasal kararlılığını elde eden Roma, İtalya sınırlarını aşıp kısa sürede tüm Akdeniz yöresini içererek bir yayılma siyasası izleyecektir. Bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun, yalnız geleceğini değil, uygarlık biçimini de belirlemektedir. Yunanistan ve doğu ülkeleriyle kurulan ilişki, giderek değişik bir Latin kültürünü doğuracaktır.

geçmiş dönemin en büyüğü

ESKİ çağların en büyük imparatorluğu olan ve bugünkü Roma kentinin tepelerinden biri olan Palatino'daki bir küçük köyden doğan; gittikçe genişleyerek dünyanın en büyük imparatorluklarından biri durumuna gelen Roma İmparatorluğunun sınırları, en güçlü döneminde (II. yüzyıl) İngiltere'den Basra Körfezi'ne, Arabistan'tan Kafkaslar'a ve Kırım'a; Fas'tan Mısır'a dek uzanıyordu. Bugünkü Batı, Güney ve Doğu Avrupa ülkelerini, Balkanlar'ı, Anadolu'yu, Kuzey Afrika ülkelerini, Mısır, Suriye, Filistin ve Arap yarımadasını da kaplamaktaydı ayrıca.

Roma'nın ilk yedi kralından dördü (Romulus, Pompilius, Hostilius ve Ancus Marcius) Latin, üçü (Priscus, Tullius ve Suberbus) Etrüsktü.

244 yıl (M.Ö. 753—509) süren krallık döneminde, Kral (Rex) Halk Meclisi'nce (Comitia Curiata) seçilirdi. Etrüsk krallığından Tarkinius'un bir sömürge çatış-

Tiberius ve Gaius kardeşler.

ması yüzünden Yunanlılara yenilmesi üzerine, Romalılar, ayaklandılar ve Etrüsk sülalesini ülkeden çıkardılar. Etrüsklerin egemenliklerinin sona ermesinden sonra büyük kargaşalıklar başgösterdi. Bir yandan Patriciler'le Plepler arasında çatışmalar sürerken, bir yandan da Etrüskler'in egemenliği altında birleşenler (Sabinler, Ombrienler ve Latinler) arasında etnik ayrımlardan doğan kavgalar başladı.

Bu iç çatışmalardan ayrı olarak Roma dış saldırılara da uğradı. Bunların en önemlisi, Gallerce yapılanlarıydı. Roma kapılarına kadar ilerleyen Galler, ancak Romalıların ağır vergi vermeyi kabullenmeleri sonucu geri döndüler. Bu saldırının etkisiyle savunmak ülküsü çevresinde birleştiler. Roma, yeniden eski gücüne kavuştu ve Güney İtalya'daki Yunan sömürgelerini ortadan kaldırdı. Bu sömürgeleri korumak için eyleme geçen Makedonya Kralı Pirüs'ün saldırısını da başarıyla geri püskürttü (M.Ö. 272).

cumhuriyet dönemi

ROMA krallığının nasıl bir yol izleyerek cumhuriyet yönetimine dönüştüğünü saptayan ayrıntılı bilgi yoktur. Bilinen tek olay, Brütüs ile Cullafin adlı iki kişinin bir ayarlanma sonucu, yönetimi ellerine geçirmeleridir.

Yangın, 18 Temmuz 64 günü başladı ve kısa sürede 4 semte yayıldı.

Kurulan yeni yönetimin başındakilere önceleri Pretor adı verildi, sonra bu ad Konsül'e dönüştürüldü.

Baştaki iki konsül, Roma halkınca bir yıl için seçilirdi. Aynı zamanda orduya da komuta eden iki konsül, Senato'ya karşı sorumluydular. Savaş ve olağanüstü durumlarda yönetimin başına olağandışı yetkilerle donanmış bir Diktatör getirilirdi.

Cumhuriyet döneminde gerek Halk Meclisi, gerekse Senato, Patriciler'den kuruluydu ve ülke bunlarca yönetilir, kon-

süller de bunlar arasından seçilirlerdi. Plepler'in hiçbir uygar hakları yoktu. Patriciler'den kız alıp vermeleri yasaktı. Ne Halk Meclisi'nde ve ne de Senato'da temsilci bulunduramazlardı.

Sonraları bir takım uygarca haklar istemeye başlayan Plepler'in bu isteklerini Senato kabule yanaşmadı. Bunun üzerine Plepler, dış savaşlara katılmamakla bu haksızlığa karşı direndiler. Durumun Roma'yı güçsüzleştireceğinden kaygılanan Patriciler, Plepler'le görüşmelere başladılar. Bu görüşmeler sonunda Plepler'in Patriciler'e olan bütün borçları

başlandı. Ayrıca, haklarını Konsüller''le Senato'da savunacak, gerektiğinde kendileriyle ilgili kararları veto ederek geçersiz kulma yetkisine sahip olacak, Plepler'den oluşan bir Tribun Meclisi (Comitia Tribuna) kurulması kabul edildi. Yalnızca diktatörün vereceği karar veto edilemeyecekti.

M.O. V. yüzyılda yasaların yazılı olmasını isteyen Plepler, bunu da başardılar ve 450 yılında bu yasaların yazılması tamamlandı. 12 Madeni levhaya yazıldığı için "12 Levha Yasası" adını alan ve halkoyuna sunulup kabul edildikten sonra Forum Alanı'na (Forum Romanum) asılan bu yasalar, Roma hukukunun temelini oluşturuyorlardı.

Halkın egemenliğini kabul eden bu yasalar; Plepler'le Patriciler arasındaki ayrımı kaldırıyor ve iki kesim arasındaki kız alıp vermeleri de izin veriyordu. Bundan sonra toprak sahibi olma hakkına da kavuşan Plepler, Konsüllerin yetkilerine ortak olmak amacıyla parasal işleri kendilerinden seçilen Kestörler'e, içişlerini yine kendilerinden seçilen Sanşörler'e ve adalet işlerini de Pretorlar'a verdirdiler. Böylece bütün yürütmeyi denetimleri altına aldılar ve Roma ordusuna da Plepler'den askerler alıdı.

yayılma başlıyor

ROMA cumhuriyetinde egemenlik halkandı ve halkın istemini de konsüllerden, komutanlardan, büyük aile reislerinden kurulan Senato temsil edirdi. Konsüllerin ve Halk Meclislerinin kararlarını onaylamak, kamu güvenliğiyle kamu yararı için gereken önlemleri almak, savaş ve barış kararları vermek yetkileri Senato'nundu.

Cumhuriyet döneminde yayılmaya başlayan Roma, önce Latin topraklarını, sonra Etrüsk topraklarını egemenliği altına aldı ve ardından Güney İtalya'daki güçlü Taranto devletini ele geçirdi.

İtalya yarımadasına egemen olduktan sonra, Romalılar, Kuzey Afrika'daki Kartaca devletiyle, Batı Akdeniz üstünlüğü konusunda çatışmaya başladılar. İki taraf arasında yapılan ve bazı ara hlarla 118 yıl (M.Ö. 164—146) süren Pön Savaşları'nda, Romalılar, başlangıçta Kartacalılar önünde gerilediler. Roma ordusunu birkaç kez yenilgiye uğratan ünlü Kartaca Komutanı Anibal, Roma kapılarına kadar dayandı ve Güney İtalya'ya indi.

Fakat toparlanan Romalılar, sonunda Kartaca ordusunu ülkelerinden sürüp çıkardıkları gibi Kuzey Afrika'ya da

geçerek Kartaca ordusunu yenip bozguna uğrattılar ve Kartaca kentini yerle bir ettiler. Kartaca topraklarının büyük bir bölümünü kendi topraklarına kattılar (M.Ö. 146). Bu zafer sonunda İspanya, Sicilya, Korsika ve Sardinya; Roma'nın egemenliğine geçmiş oldu.

Ardından doğuya yönelen Romalılar, Yunanistan'a egemenlik konusunda Makedonya krallığıyla savaşa girdiler. 47 Yıl süren (M.Ö. 215—168) bu savaşları da kazanarak önce Yunanistan'a, sonra da Makedonya'yı ellerine geçirdiler. Makedonya Kralı Perse'yi tutsak alıp Roma'ya götürdüler.

Bunun yanı sıra Suriye'ye de yöneldiler ve Suriye Kralı Antiohos III.'ü de yenilgiye uğratıp Toroslar'a kadar uzanan Batı Anadolu yöresini aldılar (M.Ö. 190). Suriye krallığı bundan sonra bir süre daha varlığını korudu ama M.Ö. 64 yılında yapılan bir savaşta tekrar yenilerek ortadan kalktı. Bölge, Roma'ya bağlanarak bir eyalet durumuna getirildi. Aynı tarihlerde Pontus

Ceasar zamanında Roma en parlak devrini yaşıadı.

Ceasar'ın öldürüldüğü...

krallığı da Roma'nın egemenliği altına giriyordu.

yayılma, büyüme ve sorunlar

I SPANYA'dan Suriye'ye kadar uzanan geniş toprakların Roma'nın egemenliğine girmesi, Romalılar'ın yaşamlarında büyük değişimlere yol açtı gibi, gerek merkezde ve gerekse eyaletlerde toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıyı da geniş ölçüde etkileyen

yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. Bir yandan Roma yurttaşlarının sayıları artarken, bir yandan da varlıklı bir soylu kesim doğmuştur. Ayrıca, ticareti ellerine alan ve eyaletlerdeki vergileri toplama hakkını elde eden bir de şövalyeler kesimi olmuştur. Yapılan savaşlarda birinci derece etken olan Patriciler, savaş ganimetlerinde ve ele geçirilen ülkelerin sömürülmesinden büyük servet edinmişlerdir. Buna karşılık savaşların ağır yükünü omuzlarında taşıyan ve yurtlarını bırakarak uzak ülkelerde uzun yıllar çarpışan Plebler ve köylüler, işlerinden ve topraklarından ayrıldıkları için türlü yok-

sulluk ve yokluklara düştüler. Ayrıca Annibal'in İtalya'ya yaptığı saldırı sırasında ülke geniş ölçüde yıkıma uğramış ve bakımsız kalmıştı. Uzak ülkelerde yürüttükleri savaşlarla uğraşan Romalılar kendi ülkelerini ihmal zorunda kalmışlardı.

Yayılmaya sırasında oluşan değişikliklerden biri de, tarım alanındadır. Uzun süre savaşlara katılan Plepler ve köylüler, yurtlarına dönünce tarlalarının bozulmuş olduğunu gördüler ve ellerindeki ganimetlerle başka işlerde çalışmak için kentlere akın etmeye başladılar. Boş kalan topraklar da sayıları milyonlara çıkan tutsaklardan bir bölümünün eline geçti. Bu durum da, büyük toprak sahibi varlıklı bir kesimin doğmasına yol açtı. Fakat toprak sahipleri toprakları işlemek için gerektiği kadar insan gücüne sahip olmadıklarından hayvan beslemeye başladılar. Bu da Roma'nın tarım ürünlerine olan gereksiniminin karşılanmaması sonucunu doğurdu.

Bütün bu değişikliklerin yanı sıra, ele geçirilen ülkelerin uygarlıkları Roma'nın kültür, sanat ve edebiyatını geniş ölçüde

etkiledi. Özellikle Yunan dili, edebiyatı, felsefesi ve sanatı hem soylular çevresinde, hem de halk yığınları arasında ilgi görmeye ve Romalılar'ın düşüncelerinde, yaşamlarında, törel değerlerinde büyük değişimleri oluşturdu.

Buna bağlı olarak geleneklerde, toplumsal ilişkilerde, aile bağlarında da etkisi görüldü. At ve araba yarışları, gladyatör dövüşleri gibi şaşırtıcı eğlenceler yaygınlaştı. Bu gelişmeler ve özellikle kentlere köylerden gelen akın, katmanlar arasında önemli çatışmaların çıkmasına yol açtı. Varlıklı kesimin yararına işleyen Roma'nın eski düzenini değiştirmek, kesimler arasındaki çatışmaları sona erdirmek, yoksul köylülere toprak dağıtmak, durumlarını düzeltmek amacıyla, Tiberius adlı bir Plep eyleme geçti.

Halk tribuni seçilen Tiberius, amaçladığı reformları gerçekleştirmek için hazırladığı yasaı Halk Meclisi'ne kabul ettirdiyse de, (M.Ö. 133) varlıklı kesimlerin tepkisiyle karşılaştı.

Arenada gladyatörler.

yayılma siyasasının başarıları

TİBERİUS'un yandaşlarıyla varlıklılar arasında meydana gelen iç savaşta, Tiberius öldürüldü ve Halk Meclisi'nce kabul edilmiş olan reform yasası da, kaldırılmamakla birlikte uygulanmadı. M.Ö. 123 yılında Tiberius'un kardeşi Gaius Craccus da aynı amaçla eyleme geçti. Daha geniş kapsamlı bir reform yasası hazırlayarak Halk Meclisi'ne onaylattı. Fakat yine varlıklı kesimlerle, Senato'nun karşı koymaları sonucunda iç savaş çıktı; Craccus da üç bin yandaşıyla birlikte öldürüldü.

Ne var ki, bu iki kardeşin açtıkları savaşım yolu kapanmadı. M.Ö. II. yüzyıl sonlarında ve I. yüzyılın başlarında da aynı amaçla girişilen ayaklanmalar sürdü. Plepler'le Senato arasındaki çekişmeleri Senato kazandı. Ayrıca, İtalikler de ayak-

lanarak yurttaşlık hakkı istediler. İtalika adlı bir kent kuran İtalikler, kendi işlerini yürütmek için bir Senato kurdular ve iki konsül atadılar. Ayaklanmayı bastırmaya önce Marius'u sonra da Silla'yı görevlendiren Roma, bir sonuç alamayınca İtalikler'le görüşmelere girişti. Bu da olumlu bir sonuca varamayınca yeniden Silla'nın komutasında bir ordu göndererek ayaklanmayı bastırttı. Böylece iç savaşlar da sona erdirilmiş oldu.

İç karışıklıkların başgöstermesi sırasında bir takım dış tehlikeler de belirmişti. Kuzyedenden gelen Tötonlar ve Kimberler her yeri yağmalayarak Fransa'ya kadar ilerlemişlerdi. Kuzey Afrika'daki Numidya Kralı Yurguta da, Romalılar'a karşı savaş açmıştı. İç karışıklıklardan yararlanan Pontus Kralı Midridas da başkaldırmış ve bütün Anadolu ile Ege'yi eline geçirmiş bulunuyordu. O ara Halk Meclisi'nce konsül atanan Caius Marius, Numidya Kralı üstüne yürüdü.

İki yıllık çarpışmalar sonunda kralı yendi ve tutsak aldı. Roma'ya getirdi beraberinde. Bundan sonra Kimberler ve Tötonlar'a karşı eyleme geçen Marius, onları da kısa sürede yenilgiye uğratarak geri püskürttü. Pontus Kralı Midridad'ın ayaklanmasını bastırmak amacıyla hazırlanan ordusunun başına Silla getirildi ve Marius buna büyük tepki gösterdi, fakat başkaldırışı Silla tarafından bastırıldı ve Marius, Kuzey Afrika'ya kaçmak zorunda kaldı.

silla, diktatör

SİLLA'nın Pontus kralının üstüne yeniden yürümesini fırsat sayan Marius, Roma'ya dönerek kendi kendini konsül ilan etti ve bir süre sonra da öldü (M.Ö. 86). Pontus Kralı'nı yenilgiye uğratarak barış istemek

zorunda bırakan Silla, Roma'ya dönünce rakipsiz olarak diktatörlüğünü açıkladı (M.Ö. 82).

Maius'un yandaşları kendisine karşı gelip çarpıştılsa da, yenilgiye uğradılar. Birçok reformlar yapan Silla, kendi soyadını taşıyan Kornelia Yasaları'nı kabul ettirdi. Yönetimindeki yüzyirmi bin askere toprak dağıttı, birçok savaş tutsağını özgürlüğüne kavuştururken halkın haklarını da bu arada kısıtladı. Senato'nun yetkilerini genişletti. Roma oligarşisini güçlendirmek için Senato'ya üçyüz şövalye soktu, Halk Meclisi'nin yasa yapma ve tribunların yasaları veto etmek yetkilerini de kaldırdı.

Kendi isteğiyle yönetimden çekildikten kısa bir süre sonra öldü (M.Ö. 78).

Silla'nın işbaşından çekilmesinin ardın-

Küçük Vatikan (Vaticinatio) Vatikan tepesinde kurulmuştur. Bugün ünlü St. Peter Kilisesi'nin olduğu yerde eski İmparator Neron'un kendi dönemi için yaptırdığı ölüm arenası vardı.

Mısır'dan sonra Suriye ve Lübnan'ı da egemenliği altına alan Roma...

dan yönetim, Pompeus'a geçti. Soylu Pompeus, Marius'un yandaşlarından olan ve İspanya'yı ele geçiren Sertorius'un üzerine yürüyerek onu yendi ve İspanya'yı yeni baştan Roma'ya bağladı. İtalya'ya dönüşünde Romalılar'a karşı ayaklanarak Galya'ya çekilen Spartakus komutasındaki kölelerin ayaklanmasını la bastırdı.

Bu başarılarından ötürü Grassus'la birlikte konsül seçildi (M.Ö. 70). Konsüllüğü sırasında da aynı başarıları sürdüren Pompeus, Akdeniz'deki korsanları yenerek korsanlığı yoketti, yeniden ayaklanan Pontus Kralı'nın ayaklanmasının önünü aldı. Anadolu ve Suriye yeniden Roma'ya bağlandılar. Filistin'i ve Kudüs kentini

zaptetti (M.Ö. 64).

Pompeus, Roma'ya döndükten sonra Crassus ve Julius Ceasar'la işbirliği yaptı. Bu üçünden oluşan **Triumvirat** Üçlü Komite askerlerin de desteğiyle Roma'yı egemenliği altına aldı. Sonra Ceasar konsül seçildi. Crassus'a Suriye, Pompeus'a İspanya ve Kuzey Afrika, Ceasara (Konsüllüğü sona erinceye dek) Galya valilikleri verildi.

M.Ö. 58 yılında konsüllüğü sona eren Ceasar, Galya'ya gitti ve orada güçlü bir ordu kurarak önce Cermenler'i yenilgiye uğrattı. Arkasından da Galya'ya savaş açarak Ren ırmağından Manş Denizi'ne kadar uzanan bu ülkeyi eline geçirip Roma'ya bağladı (M.Ö. 50).

ünlü bir roma yöneticisi

CESAR'ın Galya savaşıyla uğraşmasından yararlanan Pompeus, Roma'da kendi kendini konsül ilan ettiyse de, Cesar'ın Roma üstüne yürümesi sırasında bu kez Makedonya'ya kaçtı. Roma'ya giren Cesar bir süre sonra yine Galya'ya döndü. Arkasından İspanya'ya geçerek burayı da kendine bağladı ve Roma'ya döndü.

Daha sonra Pompeus'a karşı eyleme geçerek kendisini Tesalya'da yendi. Mısır'a kaçan Pompeus'un ordu ve donanması Cesar'a teslim oldu (M.Ö. 48). Cesar, donanmasıyla Mısır'a yöneldi ve İskenderiye'ye çıktı. Bunun üzerine Mısır Kralı, Pompeus'u öldürerek başını kendisine yolladı. Burada Mısır'ı Roma'ya bağlayan ve Cleopatra'yı kraliçe ilan eden Cesara, Suriye üzerinden Anadolu'ya geçti ve Roma'ya karşı yeni baştan ayaklanan Pontus Kralı'nı bozguna uğrattı ve yendi.

Yaptığı işler ve kazandığı zaferler üstüne Roma'ya şu üç sözcükten oluşan ünlü haberini yolladı: "Geldim, gördüm, yendim."

Roma'ya dönüşünde bütün yönetimi elinde topladı. Senato tarafından da diktatör ilan edildi. Cesar'ın yaptığı reformlar arasında askerlere toprak dağıtımı, Roma'nın ay yılına göre hesaplanan takvimi kaldırarak Mısır'ın güneş yılına göre hesaplanan takvimini kabul ettirmesi sayılabilir. Bu nedenle bu yeni takvimle **Julien Takvimi** denilmiştir.

Gerçekte bir imparator yetkisine sahip olan Julius Cesar biçimsel de olsa cumhuriyet düzenini korudu ve cumhuriyetin geneldeki kurumlarına dokunmadı. Fakat Roma'nın soyluları, kendisinin bir gün cumhuriyeti ortadan kaldıracağına inandıkları için ona karşı bir suikast hazırladılar ve Senato'da iken bıçak darbeleriyle canına kıydılar (M.Ö. 44).

Ölümünden sonra yeni karışıklıklar çıkmakta gecikmedi. Önce, yeğeni Octavianus, konsül Antonius ve Galya valisi Lepidus, birleşerek üçlü bir yönetim kurdular (M.Ö. 43). Sonra bu üçlünün araları açıldı ve Octavianus, Lepidus'u yenilgiye uğrattı. Antonius ise Mısır'a gidip Kraliçe Cleopatra ile evlenmiş ve orada bir doğu imparatorluğu kurmaya yönelmişti. Bu davranışı Roma ile arasında bir savaşın patlak vermesine neden oldu.

Ordu ve donanmalarıyla Yunanistan'a gelen Antonius ve Cleopatra, Octavianus

komutasındaki Roma ordusua yenilerek Mısır'a döndüler. Ordu ve donanmaları da Octavianus'a teslim oldu (M.Ö. 31).

Mısır'a çıkan Octavianus, orada yine Antonius'u yendi ve önce Antonius, ardından da Cleopatra canlarına kıydılar. Mısır, Octavianus tarafından doğrudan doğruya Roma'ya bağlanarak bir eyalet durumuna getirildi.

uzun yaşamlı augustus ve sonrası

BU başarılarından ötürü Octavianus'a Senato tarafından Roma ordularının başkomutanlığı görevi, 'ulu' anlamına gelen "**Augustus**" adı ve "**İmperium**" yetkisi verildi (M.Ö. 27). Böylece Roma'nın cumhuriyet dönemi kapanmış ve imparatorluk dönemi açılmış oldu. Augustus dönemi, Roma'nın en parlak dönemlerinden biri sayılır. Tarım, sanat, ticaret büyük ölçülerde gelişmiştir. Halkın yaşam düzeyi düzelmiş; kent, tapınaklar ve benzeri görkemli yapılarla donanmıştır. "Tuğladan bir kent buldum, mermerden bir kent bırakıyorum" diyen Augustus, kırkbir yıl işbaşında kaldıktan sonra öldü.

Augustus'un ölümünden sonra üvey oğlu Tiberius imparator olmuştu. Önceleri topluma iyi davranan Tiberius, sonraları zorbacı bir tutum takınmıştı. 37 yılında ölünce yerine geçen yeğeni Gaius denge-siz bir imparatordu ve ayaklanma sırasında öldürülmüştür. Yerini 54 yılında Neron geçmiştir. Çılgınlıkları ve baskıcı yöne-

Roma İmparatorluğu'nda halka açık eğlence yerlerinden biri de arenalardı.

Mısır Kraliçesi Kleopatra, mucunere olan aşırı düşkünlüğüyle de tanınmıştır.

tîmiyle bilinen Neron, aynı zamanda eğlenceye düşkün biridir. Ordunun ayaklanması sonucunda kendini uşağına öldürtmüştür (68).

Neron'un ölümünün ardından Roma yine karışmıştır. Generaller arasında çıkan iktidar kavgalarını 69 yılında Flavius Vespasianus kazanmıştır ve Flavius hanedanını kurmuştur. Onun imparatorluğu döneminde Kudüs'te çıkan Yahudi ayaklanmasından başka hiçbir savaş olmamıştır.

Yerine geçen oğlu Titus iyi bir imparator olarak ünlenmiştir. Titus'tan sonra tahta çıkan kardeşi Domitianus baskıcı bir yönetim kurmuş, sonunda da öldürülmüştür (96).

98 yılında Antoninus hanedanı kurulmuştur. Bu hanedanın kurucusu olan Treianus Dacia (Romanya)'yı aldı. Persler'le çarpışarak Babil'e kadar gitti.

Aynı hanedandan olan Adrianus 117 yılında tahta çıkmıştır. Onun döneminde Roma sınırları içinde yaşayan herkes askere alındı, yalnız subaylar Romalıydılar. Hadrianopolis (Edirne) kenti de yine onun döneminde kurulmuştur. 138 yılında ölünce, yerine geçen ve barışsever bir imparator olan Antoninus 161'de öldü ve Marcus Aurelius imparator oldu. Aynı zamanda bir düşünür olan Aurelius, adaleti ve doğruculuğu ile tanındı. Yerini alan oğlu Commodus baskıcı yönetiminden dolayı "iyi babanın kötü oğlu" olarak ünlendi ve bir ayaklanmada o da öldürüldü (193).

Commodus'un ölümünden sonra, Roma'da Severius hanedanı işbaşına geçti. Bunlar döneminde Cermenler, Roma

topraklarına saldırdılar. Doğuda da Persler'in yerine geçen Sasaniler Roma'ya savaş açarak Suriye'yi ellerine geçirdiler.

III. yüzyılda bir yandan Gotlar ve Cermenler'le ve bir yandan da Sasaniler'le savaşan Romalılar, güçsüz düştüler. Fakat Tuna ordusunun komutanları tarafından kurulan İlliria'lı imparatorlar hanedanı imparatorluğu kurtardı. Bu hanedanın en ünlü egemeni 284-305 yılları arasında imparator olan ve Roma'da devlet yönetimini yeniden düzenleyen Dörtlü Yönetim düzenini getiren Diocletianus'tur. İmparatorluğu iki ayrı bölgeye ayıran Diocletianus, her bölgenin başına bir Augustus-İmparator ve yardımcı olarak birer Ceasar-Kayser getirdi. Kendisi Augustus olarak İzmit'te kalıp imparatorluğun doğu bölgesini arkadaşı olan obur Augustus Massimianus ise Milano'da yerleşip batı bölgesini yönetmeye başladı.

Onun ardından durum yine karıştı. Augustuslarla Ceasarlar iktidara kavga sına düştüler. Bu durum, imparatorluğun ikiye bölünmesine dek sürdü gitti.

Dörtlü Yönetim döneminin en güçlü imparatoru Büyük Constantin' idi. Hristiyanlığı resmî din diye kabul eden ve 325 yılında İznik'te bir Consilium toplayarak Hristiyanlığın ilkelerinin saptanmasını sağlayan Constantin, ayrıca Constantinopolis (İstanbul) kentini kurarak imparatorluğunun merkezi haline getirdi (330). Constantin'den sonra gelen imparatorlardan Theodosius yönetime ortak olan Augustus ve Ceasarlar'la çarpıştı ve ölümünden önce imparatorluğu iki oğlu Arcadius ile Honorius arasında bölüştürdü (395). Böylece Roma İmparatorluğu; Doğu Roma İmparatorluğu Bizans ve Batı Roma İmparatorluğu olmak üzere ikiye ayrıldı.

Doğu'da Arcadius, Batı'da da Honorius imparatorlar arıldı.

Bölünmeden sonra Batı Roma İmparatorluğu giderek güçsüzlendi. Ülkede gerçek yönetim özel muhafızlara komuta eden generallerin eline geçti. Bölünmeden 81 yıl sonra, Vizigotlar'dan Odoacer komutan, son imparator Romulus Augustus tahttan indirerek imparatorluk simgelerini Doğu Roma İmparatoru'na gönderdi. Batı Roma İmparatorluğunu böylece ortadan kaldırdı (476).

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla İlkçağ kapanıyor, Ortaçağ başlıyordu. Doğu Roma İmparatorluğu ise, Osmanlı Padişahı II. Mehmet (Fatih) Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un alındığı 1453 yılında yıkılacak ve Yeni Çağ başlayacaktır.

BİRİNCİ CİLDİN İÇİNDEKİLER

I. KESİM

UYGARLIKLARIN KONAĞI: ANADOLU

(İlkçağlardan M.Ö. VI. yüzyıla kadar)	
1. ÇAĞLARDAN ÇAĞLARA.	7
"Kızların Mağarası"	8
Kaya resimleri.	9
Maden Çağı'na doğru.	11
Eski Bronz Çağı'na giriş.	12
Hititler kimdir?	13
Gerçek devlet olmak.	13
İmparatorluk çağında.	14
Karışıklıklar başgösteriyor	15
Kadeş Meydan Savaşı.	17
Hititlerin altın çağı	20
FRİG VE LİDYA.	20
Anadolu'ya bir uygarlık daha	20
Mitologya'daki Kral Midas.	22
Kimmerler gelince.	24
Yeni bir devlet Lidia Krallığı.	24
KIYILAR, ULUSLAR VE DEVLETLER.	25

Ege bölgesi kavimleri.	26
III. bin yılda Anadolu.	27
Akalar sahneye giriyor.	28
Truva Savaşı'na doğru.	30
Ege göçleri ve.	30
Kuzeyden gelen dalgalar.	32
Büyük göçler.	32
İyonya ve İyonya.	34
Yöreyi sarsan göç.	35
Frigler ve.	36
Tabal ülkesi dedikleri.	37
Kargaşa ortamında.	38
Urartular.	39

...Ve çöküş.	41
Anadolu'da yeni egemen: Persler.	41
Kimmerler Anadolu'da.	43
Bir dönemin uygarlık toplamı.	46
Alacahöyük ve Horoztepe.	46
Frigler konusunda.	48
Çivi yazısına gelince.	50
Çivi yazısının genel özellikleri.	52
YENİ ÇAĞLARDA	
YENİ EGEMENLİKLER	
(M.Ö. XII. YÜZYIL—III. YÜZYIL).	54
Persler Batı'ya açılırken.	55
İlk başkaldırı: İyonya	56

II. KESİM

IRKLAR, İNSANLAR.	59
Deriler ve Boylar.	60
Beş ana ırk.	60
İrkların ayrıcalıkları.	61
Başka noktalarda.	63

III. KESİM

TÜRKLER

1. TÜRK'ÜN VE TÜRKLERİN KOKENİ.	64
Türklerin kökeni.	66
İskitler ve.	67
Kimmerlerin peşinden.	69
Sarmatlar.	70
En eski yerleşme bölgesi: Ortaasya.	71
"Oğuz Tipi"	72
Türkler nerede yaşamışlardı.	74
Türk adının kökü.	75
Türkiye, Türkeli, Türkili.	77
Kavimler ve boylar.	78
İran anlatıları.	80
"Demir" in gücü.	82
Anların istilaları.	83
İlk Türkler.	86
Hunlar	89

Batı Hunları.	91
...Ve İpek yolu.	94
2. ORTAASYA DIŞINDAKİ OLGULAR.	98
Dorlar ve Yunanlılar.	100
Bir toplumun anatomisi.	100
Bitmeyen göç.	101
...Ve Atina.	105
BÜYÜK İSKENDER.	110
Bölünen imparatorluk.	111
3. İLK TÜRK İMPARATORLUKLARI.	118
Uygarıkları üstüne.	119
"Oğuz Destanı"	122
4. Eski dönemlere genel bir bakış.	124
Dönemdeki temel olaylar.	125
Öbür Türk kavimleri.	126
Arsaklar.	126
Türk boyları.	127
Bugünkü Türk toplulukları.	131
Etkiler, etkinlikler.	149
...Ve genel yaşam.	152

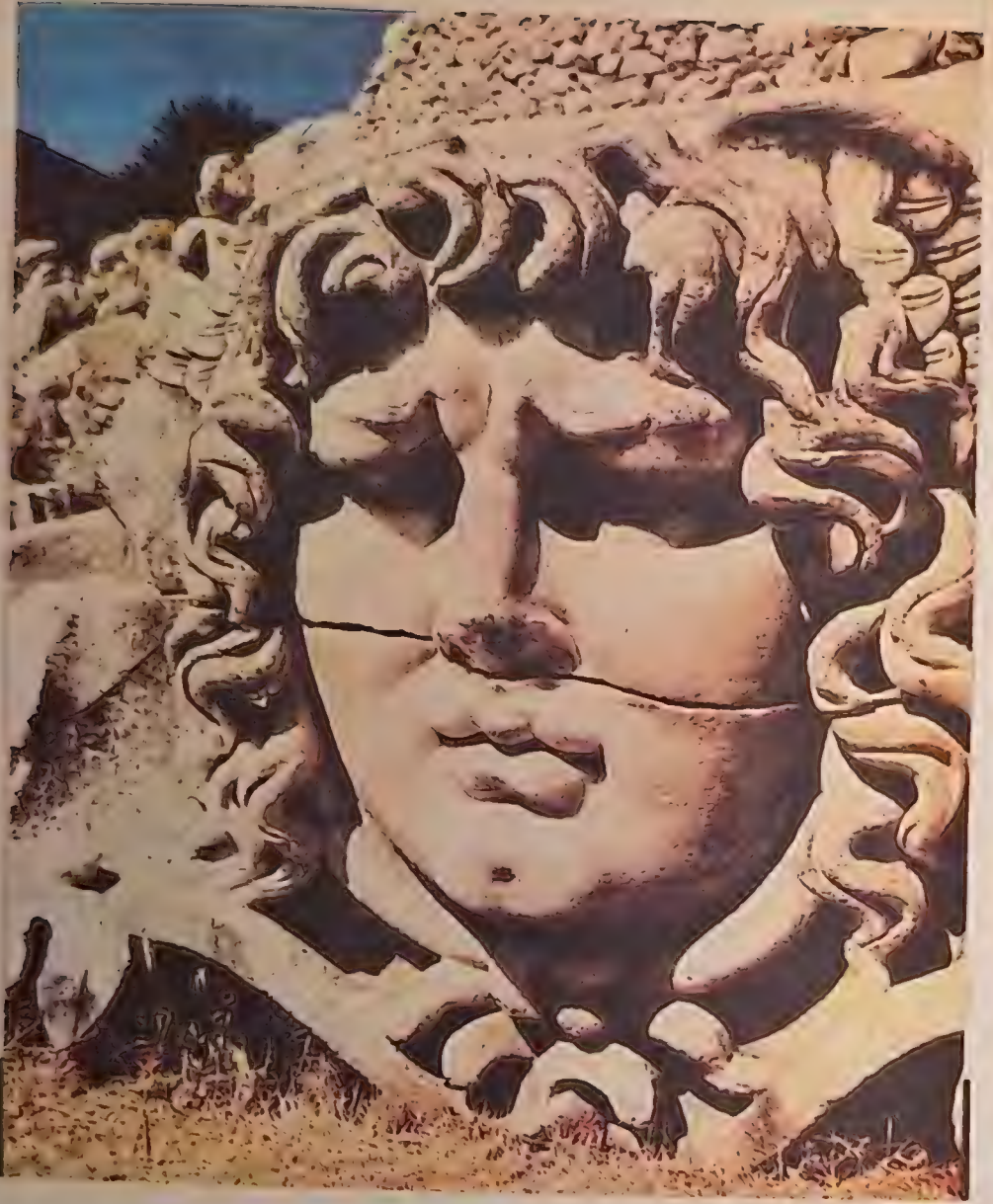
IV. KESİM

TÜRKLERİ ETKİLEYEN İKİ ÜLKE: HİNDİSTAN VE ÇİN

1. HİNDİSTAN (M.Ö. IV. bin yıl—M.Ö. 50).	153
Gelişmeye doğru.	154

Şiirlere bakarak.	156
Toplumsal yapı.	157
Derlenip toparlanmaya doğru.	158
Dinsel inanışlar.	159
İlk krallıklar.	161
Dinler kazançlı çıkınca.	162
2. ÇİN (M.Ö. III. bin yıl. M.O. 100).	164
Akıllı bir yönetici : Yu	165

Parçalanmalarla	166
Çin'de dinsel inanışlar	168
Elli yılın savaşımı ile	169

V. KESİM

TÜRKLERİN YAYILIŞI	
1. DAĞILMA VE YAYILMA DÖNEMİ	
YAŞANIRKEN	171
Türk kolları	173
Türkler göçebe midir?	174
Dağılma ve yayılma	176
Doğu-Batı egemenliğine başkaldırıyor	177
Küçük devletçikler	180

Ve Hazreti Muhammed.	183
İslâmın karşıtları.	186
Hicret.	187
Hendek savaşı ve sonrası.	190
Putların yıkımı.	191
2. İSLAM BİLİMİNİN ALTIN	

ÇAĞI.	192
Matematik ve Müslümanlar.	193
...Ve tıp dalında.	195
Okul ve öğrenim.	196
Simya.	198
Doğa ve İslâmiyet.	199

Bilimin çöküşü.	202
Öbür dinler.	204
Çin'deki olgular ve Yahudilik.	206
Yeni bir din daha.	207
İsa ve Hristiyanlık.	208
Hristiyanlık doğarken.	208
Baskılara karşı.	209
Hristiyanlık gelişirken.	211
Çabaların yoğunlaşması.	212
Yaygınlığın artışı.	213

VI. KESİM

HUNLAR VE BÜYÜK GÖÇ

1. HUN İMPARATORLUĞU.	215
Hunlar geliyor.	216
Genişleme süreci.	217
Atilla ölünce.	218
2. dönemin öbür devletleri.	219
Hazarlar.	220
Peçenekler.	222
Macarlar.	225
Bulgarlar.	226

VII. KESİM

TÜRKLERİ ETKİLEYEN BİR

İMPARATORLUK: ROMA

İMPARATORLUĞU:	229
Bir imparatorluk çökerken:	230
Geneldeki yapı:	231
Uygarlık ilişkileri:	232
Geçmiş dönemin en büyüğü:	233

Yayılma başlıyor:	235
Yayılma, büyüme ve sorunlar:	236
Yayılma siyasasının başarıları:	238
Silla, diktatör:	239
Ünlü bir Roma yöneticisi:	241
Uzun yaşamlı Augustus ve sonrası:	241

**Bu Ansiklopedi MİLLİYET ÇOCUK DERGİSİ ile TÜRK TİCARET
BANKASI'nın ortak bir kültür hizmetidir.**